

עדכן אסטרטגי

כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי

כרך 27 | גיליון 4 | נובמבר 2024

iNSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי

THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

כתב העת **עדכן אסטרטגי** – כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי שפיט ומוכר על ידי הות"ת למודל התקצוב, מופץ בכל רבעון ומיועד להעשיר ולאתגר את השיח המחקרי והציבורי במנעד הנושאים הקשורים לביטחון לאומי בהקשרו הרחב ביותר. לצד המיקוד בישראל ובמזרח התיכון, נכללים בכתב העת גם מאמרים העוסקים בסוגיות ביטחון לאומי בזירה הבינלאומית. הדגש בכתב העת הוא על מאמרים מחקרניים ואקדמיים באופיים, אך לצידם נכללים בכתב העת גם מאמרי מדיניות, סקירות אקדמיות, ביקורת ספרים ובמות שיח בהשתתפות מומחים.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על ידי חוקרי המכון ואורחיו, והדעות המובעות בהם הן של המחברים בלבד.

יו"ר המערכת

אלוף (מיל') תמיר הימן

עורכים

ד"ר רז צימט

ד"ר גליה לינדנשטראוס

רכזת המערכת

רויטל ירושלמי

חברי המערכת

פרופ' דימה אדמסקי

פרופ' אבי בן צבי

פרופ' איתן גלבע

פרופ' עזר גת

פרופ' תמר הרמן

פרופ' אייל זיסר

פרופ' בני מילר

פרופ' אביתר מתניה

פרופ' אשר ססר

פרופ' איתמר רבינוביץ'

ד"ר יואל גוז'נסקי

ד"ר ענת קורץ

השגריר אפרים הלוי

עריכת לשון והגהה: מירה ילין

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב לוגו: b-way digital

עיצוב השער: שי ליברובסקי

דפוס: אורניב ר. בע"מ

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556

טל': 03-6400400, פקס: 03-7447590, דוא"ל: sa-editors@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

© כל הזכויות שמורות

ISSN Printed version: 0793-8950

ISSN Online version: 2789-9519

תוכן העניינים

■ הבמה המחקרית

3	נקודת חנק: תחרות התשתיות בין המעצמות בים סוף תומר דקל
18	לבנון אחרי הסכם דוחה מ-2008: לידתה של הרפובליקה השיעית הבלתי מוכרזת של לבנון יוסרי ח'יזראן
36	דיפלומטיה סביבתית: איחוד האמירויות וישראל לפני ואחרי ה־7 באוקטובר 2023 פרנצ'סקה פסבנדר ואודי זומר
58	תגובת אירופה למלחמה בעזה: יכולותיה ושאלת היותה שחקנית מאיה שיאון צדקיהו ועזריאל ברמנט

■ הבמה המדינית

72	עם לבדד ישכון? ישראל בין בידוד חסר תקדים לשותפויות תקדימיות יונתן נבו
79	השתלטות סין על שוק המתכות והמינרלים העולמי יהושע קליסקי
84	אור באפלה: כיצד ניתן להדק את יחסי ישראל-מצרים בתחום האנרגיה? אופיר וינטר
88	פעם סקרנים, היום ספקנים: סין ודעת הקהל הישראלית רועי בן צור

■ במת שיח

94	מקומה של אידיאולוגיה בהתנהלות שחקנים אסלאמיסטיים רז צימט
----	---

■ ביקורת ספרים

99	כיצד "הרתעה נוסח רוסיה" יכולה להסביר את כישלון ההרתעה ב־7 באוקטובר? דניאל ראקוב
102	לא לעולם חוסן – על פריכות האמון של החברה האזרחית בצבא קובי מיכאל
105	איך נולדו היחסים עם האי השכן? גליה לינדנשטראוס

נקודת חנק: תחרות התשתיות בין המעצמות בים סוף

תומר דקל

חוקר עצמאי

המאמר בוחן את התחרות על התשתיות כדפוס מרכזי של עימות בין מעצמות, וחוקר כיצד הוא מתממש כיום בים סוף ובסביבתו. זהו תהליך שבו מעצמה מבצעת השקעות גדולות במדינות המצויות במיקום השולט ומאיים על נתיב תובלה וקישוריות בעל חשיבות אסטרטגית. ההשקעות מכוונות הן להבטחת התובלה והקישוריות של המעצמה ושותפותיה והן לביסוס יכולת האיום על התובלה של אויבותיה. המאמר נפתח בהנחת יסודות תאורטיים להבנת הרבדים השונים – ההסדרי והתשתית – שבהם מתבטאת התחרות. לאחר מכן מודגמת בקצרה התחרות במרחב האינדו־פסיפי בין סין לבין ארצות הברית ושותפותיהן. לבסוף מובאת סקירה מפורטת של תחרות התשתיות עתירת המשאבים ומרובת המשתתפות – רוסיה, סין, ארצות הברית, הודו, האיחוד האירופי, ערב הסעודית, איחוד האמירויות, טורקיה וקטר – המתקיימת במרחב ים סוף וסביבותיו, ואחריה דיון על ההשלכות האפשריות על האסטרטגיה הישראלית. הדיון מסתיים בקריאה לשקול חלופות שונות ומשלימות למדיניות ישראל בתחרות על התשתיות, בין היתר הקמת שותפויות עם מדינות במרחב ים סוף וגם עם מדינות 'הקשת האינדו־פסיפית' ובייחוד עם הודו, שלה אינטרסים גוברים במרחב זה.

מילות מפתח: תחרות תשתיות, נתיבי תובלה, נמלים, חות'ים, ים סוף, בסיסי צבא, מעצמות, סין, איחוד האמירויות, ערב הסעודית, קטר, רוסיה, איראן, טורקיה, הודו, ארצות הברית, מצרים, סודאן, אריתריאה, סומליה, אתיופיה, ג'יבוטי, ירדן

מבוא

תקדים בהיקפו של סחר וקישוריות בינלאומיים. אך כפי שיוצג להלן, נראה שתקופה זו עומדת בפני סיום ונתיבי הסחר המרכזיים – במקום שיחברו בין מדינות הופכים עתה לזירת עימות מרכזית ביניהן. זירה זו מתלקחת לעיתים, כפי שמתרחש כעת עם התקפות החות'ים, אך מדובר בקצה הקרחון בלבד. מאמר זה חושף כיצד מעצמות שונות משקיעות משאבים אדירים בפיתוח תשתיות שיחזקו את שליטתן בנתיבי הסחר הבינלאומיים הגדולים, הן לשם הבטחת ביטחון הסחר שלהן ושל שותפיהן והן לביסוס יכולתן לאיים על המתחרים בהן. כפי שיובהר מדובר בדפוס אופייני של עימות קר, תהליך אסטרטגי להקרנת עוצמה שכל מעצמה או גוש מדינות גיאופוליטי נדרשים לקחת בו חלק ככל שהקטוב בין מדינות וגושים מתעצם. לתהליך זה פוטנציאל להשפעה רבת משמעות על ישראל, בשל התעצמותו במרחב ים סוף הגובל בה והיותו עורק סחר וקישוריות חשוב עבורה. המאמר הוא המשך של מאמץ מחקרי עדכני בישראל בתחום הגיאופוליטיקה של תשתיות האנרגיה (למשל

קיומם ותפקודם של נתיבי הסחר העולמיים נתפסו במשך שנים רבות כמובנים מאליהם במרבית המחקר. בשנים האחרונות החלו שיבושים גוברים בשרשראות האספקה, בהם מגפת הקורונה, חסימת תעלת סואץ בעקבות תאונת האונייה Ever Given או מתקפות פיראטים. אך כפי שניכר במאמרם האחרון של יגאל מאור ויובל איילון (2024), שיבושים אלו הובנו כאירועי "ברבור שחור" שלא ניתן לצפותם, משום שהסיבות להם מגוונות ואף אקראיות. ואולם מתקפות החות'ים בים סוף, אשר כפו על חלק ניכר מן הסחר העולמי לשנות נתיב ולהקיף את אפריקה בנתיב ארוך בין מערב למזרח, מובילות בחזרה לשאלה אם מדובר רק באפיזודות בלתי צפויות, או שמא שיבוש התובלה והקישוריות בין מדינות ויבשות עלול להיות תוצר של מהלכים מחושבים כחלק מאסטרטגיות גיאופוליטיות, שבהחלט ניתן לחזותם מראש. בשנות השיא של הגלובליזציה נפתחו נתיבי סחר רבים ונחתמו הסכמים בין מדינות, אשר פתחו עידן חסר

מתחזקת במיוחד בעקבות המתיחות הגוברת בין הגושים המתחרים בהובלת סין וארצות הברית (Schindler et al., 2022, 2024). הגושים מתארגנים בהדרגה סביב אזורים גדולים, גם אם בתהליכים רוויי סתירות פנימיות ולא בתוך גבולות מוחלטים. הגוש המובהק והמבוסס ביותר הוא הגוש האטלנטי – אירופה וארצות הברית. גוש נוסף שגיבושו ניכר בעשור האחרון הוא הגוש האירואסייתי, הסובב את סין ומחבר אליו את רוסיה, איראן וחלק ממדינות אסיה והמזרח התיכון. לבסוף, כתגובה לצמיחת הגוש האירואסייתי מתגבשת קונסטלציה חדשה (שגבולותיה הם המעורפלים ביותר) – הגוש האירואסייתי המורכב מהודו, יפן וחלק ממדינות דרום מזרח אסיה, המגבירות את שותפותן עם ארצות הברית (Gaens et al., 2023). התפתחותם של הגושים, חרף ההבדלים ואף המתחים בין המדינות השותפות בהם, נובעת במובנים רבים מתוך האינטרס ליצירת נתיבים בטוחים לסחר וקישוריות במגרש הביתי והנשלט שלהם וגם להיפך – פריסת רשתות התשתית מעצבת סביבה את הגושים (Flint & Zhu, 2019).²

הספרות הגיאופוליטית העוסקת בהצטלבות בין פיתוח תשתיות על ידי מעצמות לבין נתיבי סחר ונקודות חנק אינה רחבה, וטרם הוצע בה מודל כוללני המפרט את המניעים ואת מכלול השיטות הננקטות בתחרות בין המעצמות. למשל, הדיון הנרחב הקיים בנושא התשתיות שסין מפתחת ברחבי אסיה אינו עוסק בפרקטיקה של טיפוח ארגונים שלוחים (פרוקסי) במדינות כושלות כשיטת איום על נתיב; ולהיפך, המחקר על ארגונים שלוחים מקדיש תשומת לב מועטה לתפקידם בתחרות התשתיות בין המעצמות. לכן מוצע כאן מודל המתבסס על חיבור בין התופעות שכל אחת מהן מוארת בנפרד בספרות, והוא מתוקף באמצעות מקרה הבוחן בים סוף. מתוך התופעות המתוארות בספרות ניתן להגדיר כי התחרות משלבת שני רבדים – תשתית פיזית והסדרה (או ברית) – שכל אחד מהם מורכב ממספר מרכיבים משלימים. שני הרבדים נוגעים בזמנית הן לחיזוק השליטה של מעצמה בנתיב והגנה עליו והן לבניית היכולת שלה לאיים על נתיבי המתחרות. הרובד הראשון הוא **רובד התשתית הפיזית** והמרכיב הראשון בו הוא **התשתית האזורית**. על המעצמה להרחיב בהתמדה את השקעתה בפיתוח תשתיות במדינות זרות, דרך **מימון** (השקעה או מתן הלוואות) או **הקמה** שלהן. זוהי השקעה בתשתיות תובלה – כבישים, מסילות רכבת, צינורות, תעלות, נמלים וכן הלאה – אך גם בתשתיות אחרות (למשל תקשורת, סכרים וקווי מתח) או בפרויקטים משלימים (הדרכה, מחקר ועוד), וכך נוצרת תלות וגובר שיתוף הפעולה עם המעצמה המממנת או המפתחת

דקל, 2024) והתובלה הימית (למשל מאור ואילון, 2024), ובחינה כיצד אלו עתידים להשפיע על הגאואסטרטגיה הישראלית.

המאמר נפתח בהנחת יסודות תאורטיים למה שיוגדר "תחרות תשתיות" (Leonard, 2021). בהמשך מובאת הדגמה תמציתית של התאוריה בתיאור התחרות על התשתיות בין סין והגוש האירואסייתי המתהווה לבין ארצות הברית ומדינות הקשת האירואסייתית המקיפה את סין. בפרק השלישי סקירה מעמיקה של תחרות התשתיות בים סוף בין מעצמות ומדינות רבות בעלות אינטרסים מגוונים, החל מארצות הברית וסין וכלה באיחוד האמירויות, ערב הסעודית, איראן, טורקיה, קטר, האיחוד האירופי, הודו ורוסיה. בפרק הסיכום עולים כיווני מחשבה בנוגע ליחס הרצוי של ישראל לתהליכים אלו בחזיתה הדרומית.

על המעצמה להרחיב בהתמדה את השקעתה בפיתוח תשתיות במדינות זרות, דרך מימון (השקעה או מתן הלוואות) או הקמה שלהן, וכך נוצרת תלות וגובר שיתוף הפעולה עם המעצמה המממנת או המפתחת.

המניעים לתחרות תשתיות ומאפייניה

התלות הכלכלית המוחלטת של מדינות מודרניות בתנועת סחר בין מדינות ובין יבשות מהווה נקודת תורפה ומושכת את יריבותיהן לאיים על נתיבי התנועה שלהן. מאחר שחלק ניכר מנתיבי הסחר החשובים בעולם עוברים דרך 'נקודות חנק' – מצרים המנקזים תעבורה רבה למעבר ימי צר ונשלט מכל עבריו – נוצרת תחרות ברורה על החזקת השליטה בהם. חסימת נתיב תובלה ראשי מובילה לעליית מחירים, להגבלת היצע מוצרים ובמקרים קיצוניים אף למשבר כלכלי, אלא אם תדע המעצמה המאוימת למצוא נתיב חלופי ובטוח מאיומים. בשל כך מעצמות המצויות בעימות קר נאלצות לנהל מעין משחק שחמט מתוחכם, המשלב חיזוק וביצור הנתיבים הנדרשים להן, הקרנת עוצמה והכלה (containment) של היריב מכל עבריו עם הידוק אחיזה ב"צינורות החמצן" שלו כדי להופכם לנקודות חנק ברגע האמת (Gaens et al., 2023; Leonard, 2021; Schindler et al., 2024). עיצוב מחדש של מרחב התנועה הגלובלי – בעיקר של סחורות ושל תקשורת – תוך איום על הקישוריות בין מדינות (זו שכוננה את עידן הגלובליזציה) יוצר סדר מרחבי עולמי מסוג חדש, רגיונלי,¹ שבו גושים גדולים של מדינות שכנות מגבשים עצמאות בתוך עצמם ובמנותק מאחרים (Chen, 2023). הרגיונליות

דמי שכירות ולמשוך השקעות ותמיכה מצד המעצמה המתעניינת. מלבד הקמת תשתיות שישרתו גם את תושבי המדינה עצמה, לעיתים קרובות ההיענות להקמת תשתית משלבת הטבות יוצאות דופן, בהן מיזמי סיוע ופיתוח משלימים, מתן הלוואות, הסכמי סחר והרחבת היחסים הכלכליים עם המעצמה וכמובן, עסקאות נשק ובריתות צבאיות שבהן חושקות מדינות רבות (Chen, 2022; Schindler et al., 2023). הסכמה לארח בסיס של מעצמה זרה או לאפשר לה שימוש בתשתית קיימת מביאה איתה את יכולות ההגנה שלה. מנגד, בעסקה מסוג זה מעצמות חושפות את עצמן לסיכון רב בנקיטת עמדה נגד המעצמה היריבה, מה שעשוי לגרור לחצים

לעיתים קרובות ההיענות להקמת תשתית משלבת הטבות יוצאות דופן, בהן מיזמי סיוע ופיתוח משלימים, מתן הלוואות, הסכמי סחר והרחבת היחסים הכלכליים עם המעצמה וכמובן, עסקאות נשק ובריתות צבאיות שבהן חושקות מדינות רבות.

מצידה או אף הוקעה, חרם או פעולת תגמול צבאית. המרכיב השני ברובד ההסדרי נוגע למצבים שבהם המעצמה מתקשה להגיע להסדר או ברית מספקים. במצבים כאלה המעצמה עשויה לבחור בהשתלטות צבאית על נקודות חנק (Dunn, 2023), או לתמוך בקבוצות מורדות לשם כך. כאשר מדינה נמנעת מלאפשר הקמת תשתית של מעצמה כלשהי, עולה התמריץ של האחרונה "לבחוש" ביחסים הפנימיים במדינה ולתמוך במפלגות אופוזיציה או בניסיונות הפיכה שיאפשרו לה דריסת רגל בנקודה האסטרטגית. לעיתים תצפה המעצמה שיקום משטר ידידותי יותר ולעיתים, בפרט במדינות כושלות המתקשות להחיל ריבונות בשטחן, יוקמו ארגונים שלוחים שיתפקדו על תקן כוח צבאי בשירות עקיף של המעצמה (Nazir, 2024; Spanier et al., 2021).

במודל תאורטי זה אין כוונה לייצג כל אחת מהיוזמות כאילו תכליתה הבלעדית נוגעת לשליטה בנתיבים. השקעתה של מעצמה בתשתית עשויה לנבוע מתוך אינטרסים כלכליים גרידא ולחלופין, תפקיד התשתית או ההסדר הוא לבסס השפעה במדינה המארחת, אך לא רק בשל מיקומה השולט על הנתיב אלא גם למטרות נוספות (למשל השגת חוזי כריית משאבים). עם זאת, ביסוס השליטה סביב נקודות חנק הופך לאחד המרכיבים החשובים ביותר בגיאופוליטיקה העכשווית ולמניע מרכזי לפיתוח תשתיות על ידי המעצמות (Schindler et al., 2024). הפרק הבא ממחיש בקצרה כיצד הרבדים

(Harlan & Lu, 2024; Schindler et al., 2024). מעבר לכך, הקמת התשתיות מהווה לעיתים קרובות פתח לכניסת המעצמה (דרך חברות פרטיות או ממשלתיות) **כמעילה**, מתחזקת או שותפה בהן, ובכך מובטחת העמקת שליטתה בתנועה בנתיב (Kardon, 2022). התשתית האזרחית עשויה להיות הכרחית לביסוס נתיב בין-יבשתי (למשל נמל או מסילת רכבת), או לחלופין תשתית שאינה קשורה ישירות לנתיב (למשל השקעה באזור תעשייה או בתחנת כוח). השקעה בתשתיות מהסוג האחרון עשויה להיראות כאילו אינה נוגעת לתחרות התשתיות, אך למעשה במקרים רבים יש ביניהן קשר הדוק. השקעתה של מעצמה בכל סוג של תשתית במדינה מסוימת גם מחזקת את היחסים ואת התלות ביניהן וגם סוללת את הדרך לקראת פיתוח תשתיות הכרחיות בעתיד, ולכן המעצמות מצויות במרוץ גובר להשקעה במדינות המצויות במיקום אסטרטגי בכל תחומי התשתית האזרחית.

חשוב לציין כי חלק מהתשתיות המוקמות הן למעשה **תשתיות עוקפות**, כלומר תשתיות הסוללות נתיבים אלטרנטיביים העוקפים את הנתיב המאויים (פוטנציאלי) ומבטיחים המשכיות תובלה גם אם הנתיב יהיה נתון במצור. תשתיות מסוג זה כוללות מסילות רכבת, צינורות, כבישים או כבלים, המונחים בדרכים יבשתיות וחולפים דרך מדינות ידידותיות (דקל, 2024; Murton & Narins, 2024).

המרכיב השני ברובד התשתית הפיזית הוא **התשתית הצבאית**. כדי לאיים ובוזמנית להגן באפקטיביות על נקודת חנק יש להציב אמצעי הגנה ותקיפה (למשל משגרי טילים או כטב"מים) בעמדות המקנות שליטה במרחב; וכדי להגן על עמדות אלו ועל הנתיב מפני מתקפת היריב יש להציב יחידות צבאיות המסוגלות לבצע פעילות הגנתית או התקפית במרחב המאויים לאורך זמן. בין שמדובר ביחידות צבאיות ימיות, אוויריות או יבשתיות, נדרשת תשתית צבאית בפרסה נרחבת בכל אזור האיום, הכוללת נמלים, בסיסים, מתקנים לוגיסטיים, מוצבים, משגרים, מתקני קשר, לוחמה אלקטרונית וכן הלאה (Becker, 2020; Dasgupta, 2018; Donelli & Cannon, 2023; Dunn, 2023).

הרובד ההסדרי עוסק בטיב היחסים בין המעצמה למדינה המצויה במיקום אסטרטגי, והמרכיב הראשון בו נוגע **להסכמים** רשמיים או בלתי רשמיים ביניהן. הקמתן של תשתיות, אזרחיות או צבאיות, תלויה ראשית כול בהסכמה ובהסדרה של יחסים בין המדינה המקימה למדינה המארחת את הבסיס או מהווה "מדינת מעבר" לתשתית, מה שבתורו משליך על מארג בריתות מורכב במיוחד. מדינות קטנות רואות בכך הזדמנות פז לגבות

(Koga, 2024). אלו מצטרפות למארג תשתיות צבאיות שארצות הברית פורסת עם שותפותיה לאורך שרשרת האיים הראשונה והשנייה (שרשרת איים נוספת, דלילה ורחוקה יותר מהיבשת), השולטות על פתחי היציאה של סין אל האוקיינוס השקט (Tangredi, 2019).

במקביל לתהליכים אלו מקדמת סין את מיזם התשתיות הענק 'החגורה והדרך' – מארג נתיבים עוקפים דרך פנים היבשת האסייתית לעבר האוקיינוס ההודי, ללב אסיה, למזרח התיכון, לאירופה ולאפריקה. הכבישים, המסילות והצינורות שמקימה סין בהשקעות עתק מחברים לראשונה מדינות בתת-פיתוח ובייחוד כאלו ללא נמלי ים אל הכלכלה הסינית, ביניהן לאוס, נפאל, קזחסטן, פקיסטן ומיאנמר. חיבור התשתיות המוקם בין ספקית האנרגיה הענקית רוסיה לצרכנית האנרגיה הענקית סין יוצר אינטגרציה רגיונלית גוברת בין הכלכלות של מעצמות-העל החולקות את המרחב האירואסייתי (Khan, 2021; Schindler et al., 2022). הנתיבים היבשתיים של סין מתחברים לסדרת נמלי ים באוקיינוס ההודי וסביבותיו המכונה 'שרשרת הפנינים', שמאפשרת להוביל אנרגיה וסחורות מסביב למצר מלאקה וכן להציב תשתיות צבאיות סביב פתחת המצרים המאווימים (Mengal & Mirza, 2022).

מימוש יוזמת החגורה והדרך החל מ-2013 חושף למעצמות המתחרות את גודל האיום בתחרות התשתיות עם סין, ואלו הכריזו בהדרגה על מיזמים מתחרים. האיחוד האירופי השיק ב-2021 את 'השער הגלובלי' (Global gateway), שמטרתו להשקיע 300 מיליארד אירו במשך שש שנים בתשתיות ברחבי אסיה, אפריקה ודרום אמריקה (European Commission, 2021). יפן הרחיבה את השקעותיה במזרח אסיה ויחד עם הודו הכריזו על כוונתן להקים את 'מסדרון הצמיחה האסייתי-אפריקאי' (AAGC) (Schindler et al., 2022; Taniguchi, 2020). הודו משקיעה גם היא ביכולות צבאיות ימיות לחיזוק שליטתה באוקיינוס ההודי (Dasgupta, 2018), בבריתות צבאיות ובבניית נמלים המכונים 'מחרוזת היהלומים' בכל חלקי הקשת האינו-דו-פסיפית, מתוך כוונה לסתור את ההשפעה הסינית (Mengal & Mirza, 2022). ארצות הברית, השותפה ברבות מן היוזמות הללו, פועלת גם להקמת 'המסדרון הכלכלי ההודי מזרח-תיכוני אירופי' (IMEC – India – Middle East-Europe Economic) שיחבר בין הודו לאירופה דרך איחוד האמירויות, ערב הסעודית, ירדן וישראל (דקל, 2024), ועליו יורחב בפרק הבא.

האלו מיושמים במרחב האסייתי והאינדו-פסיפי, כחלק מהמתחנות הגוברת בין סין לארצות הברית ושותפותיהן.³

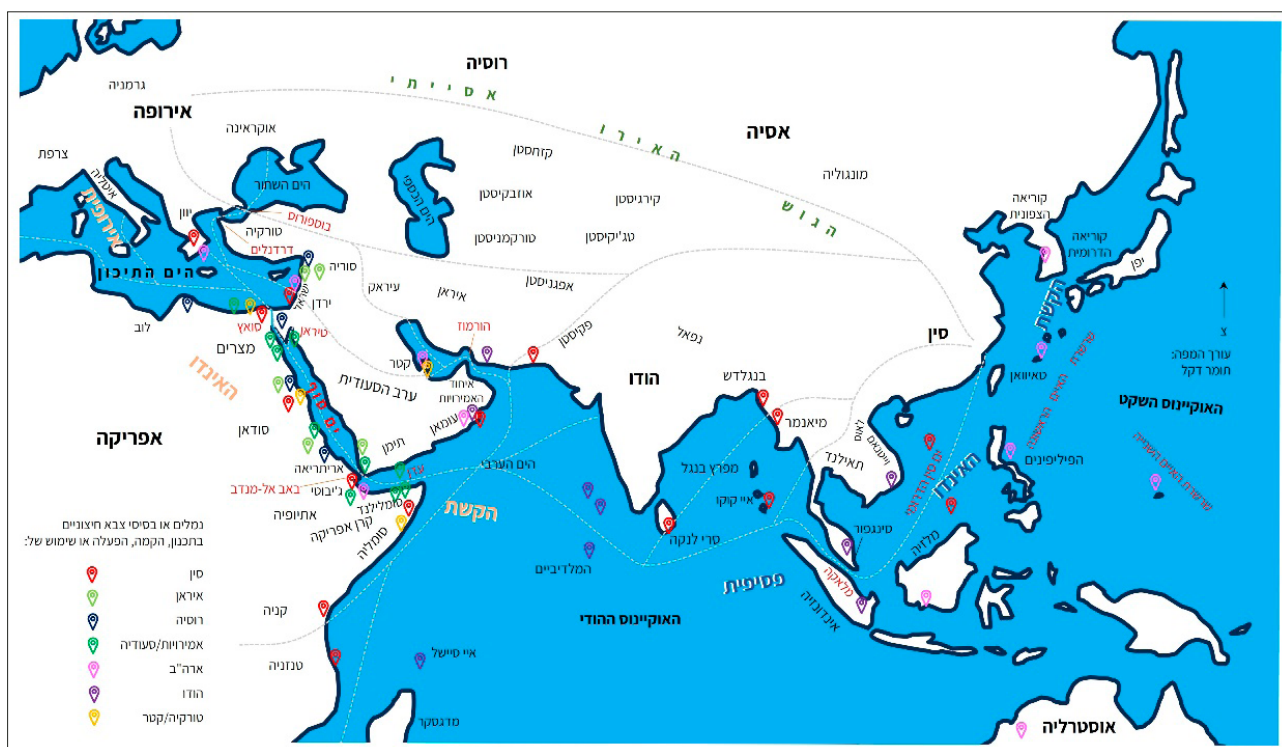
תחרות התשתיות במרחב אסיה והקשת האינדו-פסיפית

לדאבונה של סין, אל כל נמליה, שבהם תלויה כלכלתה, מובילים נתיבים החולפים דרך נקודות חנק שבהן שולטות מדינות המצויות בברית עם ארצות הברית. מערבה, לכיוון האוקיינוס השקט, משתרעת 'שרשרת האיים הראשונה' הנמתחת מיפן דרך טאיוואן והפיליפינים עד אוסטרליה. בדרום, מצר מלאקה בין אינדונזיה וסינגפור הוא הנתיב העיקרי אל האוקיינוס ההודי, שממנו מגיע רוב הנפט והגז (ממדינות המפרץ) ומשולחות רוב הסחורות הסיניות אל שוקי אירופה. נקודת תורפה זו כונתה 'דילמת מלאקה' (Lanteigne, 2008), והפתרונות שניתנו עבורה על ידי סין, ומנגד על ידי המדינות המאווימות מפניה, הם מגוונים.

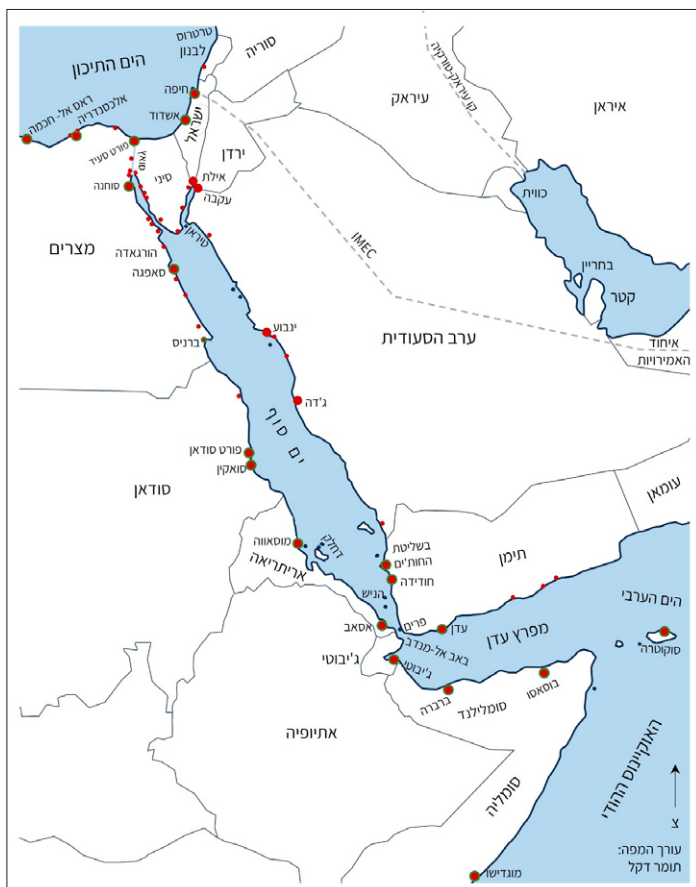
במטרה למנוע מסין להטיל מצור על נתיבי התנועה הוקמה ה'קוואד' (Quad) – קואליציה ימית של ארבע המעצמות יפן, ארצות הברית, הודו ואוסטרליה – שבמסגרתה נערכים אימונים ותמרונים ימיים משותפים במרחב האינדו-פסיפי.

סין הכריזה, בניגוד לחוק הבינלאומי, כיים סין הדרומי נמצא בחזקתה. כדי לבצר את תביעתה היא החלה לבנות בסיסים ימיים על שוניות אלמוגים, תוך הטדדה והברחת כלי שיט של המדינות הגובלות בים – וייטנאם, הפיליפינים, מלזיה, ברוניי ואינדונזיה. במקביל השקיעה סין בהתעצמות צבאית ובעיקר בצי וביכולות "מניעת כניסה" (Tangredi, 2019). האיום הגובר הניע את יפן להוביל ברית נגדית המכונה 'המרחב האינדו-פסיפי החופשי והפתוח' (FOIP – Free and Open Indo-Pacific) קשת רחבה של מדינות החובקת את אסיה מיפן וקוריאה הדרומית בקצה אחד, דרך מדינות דרום מזרח אסיה, הודו ומדינות מזרח אפריקה (Hosoya, 2023; Ranglin Grissler & Vargö, 2021). במטרה למנוע מסין להטיל מצור על נתיבי התנועה הוקמה ה'קוואד' (Quad) – קואליציה ימית של ארבע המעצמות יפן, ארצות הברית, הודו ואוסטרליה – שבמסגרתה נערכים אימונים ותמרונים ימיים משותפים במרחב האינדו-פסיפי, ולצידה ברית 'אוקוס' (AUKUS) לשיתוף פעולה צבאי בין ארצות הברית, בריטניה ואוסטרליה

תשתיות אזרחיות וצבאיות לאורך הקשת האינדו-אירופית והאינדו-פסיפית (עורך המפה: המחבר)⁴

תשתיות אזרחיות וצבאיות במרחב ים סוף (עורך המפה: המחבר)

תחרות התשתיות בים סוף ובסביבותיו

אם מצר מלאקה הוא השער המזרחי אל ומהאוקיינוס ההודי, השער המערבי הוא ים סוף על שני מוצאיו – בדרום מצר באב אל-מנדב, מפרץ עדן והים הערבי, ובצפון תעלת סואץ ומזרח הים התיכון. בדומה למצר מלאקה, גם דרכו עובר נפח עצום של התובלה העולמית (להשוואה, במלאקה עוברים כ־30 אחוזים מנפח התובלה העולמית ובסואץ, נקודת החנק המדורגת אחריה מבחינת היקף התובלה, מדובר על כ־15 אחוזים; ראו Notteboom et al., 2022), בין היתר נפט וגז, מזון וסחורות אחרות, נוסף על כל כבלי התקשורת התת-ימיים בין אסיה לאירופה, ובשל כך המעצמות תלויות בו במידה רבה (Getahun, 2023; Kjellén & Lund, 2022; Lons, 2023; Petrini, 2023). האיום הביטחוני על מה שניתן לכוון 'הקשת האינדו-אירופית', המובילה מנמלי אירופה דרך ים סוף וקרן אפריקה אל נמלי מדינות המפרץ, הודו ומזרח אסיה, לובש ופושט צורה לאורך השנים, החל מחסימת מצרי טיראן במלחמת ששת הימים דרך סגירת התעלה לאחר מלחמת יום הכיפורים או מתקפות הפיראטים בקרן אפריקה, ועד עליית החות'ים בתימן ב־2014. חשיבותה הרבה הפכה אותה לזירת עימות קר ולתחרות תשתיות עבור מעצמות רבות, כשכל אחת חותרת לבסס בה שליטה עבור עצמה, ולעיתים גם כחלק מבריתות רחבות

כאלה, רק בחלקן הקטן היה שותף ישראלי בין הבעלים (מאור ואיילון, 2024; Pedrozo, 2024).

בדומה לתימן, איראן גם תמכה וחימשה לאורך זמן את סודאן, בין היתר מתוך ציפייה להקים נמל לחופיה – ואפילו הציעה בתמורה לכך נושאת מסוקים. הקשר עם איראן הוקפא בעשור האחרון בשל לחץ מערבי וסעודי-אמירתי, אך לאחרונה הצהיר אחד הגנרלים הטוענים לשלטון בסודאן על חימום היחסים מחדש ועל ביצוע עסקאות נשק נרחבות עם איראן (ADF, 2024; Dabanga, 2024). באריתריאה, המבודדת מהמערב בשל הפגיעה בזכויות אדם שמבצעת ממשלתה, איראן משתמשת מאז 2008 בנמל אסאב לעגינת הצי שלה לצורך ביצוע פטרולים והגנה על ספינות איראניות בים סוף. איראן הביעה את שאיפתה להקים בסיסי צבא גם במדינות ג'בוטי וסומליה, אך עד כה השאיפה לא התממשה (Marsai & Rózsa, 2023). עם זאת, מאז מתקפות החות'ים פנתה ממשלת סומליה להידוק יחסיה עם האיראנים (שנקטעו בשל לחץ סעודי-אמירתי ב־2016, ראו להלן) והתבטאה כנגד ישראל (Horn Observer, 2024).

ערב הסעודית ואיחוד האמירויות

האחיזה האיראנית הדאגה מאוד את יריבותיה האזוריות, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, לצד חשש רב יותר מאי־יציבות בקרב שכנותיהן החולשות על גבולותיהן ועל נתיבי הסחר שלהן. לכן ריאד ואבו דאבי הגדילו בשנים האחרונות את השקעותיהן בכל מדינות המרחב עד כדי הפקדות ישירות של מיליארדי דולרים עבור ממשלות, חתימת הסכמי הגנה, תיווך בהסכמי שלום (למשל בין אתיופיה לאריתריאה ולסודאן) והצבת דרישה מעשית ממדינות אלו לבחור צד ולהתרחק מאיראן, מה שאכן הושג לתקופה מסוימת (ב־2016 סומליה וסודאן ניתקו את יחסיהן הדיפלומטיים עם איראן; Marsai & Rózsa, 2023). בהובלת ערב הסעודית ואיחוד האמירויות הוקמה 'מועצת הים האדום ומפרץ עדן', המחברת את כל מדינות המרחב בברית הגנה (Darwich, 2020; Ding, 2024). סיבה נוספת לעניינה הרב של ערב הסעודית במרחב היא הקמה והרחבה של תשתיות נמלים אזוריים לאורך חופיה המזרחיים, בנמל ינבוע, ג'דה או בעיר העתידינית ניאום (Arab News, 2023).

ערב הסעודית משקיעה מדי שנה במצרים מיליארדי דולרים בתשתיות ובתעשיות (Ahram Online, 2023). לנוכח התלות הכלכלית שפיתחה בה מצרים הסכים ב־2016 א־סיסי, נשיא מצרים, לוותר לטובת ערב הסעודית על הריבונות באיים סנפיר וטיראן, החולשים על הכניסה למפרץ אילת. המהלך הצית התנגדות עזה בציבור המצרי,

יותר. פעולותיהן של המעצמות בתחרות ייסקרו להלן בנפרד לגבי כל מעצמה או קבוצה. חשוב לשים לב, כפי שיעלה מהממצאים, כי התחרות במרחב זה מורכבת ואינה חופפת ישירות לתחרות הבין־גושית שתוארת בפרק הקודם. בעיקר בולט כאן תפקודן של שחקניות אזוריות הפועלות במרחב בעצמאות יחסית מן הגוש הכולל אותן, ביניהן ערב הסעודית, איחוד האמירויות, טורקיה, איראן וגם ישראל.

איראן

למרות ריחוקה הגיאוגרפי ומגבלותיה הכלכליות של איראן, שהביאו חוקרים להגדירה שחקנית משנית בים סוף (Marsai & Rózsa, 2023), האירועים האחרונים מוכיחים עד כמה היא משמעותית בו. מאז 2011 איראן משקיעה רבות בהתבססות ארוכת טווח בקשת האינדור אירופית, בהפגנת נוכחות צבאית של הצי שלה, בביסוס תשתיות ימיות ובחדירה למקומות מעוררים מבחינה גיאופוליטית. הסיבות מגוונות אך אחת המרכזיות שבהן היא ביסוס שליטה על ים סוף, שמאבטחת את נתיבי הסחר שלה ומאיימת על יריבותיה. תמיכתה של איראן בפלג המורד בתימן, החות'ים שהפכו שלוחים שלה, סייעה לבצר את יכולתם של האחרונים ליצור חנק במרחב ים סוף. דרכם הצליחה איראן לתפוס שתי ציפורים במכה אחת – להכות בישראל וגם במדינות המחנה הסוני (בעיקר באמירתיים ובסעודים), התלויות בתובלת הנפט והגז. בתמיכה, בהדרכה ובגיבוי איראני החלו החות'ים כבר לפני כעשור לתקוף מטרות של ערב הסעודית, שעימה ניהלו מאבק ברוטלי (Shay, 2018). ב־2015, כשהכוחות החות'יים תפסו את האי התימני פְּרִים השוכן בלב מצר באב אל־מנדב, כוחות איראניים נפרסו בו והצהרתם העידה על מטרותם – שנוכחותם שם 'תימשך לנצח' (Fargher, 2017) – אך האי נכבש זמן קצר לאחר מכן על ידי ממשלת תימן ובעלות בריתה ערב הסעודית ואיחוד האמירויות. העימות ביניהן הגיע לשיא במבצע 'חנית הזהב' ב־2017 (Shay, 2018), אך רק אחרי 7 באוקטובר 2023 חלה עליית מדרגה באיכות ובהיקף המתקפות בנקודת החנק, כשהחות'ים החלו לתקוף ספינות שזיהו כישראליות (למרות שהן לא היו

ריאד ואבו דאבי הגדילו בשנים האחרונות את השקעותיהן בכל מדינות המרחב עד כדי הפקדות ישירות של מיליארדי דולרים עבור ממשלות, חתימת הסכמי הגנה, תיווך בהסכמי שלום (למשל בין אתיופיה לאריתריאה ולסודאן) והצבת דרישה מעשית ממדינות אלו לבחור צד ולהתרחק מאיראן.

באמצעות סלילת כביש חדש מנמל ברברה אל אתיופיה, ש־120 מיליון תושביה כיום נטולי חיבור יעיל לים, שואפת איחוד האמירויות להתחרות במסדרון הסיני (יפורט בהמשך) שיחבר את אתיופיה לנמל ג'יבוטי (Meester & Lanfranchi, 2021).

יש להוסיף כי הדחף האמירתי־סעודי לבסס שליטה תשתית־צבאית במרחב אינו מהווה רק חלק ממאבקן באיראן אלא גם חלק ממאבקן המקביל מול הציר הטורקי־קטרי, התומך בתנועת האחים המוסלמים שמאיימת עליהן (Donelli & Cannon, 2023; Marsai & Rózs, 2023) – סכסוך שהגיע לשיא לפני מספר שנים אך התמתן מאז. למשל, ב־2017 דרשו איחוד האמירויות וערב הסעודית מסומליה לנתק קשרים עם קטר, אך זו סירבה (מדינות אחרות במרחב, כמו ג'יבוטי, דווקא שיתפו פעולה עם דרישה זו). מכאן ואילך הסיטה איחוד האמירויות את תמיכתה מהבירה מוגדישו אל סומלילנד. בשל נטישה זו זכתה טורקיה להפוך לתומכת הצבאית המרכזית של סומליה, כפי שמפורט להלן (יש לשים לב כי לאחרונה שוב הצהירה איחוד האמירויות על הקמת בסיס חדש בסומליה; Ardemagni, 2024). עם ממשלת סודאן חתמה איחוד האמירויות ב־2022 על עסקת ענק של ארבעה מיליארד דולר להקמת נמל חדש מצפון לפורט סודאן (Quilliam, 2022). מאז פרוץ מלחמת האזרחים בסודאן הפכה איחוד האמירויות לתומכת המרכזית של אחד הפלגים, במטרה לבצר מחדש את השפעתה במדינה (Mahjoub, 2024).

טורקיה וקטר

טורקיה מקנה עדיפות אסטרטגית גבוהה לביסוס כוח ימי, כפי שניכר בדוקטרינה 'המולדת הכחולה' שפרסמה ב־2006. במסמך מדיניות נוסף שפורסם לאחרונה בשם 'המאה הטורקית' הובהר כי למרות שעיקר תשומת הלב הטורקית ממוקדת בימים המקיפים אותה ישירות (הים השחור והים התיכון), האינטרסים הטורקיים כרוכים עד מאוד באבטחת תנועת הסחורות ומשאבי האנרגיה מן האוקיינוס ההודי (Cubukcuoglu, 2024; Saha & Cannon, 2024). טורקיה החלה ליישם תפיסה זו ב־2011 בסומליה, שם בחרה להשקיע מאות מיליוני דולרים בפרויקטים הומניטריים, במאמצי השכנת שלום, ובהמשך בהקמת בסיס צבאי טורקי בבירה מוגדישו (הגדול מחוץ לגבולות טורקיה) (Sofos, 2023). ב־2024 נחתמו הסכמים חדשים ורחבים יותר בין המדינות לאספקת נשק ואימונים. טורקיה החלה לשדרג את נמל מוגדישו ומתפעלת אותו מאז 2013, ובהסכמים החדשים בין המדינות מובהר כי טורקיה תוכל להשתמש בנמל לצורכי הצי שלה, מה שישימש

מה שגרר את היישום במשך שנים. ההעברה הרשמית התרחשה לבסוף ב־2023 לאחר לחץ מהאמריקאים, שראו בכך צעד חשוב לקידום הנורמליזציה בין ערב הסעודית לישראל – מאחר שהסכמת ישראל לעסקה הנוגעת למצרים המובילים אל נמל אילת הייתה הכרחית (Al-Anani, 2023). זאת ועוד, בהשפעת האמריקאים פועלת ערב הסעודית להקמת נתיב יבשתי עוקף ים סוף וגם מאפשרת לכוחות אמריקאיים להשתמש בנמליה לאורך ים סוף – סוגיות שיתוארו בהמשך.

איחוד האמירויות פועלת במרחב בתיאום יחסי עם ערב הסעודית אך גם בעצמאות רבה, וייתכן שאף נוטלת את ההובלה.⁵ לנגד עיניהן עומדת הקמה של סדרת נמלים ובסיסים בשליטתם, גרסה אמיריתית של 'שרשרת הפנינים' (Quilliam, 2022), שלצידם סדרת "בסיסי צבא גמישים" שהן מקימות במהירות באתרים שונים ונוטשות עם השתנות הצורך (Ardemagni, 2024). מצרים זוכה למרב ההשקעה האמיריתית, המגיעה לסכומים חריגים (למשל, ב־2022 השקיעו במדינה 27 מיליארד דולר; EY, 2022), בפריסה רחבה של תשתיות וענפי כלכלה אחרים. איחוד האמירויות רוכשת תעשיות בענפים רבים, מפתחת או מפעילה את נמלי ים סוף בערים שרם א־שיח', הורגאדה (ע־דקה), ספאגה וסוחנה, ובחוף הים התיכון מקימה עיר נמל חדשה בראס אל־חכמה (וככל הנראה גם בסיס צבאי) בהשקעת עתק של 35 מיליארד דולר (Hassan, 2024; Kumar, 2023). היא החזיקה גם בסיס בג'יבוטי ובמשך תקופה ממושכת תפעלה נמלים במדינה, עד שהממשלה ביטלה את החוזים בטענה שהחברה האמיריתית מועלת בהתייבבותיה (Donelli, 2022). באריתריאה חכרה איחוד האמירויות את איי הניש ואת נמל אסאב (שאותו נטשה לאחרונה, וייתכן שאיראן החלה לאייש אותו בוואקום שנוצר) וגם הקימה בסיסים באיים פֶּרִים וסוקוּטרה התימניים שבמבואות מצר באב אל־מנדב (Ding, 2024; Donelli, 2023; Sofos, 2023; Getahun, 2023; Cannon, 2023), לצד פיתוח והפעלת שלושה נמלים בדרום תימן (Meester & Lanfranchi, 2021).

מדינות קרן אפריקה מהוות מוקד עניין רב לאיחוד האמירויות, שהשקיעה יותר מ־11 מיליארד דולר מאז תחילת המאה ה־21 בפרויקטי תשתית אזורית ענקיים במדינות אלו (להשוואה, ערב הסעודית השקיעה בהן רק כשליש מכך). בסומלילנד, מחוז מורד בסומליה שלחופי מפרץ עדן, בונה איחוד האמירויות נמלי ענק בערים בוסאסו וברברה בהשקעה של מאות מיליוני דולרים בכל אחד מהם (Ding, 2024; Getahun, 2023; Sofos, 2023). הקמתם סללה את הדרך להקמת נמלים צבאיים סמוכים הנשענים עליהם (Quilliam, 2022).

בסיני ובכך לזכות בדריסת רגל מלאה במרחב, בדומה למודל שבו פעלה בסוריה.

דרומה משם המעצמה הרוסית גם מבססת הסדרים לקבלת היתרי עגינה בנמלים בכל רחבי האוקיינוס ההודי, ובאופן בולט מקיימת בים הערבי תרגילים ימיים משותפים עם סין ואיראן (אלמס, 2024; Kjellén & Lund, 2022). בסודאן חותרת רוסיה להקים בסיס עצמאי בעיר פורט סודאן וכבר החלה לרקום עסקה עם הממשלה, מה שגרר איום ברור מצד ארצות הברית כלפי הממשלה הסודאנית ובשל כך להתמהמהות הממשלה (Satti, 2022), עד שלאחרונה, על רקע מלחמת האזרחים במדינה, אישר אחד הגנרלים הטוענים לשלטון בסודאן את העסקה עם רוסיה להקמת נמל לוגיסטי וצבאי בפורט סודאן (Dabanga, 2024; Karr, 2024; Knipp 2024). במקביל נראים סימנים לכך שגם אריתריאה תאפשר לרוסיה להקים בסיס בעיר הנמל מסאוה (Plaut, 2024).

הודו

גם להודו יש עניין רב להקרין עוצמה אל מרחב ים סוף, בייחוד כחלק מאסטרטגיית 'מחרוזת היהלומים', שמטרתה להתחרות בהשפעה הסינית הגוברת באזור באמצעות שרשרת נמלים בשליטתה. לאחר תקופה ארוכה שבה התמקדה הודו בהקמת תשתיות במזרח האוקיינוס ההודי הנפרסות לכיוון מצר מלאקה, היא הצהירה כי היא מחזירה דגש למערב האוקיינוס, לים הערבי ולמפרץ עדן. לשם כך משקיעה הודו הון רב בהקמת נמל צ'בהאר שבאיראן (דגן עמוס, 2024; Mengal & Mirza, 2022) ובהקמת בסיסים ימיים באיי סיישל, במלדיביים ובאי מיניקוי – כולם סובבים את הים הערבי ומאפשרים פעילות של הצי ההודי במרחב ים סוף (Xiaojun, 2024). עומאן הקצתה מתחם לוגיסטי לצי ההודי במתחם נמל דוקם (Chaudhury, 2024), והודו בוחנת השקעות נרחבות נוספות בפיתוח נמל זה (The Economic Times, 2024) ונמלים ותעשיות נוספים במדינה, הנחשבת לבעלת חשיבות אסטרטגית מיוחדת עבורה במרחב (Khan, 2024). עם מתקפות החות'ים במלחמת חרבות ברזל הגביר הצי ההודי את נוכחותו ופעילותו בפתח המצרים לרמה שמעולם לא התקיימה בעבר, גם אם עודנו נמנע מהשתתפות רשמית בקואליציה המערבית כנגדם (Pant & Bommakanti, 2024).

סין

המשבר החות'ים בים סוף הוגדר על ידי פרשנים שונים כנקודת מפנה חשובה בדעיכת ההגמוניה האמריקאית מול סין. חרף ההפסדים הכלכליים של סין מהפגיעה

אותה להקרנת כוח כלפי ים סוף והאוקיינוס ההודי (Cubukcuoglu, 2024).

מלבד בסומליה, טורקיה משקיעה כעת שבעה מיליארד דולר בהקמת אזור תעשייה, לוגיסטיקה ותשתית רכבות בנמל גרגוב בצפון מצרים (פורטפורט, 2024). השקעות אלו בהיקף של מאות מיליוני דולרים גוברות בעת האחרונה, תוך ניסיון למתן את המתח הקיים בינה לבין מצרים ובמקביל להופכה "שער לאפריקה" עבור טורקיה (Yehia, 2024). בסודאן הובילה טורקיה ב־2017 מהלך השקעות נרחב בתעשיות, בחקלאות, בתשתיות מים, בהקמת שדה תעופה ומעל לכול בחכירת נמל סואקין, מצודה עות'מאנית עתיקה, במטרה להקים בו נמל אזרחי וצבאי. במקביל הכריזה שותפתה של טורקיה, קטר, על השקעת ארבעה מיליארד דולר בהקמת הנמל באתר זה, לצד השקעות עתק בכבישים בסודאן, באריתריאה ובסומליה (Ding, 2024; Tekingunduz, 2019). עם ההפיכה בסודאן ב־2019 החוזה הושהה, בין היתר בשל לחץ סעודי ואמירתי. כעת טורקיה תומכת באחד הפלגים הנלחמים בסודאן, מתוך תקווה לבסס מחדש את אחיזתה במדינה (Sofos, 2023; Sudan Tribune, 2024).

ייתכן שרוסיה מתכוונת לסייע למצרים במאבקה בטרור האסלאמי בסיני ובכך לזכות בדריסת רגל מלאה במרחב, בדומה למודל שבו פעלה בסוריה.

רוסיה

גם לרוסיה עניין גובר במתיחת השפעתה לאורך הקשת האינדו־אירופית (Rogozińska & Olech, 2020). רצף ה"מעוזים" הרוסי מתחיל בנמל טרטוס הסורי לחופי מזרח הים התיכון, שאותו קיבלו לידיהם לאחר שבזכות התערבותם הצבאית במלחמת האזרחים ניצל הנשיא בשאר אל־אסד מן ההפיכה בעור שיניו. הרצף נמשך במצרים, שחרף מחאה מצד ארצות הברית מהדקת מחדש את קשריה עם רוסיה במשך יותר מעשור בשיתוף פעולה צבאי, בעסקאות נשק גדולות, בהיתר לשימוש רוסי צבאי בבסיסים ובנמלים מצריים (Kjellén & Lund, 2022), וכן בהקמה רוסית של תחנת כוח גרעינית, המבוססת על השקעה של 20 מיליארד דולר, בעיר דבע שבצפון־מזרח מצרים (Tharayil, 2024). בכך מסייעת רוסיה למצרים לחדש ולהעצים את כוחה הצבאי באופן חריג ותוך כך לבנות כוח ימי חזק במיוחד (הנקין, 2018), המבוסס בנמלים צבאיים בברניס בים סוף, בפורט סעיד בתעלת סואץ ובגרגוב בים התיכון. ייתכן שרוסיה מתכוונת לסייע למצרים במאבקה בטרור האסלאמי

ממדינות המרחב (Wuthnow, 2020). היא גם פועלת למצב את עצמה כמתווכת בין אויבים ב'יוזמת פיתוח ושלוש בקרן אפריקה', שעליה הכריזה ב-2022 (Eickhoff, 2022; Godehardt, 2022), וגם ברחבי המזרח התיכון, כמו למשל בין ערב הסעודית לאיראן או בין הפלגים הפלסטיניים. במצרים הפכה סין למשקיעה גדולה בפרויקטים תעשייתיים ולוגיסטיים התומכים בהרחבת תעלת סואץ וגם בנמל עין סוחנה שמדרום לה, בפורט סעיד ובנמל אלכסנדריה (Getahun, 2023; Meester, 2021; Zou, 2021; Lanfranchi, 2021; Shay, 2023).⁷ בירדן, שבה רואה סין "שער ללבנט" עבור יוזמת החגורה והדרך, התחייבה סין להשקיע שבעה מיליארד דולר בתעשייה, במרכזי מסחר ובתחנת כוח פחמית גדולה (שהוגדרה כהשקעה הסינית הפרטית הגדולה מחוץ לסין), במסילות, בצינור נפט חדש לעיראק, באוניברסיטה סינית ועוד.⁸ (Marks, 2022). לבסוף, סין הפכה לשחקנית תשתית חשובה גם בישראל – היא הקימה את נמל הדרום באשדוד ומפעילה בזיכיון את נמל המפרץ בחיפה. הדבר גרר אזהרות מצד גורמים בארצות הברית, שחששו מפני דריסת רגל סינית שתטיל איום על שימוש עתידי של האמריקאים בנמל (אלה, 2019; חזיה, 2022; Kampeas, 2022; Invest Saudi, 2024; TOI Staff, 2019; וראו ביקורת על טענות אלו: לביא ואוריון, 2021). החשש הגובר ממעורבות סין בהשקעות בתשתית ובענפים מקבילים בישראל הוביל ב-2019 להקמת מנגנון פיקוח על השקעות זרות (אלה, 2019). המשך הידרדרות היחסים עם סין מוביל גורמים בישראל לאתר מדינות אחרות שיוכלו להתמודד על ביצוע מכרזי תשתית גדולים "מתוך רצון לדלל את התלות בסין – וזאת לאור יחסה העוין לישראל" (ראובן, 2024).

ארצות הברית והאיחוד האירופי

לארצות הברית פריסה צבאית נרחבת של כ-50 אלף אנשי צבא (חיילים וקבלני משנה) במרחב, עם בסיסים, אוויר ויבשה בישראל, בירדן ובערב הסעודית ובסיסים נוספים במדינות קרובות למצרים, בהן איחוד האמירויות וקטר במפרץ הפרסי, עומאן באוקיינוס ההודי ובטורקיה ויוון בים התיכון (Denison, 2022; Wallin, 2022).⁹ בשנים האחרונות היא מרחיבה את שיטת "התנוחה הגמישה" (Flexible posture) במערכה של ערב הסעודית, כך שהיא מסדירה את יכולת השימוש של הצבא האמריקאי בנמלי אוויר וים סעודיים לאורך ים סוף. בשיטה זו ניתן לפרוס כוחות במהירות וגם למשוך אותם בהתאם לצורך, הן לביסוס השליטה במצרים עצמם והן כמערך בסיסי עורף למקרה של מלחמה עם איראן (Gambrell, 2021). ארצות הברית מחזיקה

במסחר הימי ואף כי ארצות הברית מפצירה בה להשתתף במבצע הצבאי וגם ללחוץ על איראן (אשר לה סין מעניקה חסות במובנים רבים) לעצור את שלוחיה החות'ים, סין נמנעת מפעולה מלבד במבצעים מוגבלים לליווי צבאי של ספינות סיניות. החות'ים אף הצהירו כי לא יפגעו בספינות סיניות או רוסיות (למרות שספינה סינית אכן הותקפה, מה שהוסבר כטעות בזיהוי) (Kumon, 2024). הפרשן ניית'ן לוין טוען כי בין שסין תלחץ לבסוף על איראן ותוביל להפסקת המתקפות ובין שיימשך האיום, תוך ששיט תחת חסות סינית ימשיך להיחשב בטוח יותר, סין תרוויח כי היא תצטייר לראשונה כמעצמה המבטיחה את חופש השיט בימים. בכך היא תיקח מארצות הברית את התפקיד ההיסטורי הזה, המהווה נדבך חשוב בביסוס ההגמוניה שלה (Levine, 2024).

מרחב ים סוף נתפס בעיני סין כהמשך אסטרטגי ישיר של יוזמת החגורה והדרך, המחבר אליה את המערב ואת אפריקה. בעשור האחרון הייתה סין לתקופות מסוימות מקור ההשקעות הזרות הגדול באפריקה, למרות שלאחרונה שוב ירד מעמדה והיא נמצאת בפער משמעותי אחרי ארצות הברית, צרפת, בריטניה, איחוד האמירויות וגם הודו. במרחב ים סוף סין עדיין לא עקפה את ההשקעות המגיעות ממקורות מערביים, ובפרט בהשוואה לאיחוד האמירויות (EY, 2023), וככל הנראה היא ממוקדת בפרויקטים נקודתיים אסטרטגיים יותר מאשר בתחרות על השקעות כלליות.⁶ לסין בסיס ימי בג'בוטי (לצד בסיסי המדינות הנוספות, ראו בהמשך), שהוא הבסיס הראשון שהוקם עד היום מחוץ לאדמתה, ואותו היא מרחיבה כנקודה מרכזית לשליטה בים סוף וכלפי האוקיינוס ההודי (Becker, 2020). המעצמה מרחיקה לכת בהשקעה בנמלים ובתשתיות נוספות במדינות המרחב ובביסוס בריתות עימן, למורת רוחה של ארצות הברית. מתוך עשרות מדינות בעולם שבהן משקיעה סין במסגרת יוזמת החגורה והדרך, ערב הסעודית מובילה לאחרונה בהיקף ההשקעות בבניית תשתיות – כ-5.6 מיליארד דולר ב-2023 לבדה (Nedopil, 2024). השקעות נוספות מבוצעות על ידי סין באיחוד האמירויות, בעומאן, בסומליה, בסודאן ובהשקעת 12 מיליארד דולר בהרחבת רציף בנמל ג'בוטי, בתפעול ובחיבורו ב'מסילת יאג' ובצינורות נפט לאתיופיה השכנה, במטרה לנצח על הפיכתה ל"סינגפור של קרן אפריקה" (סין ניצלה את ההזדמנות לתפוס אחיזה בנמלי ג'בוטי לאחר גירושה של איחוד האמירויות מתפעולם: Donelli, 2022).

סין מקיימת שגרת נוכחות של הצי שלה בכל נמלי ים סוף, משתתפת במבצעים משותפים נגד פיראטים במפרץ עדן ומתבססת כספקית נשק צומחת של רבות

מחפשת אירופה מקורות חלופיים לאנרגיה שיצמצמו את התלות שפיתחה באספקת גז מרוסיה, ולשם כך פנתה למדינות המפרץ. הנפט והגז של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות מועברים בספינות דרך נקודות החנק בים סוף, ומדינות אלו היו מודעות היטב לאיום הטמון באזור זה עוד טרם ההתלקחות ב־2023. יובהר כי לסעודים צינור נפט לנמל ינבוע העוקף את באב אל־מנדב, אך גודלו מוגבל וממילא ההובלה ממנו לאירופה נותרת תלויה במעבר דרך ים סוף ותעלת סואץ, המאוימים במתקפות מצד המדינות הגובלות בים. לכן גם מדינות המפרץ וגם מדינות המערב רואות משמעות אסטרטגית רבה בהקמת ציר עוקף, כדי לייצר חלופה שתבטיח את תובלת האנרגיה במקרה חירום: מסילות וצינורות שיונחו בין איחוד האמירויות, ערב הסעודית, ירדן וישראל, כך שגז יזרום מנמל חיפה לאירופה.

חזון זה בהובלת ארצות הברית, שכונה 'המסדרון הכלכלי ההודי מזרח־תיכוני אירופי' (IMEC), החל לקרום עור וגידים עם הסכמי אברהם והיה תלוי גם בהסכם הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית. הפגיעה באותם הסדרים בשל מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר שיחקה היטב לידי השותפות בגוש האירופי־אסייתי: לידי האיראנים, שהמתקפות פגעו בהסכם הנרקם בין יריבותיהם; לידי הרוסים, שביצרו מחדש את התלות האנרגטית של אירופה בהם; וסביר להניח שגם הסינים רואים בכך יתרון, מאחר שהמסדרון הכלכלי IMEC בשליטה אמריקאית אתגר את הצירים המקבילים המוקמים במסגרת יוזמת החגורה והדרך (דקל, 2024). המצב משחק גם לידי טורקיה ועיראק, שהצהירו בתחילת 2023 על כוונתן להקים מסדרון מסילות וכבישים "עוקף סואץ" מחופי המפרץ הפרסי ועד חופי הים השחור, בסיוע ובמימון איחוד האמירויות וקטר (Blair, 2023).

סיכום ודין: ישראל בתחרות התשתיות

מרחב ים סוף המצוי בלב הקשת האינדו־אירופית — צוואר בקבוק חיוני המקשר בין מזרח למערב — הופך בשנים האחרונות לזירת תחרות אינטנסיבית לביסוס שליטה של מעצמות שונות, שביטוייה המובהק הוא התחרות על התשתיות. בתחרות זו כפי שהוגדרה ואופיינה במאמר, כל מעצמה משקיעה משאבים רבים כדי להציב תשתיות אזוריות וצבאיות המאפשרות לה להבטיח את יכולתה להשתמש בנתיב התובלה והקישוריות, וכן לבסס איום צבאי על מתחרותיה כך שתוכל לסגור את הנתיב בנקודת חנק כאשר תראה לנכון. ההשקעה בתשתיות נחלקת בין שני רבדים — רובד התשתית הפיזית, כלומר הקמה ישירה של תשתיות המאפשרות את השליטה המעשית בנתיב; לצד השקעה

גם שליטה נרחבת בבסיס כוח המשקיפים הרב־לאומי, שהוקם לשמירת הסכמי השלום עם מצרים בחצי האי סיני (Multinational Force & Observers, n.d.). המוקד שבו מרוכזות תשתיות צבאיות רבות מאוד הוא המדינה הקטנטנה ג'יבוטי, השוכנת לחופיו המערביים של מצר באב אל־מנדב. המדינה הפכה למרכז רב־לאומי של בסיסי צבא ימיים, ביניהם של ארצות הברית, גרמניה, איטליה, צרפת, יפן וכאמור, גם בסיס סיני (Becker, 2020; Shay, 2023) יש להבהיר כי נוכחות ארצות הברית בולטת במידה ניכרת מזו של השאר — 4,000 חיילים מאיישים את הבסיס האמריקאי, 1,450 בבסיס הצרפתי, 1,000 בבסיס הסיני ובשאר הבסיסים כמה עשרות בלבד בכל אחד — Masuda, — (2023). בסיסים אלו משמשים את מדינות הקואליציה המערבית במאבק בפיראטים, ומאז 2023 במבצע המשותף 'מגן השגשוג' כנגד מתקפות החות'ים. מצב זה דחק באמריקאים להרחיב את מעורבותם במדינות נוספות סביב המצרים, המתבטאת בהסכם לסיוע בהקמת בסיסים עבור צבא סומליה בהיקף של 100 מיליון דולר (U.S. Embassy in Somalia, 2024), וגם בהחלטת הקונגרס שהועברה לאחרונה — להעמיק את שיתוף הפעולה עם סומלילנד ובפרט את השימוש בנמל ברברה שבתחומה. פרטי ההחלטה מביעים בבהירות את מטרותיה, המוגדרות למימוש בטווח הקרוב: "תמיכה במדיניות ארצות הברית הממוקדת במסדרון הים האדום, במרחב האינדו־פסיפי ובקרן אפריקה [...] הבסת איומי טרוריסטים [...] השפעתה השלילית של איראן [...] סתירת השפעתה של סין והאינטרסים שלה במתקני הנמלים בג'יבוטי, במומבסה (קניה), במאסאווה ובאסאב (אריתריאה)" (U.S. Congress, 2024). מלבד זאת מעורבת ארצות הברית בתוכניות סיוע נרחבות במרבית מדינות המרחב, למשל בסיוע הומניטרי שנתינ לאחרונה בהיקף של 315 מיליון דולר לעניין מלחמת האזרחים בסודאן (USAID, 2024).

האיחוד האירופי, בניסיונו לזכות בהשפעה באזור (מעבר לבסיסי מדינות האיחוד בג'יבוטי), השקיע מאז שנות ה־2000 יותר מ־17 מיליארד אירו במיזמי סיוע ופיתוח במדינות קרן אפריקה. ב־2021 הגדיר את המרחב "עדיפות עליונה" וב־2023, במסגרת פרויקט השער הגלובלי (Global gateway), פעל ליישום חבילת פיתוח תשתיות נרחבת בקרן אפריקה, תוך התמקדות באתיופיה ובסומליה (European Commission, 2023). עם זאת, מדיניות אירופה טרם התבהרה והיא רחוקה מההישגים של השחקנים המתחרים (Lanfranchi, 2023) — סוגיה שהפכה חשובה עוד יותר מאז פרוץ מלחמת רוסיה־אוקראינה ב־2022. בשל המלחמה

בנוגע לאיחוד האמירויות ולטורקיה כי מאמציהן לבסס תשתיות צבאיות בקרן אפריקה אומנם נדמות כהכנה לעימות, אך בפועל למדינות אלו אין כל יכולת לקיים נוכחות צבאית אפקטיבית לאורך זמן, והם צופים כי המאמצים עתידים להתמסס. הממצאים במחקר זה אינם סותרים את העובדה שכעת ייתכן שהמעצמות האזוריות מוגבלות ביכולתן לבסס שליטה במרחב, אך המאמצים העקביים והמשמעותיים בהחלט מצביעים על כוונותיהן ארוכות הטווח ועל הסבירות שיכולותיהן יתעצמו בטווח זה. שאלה נוספת, שנותרת כעת פתוחה, היא כיצד יתבטא עימות במדינה שבה למספר מעצמות יש דריסת רגל תשתיתית (שתי דוגמאות בולטות הן ג'יבוטי ומצרים, גם אם כל אחת באופן שונה). ייתכן כי המדינה המארחת תידרש בבוא העת לבחור צד ולגרש את הצד היריב (דרישה שאכן עלתה מצד איחוד האמירויות וערב הסעודית כלפי מספר מדינות במרחב, בנוגע להתנתקות מטורקיה ומקטר), או להיפך – ייתכן שהנוכחות הכפולה תמנע מכל צד לצבור יתרון, ובכך תסייע דווקא למנוע הסלמה לעימות באזור זה.

גישה אסטרטגית מצד ישראל מול האיום עשויה לבוא לידי ביטוי ביצירת חוסן ובגיוון מקורות האספקה לסחורות ולאנרגיה (מאור ואילון, 2024), אך במקביל גם בכניסה מלאה לתחרות התשתיות. בשל מגבלותיה של ישראל כשחקנית תשתיות עצמאית מוצעות כאן ארבע חלופות (המשלימות זו את זו) למימוש אסטרטגיה זו, המתבססות על התובנות שעלו במאמר בנוגע לדינמיקה של תחרות התשתיות:

- החלופה הראשונה – למרות שנתיבי היבשה מוגבלים בהיקפם לעומת נתיבי הים, הם מהווים חלופה חשובה למצבי חירום. לכן יש לייחס משנה תוקף לחשיבות ההסכמים עם ערב הסעודית כדי להבטיח כי התשתיות שהיא מקימה ישרתו את ישראל ולא ישמשו את אויביה, וכי יוקם ציר מרכזי של רכבות וצינורות אנרגיה מאיחוד האמירויות וערב הסעודית דרך ישראל (ובטרם יוקם נתיב עיראקי-טורקי מתחרה).
- השנייה – אם ישראל תרקום שיתופי פעולה בינלאומיים ותרתום משקיעים גדולים לצידה, היא תוכל להרחיב במידה ניכרת את מעורבותה בהקמה ובהפעלת תשתיות גדולות בתחומי האנרגיה המתחדשת והמים במרחב ים סוף היבש ועתיר קרינת השמש. פרויקטי ענק שיעניקו ביטחון אנרגיה, מים ומזון לירדן, למצרים או לסודאן, המצויות תמיד על סף קריסה כלכלית ורעב, יגבירו את תלותן בישראל ואת המנוף שלה עליהן (ראו דויטש, 2023).
- השלישית – יש להביט רחוק יותר מזרחה ולגבש אסטרטגיה לגבי "מתיחתה" של הקשת האינדו-

בתשתיות אזרחיות, בתעשיות ובעסקאות ביטחוניות במדינות המצויות במיקום אסטרטגי, ובכך לבסס בהם את הרובד השני, ההסדרי, המאפשר ליצור איתן ברית שתוביל אותן לאפשר את הקמת התשתית החולשת על הנתיב, או לחלופין להפעיל או לקבל זכות שימוש בה בהתאם לצורך. במדינה הנמנעת מלאפשר הקמה או גישה לתשתית, המעצמה הדחיה פונה לתמוך בפלגים מורדים (במלחמת אזרחים קיימת או בדרדור המדינה למלחמה כזו) כדי לזכות בהסדר, ודרכו בתמיכה בתשתית הנדרשת לאחר ניצחונם של אותם פלגים.

נוכח המאמץ המיוחד שנחשף במחקר, להקמת תשתיות על ידי מעצמות שונות במיקומים ובדפוסים מגוונים כל כך, ניתן לומר כי מתפתחת תחרות תשתיות או אף "שעטת תשתיות" ("infrastructure scramble") בים סוף ובסביבותיו, וכי זו הופכת לאחד ממרכיבי המפתח המעצבים את הפוליטיקה והכלכלה של המדינות שלחופיו. המדינות שהקימו או חותרות להקים תשתיות במרחב כוללות את ארצות הברית, סין, רוסיה, הודו, טורקיה, קטר, ערב הסעודית, איחוד האמירויות, האיחוד האירופי (וניתן גם לציין מדינות נוספות שדריסת הרגל שלהן מתבטאת רק או בעיקר בבסיסים בג'יבוטי – גרמניה, איטליה, צרפת ויפן). מגמה זו מאתגרת את טענתם של מאור ואילון (2024), שלאחרונה הסבירו כי הפרעות לשרשראות האספקה נובעות ברובן מאירועי "ברבור שחור", קרי ממשברים בלתי צפויים. לנוכח המאמץ הכביר שמושקע במרחב ים סוף ברור כי מדובר בתהליך אסטרטגי מערכתי ולא באפיזודה חולפת, וסביר להניח שבשלב כזה או אחר האיום יצא מן הכוח אל הפועל.

מימוש נקודתי ראשון הוא המתקפות החות'יות על הנתיב בים סוף, שהתאפשרו בשל ההשקעה האיראנית בבניית היכולת הצבאית של המורדים החולשים על נקודת החנק. אומנם טרם התבהרה עוצמת ההשפעה של "המצור" החות'י על ישראל, אך תחרות התשתיות במרחב עלולה להוביל להתפתחויות חמורות בהרבה בעתיד, עם ביסוסן של תשתיות איראניות, רוסיות, טורקיות וסיניות (ושלוחים שלהן). יכולתה של הקואליציה הנוכחית בהובלת ארצות הברית להיאבק בהן אינה מספקת כבר כעת, ועולה חשש כי מלחמת התשה כלכלית ופוליטית ממושכת תשחק את התמריץ של ארצות הברית להשקיע בה. כמוכן, ההשקעה המתמשכת מצד הגוש האירואסייתי – שעוינותו לישראל מתגלה בהדרגה – בתשתיות אזרחיות במדינות כמו מצרים, סודאן אתיופיה ועוד עשויה למשוך אותן אליו.

ראוי לציין את עמדתם הביקורתית של פדריקו דונלי וברנדון קנון (Donelli & Cannon, 2023), הטוענים

ראובן, י' (2024, 12 במאי). המרוץ לתחתית: דרום קוריאני מכוונת לפרויקט התחבורה הכי גדול של ישראל. **TheMarker**. <https://tinyurl.com/jaa9a8kp>

ADF staff (2024, July 30). *Iran pours weapons into Sudan in push for naval base*. <https://tinyurl.com/4tjey6cy>

Ahram Online (2023, November 19). *Saudi investments in Egypt hit \$6.3 bln: Minister*. <https://tinyurl.com/2ehv9vda>

Al-Anani, K. (2023, March 29). *Geopolitics of small islands: The stalemate of Tiran and Sanafir's transfer impacts Egypt-Saudi relations*. Arab Center Washington DC. <https://tinyurl.com/53894vba>

Arab News (2023, June 18). *Saudi Ports Authority signs deal to construct integrated bunker station at Yanbu port*. <https://tinyurl.com/bdp65ryw>

Ardemagni, E. (2024, April 30). *Flexible outposts: The Emirati approach to military bases abroad*. Sada. <https://tinyurl.com/2ad5dtsy>

Bea (n.d.). *U.S. direct investment abroad: Balance of payments and direct investment position data*. Graph: Position on a historical-cost basis, financial transactions without current-cost adjustment, and income without current-cost adjustment. <https://tinyurl.com/5n7rc3ym>

Becker, J. (2020). *China maritime report no. 11: Securing China's lifelines across the Indian Ocean*. U.S. Naval War College. <https://tinyurl.com/js644fmr>

Blair, A. (2023, September 20). *Turkey moves against Europe with trade corridor alternative to IPEC*. Railway Technology. <https://tinyurl.com/5n8knwxv>

Chaudhury, D.R. (2024, February 8). *Amid Red Sea crisis, India gets a specific zone in Duqm Port*. The Economic Times. <https://tinyurl.com/2xwxz7yv>

Chen, X. (2023). *Corridorizing regional globalization: The reach and impact of the China-centric rail-led geoeconomic pathways across Europe and Asia*. in M. Steger (ed.), *Globalization: Past, Present, Future* (pp. 145-160). University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520395770-011>

China Africa Research Initiative (2024). *Chinese FDI in Africa data overview*. Johns Hopkins University. <https://tinyurl.com/2x6f6huz>

Cubukcuoglu, S.S. (2024, May 26). *Maritime security aspects of Türkiye-Somalia defense cooperation agreement*. TRENDS Research and Advisory. <https://tinyurl.com/vcwpfyf3>

Dabanga (2024, May 29). *Sudan general confirms Red Sea base deal with Russia, strengthens ties with Iran*. <https://tinyurl.com/4j8dzdw8>

Darwich, M. (2020). *Saudi-Iranian rivalry from the Gulf to the Horn of Africa: Changing geographies and infrastructures*. In *Sectarianism and International Relations* (pp. 46-42) POMEPS Studies 38; SEPAD <https://tinyurl.com/4ebdrrcu>

Dasgupta, A. (2018). *India's strategy in the Indian Ocean region: A critical aspect of India's energy security*. *Jadavpur Journal of International Relations*, 22(1), 39-57. <https://doi.org/10.1177/0973598418757817>

פסיפית עד חופי ישראל, כלומר להביא את השחקניות הגדולות מהמזרח – יפן, אוסטרליה והודו – לראות בים סוף בפרט ובקשת האינדואירופית בכלל מרחב חשוב לאינטרסים שלהן, ולרתום אותן לשותפויות בתשתיות ובכוח צבאי (ניתן אפילו לדמיין שותפות ישראלית במערכי הגנה כמו 'קוואד'). בהיבט זה, הודו שעוצמתה גוברת עשויה להתגלות כשחקנית מרכזית שחיזוק היחסים עימה יבסס את ביטחונה של ישראל בים סוף לאורך זמן.

• החלופה הרביעית – יש לראות בנוכחות אמריקאית חזקה בים סוף הכרח לשם גיוס הון וכוח צבאי שיסתור את התפשטותן והתבססותן של סין, רוסיה, איראן וטורקיה אל "החצר האחורית" של ישראל. פעילות ישראלית נחרצת בתחרות על התשתיות עשויה לבסס שליטה נדרשת במרחב ים סוף, לרתום מחדש שותפים ולהבטיח את היכולת למנוע או לצמצם "חנק" בעתיד.

ד"ר תומר דקל הוא מתכנן וגיאוגרף, מנהל את תחום התכנון האזורי בעמותת 'תנועת אור' הפועלת לפיתוח הנגב והגליל. עוסק בתכנון אזורי ואסטרטגיה של ערים, מרחבים תפקודיים וקלאסטרים תעשייתיים. דקל, עוסק גם במחקר בנושאי פיתוח מטרופוליני, ההתיישבות הבדואית בנגב, גיאוגרפיה צבאית וגיאוגרפיה של תשתיות. tomerdcl@gmail.com

מקורות

אלה, ד' (2019, 18 בנובמבר). **הקמת מנגנון לפיקוח על השקעות זרות בישראל: מאפיינים ומשמעויות ביטחוניות**. מבט על, 1229, המכון למחקרי ביטחון לאומי.

<https://tinyurl.com/3s7dacsa>

אלמס, ד"ש (2024, 5 בפברואר). **בצל מתקפות החות'ים בים האדום: איראן, רוסיה וסין יקיימו תרגיל ימי משותף. גלובס**.

<https://tinyurl.com/2w6683sh>

דגן עמוס, ל' (2024, 10 ביולי). **נמל צ'באהר – הכניסה של הודו להשפעה גיאופוליטית**. מבט מבס"א 2,291, מרכז בגין-סאדאט

למחקרים אסטרטגיים. <https://tinyurl.com/3cyw9ap5>

דויטש, ר' (2023). **הלב והעורקים: חזון אסטרטגי לישראל כמדינת מרכז, השילוח**, 33, 105-126. <https://tinyurl.com/b4rwdmbf>

דקל, ת' (2024). **חמאס והמשחק הגדול החדש. עדכן אסטרטגי**, 15-3, 27. <https://tinyurl.com/3jnm2b2s>

הנקין, י' (2018, 7 בינואר). **ההתעצמות של צבא מצרים**. מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון. <https://tinyurl.com/2r74v3cc>

חזיה, מ' (2022). **יחסי ישראל-סין בעידן החדש של יריבות אסטרטגית ותחרות בין מעצמות גדולות. עדכן אסטרטגי**, 25(2), 19-30.

<https://tinyurl.com/54e8js2e>

לביא, ג' ואוריון, א' (2021, 2 בספטמבר). **הפעלת נמל המפרץ בחיפה: שיקולי כלכלה וביטחון**. מבט על, 1516, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/mr8sr6zm>

מאור, י' ואילון, י' (2024). **ההפרעות לשרשראות האספקה העולמיות והלאומיות – מהות ולקחים. עדכן אסטרטגי**, 27(1), 16-31. <https://tinyurl.com/5n95f6p3>

פורטפורט (2024, 25 במרס). **מצרים: יוקם אזור תעשייה לוגיסטי טורקי**. <https://tinyurl.com/ckcknfuy>. Port2Port.

- Davis, H. (2023, August 2). *How Jordan is stuck in billions of dollars in debt to China*. The New Arab. <https://tinyurl.com/yc5ewwbz>
- Denison, B. (2022, May 12). *Bases, logistics, and the problem of temptation in the Middle East*. Defense Priorities. <https://tinyurl.com/2xk9mery>
- Ding, L. (2024). The evolving roles of the Gulf states in the Horn of Africa. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 18(1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/25765949.2024.2340332>
- Donelli, F. (2022). The Red Sea competition arena: Anatomy of Chinese strategic engagement with Djibouti. *Afriche e Orienti*, 25(1), 43-59. <https://tinyurl.com/35v9juup>
- Donelli, F., & Cannon, B.J. (2023). Power projection of Middle East states in the Horn of Africa: Linking security burdens with capabilities. *Small Wars & Insurgencies*, 34(4), 759-779. <https://doi.org/10.1080/09592318.2021.1976573>
- Dunn, E.C. (2023). Warfare and warfarin: Chokepoints, clotting and vascular geopolitics. *Ethnos*, 88(2), 246-263. <https://doi.org/10.1080/00141844.2020.1764602>
- Eickhoff, K., & Godehardt, P.N. (2022). *China's Horn of Africa initiative: Fostering or fragmenting peace?* Megatrends Africa. Working Paper 1. <https://tinyurl.com/bdf2yadn>
- European Commission (2023, December 15). *Global gateway: EU and Horn of Africa countries sign Alliance to boost economic development and combat climate change*. <https://tinyurl.com/tvx2uss2>
- EY (2023). *A pivot to growth. EY Attractiveness Africa*. <https://tinyurl.com/374r7ub8>
- Fargher, J. (2017, April 5). 'This presence will last forever': An assessment of Iranian naval capabilities in the Red Sea. CIMSEC. <https://tinyurl.com/3x78z2hn>
- Flint, C., & Zhu, C. (2019). The geopolitics of connectivity, cooperation, and hegemonic competition: The Belt and Road Initiative. *Geoforum*, 99, 95-101. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.12.008>
- Gaens, B., Sinkkonen, V., & Vogt, H. (2023). Connectivity and order: An Analytical Framework. *East Asia*, 40, 209-228. <https://doi.org/10.1007/s12140-023-09401-z>
- Gambrell, J. (2021, January 26). *US exploring new bases in Saudi Arabia amid Iran tensions*. Military Times. <https://tinyurl.com/477dka2r>
- Getahun, S. (2023). The new global superpower geo-strategic and geo-economics rivalry in the Red Sea and its implication on peace and security in the Horn of Africa. *Jurnal Ekonomi Teknologi dan Bisnis (JETBIS)*, 2(5), 375-390. <https://tinyurl.com/4sxd97x>
- Harlan, T., & Lu, J. (2024). The cooperation-infrastructure nexus: Translating the 'China Model' into Laos. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 45(2), 204-224. <https://doi.org/10.1111/sjtg.12535>
- Hassan, M. (2024, March 5). *What are the hidden details of the Egypt-UAE Ras Al-Hikma deal?* MEMO. <https://tinyurl.com/429bs8km>
- Horn Observer (2024, July 3). *Somalia's PM to Engage with Iranian IRGC in Iraq Amid Houthi and Al-Shabaab deal*. <https://tinyurl.com/2pzke3p4>
- Hosoya, Y. (2023). Japan's defense of the liberal international order: The "Free and Open Indo-Pacific Strategy" from Abe to Kishida. In G. Rozman & R. Jones (eds.), *Korea policy – Rethinking the liberal international order in Asia amidst Russia's war in Ukraine* (pp. 40-55). KEI. <https://tinyurl.com/3cn6mnr>
- Invest Saudi (2024). *Saudi Arabia foreign direct investment report*. <https://tinyurl.com/2d6b6kst>
- Kampeas, R., & TOI Staff (2019, June 14). *US Senate warns Israel against letting China run Haifa port*. The Times of Israel. <https://tinyurl.com/bdzfntcw>
- Kardon, I.B. (2022). China's global maritime access: Alternatives to overseas military bases in the twenty-first century. *Security Studies*, 31(5), 885-916. <https://doi.org/10.1080/09636412.2022.2137429>
- Karr, L. (2024, May 31). *Africa file, May 31, 2024: Russian Red Sea logistics center in Sudan*. ISW Press. <https://tinyurl.com/4mbprhsd>
- Khan, F. (2024). *The multi-faceted trajectory of the India-Oman strategic partnership*. Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses.
- Khan, S.A. (2021). Sino-Russian convergence on Eurasian integration: Understanding the long-term engagement. *South Asian Studies*, 36(1), 7-16. <https://tinyurl.com/msvkpxvf>
- Kjellén, J., & Lund, A. (2022). *From Tartous to Tobruk: The return of Russian sea power in the eastern Mediterranean*. FOI-R--5239--SE. FOI. <https://tinyurl.com/ye4resk5>
- Knipp, K. (2024, June 16). *Russia's military presence in Sudan boosts Africa strategy*. DW. <https://tinyurl.com/45wzptpa>
- Koga, K. (2024). Tactical hedging as coalition-building signal: The evolution of Quad and AUKUS in the Indo-Pacific. *The British Journal of Politics and International Relations*. <https://doi.org/10.1177/13691481241227840>
- Kumar, P. (2023, December 28). *AD Ports to invest \$200m to develop Egypt's Safaga port*. AGBI. <https://tinyurl.com/49ccf2f6>
- Kumon, T. (2024, April 27). *Chinese cargo ships poised to gain from Red Sea tensions*. Nikkei Asia. <https://tinyurl.com/yjcw4m96>
- Lanfranchi, G. (2023, December 19). *The European Union in a crowded Horn of Africa*. CRU Policy Brief. Clingendael. <https://tinyurl.com/urh8n8sf>
- Lanteigne, M. (2008). China's maritime security and the "Malacca Dilemma". *Asian Security*, 4(2), 143-161. <https://doi.org/10.1080/14799850802006555>
- Leonard, M. (2021). *The age of unpeace: How connectivity causes conflict*. Penguin; Random House.
- Levine, N. (2024, February 11). *China is winning the battle for the Red Sea; America has retired as world policeman*. UnHerd. <https://tinyurl.com/2n2xw9fm>
- Lons, C., & Petrini, B. (2023). The crowded Red Sea. *Survival*, 65(1), 57-67. <https://doi.org/10.1080/00396338.2023.2172851>
- Mahjoub, H. (2024, May 24). *It's an open secret: The UAE is fueling Sudan's war — and there'll be no peace until we call it out*. The Guardian. <https://tinyurl.com/Sujnvd4>

- Marks, J. (2022, August 24). *Jordan-China relations: Taking stock of bilateral relations at 45 years*. Stimson. <https://tinyurl.com/26wfdadx>
- Marsai, V., & Rózsa, E.N. (2023). The late-comer friend: Iranian interests on the Horn of Africa. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 17(4), 356-370. <https://doi.org/10.1080/25765949.2023.2300582>
- Masuda, K. (2023). *Competition of Foreign military bases and the survival strategies of Djibouti*. JICA Ogata Research Institute for Peace and Development. <https://tinyurl.com/4krr828f>
- Meester, J., & Lanfranchi, G. (2021, October 12). *Foreign direct influence? Trade and investment on the Red Sea's African shores*. Hinrich Foundation. <https://tinyurl.com/3e45zu35>
- Mengal, J., & Mirza, M.N. (2022). String of pearls & necklace of diamonds: Sino-Indian geo-strategic competition. *Asia-Pacific-Annual Research Journal of Far East & Southeast Asia*, 40, 21-41. <https://doi.org/10.47781/asia-pacific.vol40.Iss0.5862>
- Multinational Force & Observers. (n.d.). *Multinational peacekeepers*. <https://mfo.org/about-us>
- Murton, G., & Narins, T. (2024). Corridors, chokepoints and the contradictions of the Belt and Road Initiative. *Area Development and Policy*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/23792949.2024.2311904>
- Nazir, T. (2024). *Terrorist threats to maritime navigation and ports: Risk assessment and prevention strategy*. Terrorism Issues, Islamic Military Counter-Terrorism Coalition. <https://tinyurl.com/2cy3ahtn>
- Nedopil, C. (2024, February 5). *China Belt and Road Initiative (BRI) investment report 2023*. Green Finance & Development Center. <https://tinyurl.com/35r65r76>
- Notteboom, T., Pallis, A., & Rodrigue, J.P. (2022). *Port economics, management and policy*. Routledge.
- Pant, H.V., & Bommakanti, K. (2024, February 7). *Dynamic shift: Indian navy in the Red Sea*. ORF. <https://tinyurl.com/47zwjhtn>
- Pedrozo, R.P. (2024). *Protecting the free flow of commerce from Houthi attacks off the Arabian Peninsula*. International Law Studies, 103. <https://tinyurl.com/2csa8hn5>
- Plaut, M. (2024, January 14). *Is Putin now acting on plans to build an Eritrean naval base?* Martin Plaut. <https://tinyurl.com/3rrcs2hf>
- Quilliam, N. (2022, November 2). *UAE and KSA: Growth and influence along Red Sea*. Azure. <https://tinyurl.com/47984kmx>
- Ranglin Grissler, J., & Vargö, L. (2021). *The BRI vs FOIP: Japan's Countering of China's Global Ambitions*. Institute for security and development policy. <https://tinyurl.com/32bbubth>
- Rogozińska, A., & Olech, A. (2020, December 9). *The Russian Federation's military bases abroad*. Institute of New Europe. <https://tinyurl.com/yc6pwfj5>
- Saha, R., & Cannon, J.B. (2024, April 18). *Answering big questions about Türkiye in the Indian Ocean*. ORF. <https://tinyurl.com/2hx24djt>
- Satti, A.O (2022, September 28). *US warns Sudan of consequences if it hosts Russian military base*. AA. <https://tinyurl.com/yeywr56e>
- Schindler, S., Alami, I., DiCarlo, J., Jepson, N., Rolf, S., Bayırbağ, M.K., ... Zhao, Y. (2024). The second cold war: US-China competition for centrality in infrastructure, digital, production, and finance networks. *Geopolitics*, 29(4), 1083-1120. DOI:10.1080/14650045.2023.2253432
- Schindler, S., DiCarlo, J., & Paudel, D. (2022). The new cold war and the rise of the 21st-century infrastructure state. *Transactions of the institute of British geographers*, 47(2), 331-346. <https://doi.org/10.1111/tran.12480>
- Shay, S. (2018). *The war over the Bab al Mandab straits and the Red Sea coastline*. Institute for Policy and Strategy. <https://tinyurl.com/y2dyanas>
- Shay, S. (2023). China and the Red Sea region. *Security Science Journal*, 4(2), 70-84. <https://tinyurl.com/2uymndhf>
- Sofos, S. (2023, July 6). *Navigating the horn: Turkey's forays in East Africa*. PeaceRep. <https://tinyurl.com/ta782dkn>
- Spanier, B., Shefler, O., & Rettig, E. (2021). *UNCLOS and the protection of innocent and transit passage in maritime chokepoints*. Maritime Policy & Strategy Research Center, University of Haifa. <https://tinyurl.com/4ph99s9u>
- Statista (2024). *Leading sources of foreign direct investment (FDI) into Africa between 2014 and 2018, by investor country*. <https://tinyurl.com/49f54ce3>
- Sudan Tribune. (2024, May 6). *Erdogan, Burhan discuss bilateral cooperation*. <https://tinyurl.com/333yk4a6>
- Tangredi, S.J. (2019). Anti-access strategies in the Pacific: The United States and China. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 49(1), article 3. <https://tinyurl.com/yt9j5yyw>
- Taniguchi, T. (2020, October 19). *Should we forget about the Asia-Africa growth corridor?* Lettre du Centre Asie, 87. <https://tinyurl.com/2syekuz>
- Tekingunduz, A. (2019). *The Saudis, Emiratis, and the future of Turkish projects in Sudan*. TRT World. <https://tinyurl.com/nhchp4xs>
- Tharayil, R. (2024, January 24). *Egypt, Russia launch construction of new unit at El-Dabaa NPP in Egypt*. NS Energy. <https://tinyurl.com/584xkxzc>
- The Economic Times (2024, March 4). *Duqm port development deal with Adani Group is open: Oman official*. <https://tinyurl.com/25mfzej4>
- U.S Congress (2024). *S.Amdt.821 to S.2226*. <https://tinyurl.com/t2aj9tku>
- U.S. Embassy in Somalia (2024, February 16). *United States increases security assistance through construction of SNA bases*. <https://tinyurl.com/4fdawmfmm>
- USAID (2024, June 14). *The United States announces more than \$315 million in additional humanitarian assistance for the people of Sudan*. Press Release. <https://tinyurl.com/bdemb24r>
- Wallin, M. (2022). *US military bases and facilities in the Middle East*. American Security Project. <https://tinyurl.com/2p8mx4ax>

ולמדינות אירופה פריסה נרחבת בין מדינות ופריקטים שונים בכל היבשת, סין היא המובילה בפריקטי תשתית באזור שמדרום לסהרה ובמזרח אפריקה. המדינה המובילה ביבשת במשיכת השקעות היא מצרים (עם פער גדול בפרט בהשוואה לשכנותיה במרחב ים סוף), שמשכה ב-2022 השקעות הון של כ-107 מיליארד דולר (להשוואה, הבאה אחריה היא דרום אפריקה עם כרבע מן ההשקעות במצרים בלבד). המשקיעה הגדולה ביותר במצרים בשנה זו היא איחוד האמירויות, אשר השקיעה במדינה מעל 27 מיליארד דולר – יותר ממחצית מכל השקעותיה באפריקה (EY, 2023). יש לשים לב שגם במדינות נוספות קיים פער בין השקעות סיניות לאחרות. זרם ההשקעות הזרות הישירות (FDI inflow) בערב הסעודית ממקורות בארה"ב עמד ב-2023 על כ-2.5 מיליארד דולר, וממקורות סיניים רק כ-135 מיליון דולר (עוקפות אותה ברשימת המשקיעות גם יפן, מספר מדינות אירופיות, הודו ועוד). קיים פער, גם אם קטן יותר, במלאי ההשקעות הזרות הישירות (FDI stock) – 20 מיליארד דולר מארה"ב וחמישה מיליארד מסין (Invest Saudi, 2024). מנגד, במדינות אחרות במרחב ים סוף ארה"ב אינה משקיעה כלל מסיבות פוליטיות ואילו סין מבצעת השקעות, גם אם לא גדולות במיוחד. בהשוואת השנים 2020-2022 באתיופיה – ב-2020 השקיעה סין 310 מיליון דולר לעומת 30 מיליון דולר שהשקיעה ארה"ב (גם קודם לכן השקיעה סין מאות מיליוני דולרים); באריתריאה השקיעה סין בין 50 ל-150 מיליון דולר, לעומת אפס השקעות של ארה"ב; ובסודאן השקיעה סין ב-2021 כמעט 100 מיליון דולר, לעומת אפס מצד ארה"ב (Bea, n.d.; China Africa Research Initiative, 2024). כלומר, כניסתה של סין לאפריקה משמעותית אך טרם התבררה יציבות המגמה לאורך זמן, וכמו כן השקעותיה אינן בפריסה רחבה ועקבית אלא ממוקדות במרחבים ובפריקטים מסוימים, בעיקר במדינות שבהן ניתן לה לבסס אחיזה.

7 זאת למרות שכאמור לעיל, היקף השקעותיה של סין במצרים (המדינה המובילה בקליטת השקעות זרות מכל אפריקה) נמוך במידה משמעותית ממדינות אחרות, בהן ארה"ב, בריטניה, צרפת, הודו, ובפרט איחוד האמירויות.

8 למרות שנטען נגדה כי היא מתקשה לממש את ההבטחות, וגם שירדן שוקעת למלכודת חוב סינית שאותו לא תוכל לשלם, ראו: Davis, 2023.

9 על פי בנג'מין דניסון (Denison, 2022) ארה"ב החזיקה קרוב ל-3,000 אנשי סגל ביטחוני (חיילים וקבלני משנה) בירדן, מספר דומה בערב הסעודית, כמה מאות במצרים ובעומאן וקרוב ל-30 אלף במדינות המפרץ (האמירויות, קטר, כוית, עיראק ובחריין). לפי קנאקו מסודה (Masuda, 2023), את בסיס למונייה (Lemonnier) האמריקאי בג'בוטי מאיישים 4,000 חיילים. מספרים אלו עלו כמובן מאז פרוץ מלחמת עזה, והם משתנים מאז בתדירות גבוהה בהתאם להתפתחותה.

- Wuthnow, J. (2020). *The PLA beyond Asia: China's growing military presence in the Red Sea region*. Strategic Forum. National Defense University Press. <https://tinyurl.com/2m93wpm8>
- Xiaojun, K.Z. (2024, April 4). *New Indian naval base*. Risk Intelligence. <https://tinyurl.com/2z8bvjwz>
- Yehia, A. (2024, May 15). *We invest in Egypt as a gateway to Africa and the Middle East: Ambassador of Türkiye*. Ahram Online. <https://tinyurl.com/2n3rc6dd>
- Zou, Z. (2021). China's participation in port construction in the Western Indian Ocean region: Dynamics and challenges. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 15(4), 489-504. <https://doi.org/10.1080/25765949.2021.2018862>

הערות

- 1 המושג 'רגיונלי' מובא בגרסה זו ביחס לגושים בקנה מידה של יבשות, כדי להבדילו מהמושג 'אזוריות', שבו נעשה שימוש נפוץ לגבי מחוזות או חבלי ארץ בתוך מדינות.
- 2 שינדלר ועמיתיו טוענים כי המלחמה הקרה השנייה מוגדרת דרך תחרויות בין המעצמות בארבע חזיתות מקבילות – תשתית, המרחב הדיגיטלי, ייצור ומימון (Schindler et al., 2024).
- 3 מתיחות שבעיני רבים מצביעה על עלייתה של מלחמה קרה שנייה.
- 4 המפות מציגות רק את המדינות, האתרים והתשתיות שנדונו במאמר. משום כך התשתיות במרחב ים סוף מופיעות בפרוט מלא, אך התשתיות המאכלסות את הקשת האינדוספסית אינן מציגות את התמונה המלאה באזור הנרחב הזה.
- 5 למעשה, בעוד שלאמיתות תאגיד ענק בקנה מידה עולמי המתמחה בהקמת נמלים ובניהולם – DP World שהוא נושא הדגל של האינטרסים שלהם בתחרות התשתיות – לסעודים אין חברה דומה והם תלויים לעיתים קרובות בשותפות עם האמיתות לשם כך (Quilliam, 2022).
- 6 בשנים 2018-2024 הייתה סין המשקיעה הגדולה ביותר ביבשת אפריקה במונחי הון, 16 אחוזים מסך מקורות זרם ההשקעה הישירה הזרה (FDI), כשאררה"ב וצרפת אחריה עם שמונה אחוזים בלבד מתוך זרם ההשקעות הזרות ביבשת (Statista, 2024). לעומת זאת, בשנת 2022 הידרדר מעמדה של סין בתחום זה והשקעותיה היוו רק כשלושה אחוזים, שהם כ-2.6 מיליארד דולר לשנה. לשם השוואה, באותה שנה השקיעה ארה"ב 6.8 מיליארד דולר, בריטניה וצרפת יחד כ-46 מיליארד, הודו כ-22 מיליארד ואיחוד האמירויות בראש הרשימה עם השקעות באפריקה של כ-50 מיליארד דולר (EY, 2023). עם זאת חשוב להדגיש מספר מאפיינים של התפלגות ההשקעות – בעוד שלאררה"ב

לבנון אחרי הסכם דוחה מ-2008: לידתה של הרפובליקה השיעית הבלתי מוכרזת של לבנון

יוסרי ח'זראן

המרכז האקדמי שלם

מאמר זה טוען כי הסכם דוחה מ-2008 נתן את האות להולדת "הרפובליקה השיעית הבלתי מוכרזת" בלבנון. מאז נתונה השליטה בפוליטיקה של הממסד הלבנוני ביד הברזל של חזבאללה. ההסכם – שהגיע בעקבות שלושה אירועים מכוננים – ההתנקשות ברפיק אל-חרירי, נסיגת הצבא הסורי מלבנון ומלחמת לבנון השנייה – נתן בידי חזבאללה והקואליציה שבראשה עמד את השליטה בפוליטיקה הלבנונית. במקום לנסות ליצור משטר אסלאמיסטי, להנהיג שינויים חוקתיים או לדרדר את לבנון לעימות פוליטי פנימי, אימץ חזבאללה מדיניות פרגמטית המתבטאת בקבלת השיטה הפוליטית הקיימת, תוך ניסיון לשלוט במרכזי הכוח הפוליטי בלבנון ולהבטיח כי מדיניותה הרשמית של המדינה תעלה בקנה אחד עם תכתיבי "ההתנגדות האסלאמית בלבנון". כל ההתפתחויות המדיניות המשמעותיות שידעה לבנון בין 2008 לבין החתימה על הסכם הגז עם ישראל בשלהי 2022 תומכות בטענה כי חזבאללה מכתיב את קבלת ההחלטות במדינה הלבנונית. הסכם דוחה לא היה תולדה של הנסיבות שבצילן נחתם אלא תוצר של שני תהליכי עומק שהחלו עשרות שנים קודם לכן: המיליטריזציה של הקהילה השיעית בלבנון והפטרונות החיצונית. תהליכים אלה מיקמו את הקהילה השיעית כמרכז הכובד של הפוליטיקה הלבנונית, והסכם זה אכן עולה בקנה אחד עם התבססותה של הקהילה השיעית כמרכז הכובד המדיני בתוך לבנון. אומנם מחזיקי המשרות הבכירות בלבנון (להוציא יו"ר הפרלמנט) אינם שיעים, אולם אף אחד מהם לא יוכל להתמנות או להיבחר ללא הסכמתו של חזבאללה, וזו תמצית המודל של הרפובליקה השיעית הבלתי מוכרזת: שליטה במערכות השלטון ללא צורך בהשתלטות עליהן. ההשתלטות של חזבאללה במערכת הפוליטית אינה נובעת מתוך הכרה בלגיטימציה לקיומה, אלא נועדה להבטיח שלא תהווה איום על מעמדה האוטונומי של "ההתנגדות האסלאמית" בלבנון.

מילות מפתח: לבנון, שיעים, הסכם דוחה, חזבאללה, איראן

מבוא – הקהילה השיעית בלבנון

האמונה הרווחת היא כי שורשי השיעה בלבנון הם במאה השביעית, כאשר אבו ד'ר אל-ע'פארי, חברו הנודע של הנביא מוחמד, גורש לג'בל עאמל בדרום לבנון בשל אהדתו הרבה לעלי (אל-זין, 1973, עמ' 76-80; ג'בר אל-ספא, 1958, עמ' 33; שרארה, 1996, עמ' 3-32). היסטוריונים וסופרים שיעים סבורים כי ההתיישבות השיעית בלבנון גברה במאה ה-11 בעקבות הקמת האימפריה השיעית-פאטמית. שלושה אזורים היו מאוכלסים בשיעים: ג'בל עאמל (רמת תבנין) בדרום

לבנון, בקעת הלבנון במזרח וכסרואן למרגלות הר הלבנון. מאוחר יותר סולקו האיכרים השיעים מכסרואן בידי הממלוכים הסונים, שפתחו בסדרה של פשיטות צבאיות על כפריהם (Halawi, 1992, pp. 29-30; Hamzeh, 2004, p. 9). בתקופות שלאחר מכן הייתה הקהילה השיעית מטרה לחשדנות ולאפליה מצד השליטים הסונים, דהיינו הממלוכים והעות'מאנים, שזיהו אותם עם תנועות של כופרים בתוך האסלאם או כשלוחה פוטנציאלית של האימפריה הצפונית באיראן (אל-ספא, 1958, עמ' 71-80).

ההנהגה השיעית בהסתייגויות רבות, לא רק משום שהושגה באמצעות תיווך סעודי אלא גם משום שהיא לא ענתה על דרישותיהם הפוליטיות, כלומר ביטול שיטת המפתח העדתי, ולכל הפחות הגדלת הייצוג השיעי כך

על מצבה העגום של האוכלוסייה השיעית נוסף גם כישלונה של הנהגתה המסורתית, שמעולם לא ניסתה לשפר את מצבה החברתי והפוליטי של הקהילה או להתייבב מול המדינה הלבנונית ולהאשימה באפליה ובהזנחה.

שישקף נאמנה את גודלה הדמוגרפי של העדה (Alagha, 2006, pp. 40-41, 247-269). להסתייגויות אלה הייתה הצדקה ברורה, לנוכח העובדה שמאז שנות ה־80 הפכה הקהילה השיעית לעדה הגדולה ביותר בלבנון.

על פי כל אמת מידה היו השיעים הקהילה המקופחת ביותר בלבנון לאורך זמן רב. אירוני הדבר שההסבר לעלייתם של השיעים נעוץ דווקא בעמדת הנחיתות של קהילתם. המרכיב הראשון בהתעצמות השיעים הוא התמורה הדמוגרפית שעברה הקהילה השיעית בעשורים האחרונים וההגירה לעיר הגדולה, מה שהניב את היסוד לפוליטיזציה הרדיקלית של התודעה הקולקטיבית השיעית ומיקם את הקהילה במרכז המשחק הפוליטי בלבנון. היחס אל השיעים כאל קבוצה שולית הגיע לקיצו בעקבות מלחמת לבנון השנייה בשנת 2006 וחתימת הסכם דוחה ב־2008. ואולם לאחר מכן, המציאות החדשה שבה השיעים נהנו מדומיננטיות פוליטית לא לבשה צורה מוסדית, וחזבאללה שולט ללא השתלטות על המערכת הפוליטית הלבנונית כל־כולה. התפתחות זו היא תולדה של תהליכים פוליטיים, חברתיים ודמוגרפיים שאפיינו את הקהילה השיעית מאז שנות ה־60. ההגמוניה הפוליטית של חזבאללה בלבנון מקיימת מנגנון של ריסון עצמי בשלושה מרחבים: הימנעות מהשתלטות ישירה על מוסדות המדינה, דילול השיח נגד המודל של דמוקרטיה הסדרית (קונסוציונלית) וחשוב מכול – שמירה על מעמדו של הצבא הלבנוני כמוקד הקונצנזוס הלאומי והפוליטי בלבנון.

הדיון בתמורות הדמוגרפיות שעברה הקהילה השיעית מאז סוף שנות ה־50 הוא מעבר ליריעה של מאמר זה. במקום זאת נתמקד בשתי תמורות רלוונטיות לתהליך ההתעצמות של הקהילה השיעית בלבנון, אם כי ברור ששתי תמורות אלה קשורות באופן הדוק לתמורה הדמוגרפית.

אומנם מאז 1932 לא נערך בלבנון מפקד אוכלוסין, אך הסברה הרווחת היא כי השיעים הפכו לקהילה הדתית הגדולה ביותר במדינה ומהווים בערך 40 אחוזים מן

כמו הסונים והדרוזים, גם השיעים לא היו צד בייסוד לבנון רבתי בידי הקולוניאליסטים הצרפתים בשנת 1920. משסופחו שטחיהם ללבנון הפכו השיעים לאזרחים של המדינה החדשה, שאותה זיהו עם הגמוניה מרונית ואימפריאליזם מערבי (Zamir, 1985, pp. 82-83). המנדט של שלטונות צרפת לא חרג לרוב מן המסורת של קודמיהם – מסורת של התעלמות מהשיעים והדרתם. ואולם ב־1926 היו הצרפתים הראשונים שהעניקו לשיעים הלבנונים מעמד של קהילה דתית מוכרת עם מערכת משפט אוטונומית משלה. באמצעות החלטה זו ניסו הצרפתים לזכות בליבם של ההמונים השיעים ולמנוע את התפשטות המרד הסורי הגדול, שפרץ באזורים הדרוזיים של סוריה בשלהי 1925 (Firro, 2006, p. 742). הכרה זו יצרה הזדהות מסוימת בין הישות המדינית הלבנונית לבין הפרטיקולריות השיעית והניעה את המנהיגים השיעים להפגין נאמנות פוליטית למדינה החדשה, שהכירה בקהילתם זו הפעם הראשונה כקבוצה דתית בפני עצמה. עצמאותה של לבנון וייסודה של "האמנה הלאומית" בין האליטות המרונית והסונית ב־1943 לא בלמו את האפליה כלפי השיעים ואף לא את הדרת קהילתם, שקיבלה את משרת יושב ראש הפרלמנט במסגרת שיטת החלוקה לפי מפתח עדתי. למרות זאת, במסגרת לבנון העצמאית נותרו השיעים בתחושה של ניכור ועוני, ותת־הייצוג שלהם השתקף גם במנהל הממשלתי. מחקרים אמפיריים על הביורוקרטיה הלבנונית במהלך התקופה שקדמה למלחמת האזרחים השנייה (1975-1989) מראים כי השיעים היו הקבוצה שייצוגה בממשל הלבנוני היה הדל ביותר (Crow, 1962, pp. 510, 519; Halawi, 1992, pp. 98-99).

זאת ועוד, התת־ייצוג בשירות המדינה לא היה הטרוניה היחידה של השיעים; טרוניות נוספות עלו מן העובדה שחלק הארי באוכלוסייה השיעית חי באזורי הגבול עם ישראל. במשך שנים רבות התלוננו השיעים כי המדינה זנחה אותם לגורלם, תחילה נוכח השתלטות הארגונים הפלסטיניים ופעולות התגמול הישראליות נגד כוחות גרילה פלסטיניים, ומאוחר יותר במהלך הכיבוש הצבאי הישראלי בסוף שנות ה־80 ושנות ה־90 של המאה ה־20. על מצבה העגום של האוכלוסייה השיעית נוסף גם כישלונה של הנהגתה המסורתית, שמעולם לא ניסתה לשפר את מצבה החברתי והפוליטי של הקהילה או להתייבב מול המדינה הלבנונית ולהאשימה באפליה ובהזנחה (Norton, 1987 p. 33).

הסכם טאיף מ־1989 הגדיל את הייצוג הפרלמנטרי של השיעים (מ־19 מושבים לפני ההסכם ל־27 בעקבותיו, מתוך 128 מושבים בסך הכול), וכך השווה את ייצוגם לזה של הסונים. חרף זאת התקבלה ההגדלה בקרב

הפטרונויות החיצונית של הקהילה השיעית: מה הייחודיות בכך?

השיעים בלבנון לא היו הקהילה הלבנונית הראשונה שביקשה לעצמה חסות של מעצמות אזוריות או בינלאומיות. במשך מאות שנים קיימו הנוצרים המרונים ברית היסטורית עם צרפת, שעה שהסונים תמיד ראו בעולם הערבי את סביבתם הטבעית מבחינה תרבותית ומדינית. קשריהם הידידותיים עם מצרים בתקופה הפוסט־קולוניאלית הומרו מאוחר יותר בקשרים עם סוריה ועם ערב הסעודית. חיפושם של השיעים אחר חסות חיצונית היה תולדה ישירה של רגשות קיפוח וניכור מצד המדינה הלבנונית. האימאם מוסא אל־צדר, יליד איראן, היה חלוץ בכינון בריתות פוליטיות שיעיות עם מעצמות אזוריות, בייחוד עם משטר הבעת' בסוריה. ברית זו הייתה תולדה של אינטרסים מדיניים הדדיים; אל־צדר ביקש חסות חיצונית שתוכל לחזק את השיעים מבית ואילו חאפס' אל־אסד ביקש לגיטימציה אסלאמית למשטרו, שהיה נתון למתקפה שיטתית מצד תנועת האחים המוסלמים בסוריה.

כיוון שכך, ב־1973 הוציא אל־צדר פסק שריעה (פְּתָוָה) שהכיר בקהילה העלווית בלבנון כחלק אינטגרלי מן האסלאם השיעי (Maoz, 1988, p. 151). הברית עם המשטר הסורי התחזקה במידה ניכרת בעקבות התערבותה הצבאית של סוריה בלבנון ב־1976, והתפתחה לכדי שותפות אסטרטגית של תמיכה הדדית בימי יורשו של אל־צדר, נביה ברי (Norton, 1987, p. 48). עליותו של חאפס' אל־אסד לשלטון בסוריה בשנת 1970 נתפסה כניצחון הפריפריה הכפרית וההטרודוקסית על המרכז העירוני והסוני, שמצידו לא יכול היה לקבל את השינוי הזה בשלוות נפש. פרסום החוקה החדשה בשנת 1973, עם השמטת האזכור המקובל של האסלאם כדת נשיא המדינה, היה בגדר הזדמנות מבחינת המרכז העירוני להרעיד את האדמה מתחת לרגליו של משטר הבעת'. על רקע המחאה העממית שידעו ערי סוריה והאתגר שהציבו האחים המוסלמים בפני המשטר, החלה הברית בין משטר הבעת' בהנהגת אסד לבין מוסא אל־צדר. זה האחרון עמד בראש המועצה המוסלמית־השיעית העליונה והיה מוכן להעניק חבל הצלה לאסד בכך שפרסם פסק הלכה הקובע כי העלווים הם ענף לגיטימי של האסלאם (עג'מי, 2006, עמ' 201). אומנם פסק הלכה זה מעולם לא פורסם ברבים, אולם הוא הניח את היסודות לברית פוליטית בין סוריה לבין השיעים בלבנון. זאת ועוד, אל־צדר עצמו לא נחשב לאוטוריטה הלכתית ופסק ההלכה מטעמו לא ממש התקבל בקרב חוגים אסלאמיסטיים בסוריה. יתרה מזו, פסק הלכה זה עומד בסתירה מוחלטת לעמדתה

אומנם מאז 1932 לא נערך בלבנון מפקד אוכלוסין, אך הסברה הרווחת היא כי השיעים הפכו לקהילה הדתית הגדולה ביותר במדינה ומהווים בערך 40 אחוזים מן האוכלוסייה (1.4 מיליון מתוך אוכלוסייה כוללת של ארבעה מיליון).

האוכלוסייה (1.4 מיליון מתוך אוכלוסייה כוללת של ארבעה מיליון) (Haddad, 2006, p. 23; Hamzeh, 2004, p. 13). הטבלה להלן מראה כי שיעור הילודה בקהילה השיעית הוא הגבוה מבין כל הקהילות בלבנון (Norton, 2007, p. 13). יתרה מזאת, הקהילה השיעית הכפילה את נוכחותה הדמוגרפית בתוך שישה עשורים מ־19.6 אחוזים ב־1932 לכ־40 אחוזים מאז ראשית שנות ה־90. למרות נתונים אלה, על פי סוכנות הביון האמריקאית הקהילה השיעית בלבנון היא השנייה בגודלה במדינה ומהווה 31.2 אחוזים מן האוכלוסייה הלבנונית (ראו לוח 1) (The World Factbook, n.d.). ערב מלחמת האזרחים השנייה היו השיעים יותר ממחצית מתושבי ביירות ופרבריה. רובם הגדול היו מהגרים ועקורים בני השכבות החברתיות והכלכליות הנמוכות שהגיעו מהדרום, מה שהקל על גיוסם לפעולות מחאה אנטי־ממסדית (Schemeil, 1976, p. 63). לעניינינו כאן, המגמות שהחלו להתפתח בשנות ה־70 וביתר שאת מאז מלחמת האזרחים השנייה הובילו להתעצמות הקהילה השיעית בלבנון – תהליך שהגיע לשיאו עם החתימה על הסכם דוחה בשנת 2008. התעצמות העדה השיעית נבעה מהשילוב של שני תהליכים עיקריים: מיליטריזציה גוברת מאז שנות ה־70 והיווצרותה של ברית אידיאולוגית־אסטרטגית עם שני פטרונים אזוריים. הסכם דוחה על כל משמעויותיו הוא חלק אינטגרלי משני תהליכים היסטוריים־מעצבים אלה.

לוח 1: הדמוגרפיה השיעית בלבנון

שנה	האוכלוסייה השיעית	כלל האוכלוסייה הלבנונית	אחוזים
1932	154,208	785,543	19.6%
1956	250,605	1,407,868	17.8%
1975	668,500	2,550,000	26.2%
1984	1,100,000	3,757,000	29.3%
1988	1,325,000	4,044,784	32.8%
2005	1,400,000	4,011,000	35%

מקורות: Johnson, 2001, p. 3; Halawi, 1992, p. 50; Hamzah, 2004, p. 13; <https://tinyurl.com/fxcz636z>

ההסבר לנאמנויות הטרנס-לאומיות של השיעים בלבנון נעוץ במשבר המבני של שיטת המפתח העדתי הלבנונית ובמדיניות הרבת השנים, המדירה את הקהילה השיעית ומפלה אותה לרעה. את התשוקה לחסות חיצונית יש לראות בהקשר זה כחלק ממאמציהם של השיעים לשפר את מעמדם מבחינת הפוליטיקה הפנימית והאזורית. ברור כי התפקיד הפוליטי של השיעים בלבנון ייפגע משינוי דרמטי במשטרה של סוריה או של איראן. בהשפעת ההשלכות הפנימיות של תלות זו, התנהגותם הפוליטית של השיעים מעוצבת על פי מודל של "תאוריית הדומינו" (Bullock & Trombley, 1999, p. 236).² הם זיהו את לבנון עם נותני חסותם החיצוניים במקום להתאים את רשת החסות שלהם לפרטיקולריות הלבנונית.

לאחר מלחמת לבנון השנייה, האתגר המשמעותי ביותר שעמד בפני חזבאללה היה קשור לנסיגה של צבא סוריה מלבנון. הסכם טאיף עיגן את הארגון הצבאי של חזבאללה במסגרת המאבק הלאומי הלגיטימי נגד הכיבוש. אומנם הנסיגה החד-צדדית של צה"ל מלבנון במאי 2000 לא השפיעה על תמיכתה של סוריה בזכותו של חזבאללה להמשיך לאחוז בנשק, אך נסיגת צבא סוריה מלבנון הותירה את חזבאללה בלי כל גיבוי צבאי ישיר. במובן מסוים, השתתפותו של חזבאללה בממשלה שימשה צעד מנע שנועד להבטיח כי אף החלטה שתתקבל בממשל המרכזי לא תערער את מעמדו של חזבאללה או תפר את הסטטוס קוו שנוצר בהסכם טאיף.

הארגון האסלאמיסטי חזבאללה הוקם לפי המודל של המהפכה האסלאמית באיראן, הן מבחינה אידיאולוגית והן מבחינה ארגונית. מיותר לומר כי איראן הייתה ועודנה מקור המימון המרכזי שעליו נשען חזבאללה, אך חשוב להדגיש כי איראן הקימה את חזבאללה בבקעת הלבנון – אזור שהיה נתון לשליטתה ההרמטית של סוריה ובחסותה. ספק אם היה ביכולתה של איראן להקים את הארגון ללא הסכמתה של סוריה. מובן שסוריה דאז ראתה בהקמתו של חזבאללה חלק מאסטרטגיית השלוחים (פרוקסי) במאבק נגד צה"ל (עזי, 1998, עמ' 69-70). יש חוקרים הסבורים כי סוריה מילאה תפקיד של שותפה דומיננטית בציר חזבאללה-איראן-סוריה רק במהלך שנות ה-80, אך היא ממשיכה לתפקד כפטרונת העיקרית של חזבאללה ובידיה היכולת לחסום קשר עם איראן באמצעות אספקת נשק (Samii, 2008, pp. 37-38).

משנות ה-70 ואילך הפכה סוריה לנותנת החסות המדינית העיקרית של הקהילה השיעית בלבנון. היא גם יזמה את הסכם טאיף מ-1989, ששימש מטרייה מדינית לגיטימית להמשך קיומו של חזבאללה כארגון

ההלכתית של השיעה, כפי שניתן ללמוד מכתביהם של גדולי המלומדים השיעים בימי הביניים (זין אל-עאבדין, 2012, עמ' 147). על אף זאת, פסק הלכה זה שימש את המשטר במלחמתו נגד האחים המוסלמים בסוריה ונעשה אבן דרך חשובה בכינון ברית פוליטית בין אלה המחפשים לגיטימציה בסוריה לבין אלה המחפשים פטרון תומך בלבנון.

מחקר מן העת האחרונה מגלה כי אל-צדר גם ניצל במיומנות את קשריו עם איראן כדי לשפר את מצבם של בני עדתו הלבנונים (Chehabi, 2006, pp. 137-161). המהפכה האסלאמית (1979) הייתה נקודת מפנה בהתפתחות קשרי החוץ של הקהילה. בניגוד לטענתו של פואד עג'מי כי המהפכה האסלאמית פטרה את הקהילה השיעית ממה שהוא כינה "הקשר האיראני", הזיקה של השיעים בלבנון לאיראן דווקא גברה מאז 1979 והיא זוכה לגיטימציה בשם האידיאולוגיה המהפכנית האסלאמית, האנטי-מערבית (עג'מי, 2006, עמ' 191). החסות שמעניקה איראן האסלאמיסטית לקהילה השיעית הגיעה לשיאה בהקמת ארגון חזבאללה בעקבות הפלישה הישראלית ללבנון ב-1982. חסות זו לא רק התבססה על הקשר האידיאולוגי-דתי אלא גם לוותה בתמיכה מדינית, צבאית וכספית בלתי מוגבלת. בעקבות זאת נשמעו טענות כי חזבאללה אינו אלא שלוחה של משטר הרפובליקה האסלאמית באיראן (Wege, 2011, p. 9).¹ ואולם בבחינה מדוקדקת נראה שאמירה כזו מתובלת בפרשנות ממניעים אידיאולוגיים, הנוטה לעבר פשטנות יתר ומתעלמת מן התנאים האובייקטיביים ומהגורמים הפנימיים שעומדים ברקע של הקמת חזבאללה (Shay, 2005). החיפוש השיעי העיקש אחר חסות זרה לא החל לפתע פתאום ואף לא נבע רק מתוך זיקה עדתית, אלא היה נטוע עמוק בחוסר שביעות הרצון של הקהילה השיעית ממעמדה הפוליטי על פי שיטת המפתח העדתי הלבנונית. הוא התעורר לנוכח מדיניות הדחיקה לשוליים וההזנחה שהייתה מושרשת במדינה. שיעים רבים טוענים כי אחרי עשורים של הדרה והזנחה מצד הממשל המרכזי הם איבדו את אמונם ביכולתה ובנכונותה של מדינת לבנון לספק להם את הפונקציות הבסיסיות: ביטחון, תשתיות ושירותים חברתיים. פיתוחם וגיבושם של קשרים עם מעצמות אזוריות היו דרך לתקן את היעדרם של ייצוג פוליטי ומשאבים חומריים. השיעים בלבנון לא פיתחו נטיות אירדנטיות כלפי סוריה ואיראן ואף לא השתדלו להכחיד את הישות המדינית הלבנונית. הם רואים את שתי המדינות כעמוד שדרה לגיטימי שאפשר לשאוב ממנו תמיכה וכסביבת השתייכות אותנטית מבחינת תרבות וזיקה פוליטיות.

מהרה התברר כי המעורבות הצבאית של חזבאללה היא אסטרטגית ונועדה להטות את הכף לטובת משטר הבעת' (זיסר, 2014, עמ' 176-177). התקופה שבין השנים הראשונות לבין ניצחון המשטר על האופוזיציה ב-2018 התאפיינה בהתערבות צבאית נרחבת של חזבאללה בסוריה; אלפי לוחמי עילית נשלחו לסוריה למטרה אחת בלבד – למנוע את נפילת המשטר. היקף המעורבות של חזבאללה בסוריה אינו מותיר כל ספק בכך שסוריה הייתה ועודנה בעלת הברית האסטרטגית העיקרית של הקהילה השיעית בלבנון.

“הנשק הוא התכשיט של הגבר”⁴: עליית המיליטנטיות השיעית

המיליטריזציה של הקהילה השיעית קשורה באופן הדוק למעורבותה של לבנון בסכסוך הישראלי-ערבי ולמדיניותה של ישראל כלפי לבנון מאז סוף שנות ה-60. מאותה עת האוכלוסייה השיעית בלבנון היא הקבוצה החשופה ביותר להסלמה בסכסוך. במשך קרוב לעשור וחצי הייתה הקהילה השיעית בין הפטיש לסדן במלחמה שהתנהלה בין הארגונים הפלסטיניים לבין צה"ל. הארגונים הפלסטיניים השתלטו על הכפרים השיעיים, הפילו עליהם את חיתיתם והפכו את הכפרים לבסיסים לביצוע פעולות איבה נגד מטרות ישראליות, צבאיות ואזרחיות כאחת. במקביל הגיב צה"ל בפעולות תגמול שכוונו לאותם כפרים.

בין השנים 1969-1983 שילמו השיעים את מחיר הדמים של מאבק עקוב מדם זה ללא כל התערבות מצידה של המדינה הלבנונית, אשר הפנתה עורף לאזרחיה השיעים (Hamzeh, 2004, pp. 15-17). האובססיה להגנה על הקהילה עולה בבירור מן השמות שאימצו הארגונים הצבאיים השיעיים. 'אמל' הם ראשי תיבות של אֶפְּוֹאֵג' אֶל־מֶקְאֻמָּה אֶל־וּבְנָאִיָּה (גדודי ההתנגדות הלבנונית), ואילו הזרוע הצבאית של חזבאללה נקראת אֶל־מֶקְאֻמָּה אֶל־אֶסְלָמְיָה פִּי לֻבְנָאן (ההתנגדות האסלאמית בלבנון). אומנם לא ניתן להפריד בין המיליטריזציה הזאת לבין המשבר החברתי-מדיני ששרר בלבנון בתקופה שקדמה למלחמת האזרחים השנייה, אך יש לבחון את מבשרי התהליך הזה. ארגוני הגרילה הפלסטיניים ומפלגות שמאל אחרות משכו את השיעים הצעירים הרבים, שמצאו במהפכנות ובאנטי-ממסדיות מענה למצוקתם. שורשי הקשר בין השיעים, הבאים משכבות מוחלשות ושוליות, לבין הכוחות הפלסטיניים והשמאלניים מצויים בשנות ה-60 ובהגירה השיעית ההמונית מן האזורים המרוחקים לביירות. מהגרים שיעים כפריים ובני מעמד הפועלים הנמוך בביירות היו תלויים מסביבתם החברתית והיוו

צבאי בכך שהעניק לו חופש פעולה בלתי תלוי בכל רשות מדינית ואפשר לו להמשיך לפעול תחת הכותרת 'תנועת התנגדות'. מאז 1982 סוריה היא צינור החמצן של חזבאללה ומסלול אספקת הנשק העיקרי שלו. סוריה גם הייתה המדינה הערבית היחידה שהתייצבה לצידו של חזבאללה, ורק הודות לתמיכתה הצליחה "ההתנגדות" להשיג את יעדה בשחרור האדמה הכבושה (נסיגת צה"ל מדרום לבנון). נעים קאסם קובע בהקשר הזה כי הברית עם סוריה אינה אפיזודה חולפת ומעולם לא הייתה בנויה רק על שנאת ישראל, אלא היא מבוססת על הרמוניה רעיונית-אידיאולוגית, שותפות פוליטית-אסטרטגית ומשוואה גיאופוליטית בלתי ניתנת לערעור (קאסם, 2009, עמ' 417-419). שלושה גורמים אלה מסבירים טוב יותר מכל דבר אחר את המעורבות הצבאית של חזבאללה במלחמה בסוריה ואת נכונותו להקריב אלפי לוחמים כדי למנוע את נפילתו של משטר הבעת' בסוריה.³

בתחילת 2011 בירך חזבאללה על התפרצות גלי המחאה שפשטו ברחבי העולם הערבי; נסראללה קרא למפגינים "העניים, החופשיים, שוחרי החירות ודוחי ההשפלה והחרפה" (ברטי ושוויצר, 2013, עמ' 42). חזבאללה המשיך לשמור על עמדה זו כל עוד היו ההתקוממויות מוגבלות למקומות כמו מצרים ותוניסיה, אולם כאשר הן התפשטו לסוריה בהמשך 2011 התייצב הארגון בתוקף לצד המשטר וקרא למחאות "מזימה מערבית". הגיבוי שנתן חזבאללה למשטר הבעת' מצא את ביטויו הראשון בהצהרת תמיכה ובהשאת עצות לצבא סוריה. מראשית שנת 2013 נטל הארגון חלק פעיל בלחימה כתף אל כתף עם הצבא הסורי (מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2014). בנאום שנשא ב-24 במאי לכבוד יום השנה לנסיגת ישראל מדרום לבנון הצהיר נסראללה:

אם סוריה תיפול, יוטל מצור על ההתנגדות [קרי, חזבאללה] וישראל תפלוש ללבנון כדי להשליט עליה את תנאיה ולהחזירה אל תחת שליטתה. אם סוריה תאבד, ההתנגדות [מקאומה] תיפול גם היא – ואף בפלסטין (זיסר, 2014, עמ' 177).

את העדות הראשונה לשינוי המדיניות של חזבאללה ניתן לראות כבר בחומס ב-2013. חזבאללה שלח אלפי לוחמים לאל-קוציר ויצא לקרב לצד הצבא הסורי. בתחילת הפעולה הציגו מנהיגיו – ובראשם נסראללה – את המאבק על העיר כהגנה על האוכלוסייה השיעית הגדולה באזור (כ-30 אלף תושבים). ואולם עד

ללבנון יצרה קרקע פורייה להקמת חזבאללה. יש מקום לראות בחזבאללה גוף שהתהווה בהשראת המהפכה האסלאמית. יתרה מזאת, מחקרים חדשים מראים ללא כל צל של ספק כי המשטר המהפכני היה מעורב בצורה מכרעת בהתפתחויות שהובילו ליצירת המבנה הארגוני של חזבאללה ובעיצוב האידיאולוגיה שלו (Chehabi, 2006, pp. 209-220; Hamzeh, 2004, pp. 19, 24-26).

הצורך בהתחמשות העדה השיעית נעשה דחוף ביותר בעקבות הטיהור האתני שהחלו לערוך מיליציות נוצריות בשכונות העוני השיעיות במזרח ביירות. זאת ועוד, הקמת אמל הייתה ניסיון לבלום את השפעתם הגוברת של כוחות השמאל, בפרט הקומוניסטים, בקרב השיעים.

מאז הורתו עסק ארגון חזבאללה בלוחמת גרילה עיקשת נגד הצבא הישראלי, ומלכתחילה הוקם כארגון אסלאמיסטי-ג'אדיסטי שכל ייעודו הוא מלחמת חורמה נגד המערב ושלוחתו באזור, קרי ישראל. בעיני חזבאללה ורבים בעולם הערבי מלחמת הגרילה של חזבאללה היא שהביאה לנסיגתו של צה"ל מדרום לבנון במאי 2000, ללא תנאי וללא הסדר מדיני או ביטחוני. חזבאללה נופף ללא הרף בנסיגה הישראלית והכתיר אותה כניצחון צבאי חסר תקדים, שלראשונה בסכסוך הישראלי-ערבי הכריח את ישראל לסגת מאדמה ערבית כבושה בלי הסכם שלום או סידורי ביטחון (Nicholas, 2007, pp. 22-35; Norton, 2000, pp. 232-243). נוסף על הנסיגה במאי 2000, הישגיו הצבאיים המרשימים של חזבאללה במלחמת לבנון השנייה (שפרצה ביולי 2006) הגבירו במידה עצומה את יוקרתו הפוליטית הן בתוך לבנון והן מחוצה לה, ותרמו לגיבוש העמדה הפוליטית השיעית תוך מיצובו במרכז תהליך קבלת ההחלטות (שקור, 2009, עמ' 124-125; Hamzeh, 2004, p. 95).⁶ יש מומחים לניתוח אסטרטיגי הטוענים כי כוחו הצבאי של חזבאללה הפך למרכיב אסטרטיגי שחייבים להביאו בחשבון בכל עימות אזורי עתיד.

הכוח הצבאי השיעי עדיין לא הופעל לתפיסת השלטון או לכפיית משטר אסלאמיסטי (במקרה של חזבאללה), אם כי שתי המפלגות הדומיננטיות השתמשו מדי פעם במיליציות החמושות שלהן כדי להשיג יעדים פוליטיים מוגבלים וקצרי טווח. ב־1984 השתלט ארגון אמל על מערב ביירות והביא לקריסת ממשלתו של אַמין ג'ומיל. כעבור שנה הכריז אמל בגלוי מלחמה נגד המחתות הפלסטיניות (1985-1987), בניסיון לעקור את אש"ף מלבנון. את תפיסת ביירות בידי אמל ב־1984 היו מי שתיארו כאירוע ששינה מן היסוד את האופן שבו ראתה

את מה שכינה מייקל ג'ונסון "חגורת אומללות". הם נזנחו מחוץ למערכות החסות הממוסדות של העיר, אחרי שנפלטו מן המערכות הקיימות במקומות מושבם המקוריים בפריפריה. על כן הם ביקשו לא רק להתגבר על אומללותם החברתית-כלכלית אלא גם למוטט את הסטטוס קוו הפוליטי. בהיותם מונעים בכוח זיקה פרוגרמטית זו אל השמאל הצטרפו שיעים צעירים רבים לארגונים פלסטיניים שונים ולמיליציות השמאל האנטי-ממסדי (Hamzeh, 2004, p. 14; Johnson, 2001, p. 158; Norton, 1987, p. 38).

פעילותו הצבאית המתמשכת של אש"ף בדרום לבנון מצד אחד ופעולות התגמול הגוברות של ישראל מצד שני חשפו את האזרחים השיעים בדרום לסיכון מוגבר לגופם ולרכושם. על רקע זה ובהתחשב בחולשה ובנחיתות הכרונות של צבא לבנון הקים האימאם מוסא אל-צדר את מיליצית אמל שלושה חודשים לאחר פרוץ מלחמת האזרחים השנייה.⁵ חרף טענתה של המיליציה החדשה כי היא נוסדה כדי להגן על השיעים בדרום בפני התקפות ישראליות, בפועל נולדה תנועת אמל כדי לספק לקהילה השיעית כוח מזוין משלה כמשקל נגד להגמוניה של הפלסטינים ולמתנגדיה השמאלנים בדרום (עג'מי, 2006, עמ' 168-169; Norton, 1987, pp. 47-48).

הצורך בהתחמשות העדה השיעית נעשה דחוף ביותר בעקבות הטיהור האתני שהחלו לערוך מיליציות נוצריות בשכונות העוני השיעיות במזרח ביירות. זאת ועוד, הקמת אמל הייתה ניסיון לבלום את השפעתם הגוברת של כוחות השמאל, בפרט הקומוניסטים, בקרב השיעים. העובדה שהשיעים ספגו את האבדות הכבדות ביותר בשנים 1975-1976 סיפקה לאל-צדר יסוד סביר להאמין כי החזית האנטי-ממסדית בהובלת המנהיג הדרוזי כמאל ג'נבלאט ניצלה את הציבור השיעי במאבקה נגד הנוצרים (עג'מי, 2006, עמ' 178; Norton, 1987, p. 42). אומנם ייסוד אמל היה צעד חשוב במיליטריזציה של הקהילה השיעית, אך הפלישה הישראלית ללבנון ביוני 1982 הייתה ללא ספק ההתפתחות החשובה ביותר בהקשר זה. שיעים רבים קיבלו בברכה את הצבא הישראלי ב־1982 וראו בהגעתו אות לסיום השליטה של אש"ף באזור. ואולם התמיכה הבלתי מסויגת שהעניקו הישראלים לממשלת הפלנגות (שהמיליציות שלהן חיסלו את הפרברים השיעיים במזרח ביירות) והתמשכות הכיבוש הצבאי הפכו את השיעים למתנגדי "המשחררים החדשים".

כאן ראוי להזכיר גם את המשטר המהפכני של הרפובליקה האסלאמית באיראן כגורם מפתח בגיוס השיעים נגד ישראל, שלמרבה האירוניה, בפלישתה

כך שהרכבו האתני של צבא לבנון שיקף את השינויים החברתיים והפוליטיים שעברה לבנון מאז 1943 (Barak, 2006, p. 91). בדומה לכך השיעים הם העדה הגדולה ביותר בשורות החוגרים בצבא, בין 35 ל-40 אחוזים מן הכוח הסדיר (ברקוביץ', 2006, עמ' 29). לפי מקורות אחרים, קרוב ל-60 אחוזים מכלל החיילים בצבא לבנון הם שיעים (Gaub, 2007, p. 17).

השיח הדפנסיבי של חזבאללה: "ההתנגדות יד ביד עם הצבא" ולא לעומתו – האומנם?

השיח הפוליטי והאידיאולוגי של חזבאללה עבר שלוש תמורות מאז שנות ה-80 ועד ימינו. בתחילת דרכו נקט הארגון שיח ששאב השראה מן המהפכה האסלאמית באיראן. שיח זה השתקף באמנה במסמך שהציג הארגון בשנת 1985, אשר התייחס בעיקר לשלושה היבטים מרכזיים. ראשית, נאמנות מלאה ובלתי מסויגת לאידיאולוגיה של "שלטון חכם ההלכה". שנית, מחויבות בלתי מתפשרת לניהול מלחמת ג'האד נגד אויבי האסלאם ובראשם המערב ושלוחתו באזור – ישראל. שלישית, כפירה בזכות קיומו של המשטר העדתי בלבנון ומחויבות להחליפו בשלטון האסלאם. הפעילות הצבאית של הארגון, לרבות פיגועי ההתאבדות, הייתה נאמנה לאסרטיביות אידיאולוגית זו (אל-סייד, ל"ת, עמ' 35-51; Hamzeh, 2004, pp. 36-39).

לקראת המחצית השנייה של שנות ה-80 החלה להתהוו תמורה בשיח של הארגון ובדפוסי פעילותו, תוך התמקדות בהגבלת ההתנגדות לשטחה הריבוני של לבנון. עד נסיגת צה"ל מרצועת הביטחון במאי 2000 הציג חזבאללה את מאבקו כהתנגדות ג'האדיסטית לאומית לשחרור אדמת מולדת כבושה (חמאדה, 2001, עמ' 99-100).⁷ שיח זה עלה בקנה אחד עם תפיסתו של המלומד מוחמד חוסיין פד'לאללה, אשר העניק לחזבאללה את ההמשגה הרעיונית והאידיאולוגית למעבר מן הספרה של ג'האד אוניברסלי לספרה של ג'האד תחום טריטוריאלי. בחיבורו 'כתאב אל-ג'האד' טוען פד'לאללה כי יחסו של האסלאם אל האחר מושתת בראש ובראשונה על דו-קיום ושכנות טובה, וכי הג'האד במהותו הוא דפנסיבי (פד'לאללה, 1996, עמ' 205-220). הגות דומה הציג השיח יוסוף אל-ק'רד'אני בחיבורו 'פקה אל-ג'האד', שבו הוא טוען כי משחר לידתו היה הג'האד באסלאם דפנסיבי, לרבות הקרבות שניהלו המוסלמים בתקופת הנביא מוחמד (אל-ק'רד'אני, 2009, עמ' 239). בהתאם להיגיון זה המוסלמים מחויבים לנהל מלחמת ג'האד באחד משלושה מקרים – שלטון עריץ, תוקפנות זרה וכובש זר. הגות זו העניקה לחזבאללה את ההמשגה

ההנהגה הסונית את הקהילה השיעית – משחקנית פוליטית שולית לשחקנית מרכזית שלא ניתן להתעלם ממנה בשום הסדר (Shaery-Norton, 1987, p. 117; Eisenlhor, 2008, p. 22). במאי 2008 תפסו המיליציות של שתי המפלגות את מערב ביירות, מעוזם של הסונים בראשות סעד אל-חריירי, כדי לשבור את הקיפאון ששיתק את לבנון מאז מלחמת לבנון השנייה. הייתה זו הפעם הראשונה מאז תום מלחמת האזרחים השנייה (1989) שבה חוותה לבנון רמות כאלה של אלימות בין-עדתית. ואולם היקפן המוגבל גיאוגרפית ומשכן הקצר של הפעולות אישרו כי ההנהגה השיעית מודעת למגבלות של המרת כוח צבאי לכוח פוליטי בנסיבות הפנימיות והאזוריות הקיימות.

חשוב להדגיש כי התחזקות הכוח הצבאי השיעי בלבנון נובעת לא רק מן היכולות הצבאיות של חזבאללה אלא גם מן הנוכחות השיעית הבולטת בתוך הצבא הלבנוני, הן בדרגי הפיקוד והן בשורות החיילים.

מחקרו הכמותני של סימון חדד נערך אומנם לפני שני עשורים, אך הוא הראה כי רובה הגדול של הקהילה השיעית בלבנון תמך בארגון הצבאי של חזבאללה ובזכותה של המפלגה להמשיך להחזיק בנשק ללא הגבלת זמן. עם זאת, רק 54 אחוזים מן המשיבים צידדו בזכותה של המפלגה להשתמש בכוח חמוש נגד המדינה (Haddad, 2006, p. 29).

אין עוררין על כך שהופעתו של חזבאללה העניקה את התנופה הרבה ביותר לתהליך המיליטריזציה של הקהילה השיעית בלבנון ולהעצמתם הפוליטית של השיעים. במובן מסוים, על אף שיח ההתנגדות וההגנה על לבנון, חזבאללה נתפס בעיני קהל השיעים כצבאה של הקהילה (עבד אל-ע'ני, 2013, עמ' 77). עם זאת חשוב להדגיש כי התחזקות הכוח הצבאי השיעי בלבנון נובעת לא רק מן היכולות הצבאיות של חזבאללה אלא גם מן הנוכחות השיעית הבולטת בתוך הצבא הלבנוני, הן בדרגי הפיקוד והן בשורות החיילים. במהלך מלחמת האזרחים השנייה היו בצבא לבנון 2,833 קצינים לבנונים. הקצינים השיעים היוו 20.9 אחוזים מהם (לעומת 15.3 אחוזים בין השנים 1958-1975). לאחר הסכם טאיף ב-1989 עמד מספר הקצינים על 2,292. הקצינים השיעים היוו 26.8 אחוזים, המרונים 30.3 אחוזים, הסונים 16.1 אחוזים והדרוזים תשעה אחוזים (Barak, 2006, pp. 87-88). שיעור הקצינים השיעים בצבא לבנון הוכפל כמעט, מ-15.3 אחוזים לפני מלחמת האזרחים השנייה ל-26.8 אחוזים במהלך העשור הראשון לאחר הסכם טאיף,

שותפות הגורל כביכול של העם הלבנוני וצבאו. שלושת המרכיבים – העם, הצבא וההתנגדות – משלימים אלה את אלה. אין מדובר בדיסוננס בין העם והצבא לבין ההתנגדות, וההוויה הלאומית של לבנון עומדת על הרמוניה ביניהן. מוחמד רעד, חבר הפרלמנט הלבנוני מטעם סיעת חזבאללה, מצדיק מציאות של דואליות הגנתית בשל המבנה הפלורליסטי של החברה הלבנונית. לשיטתו, המבנה הפלורליסטי של החברה הלבנונית אינו מאפשר התערבות חיצונית או יחסי ברית עם מדינות חזקות, אלא הדואליות ההגנתית של הצבא יחד עם המוכנות של ההתנגדות היא מרשם בדוק לשמירה על עצמאותה של לבנון ועל עמידה איתנה בפני האיומים "הציוניים-הממשיים והפוטנציאליים כאחד" (רעד, 2008, עמ' 133). על כן טיפח חזבאללה שלושה קווי פעולה:

- א. השעיית המטרה להקים מדינה אסלאמיסטית בלבנון בשלב זה. שינוי עמדה זה מצא ביטוי ב"מסמך הפוליטי" המכונן של חזבאללה מ-2009, שאינו מתייחס לכינונה של מדינה אסלאמיסטית, לא בכוח הזרוע ולא בתהליך הדרגתי.

- ב. פתיחות כלפי הקהילה הנוצרית בלבנון, בייחוד המרונית, כדי לשכך את פחדיה מפני חלופה אסלאמית. בהקשר זה חשוב להיזכר בפגישה ההיסטורית בין הפטריארך המרוני לבין חזבאללה ובהכללתם של מועמדים נוצרים ברשימה המפלגתית – שני צעדים שגולת הכותרת שלהם הייתה חתימת הסכם הבנות עם "הזרם הפטריסטי החופשי" של הנשיא מישל עאון והברית עם זרם אל-מרדה בהנהגתו של סלימאן פרנג'יה. בהקשר זה מצוין נעים קאסם כי מסמך ההבנה שהושג בשנת 2006 בין הזרם הלאומי החופשי בהנהגתו של עאון לבין חזבאללה יצר גשרים בין שתי קהילות גדולות והעניק להתנגדות לגיטימציה בהכירו בה כחלק אינטגרלי מאסטרטגיה לאומית להגנה על המולדת (קאסם, 2009, עמ' 250-251).

- ג. דגש על העשייה הלאומית של חזבאללה כצורה של התנגדות שמטרתה העיקרית היא להבטיח את שלום המולדת הלבנונית – בראש ובראשונה באמצעות מלחמת חורמה נגד הכיבוש הישראלי, ולאחר מכן באמצעות תפקודה כחומת מגן מפני "התוקפנות הישראלית". מאז הנסיגה הישראלית הייתה משימתה של ההתנגדות להגן על המולדת ולשמש תמרור אזהרה לישראל. אפילו כאשר בסוריה פרצו התקוממויות עממיות והארגונים הג'האדיסטיים החלו לפרוח, העמיד חזבאללה את עצמו כמגן הדור קיום בלבנון לנוכח האיום הג'האדיסטי (כנאענה, 2019, עמ' 237-241, 269).

הרעיונית שנדרשה לו כדי לצמצם את יריעת הג'האד. במשך כעשור וחצי חזבאללה מיצב את עצמו כהתנגדות אסלאמית המנהלת ג'האד נגד כובש זר.

השיח החדש איבד את קסמו על רקע נסיגת צה"ל במאי 2000, שהייתה אירוע היסטורי מכונן בתולדות הסכסוך באזור. אומנם נסיגה זו הייתה תולדה מובהקת של דינמיקה פנימית בחברה הישראלית בעידן הניאור ליברלי, אך הדבר אינו מבטל את העובדה שמדובר בנסיגה ראשונה של ישראל ללא תנאים, ללא הסדר וללא הסכם שלום. חזבאללה ניתב זאת כדי להציג את הנסיגה של ישראל מדרום לבנון כניצחון של ההתנגדות. עם זאת, מהלך זה חייב את חזבאללה לשכלל מחדש את השיח כדי להצדיק את המשך האחיזה בנשק חרף הנסיגה. בהקשר זה החל הארגון להציג את משנתו הדפנסית וטען כי המשך האחיזה בנשק נועד להגנה על המולדת מפני "התוקפנות הישראלית" (כנאענה, 2019, עמ' 227-231).

שיח ההתנגדות הדפנסית הפך למעשה לרעיון מנחה בשיח הפוליטי והאידיאולוגי של חזבאללה, וחזר כמעט בכל נאומיו של המזכ"ל נצראללה (Soubrier, 2013, p. 101). נעים קאסם אף מספק הצדקה פוליטית-חוקתית למציאות הדואלית הקיימת בלבנון ולצורך ההכרחי בהחרגה של חזבאללה מסמכותה של המדינה הלבנונית. לשיטתו, הכפפת ההתנגדות לסמכותה המדינית הישירה של המדינה הלבנונית כובלת את ידיה של ההתנגדות וגוזלת ממנה את יכולתה לנהל את המאבק נגד ישראל. מהלך מן הסוג של הכפפה או שילוב של ההתנגדות במדינה עלול לחשוף את לבנון ללחצים חיצוניים ולהטיל את האחריות לכל פעולה נגד ישראל על המדינה הלבנונית מבחינת החוק הבינלאומי, בשעה שגם כך הזירה הבינלאומית נוטה לטובת ישראל. המשך המציאות הדואלית של התנגדות לעומת מדינה משחרר את ידיה של הראשונה מהמחויבויות הפוליטיות של המדינה ומעניק לה חופש פעולה (קאסם, 2009, עמ' 166-167).

בעקבות נסיגתה החד-צדדית של ישראל ומלחמת לבנון השנייה גיבש חזבאללה שיח לאומי הכולל שלושה מרכיבים: "העם, הצבא וההתנגדות" (אל-לק'יס, 2022; ביזי, 2006, עמ' 658). שיח לאומי חדש זה הציב את ההתנגדות לישראל בלב הקונצנזוס הפוליטי הלאומי בלבנון, תוך קישור בין לגיטימציה עממית (דמוס) לבין לגיטימציה מוסדית (הצבא). מתוך מודעות לחששות הקיימים בקרב פלחים בחברה הלבנונית בדבר ההתעצמות הצבאית של חזבאללה והמשנה האסלאמיסטית כאחת, הארגון טווה שיח חדש. שיח זה היה מותאם לחששות וחיצק את המרכיב הדפנסיוני ואת

למשבריות כרונית, אולם קשה לומר כי זהו ביטוי לויתור על המאבק נגד מדינת ישראל (בלקז, 2006, עמ' 46). בה בעת, השמטת התביעה לכינון משטר אסלאמיסטי אינה מבטאת בשום פנים ואופן ויתור על האידיאולוגיה האסלאמיסטית מצד חזבאללה, שכן מהלך כזה מנוגד לכללים שבו (כנאענה, 2019, עמ' 236-237). החוקר הפאן-ערביסט עבד אל-אלה בלקז, שאינו מסתיר בחיבוריו את אהדתו כלפי חזבאללה, מאשר כי הפרגמטיות שהארגון מפגין, הן בדפוסי התנהגותו הפוליטיים והן בפעילותו הצבאית, אין משמעה ויתור על היסודות האידיאולוגיים שעליהם הוקם הארגון. חזבאללה נותר מחויב לשני הרעיונות – הקמת משטר אסלאמיסטי והמשנה של שלטון חכם ההלכה, כך גם באשר לראיית המאבק נגד ישראל (בלקז, 2000, עמ' 58-60). המאבק נגד ישראל הוא מאבק ציוויליזטורי, דתי ולאומי, שמטרתו לא רק שחרור דרום לבנון אלא דחיית כל הסדר מדיני וחיסול המפעל הציוני. בלקז קובע כי אלה הן מוסכמות המעוגנות בעצם קיומו של חזבאללה, והתנהגותו הפרגמטית אין בה משום התמתנות או רויזיה עקרונית, אלא התחשבות פרגמטית במציאות הקיימת (בלקז, 2000, עמ' 60-61).

האידיאולוגיה הטוטליטרית, האובססיה לנשק והארסנל שבנה הארגון אינם מותרים מקום לספק באשר למחויבות האידיאולוגית של הארגון למאבק נגד ישראל. בהקשר זה מוזכרת חשיבותו של המסמך שפרסם חזבאללה בשנת 2009, הקרוי גם "המסמך הפוליטי". התיקון שנערך במסמך התייחס לסוגיית החלופה השלטונית למשטר העדתי בלבנון, אולם לא ביטא שינוי כלשהו באשר למאבק נגד ישראל. כמו כן, במסמכים שפרסם הארגון בשנים 1985 ו-2009 נאמר במפורש כי מטרת המאבק נגד ישראל היא אחת – השמדתה. התפיסה הזו, הרואה במאבק עם ישראל מאבק הכרעתי, לא השתנתה בין המסמך של 1985 לבין זה של 2009. ישראל מוצגת במסמך של 1985 כ: "חוד החנית של ארצות הברית בעולמנו המוסלמי והיא אויב כובש שחובה להילחם בו [...] על כן העימות עם הישות כובש שחובה להילחם בו [...] על כן העימות עם הישות חייב להסתיים בחיסול קיומה מן העולם" (אל-סייד, ל"ת, עמ' 44). לשונו של המסמך משנת 2009 אינה שונה: "וכאן נופלת על כתפיה של האומה ועל עמיה האחריות ההיסטורית לא להכיר בישות הזו. יהיו הלחצים והאתגרים אשר יהיו, [ועל האומה] להמשיך את המאבק למען שחרור כל האדמה הכבושה ולמען השבת כל הזכויות הנגזלות, יאריך הזמן ככל שיאריך ותגדלנה ההקרבות ככל שתגדלנה" (קאסם, 2009, עמ' 496-497).⁸ ציטוט דבריו של השיח' נעים קאסם רק מאשש מסקנה זו. ברוח זו אומר קאסם כי ההתנגדות קמה כריאקציה לכיבוש

כתנועה פוליטית וכארגון צבאי מייצג חזבאללה תנועה אידיאולוגית-דתית אסלאמיסטית-טוטליטרית, אשר תפיסת עולמה היא סלע קיומה. תהליך הלבנוניזציה שעבר הארגון מאז שנות ה-80 אינו סותר את הדבקות בשתי מטרות-העל שלו: מאבק הכרעתי נגד מדינת ישראל והקמת משטר אסלאמיסטי בתחומי לבנון. הווייתו של הארגון פירושו מחיקת המהות של חזבאללה עצמו כתנועה אסלאמיסטית-טוטליטרית. לפיכך הפרגמטיות המאפיינת את הארגון, הן בווייתו על כינון משטר אסלאמיסטי והן בהגדרת הייעוד של ארסנל הנשק האדיר של הארגון כהגנתי, באה במסגרת מהלך מתוחכם. על פי פאיז קזי, המסמך הפוליטי של 2009 קבע את המציאות שנקבעה בהסכם דוחה 2008. המסמך מתנה את כינונה של דמוקרטיה אמיתית בביטול המשטר העדתי, ועד שיבשילו התנאים לכך יש להקים דמוקרטיה הסדרית, שבמסגרתה ניתנת לחזבאללה הפריבילגיה לשתק כל מהלך של השלטון המרכזי שיש בו משום איום על מעמדו של הארגון במדינה. חזבאללה מעולם לא הכריז על התנערותו מרצונו להקים משטר אסלאמיסטי, וודאי שמעולם לא התנער מהמחויבות האידיאולוגית והפוליטית למשנה של שלטון חכם ההלכה. התנועה מתנה את כינונו של משטר אסלאמיסטי בהימצאותו של רוב הרוצה בכך, או כפי שנאמר במסמך של 1985 – אם תינתן לבני עמנו אפשרות לבחור באופן חופשי את צורת השלטון בלבנון, הוא לא ירצה בחלופה מלבד האסלאם (קזי, 2013, עמ' 65-67).

התפיסה הזו, הרואה במאבק עם ישראל הכרעתי, לא השתנתה בין המסמך של 1985 לבין זה של 2009. ישראל מוצגת במסמך של 1985 כ: "חוד החנית של ארצות הברית בעולמנו המוסלמי והיא אויב כובש שחובה להילחם בו [...] על כן העימות עם הישות חייב להסתיים בחיסול קיומה מן העולם".

התכלית של מהלך זה היא בראש ובראשונה לנטרל מבפנים את היריבים שחוששים מפני תיאוקרטיה, ולהצדיק את המשך האחיזה בנשק מחוץ לסמכותה של המדינה. האסטרטגיה של האיזונים שמלווה את הארגון מאז סיום מלחמת האזרחים השנייה מבטאת אומנם תהליך מסוים של פרגמטיות, אך אין מדובר בהתמתנות של ממש. באותה נשימה, המשך האחיזה בנשק הוא אמירה עוצמתית שמצביעה על דבקות הארגון במטרותיו. האיזון בין השמירה על קיומה של המדינה הלבנונית לבין המשך האחיזה בנשק הוא נוסחה פרגמטית המובילה

הקרקע לחזרתו של אל־מהדי, שהרי עם שובו הוא עתיד למצוא נקודת מוצא עוצמתית המתגלמת בהתנגדות האסלאמית כדי לממש את החזון המשיחי במלואו. על כן, כל פגיעה בהתנגדות או החלשתה כמוה כהחלשת המפעל המשיחי של אל־מהדי (מג'לת בקית אללה, 2023, עמ' 64, 82).

שלוש מגמות מכשירות את הקרקע ומבשרות על בואו של אל־מהדי: הופעתה של ההתנגדות האסלאמית בלבנון, התעוררות העוינות ליהודים ונטישת הניטרליות והפסיביות. אל־מוסוי כתב כי מי שחפצה נפשו להישבע אמונים לאל־מהדי חייב מבחינה דתית ומוסרית לנטוש את הפסיביות והניטרליות ולהתייבב לצידם של המדוכאים, וכי מי שאינו מתאים את עצמו לג'האד בעולם הזה לא יזכה להיות מתומכיו של אל־מהדי בעולם הבא (מג'לת בקית אללה, 2023, עמ' 83). תפיסה זו היא מרכיב מכונן בעיצוב הראייה הדטרמיניסטית לגבי ישראל. באחד מנאומיו השנה התייחס נצראללה בביטול להיבט המשיחי במאבק נגד ישראל.¹⁰ באותה נשימה הוא הדגיש את המחויבות להמשך המאבק נגד ישראל עד להשמדתה, ללא כל זיקה לתפיסה אסכטולוגית או נבואית. נצראללה תיאר את ישראל כגידול סרטני שמטבעו מייצר מכאובים ומלחמות, כל ה"פְּתָנוּת" (فَتْنة) שידע האזור הזה מקורן בעצם קיומה של ישראל, ולכן יש לפעול יום ולילה כדי לעקור מן השורש את הגידול הזה.¹¹ לאור מכלול תובנות אלה, המאבק נגד ישראל הוא אכן כלי למוביליות פוליטית, אולם היה ונותר אבן יסוד בקיומו של חזבאללה ובחזונו האידיאולוגי והדתני של הארגון השיעי.

עבור חזבאללה השיח של "קורי עכביש" אינו דפוס של לוחמה פסיכולוגית אלא ביטוי לשכנוע פנימי של הארגון באשר ליכולתו להנחית על ישראל מהלומת מחץ (הראל ויששכרוף, 2008, עמ' 443).¹² מגמה זו משתקפת ביתר שאת בהתייחסותו של נעים קאסם למאזן הביניים של המאבק נגד ישראל. מלבד הצגת הנסיגה הישראלית כהשגת היעד של שחרור אדמת מולדת כבושה, השיח נעים קאסם מונה חמישה הישגים נוספים של ההתנגדות לישראל, לפי הסדר הבא: הראשון, ההתנגדות הבליטה את היכולת הפוטנציאלית הטמונה באומה להתנגד לכיבוש. השני, העלאת המורל נוכח התסכול ואובדן האמון ביכולת העצמית, מה שאפיין את המרחב הזה במשך עשרות שנים. השלישי, החייאת רוח ההתנגדות בקרב העם הפלסטיני. הרביעי, הכשלת הפרויקט של "המזרח התיכון החדש". החמישי, ההתנגדות העבירה את לבנון מהמרחב של המדינה החלשה למרחב של המדינה החזקה והאיתנה (קאסם, 2008, עמ' 11).

ההימנעות של חזבאללה מפתיחת מלחמה כוללת נגד ישראל בעימות הנוכחי מהדהדת גם תפיסת עולם

הישראלי וכי היא תמשיך להיאבק כל עוד הכיבוש קיים, שהרי ההתנגדות קמה על יסוד האמונה שניתן להשמיד את הכיבוש. קאסם מבחיר כי ההתנגדות תמשיך להחזיק בנשקה כל עוד ישראל קיימת, כי גם אחרי הנסיגה מדרום לבנון ישראל נותרה האיום העכשווי והעתידי על לבנון (קאסם, 2009, עמ' 450).

ברוח דברים אלה הציג נצראללה לא פעם ראייה דומה. בנאומו ביום האזכרה השנתי לזכרו של סמיר קונטאר בשנת 2015 הציג שני טיעונים לוגיים באשר לישראל. הראשון טוען כי ישראל היא גורל שאין מנוס מפני דו־קיום עימו ויש לקבל את עובדת קיומה, עם כל מה שמשמע מכך לגבי כניעה בפניה וקבלת התכתיבים שלה. לעומת זאת קיימת הלוגיקה של ההתנגדות, שאותה הוא מכנה הלוגיקה הדטרמיניסטית, שלפיה כיליונה של ישראל הוא תוצאה דטרמיניסטית של ההיסטוריה כי סופו של כל כיבוש, יאריך ימים ככל שיאריך, הוא להגיע לקיצו.⁹

ההרתעה כלפי ישראל היא אומנם שיקול דוקטרינרי במאבק נגדה, אולם לא היחיד. המשך ההתנגדות קשור בטבורו במחויבות העקרונית כלפי העם הפלסטיני, שהרי הדוקטרינה המנחה היא זה הרואה בישראל איום עכשווי ועתידי על פלסטין ועל האזור כולו – דבר המחייב להתנגד לו ולהילחם נגדו עד הכרעתו (קאסם, 2009, עמ' 448). המחויבות הבלתי מעורערת למאבק נגד ישראל משתקפת נאמנה בתהליך ההכשרה של הלוחמים הנשען על יסודות דתיים, אידיאולוגיים וצבאיים. הכוח הלוחם של חזבאללה אינו מקבל רק הכשרה צבאית, אלא היא באה לאחר תהליך שיטתי של אינדוקטרינציה דתית־אידיאולוגית קוהרנטית וטיפוח המודל המרטר־החוסייני כמודל השראה הלכה למעשה. ביסוד הכשרה זו וטיפוח המודל החוסייני עומדת ההזדהות עם הבעיה הפלסטינית והמקומות הקדושים. המאבק נגד ישראל, השבת הזכויות לעם הפלסטיני ושחרור המקומות הקדושים ובראשם ירושלים הם האנלוגיה העכשווית למאבק של אל־חוסין בן עלי נגד הרודנות, העריצות והעושק (בלקז, 2006, עמ' 44-45; פיאד, 2000, עמ' 74-75; קאסם, 2009, עמ' 69-74).

היבט נוסף וחשוב מאוד בעיצוב עולמו הפוליטי והאידיאולוגי של חזבאללה, שאין להתעלם ממנו, הוא ההיבט המשיחי במאבקו של חזבאללה נגד ישראל. כתנועה אסלאמיסטית המחויבת לאידיאולוגיה המהפכנית של שלטון חכם ההלכה מחויב חזבאללה למה שמזכירו עבאס אל־מוסוי קרא "עול תשלום מס הכשרת בואו של אל־מהדי", והג'האד נגד ישראל הוא שיכשיר את הקרקע לשובו של אל־מהדי. "ההתנגדות האסלאמית" בלבנון היא מעין מפעל המכשיר את

עוצמותיה להישג בפוליטיקה הממסדית של לבנון. אותה תפיסה הקושרת את המשך האחיזה בנשק בכינונה של המדינה החזקה והצודקת הוצגה על ידי השיח' נעים קאסם, שהדגיש כי ההתנגדות אינה מנוגדת לצבא או למדינה אלא היא משלימה את הצבא ומהווה משענת למדינה. קאסם רומז כי התנאי לווייתור על העוצמה הצבאית של ההתנגדות הוא הסכמה לבנונית על כינונה של המדינה החזקה והצודקת (קאסם, 2008, עמ' 12). יממה לאחר המתקפה הרצחנית של חמאס ב-7 באוקטובר 2023 פתח חזבאללה במערכת התשה מוגבלת נגד ישראל, ללא שום התגרות מצידה ובניגוד מוחלט לדוקטרינה הדפנסית, שעליה הוא מבסס את הלגיטימציה להמשך האחיזה בנשק מחוץ לסמכותה של המדינה. הטענה כי השתתפותו של חזבאללה בלחימה היא בגדר מס שפתיים שהוא משלם למאבק הפלסטיני היא למעשה משאלת ליבם של הטוענים יותר מאשר מהות המעורבות של חזבאללה. ההצטרפות ללחימה היא אמירה חד-משמעית ומובהקת בדבר המחויבות של חזבאללה למאבק נגד ישראל ודבקות במימוש של יחיותו להנחית עליה תבוסה מערכתית.

תהליך ה"לבנוניזציה" שידע חזבאללה אינו מדלל בהכרח את המחויבות האידיאולוגית למלחמת חורמה נגד ישראל. השיקולים הפנימיים הנוגעים למדינה הלבנונית אכן קיימים, אולם אינם מערערים כהוא זה על המחויבות הדתית והאידיאולוגית למאבק נגד ישראל. המערכה שפתח חזבאללה נגד ישראל נועדה להעביר שלושה מסרים לקהל תומכיו ואויביו כאחד. ראשית, חזבאללה מחויב למאבק נגד ישראל, מחויבות עקרונית הנובעת מראייה כי המאבק נגד ישראל מאבק הכרעתי. שנית, חזבאללה אינו מעוניין בשלב זה במלחמה כוללת נגד ישראל מתוך התחשבות מובהקת באילוצים הפנים-לבנוניים, על כן הוא פתח במערכת ההתשה, שהיא חזית תומכת ומטרתה להתיש את הצבא והכלכלה בישראל. שלישית, האופציה של מלחמה כוללת תהיה תגובה מצד חזבאללה למתקפה כוללת של ישראל.¹⁶ ההשתתפות של חזבאללה במערכת אינה סמלית, ועל כך יעידו הן מספר ההרוגים שספג עד כה והן ממדי ההרס בכפרים בדרום לבנון. מחיר הדמים וההרס בדרום לבנון אינו מותר מקום לספק באשר למחויבותו של חזבאללה למאבק מתמשך נגד ישראל עד לנקודת הכרעה והקרסה.¹⁷

לבנון אחרי 2008: הגמוניה שיעית בפועל

מאז החתימה על הסכם דוחה בשנת 2008 נהנית הזרוע הצבאית של חזבאללה מעליונות צבאית ללא עוררין, כפי שהודגם באירועי מאי 2008 בביירות. בראשית מאי 2008 קיבלה ממשלת לבנון שתי החלטות: לפרק

אידיאולוגית-אסטרטגית, המתבססת על העמדה שלפיה המשך המאבק נגד ישראל יוביל בסופו של דבר לקריסתה הפנימית של ישראל כמדינה, כצבא וכמרקם חברתי. בדומה לתנועות אסלאמיסטיות אחרות, חזבאללה מאמין כי סופה של ישראל הוא בבחינת דטרמיניזם אלוהי והתפתחות טבעית של ההיסטוריה. המאבק המתמשך נגד ישראל בסיוע החולשות המבניות-הפנימיות של ישראל יוביל בסופו של דבר לקריסתה. הרעיון של החולשות הפנימיות והקריסה העצמונית של ישראל אינו חדש, והוא עלה בעבר בקרב חוגים פאן-ערביים כשם שהוא עולה כעת מצד חוגים אסלאמיסטיים (אל-תמימי, ל"ת, עמ' 28-29). החידוש התבטא בכך שנצאללה היה משוכנע שההתמדה במאבק נגד ישראל והנחתת מהלומות מתמשכות יזרזו את ההתמוטטות העצמונית של ישראל. חולשותיה הפנימיות של ישראל אינן תולדה של התלות הקיומית במעצמה זרה או בהיותה מדינה נטולת יסודות של מדינה בשל אופייה המיליטריסטי של החברה, לפי ניתוח זה, אלא הן נובעות מרצף של תמורות המזרזות התפרקות פנימית. תמורות אלה קשורות בהווה הפנימית של ישראל ובמאבק עם העם הפלסטיני. בהקשר פנים-ישראלי זה מנה נצאללה ארבע תמורות: משבר המנהיגות הפוקד את ישראל מאז מותו של אריאל שרון, הפרגמנטציה הפנימית של החברה הישראלית, אובדן הרוח הפטריוטית-הציונית בחברה ואובדן כושר ההתרעה של צה"ל.¹³ באשר למאבק עם הפלסטינים, שתי המגמות – הפרת האיזון הדמוגרפי לטובת הפלסטינים לצד העמידה האיתנה של העם הפלסטיני (אל-חצ'רי, 2007, עמ' 164)¹⁴ – יוצרות מומנטום בלתי נמנע, לשיטתו של נצאללה, של קריסה פנימית בלתי נמנעת של מדינת ישראל. תפיסה זו בהחלט תורמת להמשך האחיזה של חזבאללה בנשק ובמאבק נגד ישראל, שהרי התוצאה הסופית של מאבק זה תהיה הכרעתה של ישראל.

במקביל להדגשת הרעיון המנחה של הנשק הדפנסיוני, האחיזה בנשק הוצגה ככורח הנגזר מחולשתו של הממסד המדינתי אך גם כחלופה להיעדרות של המדינה הרצויה, זו המגינה על אזרחיה ומקיימת שלטון צדק.¹⁵ אמירה זו מבטאת יותר מכול את הזיקה האורגנית בין תחושות הקיפוח וההדרה המפעמות בקרב השיעים לאובססיה לנשק מצד חזבאללה. קשירת האחיזה בנשק לאי-קיומה של מדינה מתוקנת וצודקת מלמדת בבירור על תחושות התסכול המלוות את השיעים מאז החתימה על הסכם טאיף. השיעים יצאו ממלחמת האזרחים כקהילה העוצמתית ביותר הן מבחינה דמוגרפית, הן מבחינה צבאית והן מבחינה המוביליות הפוליטית, אולם אף אחת מחוזקות אלה לא אפשרה לקהילה לתרגם את

החפוז במאי 2000 הובילו את חזבאללה לשנות את ההצדקה שלו כך שתכלול את שחרור חוות שבעא (הר דוב) ומתן כוח הרתעה ללבנון לנוכח "התוקפנות הישראלית" (Kaufman, 2002, pp. 576-595). הנסיגה של צה"ל בשנת 2000, יחד עם תוצאותיה של מלחמת לבנון השנייה של 2006 והסכם דוחה של 2008, הפכו את חזבאללה לכוח הבלתי מעורער בזירה הפוליטית בלבנון. מאז נהנה חזבאללה מעוצמה שאפשרה לו להכתיב מהלכים פוליטיים, או לפחות לסכל את מהלכיהם של כל יריביו.

כל ממשלה לבנונית מאז 2008 התבססה על עקרון "השליש החוסם", או שעמדו בראשה ראשי ממשלה בגיבוי חזבאללה. אפילו בתקופת ממשלת סעד אל-חרירי שלט חזבאללה בתהליך קבלת ההחלטות. מאז 2005 התקיימו בלבנון ארבע מערכות בחירות לפרלמנט. חרף העובדה כי שתיים מהן (2005 ו-2009) הובילו לניצחון של 'מחנה ה-14 במאסר' קבע הסכם דוחה תקדים, בהעניקו את "השליש החוסם" לגוש ה-8 במאסר בראשות חזבאללה. בבחירות בשנת 2005 זכה גוש ה-14 במאסר ב-67 מנדטים, ואילו קואליציית ה-8 במאסר זכתה ב-57 בלבד.

לבחירות אלה נודעת חשיבות יתרה לנוכח שלושה גורמים:

- החלטת מועצת הביטחון 1559, שקראה לנסיגה של כל הצבאות הזרים מאדמת לבנון ולפירוק המיליציות.
 - רצח רפיק אל-חרירי, שהתרחש לאחר מכן והוביל בהמשך לנסיגת צבא סוריה מלבנון.
 - נסיגת צבא סוריה ושיבת המנהיג הנוצרי מישל עאון מן הגלות (Haddad, 2005, p. 306).
- עם זכייתו של מחנה ה-14 במאסר האנטי-סורי בראשות סעד אל-חרירי ב-67 מנדטים הקים פואד סיניורה ממשלה שזכתה באמונם של 92 חברי פרלמנט, והייתה הראשונה שכללה נציגי חזבאללה מאז החתימה על הסכם טאויף ב-1989 (Haddad, 2005, pp. 327-328). מהלך זה נעשה לא רק על מנת לחולל שינוי פוליטי או חקיקתי אלא יותר מכך – הוא שיקף חשש מוחשי מן ההשלכות של נסיגת צבא סוריה מלבנון ונועד לשמש מעצור פנימי לכל החלטה שעלולה לקרוא תיגר על ה"קונצנזוס" באשר למעמד חזבאללה כארגון צבאי. ממשלתו של סיניורה שותקה לאחר ששני שרים שיעים התפטרו בעקבות מלחמת לבנון השנייה, ושביתה ממושכת השביתה למעשה את כל הממשל עד 2008 וחתימת הסכם דוחה. כל ממשלה שקמה בלבנון מאז כפופה לעקרון השליש החוסם, המבטיח לחזבאללה השתתפות בתהליך קבלת ההחלטות (Berti, 2011, p. 956). תוצאות הבחירות ב-2009 לא היו שונות בצורה

את רשת התקשורת של חזבאללה ולפטר את קצין הביטחון של שדה התעופה של ביירות, שנחשב מקורב לחזבאללה. בתגובה נחרצת, חזבאללה יחד עם אמל ועם מיליציות המפלגה הסורית הסוציאל-לאומנית (PPS) השתלטו על ביירות ותקפו כפרים דרוזיים בהר הלבנון. היה זה העימות הפנימי החריף ביותר שידעה לבנון מאז תום מלחמת האזרחים בלבנון ב-1989. לא זו בלבד, הייתה זו הפעם הראשונה שבה הפנה חזבאללה את כוחותיו הצבאיים נגד קהילות לבנוניות אחרות (Abisaab, 2014, p. 144). חסן פד'אללה היטיב לתאר את ההשלכות של הסכם דוחה כפי שנתפסו מנקודת מבטו של חזבאללה. אליבא דחזבאללה, הסכם דוחה הוא מעין אינטרפרטציה מתקנת עוולות של הסכם טאויף משנת 1989, משום שהסכם דוחה הניח את היסודות הממשיים לדמוקרטיה הסדרית. זאת ועוד, הסכם זה עיגן את המציאות הדואלית של "צבא ההתנגדות" לצד צבא המדינה (ולא במקומו). הוא קבע את השיח המשולש של "צבא, עם והתנגדות" כשיח הומוגני במדינה הלבנונית, וכל מי שיצא נגדו נחשב לבוגד במולדת (פד'אללה, 2015, עמ' 202-203).

בעקבות הבליוץ של חזבאללה הגיע הסכם דוחה, שעל פיו האופוזיציה בראשות חזבאללה קיבלה באותה שנה זכות וטו על החלטות הממשלה המרכזית. ההסכם התייחס לבחירת נשיא חדש ולתיקון חוק הבחירות, אך הסעיף החשוב עסק בהקמת הממשלה. ההסכם קבע כי חזבאללה ובעלי בריתו יקבלו בממשלה תפקידים של קצת יותר משליש מן השרים. חזבאללה ובעלי בריתו קיבלו 11 תפקידי שרים, הנשיא קיבל שלושה ואילו הקואליציה קיבלה 16 תפקידי שרים. בהתאם לכך נקבע כי כל החלטות הממשלה החשובות צריכות להתקבל ברוב של שני שלישים, כלומר לחזבאללה ולבעלי בריתו ניתנה אפשרות להטיל וטו על כל החלטה של הממשלה. מאז נוצר תקדים שמעניק לחזבאללה ולבעלי בריתו את מה שקרוי "השליש החוסם", משום שעל פי החוקה יש צורך ברוב של שני שלישים מחברי הממשלה כדי לקבל החלטה (Hajjar, 2009, pp. 270-271).

שנתיים קודם לכן, במלחמת לבנון השנייה, התברר כי חזבאללה הוא כוח צבאי מהותי, כזה שהיה מסוגל לעמוד בפני הסתערות של הצבא הישראלי ולשגר טילים אל עומק צפון ישראל בלי הפסקה במשך יותר מחמישה שבועות של לחימה. הארגון הצבאי של חזבאללה היה המיליציה היחידה שלא פורקה מנשקה לאחר תום מלחמת האזרחים השנייה ב-1989. המאבק נגד הכיבוש הישראלי של חלק מדרום לבנון נוצל בידי חזבאללה להצדקת ההפרה היוצאת דופן הזו של ריבונות המדינה. הנסיבות החדשות שנוצרו בעקבות הנסיגה הישראלית

(2016). כוחו הפוליטי של חזבאללה נעוץ אפוא ביכולתו לשתק את הזירה המדינית הלבנונית, הן בדרך צבאית והן דרך שיח לאומי המציג כל התנגדות לחזבאללה כניסיון לערער את הקונצנזוס הלאומי הלבנוני. הסכם הגז מ-2022, המחלק את שדות הגז הסמוכים לגבול בין ישראל ללבנון, היה קו פרשת מים היסטורי. אומנם העניין של ישראל בהסכם משקף את האינטרסים האסטרטגיים והכלכליים שלה, וההסכם מעניק לישראל יתרונות ברורים במישור האסטרטגי, אך אין זה סותר את העובדה שהוא משקף במידה רבה את הסטנדרטים והתנאים שנקבעו בידי חזבאללה. ראשית, ההסכם מבוסס על ניתוק מוחלט בין הגבול הימי לגבול היבשתי, בעקבות ההסתייגויות של חזבאללה בנוגע לקו הכחול ששרטט האו"ם. שנית, הוא נחתם בלי כל טקס, ולא יהווה בשום פנים ואופן שלב ראשוני בתהליך מדיני המוביל לקראת נורמליזציה בין שתי המדינות בנוסח הסכמי אברהם. שלישית, הישראלים מאמינים שהם ייתרו ויתורים גדולים יותר.

בניתוח של חוקרות המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) נטען כי ההסכם הוא הכרה בכך שקו 23, שלבנון תשלוט בו כעת שוב, משמש כקו הגבול. מכיוון שכך, הרי שישראל ויתרה על שליטה ברובו הגדול של השטח בן 860 הקילומטרים הרבועים שהיה שנוי במחלוקת (בניגוד לעבר, אז הייתה מוכנה לוותר רק על 55 אחוזים). עם זאת, רוב השטח שעליו ויתרה ישראל נמצא במים כלכליים ולא במים טריטוריאליים (המשתרעים למרחק 12 מייל מן החוף). למרות ההתחייבות הלבנונית לא לערוך שינויים כלשהם בנקודת ההתחלה של הגבול לעומק חמישה קילומטרים והסכמתה שישראל תקבל פיצוי בעד הפקת גז בשדה קאנא, החוצה את קו 23 אל תוך השטח הישראלי, לא היה די בשתי הסתייגויות אלה למנוע הסכם; ישראל קיבלה את קו 23 כפי שהוצג על ידי לבנון (מזרחי ושרביט ברוך, 2022, עמ' 2-3). ההסכם הוא אפוא סממן ברור להגמוניה של הקהילה השיעית, שגדלה במידה ניכרת מאז החתימה על הסכם דוחה ב-2008. לסיכום סוגיה זו אפשר לומר כי כל הממשלות שכיהנו בלבנון מאז הסכם דוחה ועד ימינו קמו בגיבוי של חזבאללה, או לכל הפחות לא עוררו התנגדות מצידו. בהקשר זה ראוי לציין את ממשלתו של ד"ר חסאן דיאב שקמה בתחילת 2020, בעקבות פרוץ המחאה האזרחית בלבנון על רקע כוונת הממשלה להטיל מס על האפליקציה ווטסאפ. החידוש הבולט ביותר בממשלה זו היה הייצוג הנשי חסר התקדים שנכלל אי פעם בממשלה בעולם הערבי. שש נשים בתפקידי שרה, כולן ללא כיסוי ראש. יתרה מזו, בפעם הראשונה מונתה אישה (זינה עכר) לתפקיד שרת ההגנה. הקמתה של

משמעותית מתוצאות אלה, ומחנה ה-14 במאסר זכה בהן ב-71 מנדטים, לעומת 57 מנדטים לקואליציית ה-8 במאסר (Harnisch, 2009).

בבחירות 2018 נחלו חזבאללה ובעלי בריתו ניצחון סוחף וגרפו 71 מנדטים, לעומת 48 שקיבל מחנה ה-14 במאסר. בבחירות אלו הצליח חזבאללה להקיף את הזירה הפוליטית הסונית עם בחירתם של כמה מבעלי בריתו הסונים. בבחירות 2022, שנערכו לאחר המחאה האזרחית שפרצה ב-2019, הפיצוץ שאירע בנמל ביירות ומשבר כלכלי צמצמו את כוחן של המפלגות הנוצריות, בעלות הברית של חזבאללה, אך בה בעת שמרו המפלגות השיעיות על מעמדן הייצוגי בקרב מצביעיהן. אומנם המחאה האזרחית חיזקה את הפלגות על חשבון הזרם הפטרייטי החופשי (FPM) והובילה לבחירתם של כמה מסמלי המאבק האזרחי, אך ספק אם התוצאות יקעקעו את הפרדיגמה שנקבעה בהסכם דוחה ויאפשרו הקמת ממשלה לבנונית שחזבאללה אינו תומך בה. חזבאללה גם הצהיר על כוחו דרך תיקון שנעשה בחוק הבחירות הלבנוני ב-2017. תיקון זה, המעיד על כוחה הפוליטי הגובר של הקהילה השיעית בלבנון, הנהיג שני חידושים: ייצוג יחסי חלקי והצבעה מתעדפת. הצבעה מתעדפת מעניקה לכל בוחר את הזכות להצביע בעד רשימת מועמדים וגם בעד "מועמד מועדף" בתוך המחוז (כפי שמוגדר בחוק הבחירות הלבנוני החדש מ-2017).¹⁸ כפי שידוע היטב, שתי המפלגות השיעיות היו אחראיות לתיקון בנוגע לייצוג היחסי; היה זה סוד גלוי שהן העדיפו את השיטה הזו, בבקשן להפוך את לבנון למחוז בחירה אחד שישקף את יתרון הדמוגרפי. בדומה לכך ההצבעות המתעדפות היו אמורות, בין השאר, לאפשר להן להשפיע על התוצאות לטובת המועמדים הסונים במחוזות שבהם יש לשיעים כוח אלקטורלי ניכר. הצבעה מתעדפת גם סייעה להפיג את חששות המפלגה הנוצרית ולמנוע ממצביעים מוסלמים לקבוע את תוצאות הבחירות במחוזות שבהם יש רוב מוסלמי. כך הועילו שני המרכיבים החדשים בחוק מ-2017 לשתי המפלגות השיעיות ולבעלות בריתן הנוצריות גם יחד.

בחירת מישל עאון לנשיא ב-2015 הייתה כשלעצמה מהפך חשוב שביצע חזבאללה. 16 חודשים לאחר תום תקופת כהונתו של הנשיא מישל סלימאן נבחר עאון ברוב של 83 (עם נוכחים, 36 נמנעים ושמונה קולות פסולים) – למרות התנגדותם העקרונית של חברי מחנה ה-14 במאסר, ולאחר 45 ישיבות שבהן לא הצליח הפרלמנט לבחור נשיא חדש. התמדתם העיקשת של חזבאללה ובעלי בריתו הובילו לבסוף לבחירתו של עאון, כאשר המערכת הפוליטית הלבנונית עמדה בפני שתי אפשרויות – עאון כנשיא או שיתוק מדיני (Cambanis,

על איזונים עדתיים ברמת הפיקוד, במקביל להצגת דוקטרינה צבאית-לאומית ממלכתית, שהתבססה על שני עקרונות מרכזיים: ההגנה על המולדת מפני כל תוקפנות חיצונית והגדרת ישראל כאויב הכובש חלקת מולדת וחובה להילחם נגדו (Soubrier, 2013, p. 103). מאז נסיגת צה"ל מרצועת הביטחון ניצבה לבנון בפני ארבעה משברים מעוררי חוסר יציבות פנימית, בעקבות מהלכים שבהם חזבאללה הפעיל את כוחו הצבאי הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. כל המשברים שנוצרו על רקע הפעילות הצבאית של חזבאללה מ-2006 עד 2023 לא הניאו את הצבא מעמדתו הניטרלית והפסיבית. מלחמת לבנון השנייה ב-2006 הייתה המבחן הראשון לאחר הנסיגה של צה"ל, אך ההשתלטות האגרסיבית על עיר הבירה ביירות במאי 2008 הייתה המבחן החשוב ביותר של יחסי הצבא הלבנוני עם חזבאללה, אם כי הצבא לא התערב בה כלל וכלל. ההשתלטות על ביירות הייתה הפעם הראשונה שבה הכוח הצבאי של ההתנגדות הופנה כלפי פנים, והדבר המחיש יותר מכול את עומק המשבר הכרוך בקיומם של שני ארגונים צבאיים על אדמת לבנון. מהלך זה הראה כי המשבר הוא דו-ממדי ואינו מסתכם בקיומו של ארגון צבאי הקורא תיגר על סמכותו של הצבא הלאומי, אלא האתגר בא מצד ארגון צבאי בעל צביון עדתי-שיעי מונוליטי. עובדת היותו של חזבאללה ארגון כזה מעוררת אנטגוניזם מכיוון שהשכנות הסוניות של לבנון היו יעד המתקפה, והמהלך נתפס בעיני רבים כהשפלה קולקטיבית של הסונים בלבנון (Soubrier, 2013, p. 106). עם פרוץ ההתקוממות בסוריה ניצבה לבנון בפני משבר משמעותי ביותר וכניסת כוחות חזבאללה לסוריה מאז 2013 העמידה את השלום האזרחי בפני איום של ממש, אולם גם מהלך זה של חזבאללה לא זכה לתגובה מצד הצבא (Nerguizian, n.d., p. 2). גם הצטרפותו של חזבאללה באוקטובר 2023 למלחמה נגד ישראל ופתיחת מערכה מוגבלת בצפון לא שינתה את הגישה הפסיבית של הצבא הלבנוני.

מתוך האנדרלמוסיה של מלחמת האזרחים השנייה יצאה הקהילה השיעית בלבנון כקהילה העוצמתית ביותר בזירה הפנים-לבנונית. המיליטריזציה ויחסי הברית שנרקמו עם סוריה ואיראן מיקמו את הקהילה השיעית במוקד העוצמה הפוליטית והצבאית בזירה הלבנונית.

מתוך האנדרלמוסיה של מלחמת האזרחים השנייה יצאה הקהילה השיעית בלבנון כקהילה העוצמתית ביותר בזירה הפנים-לבנונית. המיליטריזציה ויחסי הברית שנרקמו עם סוריה ואיראן מיקמו את הקהילה השיעית

ממשלת טכנוקרטים עם צביון נשי מובהק רק מלמדת על הפרגמטיות של חזבאללה, שמסתפק בשלב זה בשליטתו במערכת השלטון ללא כפייה כלשהי של אמות המידה הרעיוניות או האידאולוגיות הנגזרות ממשנתו האסלאמיסטית.¹⁹ הוואקום הפוליטי הקיים בלבנון מאז סיום כהונתו של הנשיא מישל עאון בשנת 2022 רק מאשש את ההשערה בדבר ההגמוניה הפוליטית של חזבאללה בלבנון, שהרי שתי אפשרויות עומדות בפני המערכת הפוליטית בלבנון: בחירת המועמד של חזבאללה או שיתוק המערכת עצמה. כך גם באשר לממשלה הלבנונית. הסוגיה הקריטית מבחינת חזבאללה היא להבטיח כי המערכת הפוליטית הממוסדת לא תערער על מעמדו בלבנון. מבחינתו הרלוונטיות של המדינה הלבנונית מתייחסת בראש ובראשונה להבטחת מעמדה הבלתי מעורער של ההתנגדות. חזבאללה אינו מציג ראייה אינטגרטיבית באשר לפתרון בעיותיה של המדינה, אלא רוצה לשמר את קיומה מתוך חשש למעמדו בלבנון.

ההגמוניה הפוליטית והצבאית של חזבאללה מעולם לא נתקלה בקריאת תיגר כלשהי מצד הממסד הצבאי או הביטחוני בלבנון. הצבא הלבנוני ניצב במרכז הקונצנזוס הלאומי ונחשב אולי למוסד המסמל יותר מכול את הריבונות והממלכתיות בלבנון. חרף זאת, הצבא הלבנוני מעולם לא ניסה לאתגר את ההגמוניה הפוליטית של חזבאללה בלבנון. האסטרטגיה הצבאית של הצבא הלבנוני מאפשרת במידה מסוימת את ההגמוניה של חזבאללה בלבנון. מאז כינונו שמר הצבא הלבנוני על שלושה עקרונות, אשר הבטיחו את קיומו והעניקו לו חוסן בולם זעזועים ביחס למרחב ולתהפוכותיו. ראשית, הצבא הלבנוני גזר על עצמו כנורמה מחייבת לנקוט עמדה ניטרלית כלפי סכסוכים פנימיים ולהימנע מכל מעורבות במחלוקות הפוליטיות הפנים-לבנוניות, מתוך שכנוע עצמי כי כל התערבות כזו עלולה להביא להתפרקות הצבא (Freiha, 1980, pp. 118, 124-125). עמדה זו הפכה ל"אני מאמין" של הצבא הלבנוני מאז 1952 כאשר מפקד הצבא, הגנרל פואד שהאב, סירב להתערב ולפעול מול המחאה הפוליטית נגד הנשיא דאז בשארה אל-ח'ורי, וביתר שאת במהלך מלחמת האזרחים הראשונה ב-1958 (Soubrier, 2013, p. 28). היגיון זה הוכיח את עצמו לימים, נוכח העובדה כי מלחמת האזרחים השנייה הביאה בסופו של דבר להתפרקותו של הצבא לפי קווים עדתיים ופוליטיים. שנית, הצבא הלבנוני גזר על עצמו עמדה ניטרלית לגבי הסכסוך הערבי-ישראלי, ומאז השתתפותו המוגבלת במלחמת תש"ח ועד ימינו הוא לא השתתף בלחימה נגד ישראל. שלישית, הצבא הלבנוני פעל תמיד לשמירה

אף קבוצה יחידה אינה יכולה לשלוט בפוליטיקה הלבנונית; לכן אין הם מבקשים לתפוס את השלטון ואף לא לפרק את המסגרת הטריטוריאלית הלבנונית, אלא לשלוט על הגישה לכוח הפוליטי. נוסף על כך הם מבינים כי העלאת תביעות מרחיקות לכת כעבור שני עשורים מתום מלחמת האזרחים השנייה עשויה להקים עליהם קואליציה שתתאחד נגד קהילתם.²⁰

מן ההתפתחויות הפוליטיות שראתה לבנון מאז 2008 מתחווים בבירור מעמדה של הקהילה השיעית כמרכז הכובד הפוליטי הלבנוני מזה, וההגמוניה הפוליטית של חזבאללה מזה. קיומן של שתי אלה הוכר רשמית בתקדים שיצר הסכם דוחה ב-2008. הסכם הגז מ-2022 מצטרף לסדרה ארוכה של מקרים המדגימים את ההגמוניה הפוליטית של חזבאללה – החל מהסכם דוחה דרך בחירת הנשיא עאון ועד תיקון חוקי הבחירות. כל ממשלה לבנונית אחרי 2008 הייתה נתונה לתכתיבי חזבאללה, שכוחו ניזון מן ההשפעה השיעית השולטת במדינה מאז שנות ה-80, אשר גילויה הרשמי הראשון היה הסכם דוחה. חזבאללה אינו נחפז להשתלט על המדינה הלבנונית, אך אין משמעות הדבר כי בהיותו ארגון אסלאמיסטי הוא אינו רוצה להשיג את השלטון. הימנעותו של הארגון בשלב זה מהשתלטות על המדינה הלבנונית נובעת משלושה שיקולים פרגמטיים ותועלתניים. ראשית, השתלטות על המדינה בכוח עלולה להפר את מרקם החיים הקהילתיים ואת יסודות הדמוקרטיה ההסדרית והמוסדרת, שעליה מבוססת שיטת הממשל הלבנונית, ואפילו לדרדר את לבנון למלחמת אזרחים שלישית – התפתחות שחזבאללה אינו מעוניין בה. שנית, השתלטות על המדינה תכריח את חזבאללה להתמודד עם אתגרי ניהול של מדינה כושלת מבחינה כלכלית ותפקודית, מה שאינו עולה בקנה אחד עם סדר העדיפויות שלו. שלישית, השתלטות על מדינת לבנון תחשוף את לבנון לסנקציות בינלאומיות ותעמיק את המשבר השורר במדינה.

חזבאללה ממשיך לקרוא תיגר על הריבונות של מדינת לבנון, אולם בה בעת הוא משקיע מאמצים בשימור קיומה. זוהי הסתירה שיצר חזבאללה בלבנון: קריאת תיגר על המדינה מצד אחד ושמירה על קיומה מן הצד השני. חזבאללה אינו מתכוון לוותר על כוחו הצבאי ואינו משתלב בצבא לבנון. נוסף על כך הארגון מפתח כל העת את השיח המדיני והאידיאולוגי שלו כדי להצדיק את המשך החזקתו בנשק מחוץ לסמכות המדינה. בהקשר זה, ההשתלבות במערכת הפוליטית, כמו השיח הדפנסיבי נועדו בראש ובראשונה לשמר את קיומו הצבאי של חזבאללה.

במוקד העוצמה הפוליטית והצבאית בזירה הלבנונית. הסכם טאיפ ב-1989 מנע מהקהילה השיעית לתרגם את עוצמותיה בפוליטיקה הממסדית, אולם החריג אותה מכל ההשלכות של מפעל השיקום של המדינה, ובעיקר הותיר את הזרוע האידיאולוגית והצבאית כהפרה "לגאלית" של ריבונות המדינה. תהליך המיליטריזציה של הקהילה השיעית לצד הברית האסטרטגית עם שחקנים אזוריים – עוצמתיים יצר את נקודת המוצא העוצמתית שאפשרה לחזבאללה, בחלוף שני עשורים מאז סיום המלחמה, להשיג גושפנקה לבנונית ואף אזורית להסכם עוקף טאיפ. אם הסכם טאיפ החריג את חזבאללה מסמכותה של המדינה, הרי הסכם דוחה העניק לקהילה השיעית בהנהגת חזבאללה שליטה משתקת על המדינה הלבנונית (קזי, 2013, עמ' 65-66). הסכם זה לא היה מתאפשר ללא אותם תהליכי התעצמות שידעה הקהילה מאז שנות ה-70.

סיכום

משנסתיימה מלחמת האזרחים ב-1989 חשו שיעים רבים כי לא תוגמלו באופן הוגן על מה שהקריבו במשך 15 שנים של שפיכות דמים מתמשכת. הסכם טאיפ היה רחוק מלספק את תביעותיהם הפוליטיות (קזי, 2009, עמ' 58-59). במשך חמישה עשורים ראה הציבור השיעי שינויים חברתיים ופוליטיים מפליגים, שהעבירו אותו משולי הזירה הפוליטית אל מרכז. היו שטענו כי ליבת הפוליטיקה הלבנונית היא הדמוגרפיה, ואילו אחרים מייחסים את העלייה השיעית לפוליטיקה האזורית או לתחייה הדתית (נסר, 2011, עמ' 133-145; Soffer, 1986, pp. 197-205).

ואולם יש לראות את ההתעצמות השיעית כתוצר של שלושה תהליכים שהשפיעו על הקהילה מאז שנות ה-60, אשר תוארו ונותחו לעיל. גידול דמוגרפי, מיליטריזציה וכינונה של חסות חיצונית – כולם חיזקו אלה את אלה ביצירת תופעת האקטיביזם הפוליטי השיעי. התפתחות זו לוותה ברדיקליזציה פוליטית גוברת. לא המסורת הדתית ואף לא הפוליטיקה האזורית מציעות בפני עצמן הסבר משכנע לשילוב זה של התעצמות ורדיקליזציה. לא ניתן להפריד בין השחיקה במחויבות השיעית למדינה הלבנונית, שהשתקפה במיליטריזציה, ברדיקליזציה הפוליטית ובנאמנויות שלה לגורמי חוץ, לבין הדינמיקה הפנימית של ההדרה, הדחיקה לשוליים והיחס המפלה של המדינה כלפי השיעים במשך שנים רבות. תהליך זה של שחיקה הוחמר בשל תודעתם הגוברת של השיעים כי הם העדה הגדולה ביותר והעיקרית במדינה מבחינה דמוגרפית, מבחינת כוחם הצבאי ומבחינת התגייסותם הפוליטית. למנהיגים השיעים ברור שבנסיבות הקיימות,

בלבנון. יש להוסיף על כך שהיעלמותו של נצראללה מהזירה מותירה חלל מנהיגותי ממש, שיש בו כדי לאתגר את ההגמוניה של חזבאללה בטווח הזמן המיידי. צפוי גם כי יריבים פוליטיים של חזבאללה ינסו לתעל את ההתפתחויות הללו כדי להחליש את מעמדו בתוך לבנון, ואולי חידוש הפעילות של ערוץ הטלוויזיה של אל-מסתקבל, המזוהה עם המחנה של סעד אל-חריי, הוא עדות לכך. למרות הנאמר לעיל, הקהילה השיעית בלבנון עודנה מרכז הכובד של הפוליטיקה הלבנונית, ועובדה היא שהניסיונות להגיע להפסקת אש עוברים דרך יו"ר הפרלמנט נביה ברי.

אין בהתפתחויות האחרונות כדי להחזיר את הגלגל לאחור, וספק אם הקהילה השיעית תשלים עם ניסיון כלשהו לנשלה ממעמד הבכורה שלה, שנבנה מאז הסכם דוחה ב-2008. הקונסטלציה הפוליטית הנגזרת מהסכם דוחה אינה עומדת בפני אתגרים שיש בהם כדי לערער מן היסוד. ראשית, ספק רב אם ישראל תנסה למנף את העוצמה הצבאית כדי לקדם מהלך מדיני בדומה למה שהיה במלחמת לבנון הראשונה, וספק אם יהיו שותפים לבנונים למהלך זה. שנית, חזבאללה עודנו נהנה מתמיכה בלתי מעורערת של הפטרון האזורי, שיפעל כדי לשמר את מעמדו ולשקם את יכולותיו. שלישית – ואולי זוהי הנקודה החשובה – לא מסתמנת התקוממות בתוך הקהילה השיעית או התערערות מעמדו של הארגון בתוך הסביבה התומכת, כי הרי התעצמותה של הקהילה נקשרה באופן אינהרנטי בכוחו של חזבאללה, וספק אם תפיסה זו עומדת להשתנות בשל העימות הנוכחי בין ישראל לחזבאללה.

ד"ר יוסרי ח'זראן הוא מרצה בכיר במרכז האקדמי שלם ועמית מחקר במכון טרומן – האוניברסיטה העברית. עוסק בהיסטוריה פוליטית-חברתית של אזור הסהר הפורה ופרסם ספרים ומאמרים בתחום זה. ד"ר ח'זראן פרסם מאמרים רבים בכתבי עת מכובדים בתחום. בשנת 2025 אמור להתפרסם ספרו בנושא השלכות האביב הערבי על החברה הערבית בישראל: *Palestinians in Israel after the Arab Uprisings: The Political Impact of Regional Protest* Yusri.Khaizran@mail.huji.ac.il and Fragmentation.

מקורות

אל-זין, ע' (1973). *للبحث في تاريخنا* [למען החיפוש אחר ההיסטוריה שלנו]. דאר אל-פכר אל-ערבי.
אל-חצ'רי, א"ק (2007). *من الناصر إلى القصر* [מן הניצחון אל הארמון]. ללא ציון הוצאה.
אל-לק'יס, ב' (2022, 21 באפריל). *نظرة في أطروحة شعب، جيش ومقاومة* [עיון בתזה של עם, צבא והתנגדות]. **אל-אכבאר**. <https://tinyurl.com/2v9az9f7>

האובססיה לכלי נשק משקפת במידה מסוימת את רגשות הקיפוח והתסכול האוטנטיים בקרב השיעים, אך גם את הדוקטרינה האידיאולוגית של חזבאללה בדבר מאבק בלתי מתפשר נגד ישראל. הסכם דוחה נועד ליצור מודל של איזון בין אובססיה זו לבין ריסון עצמי מפני השתלטות על המדינה. החוקה מ-1926 נתנה את האות להולדת הרפובליקה הלבנונית הראשונה תחת הנהגה נוצרית, שנקראה בפי רבים "רפובליקת הסוחרים". האמנה הלאומית מ-1943 עשתה דבר דומה בצל השותפות המרונית-סונית. הסכם טאיף מ-1989 ביטא את לידתה של הרפובליקה השלישית, רפובליקת טאיף, בצל הגמוניה של ההון הסוני. הסכם דוחה מ-2008 היה ללא ספק האות להולדת הרפובליקה הלבנונית הרביעית, השיעית הלא-מוצהרת, וזאת בצל ההגמוניה של ההתנגדות, המושיטה יד מכופפת לצבא הלבנוני. הרפובליקה שקמה בעקבות הסכם דוחה שונה מקודמותיה בכך שההסכם אינו מחולל שינוי מהותי במבנה המערכת השלטונית אלא מעניק לתנועה פוליטית בעלת זרוע צבאית עוצמתית את היכולת, המעוגנת בהסכם, לשחק את מערכות השלטון של המדינה ולהפקיע את ההחלטה המדינית מידיה של המדינה הלבנונית. הסכם דוחה מעניק למעשה מסגור לגיטימי להגמוניה הפוליטית של חזבאללה, מבלי להטיל עליו את האחריות הנגזרת מכך. מציאות פוליטית זו מאפשרת לארגון לפעול מבלי לשאת באחריות כלפי החברה הלבנונית או להעמיד את המדינה בפני אחריות הבינלאומית. התזה של נעים קאסם כי ההחרגה של חזבאללה ממרחב סמכותה של המדינה הלבנונית פוטרת את האחרונה מלחצים בינלאומיים ומהאחריות בפני החוק הבינלאומי, ומשקפת באופן פרדוקסלי את המציאות הפוליטית בלבנון בעידן שלאחר הסכם דוחה. המערכת הפוליטית המושתתת על הסכם טאיף נותרה בעינה, עם חידוש מהותי וכבד משקל. חידוש זה מתבטא לא רק בנטרול מוחלט של סמכות המדינה על לחזבאללה אלא גם בהפקעת ההחלטה המדינית מידיה של המדינה.

אחרית דבר

ההתפתחויות הדרמטיות שקדמו לפעולה הקרקעית של צה"ל בלבנון בספטמבר 2024, ובייחוד החדירה המודיעינית, חיסול הפיקוד הצבאי וההנהגה הפוליטית של חזבאללה ובראשם המזכ"ל חסן נצראללה, הנחיתו מהלומה משתקת על חזבאללה. נצראללה עצמו הודה בנאום האחרון לפני חיסולו כי החדירה המודיעינית הנחיתה על ה"התנגדות" את המכה הקשה ביותר מאז תחילת דרכה. אין ספק שרצף המהלומות הצבאיות שהונחתו על חזבאללה מערער את מעמדו של הארגון

פד'לאללה, ח' (2015). *حزب الله وال دولة في لبنان* [חזבאללה והמדינה בלבנון]. מהדורה שלישית. שרכת אל-מטבועאת לליתוועי ואל-נשר.

פיאד, ע' (2000). *المقاومة الإسلامية في الجنوب اللبناني* [ההתנגדות האסלאמית בדרום לבנון]. **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטיניה**, 11(43).

קאסם, נ' (2008). *كلمة الافتتاح*. בתוך קובץ סיכום הרצאות — נ' קאסם ואחרים — *قيم المقاومة: خيار الشهادة والحياة* [מילת הפתיחה. הערכים של ההתנגדות: האופציה של שהאדה וחיים] (עמ' 5-12). דאר אל-האדי ללטבאעה ואל-נשר.

קאסם, נ' (2009). *حزب الله: العهد، التجربة والمستقبل* [חזבאללה: ההבטחה, הניסיון והעתיד]. מהדורה תשיעית. דאר אל-מחגה אל-ביד'אא.

קזי, פ' (2009). *من حسن نصر الله إلى ميشال عون: قراءة سياسية لحزب الله* [מנצראללה אל מישל עאון: קריאה פוליטית של חזבאללה]. ריאד אל-ריס ללכתב ואל-נשר.

קזי, פ' (2013). *أقعة لبنانية لولاية إيرانية* [מסכות לבנוניות לנאמנות איראנית]. ריאד אל-ריס ללכתב ואל-נשר.

רעד, מ' (2008). *عوامل الانتصار في حرب تموز 2006* [הגורמים לניצחון במלחמת יולי 2006]. בתוך קובץ סיכום הרצאות — נ' קאסם ואחרים — *قيم المقاومة: خيار الشهادة والحياة* [הערכים של ההתנגדות: האופציה של שהאדה וחיים] (עמ' 127-135). דאר אל-האדי ללטבאעה ואל-נשר.

שקור, ר' (2009). *أثر حزب الله في تطوير فكرة المقاومة وأساليبها في المنطقة العربية* [ההשפעה של חזבאללה על התפתחותו של רעיון ההתנגדות ודפוסיה באזור הערבי]. ג'אמעת אל-נג'אח. שרארה, ו' (1996). *الأمة الفتنة* [האומה המודאגת]. דאר אל-נהר.

Abisaab, R.J., & Abisaab, M. (2014). *The Shi'ites of Lebanon: Modernism, communism, and Hezbollah's Islamists*. Syracuse University Press.

Alagha, J. (2006). *The Shifts in Hezbollah's Ideology — Religious ideology, political ideology, and political program*. Amsterdam University Press.

Barak, O. (2006). Towards a representative military? The transformation of the Lebanese Officers Corps since 1945. *Middle East Journal*, 60(1), 75-93. DOI:10.3751/60.1.14

Berti, B. (2011). Armed groups as political parties and their role in electoral politics: The case of Hezbollah. *Studies in Conflicts and Terrorism*, 34(12), 942-962. DOI:10.1080/1057610X.2011.621115

Bullock, A., & Trombley, S. (1999). *The New Fontana Dictionary of Modern Thought* (3rd edition). Harper Collins Publishers.

Cambanis, T. (2016, October 31). Michel Aoun rises to Lebanese presidency, ending power vacuum. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/55s272n2>

Chehabi, H.E. (2006). Iran and Lebanon in the revolutionary decade. In H.E. Chehabi & H. Mneimneh (Eds.), *Distant relations: Iran and Lebanon in the last 500 years* (pp. 201-230). I. B. Tauris.

Crow, R. (1962). Religious sectarianism in the Lebanese political system. *The Journal of Politics*, 24(3), 489-520.

Firro, K. (2006). Ethnicizing the Shi'is in Mandatory Lebanon. *Middle Eastern Studies*, 42(5), 741-759. <https://doi.org/10.1080/00263200600827933>

Freiha, A. (1980). *L'Armée et L'État au Liban (1945-1980)*. Librairie generale de droit et de jurisprudence.

אל-סייד, ר' (ל"ת). *الرسالة المفتوحة إلى المستضعفين: حسن نصر الله: ثائر من الجنوب* [האגרת הפתוחה אל המדוכאים: חסן נצראללה: מהפכן מן הדרום]. דאר אל-כתאב אל-ערבי.

אל-קרד'אוי, י' (2009). *فقه الجهاد* [דיני הג'האד]. מכתבת והבה, כרך א'. אל-שרק אל-אוסט (7 באוגוסט, 2024). **10 أشهر على "المساندة"... حرب جنوب لبنان بلا أفق** [10 חודשים אחרי "תמיכה"... מלחמת דרום לבנון ללא אופק]. <https://tinyurl.com/2huxdufufu>

אל-תמימי, א' (ל"ת). *زوال إسرائيل: حتمية قرآنية* [כיליון ישראל: דטרמיניזם קוראני]. אל-מח'תאר אל-אסלאמי.

ביז, מ"ח (2006). *الوعد الصادق: يوميات الحرب السادسة* [ההבטחה המקומית: יומן המלחמה השישית]. דאר אל-אמיר.

בלקזי, ע' (2000). *المقاومة وتحرير جنوب لبنان* [ההתנגדות ומלחמת שחרור דרום לבנון]. מרכז דראסאת אל-וחדה אל-ערביה.

בלקזי, ע' (2006). *حزب الله من التحرير إلى الردع* [חזבאללה מן מלחמת השחרור אל ההרתעה]. מרכז דראסאת אל-וחדה אל-ערביה.

ברטי, ב' ושוויצר, י' (2013). *حزب الله* [חזבאללה בסוריה: אובדן האיזון בין "התנגדות לאומית" לאינטרסים דתיים? **עדכן אסטרטגי 16**], 2(52-41). <https://tinyurl.com/bdf2py4n>

ברקוביץ, ד' (2006). *سوكن השינוי העיקרי מול חזבאללה: תפקידו של צבא לבנון. **עדכון אסטרטגי 9***], 3(28-32). <https://tinyurl.com/6sft4v4d>

ג'בר אל-ספא, מ' (1958). *تاريخ جبل عامل* [ההיסטוריה של ג'בל עאמל]. דאר מתין אל-לוע'א.

הראל, ע' ויששכרוף, א' (2008). **קורי עכביש: סיפורה של מלחמת לבנון השנייה**. ידיעות אחרונות.

זין אל-עאבדין, מ"ס (2012). *الشيعة في لبنان* [השיעים בלבנון] (כרך ב'). דאר אל-ג'אביה.

זיסר, א' (2014). **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים**. מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב.

חמאדה, ח' (2001). *سر الانتصار: قراءة في الخلفية الإيمانية الجهادية لحزب الله* [הסוד של הניצחון: קריאה ברקע האמונתית הג'האדיסטית של חזבאללה]. דאר אל-האדי.

כנאענה, ע' (2019). *هيمنة المقاومة* [ההגמוניה של ההתנגדות]. דאר אל-פאראבי.

מג'לת בקית אללה (2023). *في ميدان الانتظار* [בשדות ההמתנה]. דאר אל-מעארף אל-אסלאמיה אל-ת'קאפיה.

מזרחי, א' ושרביט ברוך, פ' (2022, 6 באוקטובר). **הסכם עם לבנון בסוגיית הגז בים יהיה הישג חשוב לישראל**. מבט על, 1650, <https://tinyurl.com/43cw5w9e>

המכון למחקרי ביטחון לאומי. **מערבות חזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה**. <https://tinyurl.com/4kvn76v7>

מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית (2014, 9 באפריל). **מבט לטרור: חזבאללה, לבנון וסוריה, 26 באוגוסט-2 בספטמבר 2024**. <https://tinyurl.com/2mw6a47a>

נסר, ו' (2011). **התחייה השיעית: כיצד יעצבו המאבקים הפנים אסלאמיים את העתיד** [תרגום מאנגלית: צ' אלעזר]. ידיעות ספרים.

עבד אל-ע'זי, ע' (2013). *حزب الله: إشكالية السياسة والمقاومة في مجتمع متنوع* [חזבאללה: הפרובלמטיקה של פוליטיקה והתנגדות בחברה פלורליסטית]. מכתבת אל-אסכנדריה.

עג'מי, פ' (2006). **האימאם הנעלם: מוסא אל-צדר והשיעה של לבנון** [תרגום: ע' שמיר]. עם עובד.

עזי, ע' (1998). *حزب الله: من الحلم الأيديولوجي إلى الواقعية السياسية* [חזבאללה: מן החלום האידיאולוגי אל הריאליזם הפוליטי]. דאר קרטאס ללנשר.

פד'לאללה, מ"ח (1996). *كتاب الجهاد* [ספר הג'האד]. דאר אל-מלאכ.

הערות

- 1 קרל וג טוען כי חזבאללה התפתח לכדי מרכיב במדינת לבנון, הוא מסייע לסוריה וליראן להשיג את יעדיהן ובה בעת שומר על האוטונומיה שלו ("Hezbollah has evolved into a component of the Lebanese state, facilitating both Syrian and Iranian objectives while at the same time maintaining its autonomy").
- 2 תאוריית הדומינו היא ביטוי שטבע הנשיא האמריקאי אייזנהאואר בשנת 1954, המתאר את האמונה של כל הממשלים האמריקאיים מ-1947 כי נפילה של מדינה אחת לידי הקומוניזם תוביל במהרה לנפילת שכנותיה.
- 3 בנאומו במאי 2013 תיאר נצראללה את סוריה כגב ההתנגדות. ראו קטע מנאומו של נצראללה: <https://www.youtube.com/watch?v=Nx8KR02bVpw>
- 4 Norton, 1987 p. 47.
- 5 שנה לפני כן, במרס 1974, הוא הכריז על כינונה של תנועת אל-מחרומין – תנועת המקופחים.
- 6 במאמר שפרסם האינטלקטואל המצרי הידוע סעד אל-דין אבראהים ב'אל-ח'יאת' ב-12 בדצמבר 2006, הוא השווה בין נצראללה לבין נאצר.
- 7 בנאומו בעקבות מלחמת לבנון השנייה ב-2006 הציג נצראללה את המלחמה כניצחון אלוהי (הסרטון אצל המחבר).
- 8 ראו גם את הנוסח המלא של אל-ו'יקה אל-סיאסיה: <https://www.alahednews.com.lb/uploaded/wasika/hz-2009.pdf>
- 9 הנוסח המלא של נאום המזכ"ל חסן נצראללה ביום 27 בדצמבר 2015: <https://archive.almanar.com.lb/article.php?id=1383677>
- 10 בניגוד לטענתו של נצראללה, מאז פרוץ מלחמת חרבות ברזל עלה המזמור "עלא דרב פאטמה" בביצועו של חסין ח'יר אל-דין, שבו נאמר מפורשות כי הג'האד ימשך עד לתפילה בירושלים מאחורי אל-מהדי. <https://www.youtube.com/watch?v=x6SAJcKf4gE>
- 11 ראו נאום של מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה ביום 31 במאי 2024, שנערך כערב הוקרה לזכרו של מלומד שיעי בשם עלי אל-כוראני, <https://mediarelations-lb.org/post.php?id=18137>
- 12 מלחמת לבנון השנייה הוגדרה על ידי עמוס הראל ואבי יששכרוף ככישלון צורב ולא כתבוסה.
- 13 ראו את נאום של נצראללה ביום האזכרה השנתי של קאסם סולימאני ואבו אל-מהדי אל-מהנדס, 1 בפברואר 2024: <https://www.almanar.com.lb/11481109>
- 14 ראו גם את המאמר שמנתח את הראייה של נצראללה: "כף ירא אל-סייד חסן נצראללה אל-מציר אל-חתמי לאסראיל" (כיצד נצראללה רואה את הגורל הבלתי-ימנע של ישראל): <https://alkhanadeq.org.lb/post.php?id=805>
- 15 הדבר עלה במובהק בנאומו של נצראללה בעקבות מלחמת לבנון השנייה, שאותה הציג כניצחון אלוהי.
- 16 ראו את הנאום הראשון של נצראללה לאחר המתקפה הרצחנית של חמאס, שניתן ביום 3 בנובמבר 2023. התמליל המלא: <https://www.almanar.com.lb/11185165>
- 17 ראו מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2024; אל-שרק אל-אוסט, 2024.
- 18 אתר ממשלת לבנון בעניין הבחירות <https://tinyurl.com/4dtnk7c5>
- 19 ראו את הדיווח על כינון ממשלתו של ד"ר חסאן דיאב: <https://tinyurl.com/yc57dj5d>
- 20 הצהרתו של נביה ברי פורסמה בעיתון אל-ח'יאת ב-10 בדצמבר 2008.
- Gaub, F. (2007). Multi-Ethnic armies in the aftermath of civil war: Lessons learned from Lebanon. *Defense Studies*, 7(1), 5-20. DOI:10.1080/14702430601135537
- Haddad, S. (2005). The Lebanese parliamentary elections of 2005. *Journal of Social, Political and Economic Studies*, 30(3), 305-332.
- Haddad, S. (2006). The origins of popular support for Lebanon's Hezbollah. *Studies in Conflicts and Terrorism*, 29(1), 21-34. <https://doi.org/10.1080/10576100500351250>
- Hajjar, S. (2009). The convoluted and diminished Lebanese democracy. *Democracy and Security*, 5(3), 261-276. <https://doi.org/10.1080/17419160903304864>
- Halawi, M. (1992). *A Lebanon defied, Musa al-Sadr and the Shia community*. Westview Press.
- Hamzeh, A. (2004). *In the path of Hezbollah*. Syracuse University Press.
- Harnisch, C. (2009, June 12). 2009 Lebanese Parliamentary Elections. Critical Threats. <https://tinyurl.com/4tafwshc>
- Johnson, M. (2001). *All honourable men: The social origins of war in Lebanon*. Bloomsbury Academic.
- Kaufman, A. (2002). Who owns the Shebaa farms? Chronicle of a territorial dispute. *Middle East Journal*, 56(4), 576-596.
- Maoz, M. (1988). *Asad: The Sphinx of Damascus*. Weidenfeld & Nicolson.
- Nerguizian, A. (2018, October 30). *The Lebanese Armed Forces and Hezbollah: Military Dualism in Post-War Lebanon*. <https://tinyurl.com/b7wmv7a>
- Nicholas, N. (Ed.). (2007). *Voice of Hezbollah, the statements of Sayyed Hassan Nasrallah*. Verso.
- Norton, A.R. (2000). Hezbollah and the Israeli withdrawal from southern Lebanon. *Journal of Palestinian Studies*, 30(1), 22-35. DOI:10.1525/jps.2000.30.1.02p01053
- Norton, A.R. (2007). *Hezbollah, A short history*. Princeton University Press.
- Samii, A.W. (2008). A stable structure on shifting sands: Assessing the Hezbollah Iran-Syria relationship. *Middle East Journal*, 62(1), 32-53. DOI:10.3751/62.1.12
- Schemeil, Y. (1976). *Sociologie du systeme politique Libanais*. Université de Grenoble.
- Shaery-Eisenlhor, R. (2008). *Shiite Lebanon*. Columbia University Press.
- Shay, S. (2005). *The Axis of Evil: Iran, Hizballah, and the Palestinian terror*. Transaction Publishers.
- Soffer, A. (1986). Lebanon - Where Demography is the Core of Politics and Life. *Middle Eastern Studies*, 22(2).
- Soubrier, E. (2013). *Re-construire une armee nationale: L'exemple du Liban depuis 1958*. Ministre De La Defense: CDEF.
- The World Factbook (n.d.). *Lebanon*. CIA. <https://tinyurl.com/3f5nkvts>
- Wege, C.A. (2011). Hezbollah-Syrian intelligence affairs: A marriage of convenience. *Journal of Strategic Security*, 4(3), 1-14. <https://tinyurl.com/bdh6t6mw>
- Zamir, M. (1985). *The foundation of modern Lebanon*. Croom Helm.

דיפלומטיה סביבתית: איחוד האמירויות וישראל לפני ואחרי ה-7 באוקטובר 2023

אודי זומר

אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת ניו יורק

פרנצ'סקה פסבנדר

אוניברסיטת תל אביב

שיתוף פעולה בתחום הסביבה הוא רכיב מרכזי בהסכמי אברהם שנחתמו בשנת 2020 בין ישראל לאיחוד האמירויות, אך בהשוואה להיבטים אחרים שנכללו בהסכם הוא זכה לתשומת לב מועטה ביחסים הבילטרליים בין שתי המדינות. במאמר זה מובא ניתוח של התפתחות הדיפלומטיה הסביבתית בין שתי המדינות על סמך ראיונות, דיווחים בתקשורת ותצפית משתתפת (participant observation) בכנסים דוגמת ועידת האקלים בדובאי (COP28). אנחנו משווים את שיתוף הפעולה שקדם למתקפת ה-7 באוקטובר 2023 לזה שלאחר המתקפה ובמהלך המלחמה שפרצה בעקבותיה. הניתוח שם דגש על הפוטנציאל לשיתוף פעולה סביבתי שהיה קיים לפני ה-7 באוקטובר, לא רק בשל היתרונות הסמליים והכלכליים ויתרונות הקיימות עבור שתי המדינות אלא גם בשל האינטגרציה האזורית שהביא עימו. ההשוואה עם התקופה שאחרי ה-7 באוקטובר מראה כיצד הדיפלומטיה הסביבתית שימשה פלטפורמה להסוואת המגעים הדיפלומטיים ולהמשך שיתופי הפעולה, אם כי במידה מוגבלת.

כמו כן אנחנו בוחנים את הגורמים שהשפיעו על הסיכוי לדיפלומטיה סביבתית מאז תחילת המלחמה ועשויים להמשיך להשפיע, ובכלל זה האשמות ב"אקוסייד" (ecocide) וב"אקו־נורמליזציה" (econormalization). לבסוף נדונה השאלה כיצד שיתוף פעולה סביבתי בין ישראל, איחוד האמירויות, הפלסטינים ומדינות ערביות נוספות יכול למלא תפקיד מכריע בשיקום אחרי המלחמה וביציבות אזורית. המסגרת של בניית שלום סביבתי משמשת אותנו לניתוח ההשפעה של שיתוף פעולה כזה על היחסים בין שתי המדינות ועל האזור באופן כללי.

מילות מפתח: דיפלומטיה סביבתית, הסכמי אברהם, בניית שלום סביבתי, COP28, יחסי איחוד האמירויות-ישראל, גרין טק, טכנולוגיה ירוקה, מלחמת ישראל-חמאס, שיקום חסינות אקלימית, היום שאחרי

מבוא

להידוק קשריה עם ארצות הברית, בייחוד בתקופה שבה נראה היה כי ההשפעה האמריקאית באזור בתנופה. דרך הידוק היחסים עם ישראל הבטיחה איחוד האמירויות את מעמדה כבעלת ברית מרכזית של וושינגטון, עם האפשרות ליהנות גם מהיתרונות הדיפלומטיים והביטחוניים של שותפות כזו. מבחינה כלכלית, ההסכמים פתחו אפיקים חדשים לשיתופי פעולה ואפשרו לאיחוד האמירויות להתחבר למגזרי הטכנולוגיה והחדשנות המתקדמים של ישראל, החיוניים לתוכניות השאפתניות שלה לגוון את כלכלתה ולצמצם את תלותה בנפט (Vakil et al., 2023).

הפורמליזציה של היחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות הערביות, באמצעות הסכמי אברהם שנחתמו בספטמבר 2020, נתפסה בעיני רבים כרגע מכונן בנוף הגיאופוליטי של המזרח התיכון, אשר עיצב מחדש את הדינמיקה ארוכת השנים בין ישראל לעולם הערבי. איחוד האמירויות וישראל התקשרו בהסכמים אלה ממספר סיבות אסטרטגיות, ובראשן הרצון לבנות מסגרת ביטחונית אזורית חזקה נגד איומים נתפסים משותפים, בייחוד מצד איראן ושלוחיה האזוריים. מעבר לביטחון, איחוד האמירויות ראתה כאן הזדמנות

יעדי האקלים של ישראל ואיחוד האמירויות, המתוארים בדיווחים של כל אחת מהן לאמנת האו"ם לשינוי אקלים (UNFCCC), חושפים פערים בין השאיפות לבין המסלול הנוכחי שלהן. שאיפותיה של ישראל בנושא אנרגיה מתחדשת לא תואמות ללוח הזמנים שנקבע מראש. לעומתה איחוד האמירויות שואפת ל"נטו אפס פליטות עד 2050" והשקיעה רבות בפרויקטים של אנרגיה נקייה, אך היא ממשיכה להפיק כמויות גדולות של דלק מאובנים (Climate Action Tracker, n.d.). שתי המדינות שמות דגש על מציאת פתרונות טכנולוגיים שיצמצמו את האתגרים ויאפשרו הסתגלות אליהם.

האינטרסים מאחורי פרויקטים של סביבה ואקלים

איחוד האמירויות וישראל הן מרכז לחברות מצליחות בתחום הסביבה, ושתייהן הציבו יעדי אקלים שאפתניים שמביאים לכך שפרויקטים נקיים וירוקים יהיו מרכיב מרכזי בסדר היום הלאומי שלהן. יוזמות כאלה מונעות הודות לתמהיל מורכב בין מניעים כלכליים, טכנולוגיים וגיאופוליטיים, והן חיוניות לאסטרטגיית הגיוון הכלכלי של שתי המדינות. שוק הטכנולוגיה הירוקה והקיימות העולמי – הכולל טכנולוגיות מים, טכנולוגיות חקלאיות ואנרגיה נקייה (שמש, רוח ומימן ירוק) – צפוי לגדול במידה ניכרת מ־19.83 מיליארד דולר בשנת 2024 ל־83.59 מיליארד דולר עד שנת 2032 (Fortune, 2023). צמיחה כזו מציעה לשתי המדינות הזדמנויות של ממש למצב את עצמן כמובילות בתחום.

ההתמקדות האסטרטגית של ישראל בטכנולוגיה ירוקה

ישראל נמצאת בחזית החדשנות הסביבתית, בייחוד בתחומים של ניהול מים ובטכנולוגיה חקלאית (אגריטק). השקעות אלו הן חלק מאסטרטגיה רחבה יותר של ישראל – מינוף טכנולוגיות מתקדמות לצמיחה כלכלית. ישראל זוכה להכרה על תרומתה לטכנולוגיות אקלים (אקלים-טק) וממוקמות בה כ־1,200 חברות המתמקדות באגירת אנרגיה, במערכות אנרגיה נקיות ובחומרים בני קיימא (CTECH, 2021; Klein Leichman, 2017). בתחום החקלאות – החידושים הישראליים בחקלאות מדויקת, בהשקיה ובבשר מתורבת שיפרו מאוד את יעילות ייצור המזון. בעיקר יש לציין את הטכנולוגיה הישראלית בתחום ניהול מים, ובכלל זה השקיה בטפטוף והתפלה (Sune, 2022). גם מגזר האנרגיה המתחדשת במדינה מתקדם במהירות, ודגש חזק ניתן לאנרגיה סולארית ולטכנולוגיות אגירת אנרגיה. ההתקדמות נתמכת בהשקעות ממשלתיות ופרטיות ניכרות (Eitan, 2023).

מאז שנחתמו ההסכמים הוקדשה תשומת לב רבה להשלכות המדיניות, הכלכליות והביטחוניות שלהם, אך היבט הדיפלומטיה הסביבתית בין שתי המדינות נזנח. שיתוף פעולה ביוזמות של סביבה ואקלים הוזכר במפורש כמטרה בהסכמי אברהם. לטענתנו, הדגש האסטרטגי שניתן לפרויקטים סביבתיים משותפים מילא תפקיד מכריע בתהליך הנורמליזציה ובקידום אינטרסים משותפים נוספים של שתי המדינות.

בעזרת ראיונות עם מומחים ותצפית משתתפת במספר כנסים ואירועים, ביניהם ועידת האקלים COP28 בדובאי, בחנו במאמר את ההשפעות של שיתוף הפעולה הסביבתי על היחסים בין שתי המדינות לפני ואחרי ה־7 באוקטובר 2023. הטון והשפה סביב שיתופי הפעולה נבחנו באמצעות ראיונות, ניתוח של ידיעות תקשורתיות והודעות לעיתונות. מאז חתימת ההסכמים הוקמו פרויקטים ונחתמו הסכמים סביבתיים רבים, החל ממזכרי הבנות בין גורמים רשמיים ועד יוזמות חברה אזרחית הכוללות אנשי אקדמיה ומכוני מחקר. קודמו גם שיתופי פעולה רבים במגזר הפרטי, בין סטארטאפים ישראליים של טכנולוגיה ירוקה (גרין טק) לבין חברות מהאמירויות. מתוך השוואת שיתוף הפעולה הסביבתי בין שתי המדינות לפני ואחרי ה־7 באוקטובר וניתוח התגובות של הקהילה הבינלאומית והאזרחית, אנחנו מסיקים מסקנות חשובות על הכוח והפוטנציאל של שיתוף הפעולה הסביבתי בין ישראל לאיחוד האמירויות ולאזור באופן כללי.

הקשר האקלים

ההקשר של ההסכמים הסביבתיים חשוב, כיוון שכמו מדינות רבות באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה (MENA), גם ישראל ואיחוד האמירויות מתמודדות עם סוגיות סביבתיות דוחקות דוגמת מחסור במים, מדבור, אירועי מזג אוויר קיצוניים, עליית טמפרטורה ואובדן מגוון ביולוגי. האתגרים נותרו גם לאחר פריסת פתרונות טכנולוגיים כמו התפלה וטיפול בשפכים, בשל האקלים הצחיח, שינוי אקלים וגורמים כמו גידול אוכלוסייה ודינמיקה אזורית לגבי חלוקת המים (Paparella & Burt, 2019; Yosef et al., 2023). ישראל שומרת על המגזר החקלאי שלה באמצעות שיטות חקלאיות מתקדמות וניהול יציב של משק המים. באיחוד האמירויות בולטת ההשקעה בטכנולוגיית מזון ובגיוון שרשרת האספקה (Singh, 2022; Talabani, 2024). שתי המדינות מתמודדות עם סיכונים למגוון הביולוגי בשטחן עקב תהליכי עיור מהיר והתרחבות כלכלית. איחוד האמירויות מתמודדת גם עם השפעות אקולוגיות של הפקת נפט והתפלה (Sale et al., 2010).

בנושאי אקלים ואנרגיה (Zumbraegel, 2022). איחוד האמירויות היא הראשונה מבין מדינות המפרץ שחתמה על הסכם פריז והתחייבה להפחית את פליטת גזי החממה שלה. כמו כן, ההשקעה של איחוד האמירויות באנרגיות מתחדשות היא נדבך מרכזי בעמידה בהתחייבויות בינלאומיות אלו.

סוגים של שיתוף פעולה

איחוד האמירויות וישראל ניהלו מידה מסוימת של שיתוף פעולה סביבתי עוד לפני ההסדרה הרשמית של היחסים הדיפלומטיים ביניהן במסגרת הסכמי אברהם. ראוי לציין כי זמן רב לפני חתימת ההסכמים כבר היה לישראל נציג רשמי בסוכנות הבינלאומית לאנרגיות מתחדשות (IRENA), שמושבה באבו דאבי (TOI Staff, 2015). זה היה סימן מוקדם וחשוב לנכונותן של שתי המדינות לשותף פעולה לשם הפקת תועלת הדדית בתחום האנרגיה המתחדשת. ההקשר של אנרגיה מתחדשת סיפק את המסגרת לפלטפורמה ניטרלית של מגעים דיפלומטיים בסיכון נמוך עבור ישראל ואיחוד האמירויות ויצר תקדים לשיתופי הפעולה הישירים יותר שבאו בהמשך. מנקודת מבט דיפלומטית ניתן לראות במעורבותה של ישראל בסוכנות IRENA גשר רשמי ראשון ליחסים בין שתי המדינות, שעד אז היו מנוכרים. שיתוף הפעולה תרם, ככל הנראה, לבניית האמון הנחוץ להסכמי אברהם והמחיש כיצד דאגות לסביבה ולאנרגיה יכולות לדלג מעל מחסומים מדיניים.

מאמר זה מתמקד בהתפתחות שיתוף הפעולה בנושאי אקלים וסביבה בין ישראל לאיחוד האמירויות, הנחלק לשלוש תקופות:

2020-2022: שיתוף הפעולה לאחר חתימת הסכמי

אברהם – לאחר החתימה על הסכמי אברהם בשנת 2020 נכנסה ישראל לשלב חדש של שיתוף פעולה אזורי עם איחוד האמירויות. במהלך תקופה זו שתי המדינות נתנו עדיפות לנושאים סביבתיים ואקלימיים וראו בהם תחומים עיקריים לעבודה משותפת. ההסכמים פתחו את השער למיזמים משותפים בתחומי אנרגיה מתחדשת, ניהול מים וטכנולוגיה חקלאית, ועלו בקנה אחד עם האסטרטגיה הרחבה יותר של ישראל להגדלת היקף היצוא הטכנולוגי שלה, ועם המטרה של איחוד האמירויות להשגת גיוון כלכלי. ואולם הדגש על שיתוף הפעולה האקלימי בלט יותר בתקופה שבה נפתלי בנט ויאיר לפיד החליפו את נתניהו בראשות הממשלה, כלומר בשנים 2021-2022. הקואליציה החדשה שהקימו נקטה גישה מתונה יותר שנתנה משקל רב יותר לשיתוף פעולה אזורי, לרבות בנושאי אקלים, והדבר הוביל להתקדמות משמעותית בפרויקטים סביבתיים דו-צדדיים ובעיקר רב-צדדיים.

עם זאת, ההתמקדות של ישראל בחדשנות טכנולוגית מאפילה לעיתים על הצורך שלה ברפורמות סביבתיות מערכתיות, ולכן מתעורר חשש לגבי ההשלכות האקולוגיות הרחבות של פתרונות ההיי-טק שלה. המחויבות הלאומית לפעול למען האקלים משמעותית גם מבחינת היחסים הדיפלומטיים של ישראל, בפרט עם אירופה וצפון אמריקה, שבהן מדיניות אקלים היא סוגיה מרכזית. ישראל מחזקת את תדמיתה כמדינה הצופה פני עתיד באמצעות השתתפות ביוזמות כלל-עולמיות כמו הסכם פריז, ובמקביל מהדקת בריתות עם שותפות בינלאומיות מרכזיות (Sommer & Fassbender, 2024).

מתוך הכרה בתנודתיות של שוקי הנפט ובכך שדלק המאובנים הוא משאב מתכלה, החלו באמירויות לשלב בהדרגה בתכנון הכלכלי גם מדיניות אקלים.

התנתקותה של איחוד האמירויות מהתלות בנפט

איחוד האמירויות הסתמכה מאז ומתמיד על הכנסות מדלק מאובנים. עם זאת, מתוך הכרה בתנודתיות של שוקי הנפט ובכך שדלק המאובנים הוא משאב מתכלה, החלו באמירויות לשלב בהדרגה בתכנון הכלכלי גם מדיניות אקלים. איחוד האמירויות מעניקה כיום עדיפות לגיוון כלכלי באמצעות השקעה באנרגיה מתחדשת וטכנולוגיות אקלים. השקעות אלו נועדו לצמצם את תלותה של המדינה בפחמימנים, במטרה למצב אותה כמובילה עולמית בטכנולוגיות סולאריות ובאנרגיה נקייה (Zumbraegel, 2022).

משנת 2009 ועד היום השקיעה איחוד האמירויות יותר מ-700 מיליון דולר בפרויקטים של אנרגיה מתחדשת במדינות מתפתחות, וכן העניקה אכסניה ותמיכה לסוכנות הבינלאומית לאנרגיות מתחדשות (IRENA) לשם קידום מאמצי קיימות כלל-עולמיים. אסטרטגיית הגיוון של איחוד האמירויות מצמצמת את פגיעותה לתנודות בשוק הנפט העולמי ואת התלות שלה באופ"ק, ובכך משפרת את ביטחון האנרגיה שלה (Abdul Kader & Zaman, 2018; Chadha, 2015). הנהגת איחוד האמירויות ניסחה חזון ארוך טווח המציב את הקיימות בליבת יעדי הפיתוח של המדינה. ניתן למצוא ביטוי לכך ביוזמות כמו 'אסטרטגיית האנרגיה של איחוד האמירויות הערביות לשנת 2050' ו'מגה-פרויקטים' ירוקים כמו מסדר סיטי. באמצעות קידום אנרגיה מתחדשת שואפת איחוד האמירויות לשפר את מעמדה העולמי כמדינה אחראית, הדוגלת בחשיבה לעתיד ותורמת לקיימות הגלובלית. זאת כחלק מאסטרטגיה רחבה יותר של הפעלת עוצמה רכה והשפעה על השיח הבינלאומי

בשם 'הסכם מים תמורת חשמל' או 'פרוספריטי בלו ופרוספריטי גרין'. ההסכם זכה לשבחים כמודל של שיתוף פעולה אזורי וקבע שישראל תרכוש אנרגיה סולארית מתחנת כוח ירדנית שהוקמה על ידי Masdar Power, החברה הממשלתית של איחוד האמירויות לאנרגיה מתחדשת, ובתמורה ירדן תרכוש מים מותפלים ממתקן ישראלי בחופי הים התיכון. הסכם זה יכול לא רק להעניק ביטחון מים ואנרגיה לישראל ולירדן אלא גם להשיא יתרונות כלכליים ניכרים לשלוש המדינות המעורבות.

הרעיון שהביא להסכם הוצע תחילה במחקר משנת 2017 של ארגון השלום הסביבתי אקופיס מזרח תיכון (EcoPeace Middle East), אך הפרויקט צבר תאוצה רק לאחר הצטרפותה של איחוד האמירויות ובעזרת הסכמי אברהם. לפני ההסכמים נקטעו הדיונים על חילופי מים ואנרגיה במעורבות ישראלית עקב רמת אמון נמוכה ויחסים פגומים בין הצדדים. השתתפותה של איחוד האמירויות הייתה חיונית ופעלה כאמצעי בונה אמן שסייע לקידום ההסכם. מומחה שהיה מעורב מקרוב בהסכם ציין כי "ירדן וישראל אכן סומכות על מעורבות איחוד האמירויות – ישראל בגלל אינטרסים גיאופוליטיים וביטחוניים תואמים וירדן בשל קשריה הכלכליים עם איחוד האמירויות. חברת מסדר (Masdar) נתפסת אפוא כמתווכת הוגנת, שמוסיפה נדבך של אמן".¹

ההסכם צפוי היה להניב רווחים עבור כל הצדדים המעורבים: ישראל תרוויח מהפקת מים מותפלים בעלות נמוכה, ואילו ירדן תספק את התנאים האידיאליים להפקת אנרגיה סולארית. יתר על כן, ההסכם אמור היה לאפשר לחברת Masdar Power לגוון את סל המכרזים שלה ולהגביר את סיכוייה להשיג חוזים דומים בעתיד. עיסוק בפרויקטים מורכבים כגון זה, המשלב התפלה עם ייצור אנרגיה סולארית, עשוי לפתוח למסדר דלתות באזורים אחרים עם אקלים דומה כמו לבנון וסוריה, וכך להרחיב את השפעתה ואת טווח השוק שלה (Sommer & Fassbender, 2024).

ההסכם זכה לשבחים רבים – בעיקר באיחוד האירופי, בארצות הברית ובאזור המזרח התיכון וצפון אפריקה – כמודל מוצלח להידברות אזורית וכצעד לקראת מזרח תיכון דיפלומטי יותר ופחות רווי סכסוכים. יש לציין כי השליח האמריקאי המיוחד לנושאי אקלים ג'ון קרי ושר החוץ האמריקאי אנטוני בלינקן השתתפו בטקס החתימה על מזכר ההבנות, וביקרו בישראל ובאיחוד האמירויות פעמים מספר כדי לתמוך ביוזמה. עם זאת ההסכם ספג ביקורת בשל אי-הכללת האינטרסים הפלסטיניים, שכן ההתנגדות הפוליטית לנורמליזציה של היחסים עם ישראל עודנה רבה.

2022-2023: חזרת נתניהו לשלטון ושינויי

מדיניות – שובו של בנימין נתניהו לשלטון בסוף 2022 הביא לשינוי ניכר בסדר העדיפויות הלאומי. חשיבותם של נושאי אקלים ואיכות הסביבה בסדר היום הלאומי פחתה. העמדה הנוקשה של קואליציית הימין של נתניהו באשר למדיניות ההתנחלויות והחתימה לתוכניות סיפוח של חלקים מהגדה המערבית הביאו לצינון של אחדים ממאמצי שיתוף הפעולה האזורי, כמו 'פורום הנגב' ו'הסכם מים תמורת חשמל' (פירוט בהמשך). השינוי בסדר העדיפויות ובפרט במסגרות רב-צדדיות עורר ביקורת אזורית, בעיקר מצד ירדן, ובמידה פחותה גם מצד איחוד האמירויות. השינויים הללו האפילו על התנופה שהייתה קודם לכן בשיתוף פעולה סביבתי, והאטו הן פרויקטים דו-צדדיים והן יוזמות סביבתיות רב-צדדיות רחבות יותר.

אחרי ה-7 באוקטובר 2023: מלחמת ישראל נגד

חמאס ומתיחות אזורית – מתקפת ה-7 באוקטובר והמלחמה בין ישראל לחמאס חוללו תפנית משמעותית. המלחמה נגד חמאס והמעורבות הגוברת בעימותים אזוריים עם שלוחיה של איראן הוסיפו למתיחות ביחסי ישראל עם שותפותיה הערביות, ביניהן איחוד האמירויות. על רקע זה השתנה אופיו של שיתוף הפעולה הסביבתי בין ישראל לאיחוד האמירויות. פרויקטים דו-צדדיים אחדים אומנם נמשכו, אולם שיתוף הפעולה האזורי הרחב יותר נפגע לאחר שאיחוד האמירויות, יחד עם מדינות ערביות אחרות, הביעו דאגה גוברת מהפעולה הצבאית של ישראל.

סקירת שיתוף הפעולה הסביבתי: 2020 עד

ה-7 באוקטובר 2023

בעקבות חתימת הסכמי אברהם בשנת 2020 יזמו ישראל ואיחוד האמירויות שיתופי פעולה משמעותיים בנושאי סביבה וחתמו על שורה של מזכרי הבנות בנושאי אקלים. ההסכמים התפרסו על פני תחומים כמו חקלאות מקיימת (בת קיימא), אנרגיה מתחדשת וחקר החלל עבור פרויקטים סביבתיים. למשל, במארס 2022 חתמו השרה האמיריתית מרים אלמהירי ושר החקלאות הישראלי לשעבר עודד פורר על מזכר הבנות העוסק בחקלאות מקיימת וביטחון תזונתי (משרד החקלאות וביטחון המזון, 2022). ההסכם זכה לפרסום רב וסימן צעד חשוב בשיתוף הפעולה הגובר בין שתי המדינות בתחום הסביבה.

פרויקטים סביבתיים רב-צדדיים

אחת היוזמות הבולטות בתקופה זו הייתה ההסכם המשולש בין ישראל, ירדן ואיחוד האמירויות שנודע

קבוצת I2U2 ופריקט IMEC

קבוצת I2U2, הפועלת מכוח הסכם רב-צדדי הכולל את הודו, ישראל, איחוד האמירויות וארצות הברית, היא יוזמה מרכזית נוספת. הקבוצה הוקמה במהלך פגישת שרי החוץ של ארבע המדינות הללו באוקטובר 2021, תקופת ממשלת נפתלי בנט, והצהרה המשותפת הראשונה שלה פורסמה ב-14 ביולי 2022, עם כניסתו של יאיר לפיד לתפקיד ראש הממשלה. ההצהרה התוותה את שיתוף הפעולה של חברות הקבוצה בהשקעות וביזמות בתחומים חשובים כמו מים, אנרגיה, תחבורה, חלל, בריאות וביטחון תזונתי.

קבוצת I2U2, המכונה גם "רביעיית מערב אסיה", שמה לה למטרה לאתר ולקדם פרויקטים שיכולים למשוך השקעות משותפות באותם תחומים חיוניים. מטרת הקבוצה כוללת מודרניזציה של תשתיות, קידום פיתוח דל-פחמן ושיפור בריאות הציבור באמצעות מינוף הון ומומחיות מהמגזר הפרטי. פסגת המנהיגים הראשונה של I2U2, שנערכה ביולי 2022 במתכונת וירטואלית מרחוק, כללה את ראש ממשלת הודו נרנדרה מודי, ראש ממשלת ישראל דאז יאיר לפיד, נשיא איחוד האמירויות השיח' מוחמד בן זאיד אל נהיאן ונשיא ארצות הברית ג'ו ביידן (The Times of India, 2022).

המלחמה המתמשכת בין ישראל לחמאס מציבה אתגר בפני קבוצת I2U2 אך אינה מאיימת על קיומה. נראה שהגוש ארצות הברית-ישראל בתוך I2U2 פועל ברמה דו-צדדית, ואיחוד האמירויות שומרת על מרחק ואיזון גם יחד. במקביל גם הודו מנווטת את דרכה במצב המורכב ומאזנת בין יעדי מדיניות החוץ שלה לבין שיקולים פוליטיים פנימיים (Mishra 2024).

פרויקט המסדרון הכלכלי של הודו-המזרח התיכון-אירופה (IMEC) נשען על הבסיס שהניחה קבוצת I2U2, אך הוא חותר למטרות שאפתניות הרבה יותר. IMEC הוא פרויקט חיבוריות גדול בהובלת ארצות הברית, שנועד לחבר את הודו לאירופה דרך המפרץ בהיבטים של תקשורת, תחבורה ותשתיות. היוזמה גם מבליטה שני אתגרים כלל-עולמיים חשובים ביותר – ביטחון תזונתי ואנרגיה נקייה – ומטפלת בהם בממדים מקומיים, חוצי אזורים וארוכי טווח. מזכר ההבנות הראשוני של IMEC, שנחתם בספטמבר 2023 בין ארצות הברית, האיחוד האירופי, צרפת, גרמניה, איטליה, הודו, איחוד האמירויות וערב הסעודית, מזכיר שני מקטעים: חיבור ימי מזרחי בין הודו למפרץ, ומקטע צפוני שיחבר את חצי האי ערב לאירופה. מקטעים אלה יחוברו באמצעות

יישום הסכם מים תמורת חשמל, שאמור היה לקבל תוקף בוועידת האקלים COP28 בדובאי ב-2023, הוקפא על ידי מלך ירדן בשל המלחמה הנמשכת בין חמאס לישראל, אם כי ההסכם עצמו לא בוטל. ירדן ביקשה שישראל תשקול להאריך את ההסכם בשנה נוספת, ועל פי הדיווחים ממשלת ישראל נערכת לנהל התייעצויות כדי לקבוע אם להאריך את תוקף ההסכם, שאמור היה לפוג בסוף מאי 2024. ישראל החליטה לחדש את ההסכם המים עם ירדן לשישה חודשים נוספים, במקום הארכה של חמש שנים שביקשה ירדן. החלטה זו התקבלה על רקע היחסים המתוחים עקב מתיחות גיאופוליטית, כולל הביקורת של ירדן על פעולות ישראל בעזה ופרישה מעסקת אנרגיה קודמת. החידוש הושפע מלחץ אמריקאי ומשיתוף הפעולה של ירדן במאמצי ביטחון אזוריים, לרבות מניעת אימים איראניים במהלך התקפתה על ישראל באפריל 2024 (Eichner, 2024; Goren 2024). מחסור במים הוא מזה זמן רב בעיה חמורה בירדן, שמעוררת התמרמרות ציבורית רבה המופנית כלפי משפחת המלוכה והממשלה. ירדן נמצאת לפיכך בעמדה מאתגרת שמחייבת אותה לאזן בין התנגדות ציבורית להסכם עם ישראל, בייחוד לנוכח המלחמה המתמשכת בין ישראל לחמאס, לבין הצורך הדחוף שלה במשאבי מים. דחיית יישום ההסכם עשויה לספק לירדן את הזמן הנחוץ להתמתנות המלחמה ולהתייצבות מסוימת, שיאפשרו לשקול מחדש את ההסכם.

פרויקט רב-צדדי חשוב נוסף היה פורום הנגב. הפורום הוקם במאסר 2022, בימי ממשלת השינוי בראשותו של נפתלי בנט. בכירים מבחריין, מצרים, ישראל, מרוקו, איחוד האמירויות וארצות הברית התכנסו כדי לבחון הזדמנויות לקידום אינטגרציה אזורית, שיתוף פעולה ופיתוח. אחת מקבוצות העבודה של הפורום התמקדה בביטחון תזונתי. ואולם כמו הסכם המים תמורת חשמל, גם פורום הנגב התמודד עם ביקורת על כך שהוא מדייר את האינטרסים של בעלי עניין מרכזיים כמו הפלסטינים, ובמקרה של פורום הנגב – גם הירדנים.

פורום הנגב הקפיא את פעילותו מאז אמצע 2023. מרוקו, שאמורה הייתה לארח את המפגש הבא, ביטלה אותו בעקבות החלטת הקבינט הישראלי ביוני 2023 לשנות את תהליך האישור להקמת התנחלויות בלתי חוקיות. ההחלטה התקבלה במסגרת ממשלת הימין החדשה בראשותו של בנימין נתניהו, שחזר לתפקידו בדצמבר 2022 אחרי כהונתו של יאיר לפיד (Harkov & Lazaroff, 2023).

האמירויות (Masdar, 2021). מומחים ציינו כי שיתופי פעולה אלו לא רק מועילים מבחינה מסחרית אלא גם יוצרים תקדימים עבור כל אחת משתי המדינות, לצורך חקר הדדי של תנאי השוק בשיתוף.

החברה הישראלית אקופיה (Ecoppia), מהמובילות בפתרונות ניקוי רובוטיים ללוחות סולאריים ובסיס הייצור שלה בהודו, חתמה ב־2021 עם איחוד האמירויות על עסקה גדולה של פרויקט אנרגיה סולארית.

שיתופי פעולה מסחריים קטנים נוספים כוללים את יישום המוצר של הסטארט־אפ הישראלי ווטרג'ן (Watergen) באיחוד האמירויות. המוצר מפיץ מים מאוויר, ואיחוד האמירויות היא הראשונה שהטמיעה אותו בכל שטחה (Watergen, 2021). יוזמה נוספת הייתה שיתוף פעולה בין ורטיקל פילד (Vertical Field) הישראלית, סטארט־אפ שפיתח מערכת חקלאות אנכית, לבין חברת Emirates Smart Solutions & Technologies מאיחוד האמירויות. לאחר פיילוט של חקלאות אנכית שנעשה באמירות אום אל־קיון מתוכננת פריסה נרחבת יותר באיחוד האמירויות (Tress, 2021).

שיפור שיתוף הפעולה דרך ועידות ואירועים

כנסים, סמינרים מקוונים ואירועים מילאו גם הם תפקיד מכריע בחיבור בין אנשי עסקים, סטודנטים, אקדמאים ופעילי אקלים משתי המדינות. אירועים כמו ועידת השלום והסביבה או מפגשי מועצת העסקים של איחוד האמירויות סייעו לרקום קשרים כאלה. אקספו 2020 בדובאי הקדיש אזור ייעודי לקיימות, שתוכנן בו מספר אירועים משותפים לישראל ולאיחוד האמירויות, אשר המרכזי שבהם היה מזכר ההבנות בין ירדן לישראל (Sommer & Fassbender, 2024).

ניתוח ידיעות בעיתונות ובאמצעי התקשורת האלקטרוניים

ניתוח ידיעות שפורסמו בסוכנות הידיעות הממשלתית של איחוד האמירויות WAM חושף את המניעים והמטרות של פרויקטים סביבתיים שנועדו לטפח את היחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות. הידיעות החדשותיות מתמקדות בעיקר בחילופי דברים בין גורמים ממשלתיים ובהסכמי שיתוף פעולה סביבתי. לדוגמה, אחת הידיעות הדגישה את המחווה הסמלית של שגרירי איחוד האמירויות וישראל בנטיעת עץ שלום לרגל יום כדור הארץ, והבליטה את המחויבות המשותפת לקיימות סביבתית (WAM, 2021b). הנרטיב עוסק בדרך כלל

רשת רכבות חדשה שתעבור מהמפרץ לים התיכון דרך ירדן וישראל. מעבר לתשתית התחבורתית מתוכננים כבלים תת־ימיים שיסייעו לתעבורת מידע, וצינורות מימן ארוכים יתמכו ביעדי האקלים ובצמצום פליטות הפחמן של המדינות החברות (Suri & Sethi, 2023). פרויקט IMEC ממשיך לעורר עניין רב גם בזמן מלחמת חרבות ברזל, אולם במישור המדיני גובר החשש לגבי כדאיות ניתוב המסדרון דרך ישראל וירדן לנוכח ההסלמה הנוכחית. הסיכונים הגוברים עלולים להרתיע משקיעים פוטנציאליים, והתקיימו דיונים ברמת האיחוד האירופי לגבי שינוי אפשרי במסלול. בה בעת, ארגונים אחרים מתכננים אסטרטגיה שתשלב יוזמה זו במאמצים נרחבים יותר לבניית שלום, לרבות בניית שלום סביבתי שיכלול גם בעלי עניין פלסטינים (בהמשך מובא דיון מורחב בנושא) (Mishra, 2024).

בתקופה שבין 2020 לאוקטובר 2023, הקמתם של פורומים ופרויקטים סביבתיים רב־צדדיים שכללו את ישראל, איחוד האמירויות ושותפים אזוריים אחרים התאפשרה בעיקר בתקופות כהונת הממשלה הישראלית המתונה יותר. יוזמות כמו פורום הנגב וקבוצת I2U2 שגשגו בימי הממשלות בראשות נפתלי בנט ויאיר לפיד, שהעניקו עדיפות לשיתוף פעולה אזורי והכירו בחשיבות האסטרטגית של שיתוף פעולה בנושאי סביבה. בשילוב עם איחוד האמירויות כשותפה בונה אמון, ממשלות בנט ולפיד הניחו את הבסיס להסכמים חשובים כמו הסכם מים תמורת חשמל, שכלל לא רק שיתוף פעולה דו־צדדי אלא גם משולש, תוך קידום אינטגרציה אזורית. ואולם שובה של ממשלת הימין בראשות בנימין נתניהו בסוף 2022, יחד עם ההסלמה הנוכחית ובפרט המשך מלחמת חרבות ברזל, יוצרות מתיחות סביב יוזמות אלה.

שיתופי פעולה במגזר הפרטי

ברמת המגזר הפרטי פותחו מספר יוזמות להגברת שיתוף הפעולה בין ישראל לאיחוד האמירויות בנושאי סביבה. לדוגמה, החברה הישראלית אקופיה (Ecoppia), מהמובילות בפתרונות ניקוי רובוטיים ללוחות סולאריים ובסיס הייצור שלה בהודו, חתמה ב־2021 עם איחוד האמירויות על עסקה גדולה של פרויקט אנרגיה סולארית (GN Focus, 2021). כלכלן בכיר באקדמיה הדיפלומטית של אנואר גרגאש (Anwar Gargash) באבו דאבי הדגיש את היחסים הפוריים וארוכי השנים של איחוד האמירויות עם הודו, וציין כי הסכמי אברהם פותחים פתח להזדמנויות לכלול את ישראל ביוזמות דומות. גם פרויקטים בילטרליים הושקו, כמו שיתוף הפעולה בין EDF Israel, חברת אנרגיה מתחדשת, לבין מסדר, החברה הממשלתית לאנרגיה מתחדשת של איחוד

הזדמנויות לשיתוף פעולה בין חברות טכנולוגיה ירוקה בשתי המדינות ואת השפעתן הפוטנציאלית על הסביבה והכלכלה של ישראל ושל איחוד האמירויות (al Suwaidi & Fredman, 2021; Goren et al., 2023; Schaefer, 2023; Shulman, 2021; Vakili et al., 2023).

הודעות לעיתונות הדגישו בעקביות נושאים של מאבק משותף בשינויי אקלים, שכן שתי המדינות מובילות בחדשנות ומקדמות שלום ויציבות באזור. כך למשל, הודעה לעיתונות מ-6 באוקטובר 2023 הדגישה את תפקידה של ישראל בחיזוק ביטחון המזון העולמי כחלק מיוזמת I2U2, לצד הודו וארצות הברית, באמצעות השקעה במסדרון מזון בהודו כדרך לייצב את מחירי המזון (Abdulkader, 2023). ידיעה אחרת ציינה כי הקונגרס הבינלאומי לאנרגיה מתקדמת באבו דאבי הכיר בתרומתן של איחוד האמירויות וישראל, לצד מדינות נוספות, למאמצים של תעשיית האנרגיה העולמית בהפחתת פליטות פחמן ובחדשנות (WAM, 2023a). הידיעות מראות שעד תחילת אוקטובר 2023 איחוד האמירויות המשיכה לראות בישראל מנהיגה שותפה לנושא האקלים, והדגישה את היוזמות הרב-צדדיות המשותפות.

כל שיתופי הפעולה הללו והנרטיב ששימש את התקשורת למסגורם עד ה-7 באוקטובר מראים כיצד שיתוף פעולה סביבתי עסק לא רק ביוזמות סביבתיות משותפות אלא גם היה נדבך אסטרטגי במסגרות דיפלומטיות וכלכליות רחבות יותר, המעצבות את היחסים בין ישראל, איחוד האמירויות וכלל האזור.

ניתוח פוטנציאל ההשפעה של פרויקטים אקלימיים על יחסי ישראל ואיחוד האמירויות

הניתוח עוסק בפוטנציאל ההשפעה של פרויקטים בתחום האקלים על היחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות, תוך התמקדות במסגרת של בניית שלום סביבתי. המסקנות מבוססות על ראיונות עם מומחים ועם משתתפים במסגרות של שיתוף פעולה סביבתי, וכן על ניתוח טון וניתוח סנטימנט בהודעות לעיתונות.

בניית שלום סביבתי היא מסגרת המאגדת תהליכים שבהם אתגרים סביבתיים משותפים פועלים כזרז לשלום בין צדדים המצויים בסכסוך, בפרט על משאבים משותפים כמו אדמה ומים (Dresse et al., 2018). מסגרת זו אינה חייבת להתמקד רק במשאבים המשותפים ועליה לסייע לשיתוף פעולה סביבתי רחב יותר, שישפיע על יחסים ושלום בין מדינות שאינן חולקות משאבים (Sommer & Fassbender, 2024). בניית שלום סביבתי נועדה לבנות אמון ושיתוף פעולה, ליצור ערוצים

ביתרונות ההדדיים של תפקידי ההובלה של המדינות בטכנולוגיה ירוקה ובמאמצים המשותפים שלהן להשגת יעדי אקלים באמצעות צמצום פליטות. כפי שנאמר באחת הידיעות, "ישראל יש את אחת מהסביבות הטובות בעולם לסטארט-אפ, ומכיוון שהחדשנות בולטת בענף האגרוטק, איחוד האמירויות מעוניינת מאוד לחקור שיתופי פעולה בתחום זה. במקביל יש לנו הרבה מה להציע בתמורה" (WAM, 2021a, 2023c).

מקורות חדשותיים נוספים דנו בשיתופי פעולה סביבתיים מסוימים, כמו השותפות בין ווטרג'ן ו-Baynunah, שתפעל בשיתוף פעולה הדוק עם המכון לחקר מים יישומי ע"ש משה מירילשווילי באוניברסיטת תל אביב (Watergen, 2021). נוסף על כך נוצרו בריתות אסטרטגיות בין חברות אנרגיה מתחדשת ישראליות ואמיריות (Masdar, 2021). מספר ידיעות בחנו

תפקידה של ישראל ביריבות בין איחוד האמירויות לערב הסעודית על מנהיגות אקלים וקיימות

היריבות בין ערב הסעודית לאיחוד האמירויות על מנהיגות אזורית התרחבה גם לתחום הקיימות הסביבתית. שתי המדינות נמצאות במרוץ למצב את עצמן כמובילות בתחום, תוך שימוש ביוזמות בולטות ובשותפויות גלובליות כדי להגביר את השפעתן. לדוגמה, איחוד האמירויות אירחה פורום דיאלוג בנושא אקלים בהשתתפות ג'ון קרי ונכבדים ערבים, וערב הסעודית השיקה את היוזמה הירוקה הסעודית (Saudi Green Initiative). ההתרחשות הבו-זמנית של האירועים המחישה את המאמצים התחרותיים של שתי המדינות להוביל את סדר היום האקלימי של האזור (Zumbraegel, 2022). מומחים טוענים כי יריבות זו היא הסיבה העיקרית לכך שאיחוד האמירויות מעוניינת בשיתוף פעולה עם ישראל, בייחוד בתחום הסביבה. המומחיות המוכרת של ישראל בטכנולוגיה ירוקה הופכת אותה לשותפה רבת ערך עבור איחוד האמירויות ומשפרת את היתרון התחרותי שלה מול ערב הסעודית. בזכות העבודה המשותפת עם ישראל, איחוד האמירויות משפרת את תדמיתה כמובילה חדשנית בתחום הקיימות ומשיגה גישה לשווקים חדשים ותמיכה מבעלי ברית מערביים (Sommer & Fassbender, 2024). דוגמה מובהקת לדינמיקה זו היא הסכם מים תמורת חשמל משנת 2021 בין ישראל, ירדן ואיחוד האמירויות. במסגרת זו ישראל אמורה לספק מים מותפלים לירדן בתמורה לאנרגיה סולארית שתיוצר על ידי מפעל שיוקם בירדן במימון איחוד האמירויות. פרויקט זה נחשב אבן דרך אך הוא נתקל בהתנגדות של ערב הסעודית, שביקשה לחסום את מעורבותה של איחוד האמירויות כדי לשמור על עמדת המנהיגות שלה, כפי שדווח ב'טיימס אופ ישראל' (TOI Staff, 2021) ואושר על ידי מקורות המעורבים במשא ומתן.

ישראל ואיחוד האמירויות נתפסות כמגרשי ניסויים משלימים לטכנולוגיות ירוקות בתחומים ספציפיים כמו ארכיטקטורה, חקר החלל והפקת מים. תנאי האקלים של ישראל אידיאליים עבור המגזר העסקי לבדיקת טכנולוגיות מתחדשות, בהשוואה לקשיים שמציבות מדינות שכנות כמו לבנון וסוריה בשל חוסר היציבות הגיאופוליטית והתנודתיות הפוליטית.

פתיחת דלתות לשיתופי פעולה רב־צדדיים בתחום הסביבה

כלכלן בכיר במכון ראנד ציין בראיון כי הערך הגבוה של קניין רוחני במדינות המפרץ מושך חברות זרות. שיתוף הפעולה של ישראל עם איחוד האמירויות עשוי לספק לישראל גישה דרך "הדלת האחורית" לשוק הגדול ביותר באזור המזרח תיכון וצפון אפריקה – ערב הסעודית – למרות היעדר יחסים דיפלומטיים רשמיים עימה. ההתמקדות של איחוד האמירויות וישראל בפרויקטים סביבתיים קידמה אפשרויות חדשות לשיתוף פעולה עם מדינות שלישיות וסייעה לפלטפורמות רב־צדדיות כמו פורום הנגב ו־I2U2. שיתוף פעולה סביבתי הוכח כגורם בונה אמון באזור, כפי שמלמד הסכם מים תמורת אנרגיה סולארית עם איחוד האמירויות וירדן. זאת ועוד, לדברי מנכ"ל של חברת אנרגיה מתחדשת בראיון איתנו, ישראל ואיחוד האמירויות הן שותפות עסקיות אופטימליות לפרויקטים אזוריים, בהשוואה למשקיעים מארצות הברית או מהאיחוד האירופי. הבנת התרבות העסקית והתנאים במזרח התיכון מאפשרת להן לנווט בין מורכבויות וסיכונים בצורה יעילה יותר. שתי המדינות מעוניינות להרחיב את שיתוף הפעולה בתחום אנרגיה מתחדשת בצפון אפריקה – אזור עם פוטנציאל בלתי מנוצל.

היבטים מדיניים

העמדה של איחוד האמירויות כלפי פרויקטים סביבתיים וקיימות קשורה באופן מורכב למיקומה הגיאופוליטי האסטרטגי ולרצונה להעצים שותפויות קיימות ולטפח שותפויות חדשות (Luomi, 2015; Reiche, 2010). ההון הפוליטי שנובע מהדיפלומטיה הסביבתית זכה להכרה גוברת מצד המנהיגים באבו דאבי ובתל אביב, המנצלים יוזמות אלה כדי לממש את האג'נדות המדיניות שלהן. למשל, תפקידה של איחוד האמירויות בתיווך ובמימון חלק מתוכנית מים תמורת חשמל בין ישראל לירדן מפגין את מנהיגותה בטיפול שיתופי פעולה אזוריים בנושא קיימות סביבתית (Axios, 2021; Riedel & Sachs, 2021). מהלך כזה לא רק מעלה את היוקרה הסביבתית של איחוד האמירויות אלא גם מחזק את השפעתה

לדיאלוג ולהרגיע מתחים, וזאת באמצעות התמקדות באתגרים סביבתיים משותפים. גישה זו יכולה לערב מנגנונים ובעלי עניין שונים, לרבות ממשלות, קהילות וארגונים בינלאומיים, במטרה לפתח פרקטיקות המקדמות קיימות אקולוגית ושלום.

יש הטוענים כי אין סכסוך ישיר בין ישראל לאיחוד האמירויות וכי בניית שלום אינה המסגרת הנכונה, אולם אנו טוענים כי קיימת מתיחות בהיבטים אחדים, ובהם התנגדות החברה האזרחית באיחוד האמירויות להסכמים וחוסר אמון מלא ברמות שונות של מערכת היחסים בין שתי המדינות. מתיחות נוספת ביחסים התפתחה בעקבות ההסלמה בסכסוך בין ישראל לפלסטינים לאחר שובו של נתניהו לשלטון ב־2022, וכן בשל האלימות המתמשכת בגדה המערבית והתבטאויות ופעולות מתלהמות מצד חברי הממשלה, שזכו בתגובה ליגיונים באיחוד האמירויות (Vakil et al., 2023). מסגרת בניית השלום מציעה גם ניתוח שיטתי של השפעות שיתוף הפעולה הסביבתי על היחסים הבינלאומיים, החיוניים בהקשר זה.

שותפים להשגת שאיפות לאומיות בנושאי אקלים וסביבה

מניתוח היוזמות הסביבתיות והאקולוגיות של שתי המדינות עולה כי הן ישראל והן איחוד האמירויות תופסות זו את זו כשותפות רצויות לשיתוף פעולה סביבתי. כל אחת מהן רואה באחרת מובילה אזורית בנושא האקלים ובעלת ההון הכלכלי, המיומנות הטכנולוגית והמומחיות המדינית הדרושים ליישום פרויקטים סביבתיים משותפים. בעלי עניין ישראלים הדגישו את האפשרויות הכלכליות והמדיניות של שיתוף פעולה עם איחוד האמירויות, ואילו מומחים אמירתיים הדגישו את הקדמה הטכנולוגית של ישראל. מומחה למדינות המפרץ המתגורר באיחוד האמירויות ציין כי "איחוד האמירויות מתקדמת עד מאוד כאומה. הם מעוניינים לרכוש את הטכנולוגיות הטובות ביותר כדי לשגשג ולחזק את המדינה שלהם, והם מוצאים הרבה מהטכנולוגיות הללו בישראל" (Sommer & Fassbender, 2024, p. 4).

היבטים פיננסיים של שיתוף הפעולה

למרות הציפיות ליתרונות פיננסיים הדדיים ניכרים מהמסחר בטכנולוגיות ירוקות ומשיתוף הפעולה בתחום זה, בפועל הרווחים היו צנועים בשל ממדי שוק קטנים וחסמי כניסה גבוהים בכל מדינה, בפרט עבור סטארט־אפים ישראלים. עם זאת הפוטנציאל האמיתי לרווח טמון בפרויקטים אזוריים ורב־צדדיים, המציעים שיתוף פעולה נרחב וגישה לשווקים (Sommer & Fassbender, 2024).

אקלים. הכרה כזו עשויה למשוך השקעות זרות, להגביר את התיירות ולפתוח דלתות להמשך שיתוף פעולה בינלאומי. נוסף על כך, התאמה ליעדי האקלים של ארצות הברית והאיחוד האירופי מחזקת את הבריתות המדיניות עימן ומבטיחה תמיכה בתחומים נוספים של דיפלומטיה בינלאומית.

בניית אמון

בניית האמון בין ישראל לאיחוד האמירויות הייתה מאתגרת הן ברמת החברה האזרחית והן בקרב האליטות, וזאת בשל הסכסוך הישראלי-פלסטיני הממושך והכישלונות הקודמים סביב פרויקטים ביטחוניים. עם זאת, עד ה-7 באוקטובר שימש שיתוף הפעולה הסביבתי אפיק מבטיח לבניית אמון. מהריונות עלה כי גישה זו נמצאה יעילה בשיקום האמון בין מגזרים שונים בחברה, ביניהם אנשי עסקים, סטודנטים, אנשי אקדמיה המעורבים בפרויקטים ובחילופי ידע, וכן מומחים ממכוני מחקר, עמותות ופקידי ממשל.

שיתוף הפעולה הסביבתי שימש ערוץ ניטרלי שאינו שנוי במחלוקת לצורך פעילות משותפת. בניגוד לפרויקטים ביטחוניים או אחרים, שלרוב היו עתירי רגישויות פוליטיות, יוזמות סביבתיות נתפסו כמכלילות יותר, עם יכולת לערב חלקים רחבים בחברה. הכללה זו של פרויקטים סביבתיים וההסכמה האופיינית להם הפכו אותם לאמצעי יעיל לדיאלוג ומעורבות, המאפשר לשתי המדינות לשתף פעולה מבלי לעורר מתחים פוליטיים (Ide, 2019; Sommer & Fassbender, 2024).

מומחים הדגישו שהיוזמות הסביבתיות הללו הפגישו בין אנשים החולקים חזון ושליחות, בייחוד בנוגע לשינויי אקלים, ויצרו בסיס משותף להבנה ולשיתוף פעולה. יוזמות אלה כללו בדרך כלל מדענים מומחים, אקדמאים או אנשי עסקים בעלי תפיסות עולם דומות וידע רב, שאפשרו תקשורת יעילה ופיתוח פרויקטים משותפים. אנשים אלה פעלו לא פעם כמכפילי כוח בתוך החברות והרשתות המקצועיות שלהם (Sommer & Fassbender, 2024). מגזר האנרגיה המתחדשת באיחוד האמירויות קשור קשר הדוק לאליטות פוליטיות, בפרט דרך דמויות כמו סולטאן אל-ג'אבר, שממלא תפקידי מפתח כמנכ"ל ADNOC, יו"ר מסדר ומוביל של יוזמות האקלים במדינה. השפעתו בתחומי האנרגיה והמדיניות סייעה להבטיח ששיתוף פעולה סביבתי לא רק יטפח אמון בקרב קהילות עסקיות וטכניות אלא גם יחזק את היחסים המדיניים ויהדק עוד יותר את הקשרים בין המדינות המשתפות פעולה.

הגיאופוליטית באזור. יתרה מכך, התפקיד הפרואקטיבי של איחוד האמירויות בחזית הסביבתית הבינלאומית מסייע לשיפור מעמדה בקהילה העולמית ומבליט את המנהיגות הירוקה שלה. זוהי אסטרטגיה הפועלת כסוס טרויאני עבור מדינות שאפתניות כמו איחוד האמירויות, בבואן לגוון את הקשרים הבינלאומיים שלהן ולשפר את המוניטין שלהן (Zumbraegel, 2022).

איחוד האמירויות וישראל ממנפות את המומחיות שלהן בהקשרים ממסדיים רב-צדדיים כמו האו"ם (Tal, 2020). הדבר מדגיש את התפקיד המרכזי שממלאת דיפלומטיית האקלים באיחוד האמירויות ובישראל ומסביר מדוע שתי המדינות מכירות זו בזו כמובילות ביוזמות אקלים במזרח התיכון וכשותפות רצויות להמשך שיתוף הפעולה בתחום. פרויקטים רב-צדדיים ומזכרי הבנות שנחתמו בין ישראל לאיחוד האמירויות חיזקו את מעמדן כמנהיגות בתחום האקלים, והן זכו לתמיכה מבעלות בריתן באירופה ובארצות הברית. הסכם המים תמורת חשמל בין ירדן, ישראל ואיחוד האמירויות הוא דוגמה מצוינת למנהיגות המתפתחת שלהן. מעורבותה של איחוד האמירויות בהסכם זה השפיעה מאוד על קידום מעמדה בתחרות האזורית על מנהיגות בתחום האקלים, בייחוד מול ערב הסעודית. הניסיונות של ערב הסעודית לחבל בהסכם המים תמורת חשמל ולעצור אותו מוכיחים כי ההסכם נתפס כאיום משמעותי על שאיפותיה להיות הסמכות המובילה באזור בתחום. הדינמיקה התחרותית מדגישה את החשיבות האסטרטגית של שיתופי פעולה סביבתיים, הן עבור איחוד האמירויות והן עבור ישראל, בהעצמת תפקידן כשחקניות מרכזיות בסדר היום (האקלימי) האזורי.

שיתוף פעולה אזורי ותמיכה בינלאומית

שיתוף הפעולה באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה זוכה להערכה רבה מצד מנהיגי ארצות הברית והאיחוד האירופי מסיבות אחדות. ראשית, הוא נתפס כמקדם יציבות אזורית בזכות פעילות משותפת בין מדינות, שאחרת היו עלולות להיות מסוכסכות. שנית, שיתופי פעולה כאלה עולים בקנה אחד עם יעדי האקלים העולמיים ותורמים למאמץ הקולקטיבי במאבק בשינויי אקלים. שלישית, שיתוף פעולה אזורי יוצר הזדמנויות כלכליות חדשות הודות לאיגום משאבים ומומחיות בפיתוח טכנולוגיות חדשניות.

התמיכה הבינלאומית משפרת את הלגיטימיות של ישראל ושל איחוד האמירויות ואת מעמדם בזירה העולמית, ומציגה אותן כמנהיגות יוזמות במאבק בשינויי

לסיוע הומניטרי אלא גם על האמון ועל הנכונות לשתף פעולה עם ישראל, אפילו בזמן מלחמה (Esfandiary & Jandali, 2024).

איחוד האמירויות אותתה על נכונותה להשתתף בכוח בינלאומי זמני בעזה, שיבטיח את חלוקת הסיוע ההומניטרי ויסייע בביסוס יציבות, בתנאי שיחולו רפורמות מהותיות ברשות הפלסטינית והתקדמות לקראת פתרון מעשי על בסיס פתרון שתי המדינות.

גישה מאוזנת זו נועדה לשמור על ההשפעה האזורית של איחוד האמירויות, לתמוך בזכויות הפלסטינים ולשמר את היתרונות האסטרטגיים של הסכמי אברהם. איחוד האמירויות מדגישה כי יחסיה עם ישראל משמשים אותה כדי להשפיע לטובה על המצב ההומניטרי בעזה (Esfandiary & Jandali, 2024). יתרה מכך, איחוד האמירויות אותתה על נכונותה להשתתף בכוח בינלאומי זמני בעזה, שיבטיח את חלוקת הסיוע ההומניטרי ויסייע בביסוס יציבות, בתנאי שיחולו רפורמות מהותיות ברשות הפלסטינית והתקדמות לקראת פתרון מעשי על בסיס פתרון שתי המדינות (Middle East Monitor, 2024; The New Arab Staff, 2024).

המשך הפרויקטים למרות הירידה בנראות הציבורית

בדומה לשיתופי הפעולה הכלכליים, גם היוזמות הסביבתיות המשותפות לאיחוד האמירויות ולישראל נמשכו אחרי ה-7 באוקטובר ברמת התפעול, אם כי חלה ירידה ניכרת בפרויקטים גדולים חדשים. ב-6 באוקטובר 2023 עוד יצאו הודעה לעיתונות וידיעות מסוכנות הידיעות של איחוד האמירויות (WAM, Abdulkader, 2023), אשר הדגישו את שיתוף הפעולה הסביבתי בין שתי המדינות. ואולם הודעות אלה פסקו בפתאומיות, למעט אזכור בנושא ועידת האקלים בדובאי. בעבר הלילו יוזמות סביבתיות חדשות והן אף קיבלו במה פומבית באמצעות מזכרי הבנות, הודעות לעיתונות ואירועים ציבוריים, אשר הפגינו את הקשרים המתהדקים בין שתי המדינות. לאחר המתקפה ב-7 באוקטובר צומצם הדגש על הצגת הסכמים חדשים בפומבי, מה שהמחיש גישה אסטרטגית זהירה יותר נוכח רמת הרגישות הפוליטית הגבוהה.

ואולם אין פירוש הדבר ששיתוף הפעולה נפסק. בין היוזמות המרכזיות הנמשכות ניתן לציין את פתרונות ניהול המים של Aquestia ואת פרויקטי ההתפלה והטיפול במים של IDE Technologies. זאת ועוד,

השפעת מתקפת ה-7 באוקטובר על שיתוף הפעולה הסביבתי והמדיני בין ישראל לאיחוד האמירויות

מתקפת חמאס על ישראל ב-7 באוקטובר והמלחמה שפרצה בעקבותיה השפיעו על הדינמיקה הדיפלומטית והמדינית בין איחוד האמירויות וישראל, והן נושאות השלכות גם על שיתוף הפעולה הסביבתי והאזורי. הניתוח שלהלן מסתמך על הערכות גיאופוליטיות, ספרות אקדמית, ראיונות עם מומחים ותצפיות מכנסים בינלאומיים, לרבות ועידת האקלים בדובאי (COP28), בניסיון לעמוד על טיבן של התפתחויות מורכבות אלה. בשל המלחמה ניווטה איחוד האמירויות את דרכה בזהירות במרחב הדיפלומטי, שאינו מתאפיין בנאמנות. אומנם בתחילה היא גינתה את המתקפה של חמאס, אולם בהמשך הביעה דאגה ממה שנראה לה תגובה צבאית חסרת פרופורציה של ישראל, והיא לחצה להרגעת ההסלמה ולחידוש המאמצים לפתרון שתי המדינות. עמדה דיפלומטית זו משקפת את הניסיון של איחוד האמירויות להגיב ללחצים אזוריים ומקומיים תוך איזון בין יחסיה עם ישראל ליחסיה עם הפלסטינים. הסכמי אברהם, שהעלו את ההון הפוליטי של איחוד האמירויות בווישינגטון, שיפרו את תדמיתה הבינלאומית והעצימו את קשרי הסחר והביטחון שלה, ספגו ביקורת גוברת על רקע המלחמה בעזה. המלחמה החריפה את הביקורת האזורית והמקומית על מדיניות איחוד האמירויות, בייחוד לאחר שאזרחיה חוו התנכלויות, והתסכול בתוך המדינה גבר סביב מה שנתפס כחוסר מעש של הממשלה בנוגע להשלכות המלחמה בעזה (Esfandiary & Jandali, 2024).

חרף האתגרים הללו שמרה איחוד האמירויות על שיתוף הפעולה שלה עם ישראל, תוך מעורבות במאמצי תיווך ובתוכניות שיקום לאחר המלחמה (CSIS, 2024a; Mladenov, 2024). בפרט בלטו המאמצים ההומניטריים שלה; מאז ה-7 באוקטובר 2023 העבירה איחוד האמירויות כמעט 39 אלף טונות של ציוד הומניטרי, בנתה בית חולים צף לטיפול בפצועים ופרסה בית חולים שדה באזור (Ignatius, 2024).

באשר להיבט הסביבתי – איחוד האמירויות בנתה במצרים מאז תחילת המלחמה שישה מתקני התפלה כדי לספק לעזה מים נקיים. היוזמה נועדה גם להפחית את הסיכון למחלות הנישאות במים – גורם דאגה מרכזי בעזה. למרות שלכאורה התמקדו המאמצים בשיתוף פעולה בין איחוד האמירויות לפלסטינים, לרוב הם התנהלו בתיאום הדוק עם היחידה הישראלית של מתאם פעולות הממשלה בשטחים (המתפ"ש). תפקידה של איחוד האמירויות בעזה מלמד לא רק על מחויבות

בנוגע לשיתוף פעולה עם ישראל (The New Arab, Staff, 2024).

המלחמה בין ישראל לאיראן ושלוחיה מדגישה את חשיבות הטיפול בסוגיות אזוריות כמו הסוגיה הפלסטינית, שנותרה חיונית לאסטרטגיות כלכליות ומדיניות עתידיות במזרח התיכון. משקיפים מעריכים כי שיתוף פעולה אזורי יהיה חייב לעסוק בנושאי ליבה אלה כדי להשיג התקדמות קבועה.

שימוש אסטרטגי בוועידות בינלאומיות

ועידות בינלאומיות לסביבה ואקלים הפכו עבור איחוד האמירויות וישראל לפלטפורמה אסטרטגית לניהול יחסים דיפלומטיים עתירי ניואנסים בתוך שפע מתחים אזוריים. אירועים אלה ממונפים כדי להציג מחויבויות לנורמליזציה ביחסים בין המדינות, ובמקביל לקדם יציבות אזורית רחבה ולפעול כמתווכים בסכסוכים מתמשכים. דוגמה לגישה אסטרטגית זו ניתן לראות בוועידות חשובות המשמשות זירה מרכזית למאמצים אלה, כמו ועידת האקלים בדובאי.

ועידת המדינות החברות באמנת האקלים (COP) היא הגוף העליון לקבלת ההחלטות בעניין אמנת המסגרת של האו"ם בנושא שינויי אקלים (UNFCCC). הוועידה מפגישה נציגים מכל מדינה בעולם כמעט, במטרה לדון ולנהל משא ומתן על מדיניות ופעולות גלובליות בתחום האקלים. הוועידה מתכנסת מדי שנה במטרה לבחון את מצב היישום של אמנת האו"ם לשינויי אקלים, להעריך את ההתקדמות בהתמודדות עם שינויי אקלים ולגבש דרישות משפטיות מחייבות למדינות מפותחות בתחום הפחתת פליטות גזי החממה. מפגשי הוועידה הם בעלי חשיבות מכרעת בעיצוב הסכמי אקלים בינלאומיים ובטיפוח שיתופי פעולה בין מדינות לצורך המאבק בשינויי אקלים. הוועידה ה-28 במספר (COP28) שנערכה בדובאי בין ה-30 בנובמבר ל-12 בדצמבר 2023 הייתה הגדולה אי פעם, עם יותר מ-80 אלף משתתפים מ-197 מדינות, כולל יותר מ-150 ראשי מדינות וממשלות. ההיקף חסר התקדים של ההשתתפות מלמד על המחויבות הגלובלית הגוברת לטיפול בשינויי האקלים (Hemingway Jaynes, 2023).

כחלק מההיערכות לוועידת האקלים בדובאי נוצלו כמה אירועים קשורים נוספים כפלטפורמה לדיפלומטיה עדינה. ועידה אחת כזו התקיימה באירופה זמן קצר אחרי ה-7 באוקטובר, על רקע ועידת האקלים הקרבה. האירוע שאורגן על ידי חבר פרלמנט אירופי ממפלגה ירוקה הפגיש בין גורמים בכירים וביניהם שגריר איחוד האמירויות, נציג ישראלי ונציגים מארגוני סביבה אזוריים. ההתכנסות אפשרה לגורמים רשמיים באמירויות להביע

השותפות בין ווטרג'ן הישראלית ל-Ma Hawa האמיריתית סביב הטכנולוגיה לייצור מי שתייה מהאוויר הובילה לפריסה של מתקני ווטרג'ן בכל רחבי איחוד האמירויות. טכנולוגיית ההשקיה בטפטוף של חברת נטפים ממשיכה להיות מיושמת בחקלאות באיחוד האמירויות בשיתוף עם סוכנויות ממשלתיות, מכוני מחקר וחברות פרטיות (Rose & Cornwell, 2024).

עם זאת, המלחמה בין ישראל לחמאס השפיעה על הדינמיקה של רבים משיתופי הפעולה הקיימים ועל הסיכוי לשיתופי פעולה חדשים. אנשי עסקים ישראלים שהשתתפו בכנס באיחוד האמירויות דיווחו כי הכלי הסביבתי שהציגו, המבוסס על בינה מלאכותית, זכה לתשומת לב ועניין ניכרים. ואולם המסר העקיף שקיבלו הישראלים היה כי בשל הנסיבות המדיניות, רוב ההשקעות של איחוד האמירויות בחברות ישראליות הופסקו. למרות זאת התנהל דיאלוג מתמשך והיו אינטראקציות חיוניות בין אנשי העסקים, מה שמוכיח כי ערוצים מסוימים עדיין פתוחים.

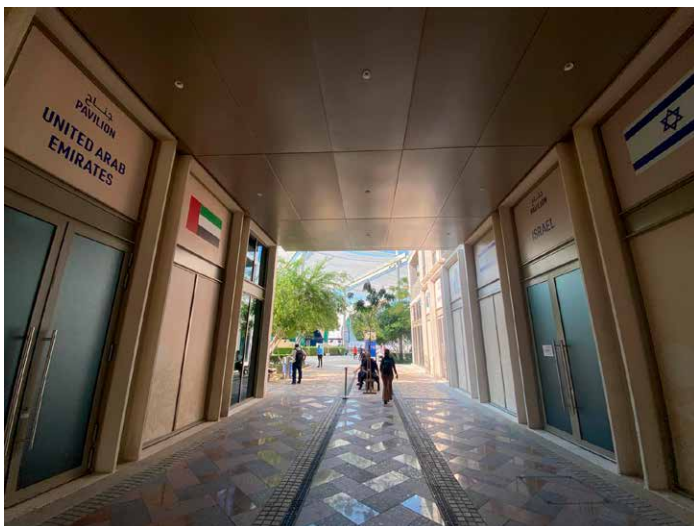
המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר השפיעה לרעה גם על קבוצת I2U2, שהחברות בה הן ארצות הברית, הודו, איחוד האמירויות וישראל, ולפי הדיווחים היא איבדה לזמן קצר את תנופת הפעילות וחלה הפוגה ביוזמות משותפות. ואולם מומחים מ-Observer Research Foundation סבורים שתקופה מתוחה זו יכולה לשמש הזדמנות עבור ה-I2U2 להפגין חוסן באמצעות עבודה עם פורומים אזוריים קיימים כדי לשמור על האפקטיביות שלה (Taneja, 2023). מהדיווחים עולה כי הפעילות האמריקאית-ישראלית בתוך I2U2 עברה עתה למישור בילטרלי, וכי איחוד האמירויות נוקטת עמדה מאוזנת והודו מתנהלת בהתאם לאתגרי מדיניות החוץ שלה. חרף ההפסקה בשיתופי פעולה חדשים כמו אלה שבין איחוד האמירויות וישראל, פרויקטים מתמשכים כמו ההשקעה בפארק המזון בגוג'ראט (Gujarat) מלמדים על מחויבות מתמשכת ליעדים ארוכי הטווח של הקבוצה (Mishra, 2024). ממשל בידן חזר ואישר את מחויבותו ל-I2U2 והדגיש את חשיבותו לשיפור ביטחון תזונתי ואנרגטי, פעולות בחלל ויוזמות נוספות (NDTV, 2024).

שיתופי פעולה רב-צדדיים נוספים נפגעו ופעילותם הוקפאה, למשל פורום הנגב. גם הסכם מים תמורת חשמל בין ירדן, ישראל ואיחוד האמירויות, שפרטיו הסופיים אמורים היו להיחתם בוועידת האקלים בדובאי (COP28) בדצמבר 2023, הושהה זמנית על ידי ירדן עקב המלחמה. עם זאת ההסכם לא בוטל, ומומחים סבורים שירדן עודנה מעוניינת בו לאור הצורך הקריטי שלה במים. לחץ אזורי, בייחוד מצד האוכלוסייה הפלסטינית הגדולה בירדן, השפיע על עמדתה הנוכחית של הממלכה

המארכת, הוצב ליד נקודות הציון האדריכליות המרכזיות של הכנס, שנועדו להקנות יוקרה לאירוע. הביתנים של ישראל ושל ארצות הברית הוצבו ממש בסמוך לביתן של איחוד האמירויות, תוך הבלטת הקרבה בין נציגי המדינות הללו בוועידה.

המיקום הוכיח בצורה דיפלומטית מתוחכמת את התמיכה של איחוד האמירויות ביחסים עם ישראל. נציג ישראלי הדגיש את חשיבותה של המחווה: "המיקום ליד הביתן של איחוד האמירויות סיפק שכבה נוספת של אבטחה והפגין מחויבות ציבורית חזקה לשותפות שלנו. בהתחשב בממדיה הקטנים של המשלחת שלנו בתקופה קשה זו, המחווה הזו הייתה משמעותית עבורנו". הפלסטינים העמידו לראשונה ביתן ב'אזור הכחול' (Blue Zone) של הוועידה, אם כי הוא לא מוקם בקרבת הביתן של איחוד האמירויות.

תמונה 1: הביתנים של איחוד האמירויות וישראל בוועידת האקלים בדובאי 2023. צילום: פרנצ'סקה פסבנדר

דיונים דו־צדדיים ופגישות פרטיות

בעקבות הדינמיקה המתפתחת של המלחמה בין ישראל לחמאס צמצמה המשלחת הישראלית את גודלה באופן ניכר ביחס לתכנון הראשוני, ובחרה להסתפק בתריסר אנשים בלבד. נציג מאיחוד האמירויות רמז כי למרות שתוכננו אירועי אקלים משותפים של איחוד האמירויות וישראל, הם בוטלו עקב צמצום מספר המשתתפים והמשאבים בצד הישראלי.

אף על פי כן הגיעו נציגים ישראלים רמי דרג לאיחוד האמירויות, ובכך הצביעו על החשיבות הנמשכת שהם מייחסים לוועידת האקלים. נציג ישראלי אמר במפורש כי המשלחת הישראלית החליטה להגיע כדי להפגין נוכחות ועוצמה בזירה הבינלאומית, וכן את מחויבותה של ישראל

גיבוי בשם מדינתם לאירועים האחרונים ובפרט ה־7 באוקטובר, תוך הדגשת שיתוף פעולה סביבתי עתידי והתמקדות באנרגיה מתחדשת כגורם חיוני ליציבות האזורית. הדיונים הדגישו שאתגרי האקלים הם קיומיים וכי שיתוף פעולה בין מדינות בעלות פתרונות טכנולוגיים מתקדמים הוא הגיוני והכרחי כאחד. גורמים רשמיים תיארו את השתתפותם במונחים של תפקידים רחבים יותר. שגריר איחוד האמירויות הדגיש את מעורבותו על רקע ועידת האקלים הקרבה שמדינתו מארחת. הבכיר הישראלי ציין כי "לא הצטרפנו רק מטעמי אקלים, אלא כדי להציג את שני הלוגואים של המדינות זה ליד זה באירוע משותף", והבליט בכך את החשיבות הסמלית של האירוע.

האירוע תוכנן בקפידה כדי למנוע מחלוקות. שגריר איחוד האמירויות והנציג הרשמי הישראלי לא הופיעו יחד על הבמה. השגריר נאם ראשון ועזב לפני שהנציג הישראלי עלה על הבמה – מהלך מכוון שנועד להתמודד עם רגישויות ולהימנע מהופעה משותפת ישירה. האירוע הוכיח כי נכון לסוף 2023 עדיין התאפשר לשתי המדינות לקחת חלק בפורומים משותפים, כל עוד המסגרת היא שיתוף פעולה סביבתי או פעולה בנושא אקלים.

כחלק מההיערכות לוועידת האקלים בדובאי הדגיש שר החוץ הישראלי אלי כהן את התפקיד האסטרטגי של יחסי החוץ בוועידת האקלים, ואמר כי "הסכמי אברהם שנחתמו לפני שלוש שנים והיחסים הבילטרליים של ישראל ואיחוד האמירויות מהווים נדבך חשוב במערך יחסי החוץ של ישראל, בייחוד בעת הנוכחית, והגעתה של משלחת ישראלית לכנס מהווה הוכחה נוספת לאיתנותם של יחסים אלו" (המשרד להגנת הסביבה, 2023).

ועידת האקלים בדובאי: יחסי הגומלין בין יוזמות סביבתיות ודיפלומטיה פוליטית

ועידת האקלים בדובאי שימשה פלטפורמה מרכזית להצגת הדינמיקה המורכבת בין יוזמות סביבתיות לאסטרטגיה פוליטית. איחוד האמירויות וישראל ניצלו ועידה זו כדי לשמר ולהרחיב את המגעיים הדיפלומטיים שלהן בתחומי אקלים ומדיניות סביבתית.

מיקומם האסטרטגי של הביתנים

מעשה חשוב וסמלי מאוד שנעשה בוועידת האקלים היה הצבתו האסטרטגית של הביתן הישראלי ליד הביתן של איחוד האמירויות. סידור זה – במרחב המשתרע על שטח שגודלו דומה לזה של הסנטרל פארק בניו יורק ומקיף מאות ביתנים של המדינות המשתתפות בוועידה – היה אסטרטגי במכוון. הביתן של איחוד האמירויות, שמיקומו היה מרכזי בהתאם למעמד כמדינה

מחלוקות והיעדרויות

הנשיא הרצוג לא נשא את נאום המינוח על משבר האקלים ומועד נאום חלף ללא הופעה, שכן באותה שעה הוא נפגש עם נכבדים מכל העולם וביניהם המלך הבריטי צ'ארלס ומנהיגים מאיחוד האמירויות, קטר, האיחוד האירופי, בריטניה, הודו והאו"ם (Weise et al., 2023). היעדרם של מנהיגים בולטים כמו יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן ויושב ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס מהנאומים שתוכננו להם שיקף אווירה של מחלוקת, שאותה ניתן היה לייחס בעיקר למתיחות מדינית מתמשכת עם ישראל על רקע המלחמה בעזה. הסתלקות המשלחת האיראנית במחאה על נוכחותה של ישראל, וכן הביקורת שמתח שר האנרגיה של איראן על השתתפותה של ישראל, שהייתה טעונה מבחינה מדינית, חיידו את הדינמיקה המדינית המורכבת של הפסגה (Al Jazeera, 2023; Harb, 2023).

אומנם איחוד האמירויות סייעה כנראה לשימוש שעשתה ישראל בוועידה לצורך דחיפת עמדתה המדינית, אולם הוועידה שימשה באותה מידה גם את מבקרי ישראל כדי להביע את עמדתם. מנהיגים אחדים השתמשו בגלוי בבמות שלהם כדי להשמיע הצהרות מדיניות נגד ישראל והמלחמה בעזה. מלך ירדן עבדאללה השני הדגיש את הקשר בין שינויי אקלים ומשברים הומניטריים אזוריים. הוא הדגיש כי הוועידה חייבת להכיר בקשר בין שינויי אקלים לבין התפתחות טרגדיות הומניטריות, וציין את מצוקתו של העם הפלסטיני בעזה. למרות המוניטין של איחוד האמירויות בדיכוי מפגינים ופעילים והגבלת חופש הביטוי, במספר הזדמנויות במהלך הוועידה היא אפשרה למפגינים פרו-פלסטינים ולכאלה שקראו להפסקת אש להתכנס באזור מרכזי ובולט ליד הביתן המיועד לשיחות על האקלים העולמי (Dewan, 2023; Volcovici et al., 2023). היה בכך משום איזון דיפלומטי מורכב: מצד אחד איחוד האמירויות הביעה תמיכה בסוגיה הפלסטינית, ומצד שני היא המשיכה להדק את יחסיה עם ישראל. אנשי המשלחת הישראלית ציינו כי גם באירועים קטנים יותר שהתקיימו בביתנים של מדינות אחרות במסגרת הוועידה ושבהם השתתפו, היו מקרים שנציגים אחרים חרמו או ביטלו את השתתפותם עקב המלחמה בעזה. ברמה בין-אישית יותר, המשלחות של ישראל ושל איחוד האמירויות השתתפו במספר מפגשים פרטיים, ביניהם סיור פרטי שנערך בביתן האמירי ובמהלכו דנו בנושאים מדיניים מעבר לדאגה לסביבה. לדברי נציג ישראלי, הדבר מעיד על האירוח היוצא מן הכלל

ליעדי אקלים ואת תמיכתה בהסכמי אברהם, וכך גם את תמיכתה ביחסים בין איחוד האמירויות לישראל (המשרד להגנת הסביבה, 2023). הנשיא יצחק הרצוג השתתף בוועידה במקום ראש הממשלה בנימין נתניהו – מהלך שנתפס בעיני מומחים כאסטרטגי בשל מעמדו הפחות שנוי במחלוקת של הרצוג בעולם הערבי ומעורבותו הרבה יותר בנושאי אקלים. השרה להגנת הסביבה עידית סילמן ציינה כי "משבר האקלים לא נעלם גם בימים מורכבים אלה שבהם ישראל מתמודדת עם זירת הלחימה [...] השתתפות ישראל ב-COP28 חשובה, ומשום כך ישראל תהיה מיוצגת על ידי משלחת מקצועית בכירה בהובלת המשרד להגנת הסביבה ומשרד החוץ" (המשרד להגנת הסביבה, 2023). שר החוץ אלי כהן הביע גאווה על כך שמשרד החוץ מוביל את המשלחת הישראלית חרף המלחמה המתחוללת, ועמד על המשמעות המדינית של ההשתתפות בוועידת COP28. הוא הדגיש את מחויבותה של ישראל לפעול בנושא האקלים ואת החשיבות והכרת התודה על שיתוף הפעולה עם איחוד האמירויות: "הסכמי אברהם שנחתמו לפני שלוש שנים והיחסים הבינלאומיים של ישראל עם איחוד האמירויות מהווים נדבך חשוב במערך יחסי החוץ של ישראל, בייחוד בעת הנוכחית, והגעתה של משלחת ישראלית לכנס מהווה הוכחה נוספת לאיתנותם של יחסים אלו" (המשרד להגנת הסביבה, 2023).

מעורבות של מנהיגי מדינות

הפסגה קידמה דיאלוג מדיני מהותי בין ישראל, איחוד האמירויות ואישים נוספים בעולם. לפי דיווח באתר פוליטיקו התקיימו דיונים בין מזכיר המדינה האמריקאי אנטוני בלינקן לבין סגנית הנשיא קמלה האריס בנוגע למלחמה בין ישראל לחמאס (Dewan, 2023; Weise et al., 2023).

הנשיא הרצוג השתמש בפלטפורמת הרשת החברתית X כדי לדווח על השיחות שניהל עם מנהיגים רבים מרחבי העולם. אף ששיחות אלה היו פרטיות, ככל הנראה הן התמקדו בניסיונות לגייס תמיכה בפעולותיה של ישראל במלחמה נגד חמאס, או לכל הפחות סובלנות, וכן במאמצים להביא לשחרור שאר החטופים שנמצאים בידי חמאס מאז ה-7 באוקטובר (באותה עת היו 136). ניתן לשער כי שימוש מדיני מעין זה באירוע נעשה בסיוע המארגנים, שכן הם עצמם השתתפו בחלק מהשיחות, והם שהזמינו במפורש את הנשיא הרצוג לוועידה (Weise et al., 2023).

פעילי אקלים, מומחים וכתבי עת אקדמיים, שדנים גם באפשרויות לבניית שלום ושיקום. ניתן לחלק את נקודות המבט לשתי קבוצות עיקריות. הראשונה עושה שימוש בנושאי אקלים וסביבה כדי להטיל על ישראל אחריות להשפעת המלחמה על הסביבה בעזה. מאז ועידת האקלים בדובאי חלה עלייה במספר הדיונים המתמקדים בהשפעות המלחמה על האקלים והסביבה, תוך הערכה ביקורתית של יחסי ישראל עם גורמים אזוריים כמו איחוד האמירויות בנושאי סביבה, והצגת הפעולות הסביבתיות של ישראל כמדכאות. לעומתה מתמקדת הקבוצה השנייה בעזה שאחרי המלחמה וטוענת כי שיקולי סביבה ואקלים צריכים לבלוט בתחום השיקום. על פי גישה זו, השאיפה היא לבנות מחדש את כל התשתיות החיוניות באופן בר קיימא וחסיין, כדי שהפלסטינים יוכלו לשקם את חייהם וליהנות מזכויות האדם שלהם. מאמצים אלה זקוקים לתמיכה של ישראלים וגורמים אזוריים נוספים כמו איחוד האמירויות, תוך שימוש בסביבה ככלי לבניית שלום. לשתי הקבוצות יש השפעה על תפקידה העתידי של הסביבה ביחסי איחוד האמירויות וישראל.

הסכנה לתדמיתה של ישראל כמובילת טכנולוגיה

ירוקה: יוזמות סביבתיות וביקורת אזורית

פעילים וחוקרים סביבה החרפו את הביקורת כלפי ישראל בנושא הקיימות מעבר לוועידת האקלים, ולטענתם קיים דפוס התנהגות שהם מכנים "קולוניאליזם ירוק", בייחוד על רקע הסכסוך המתמשך בעזה, בלבנון וברחבי המזרח התיכון.

אקו־נורמליזציה וקולוניאליזם ירוק

חוקרים ופעילים החלו לאחרונה למסגר את פרויקטי הסביבה והאקלים של ישראל עם מדינות באזור כאקו־נורמליזציה. כוונתם לשימוש אסטרטגי בשיתופי פעולה ובפרויקטים סביבתיים לצורך נורמליזציה של היחסים בין ישראל למדינות ערב במסווה של ניהול סביבתי וללא התייחסות ראויה לסוגיות יסוד בתחומי מדיניות וזכויות אדם, בפרט אלו של הפלסטינים. נושא זה הודגש בהקשר של הסכמי אברהם, שבהם עסקו ישראל וכמה מהמדינות הערביות, ביניהן איחוד האמירויות, ירדן, מרוקו, בחריין, עומאן, ערב הסעודית ומצרים ביוזמות סביבתיות רבות (Shqair, 2023a).

יוזמות אלו, הכוללות פרויקטים של אנרגיה מתחדשת והסכמים לניהול מים, מוצגות בדרך כלל כמאמצים הדדיים במאבק באתגרי האקלים. לדוגמה, חברות ישראליות כמו אנלייט אנרגיה מתחדשת וניו־מד אנרג' השיקו פרויקט אנרגיה מתחדשת במספר מדינות ערביות. ואולם מבקרים טוענים כי בעוד שפרויקטים

של איחוד האמירויות. עם זאת, חלק מנציגי איחוד האמירויות מתחום הסביבה מתחו ביקורת חריפה על המלחמה שמנהלת ישראל בעזה, ובפרט על המצב ההומניטרי שהיא גורמת והרס התשתיות שהוקמו במימון האמירויות, כמו מתקני התפלה ולוחות סולאריים, וכן זיהום מי תהום. הייתה זו עדות נוספת לאופיים הכפול של המגעים, שמאפשר מפגשים מדיניים רמי דרג אך גם מביע דאגה ברורה באשר להשפעה הסביבתית והאנושית של המלחמה בעזה.

הודעות לעיתונות ומסגור תקשורתי

לפני ואחרי ועידת האקלים בדובאי פורסמו מספר מאמרים שעסקו בהשתתפותה של ישראל בוועידה וביוזמות שונות, אשר הוכיחו שאיחוד האמירויות עודנה נכונה להכיר לחיוב בתפקידה של ישראל במאמצים כאלה. למשל, ישראל הייתה חלק מיוזמה עולמית, בהובלת איחוד האמירויות וארצות הברית, להכריז במהלך הוועידה על הרחבה כבדת משקל – יותר מהכפלת היקף ההשקעות שלהן, השותפים ומרוצי החדשנות (Innovation Sprints) בתחומים של חקלאות חכמה מותאמת אקלים וחדשנות במערכות מזון (WAM, 2023a). נוסף על כך השיקה הוועידה שותפות לתמיכה בהעצמה כלכלית של נשים, וישראל הייתה בין המדינות שהצטרפו ליוזמה. יתרה מכך, נשיא איחוד האמירויות קיבל את פניהם של ראשי המשלחות בוועידה, כולל הנציגים הישראליים, מה שהעיד על המשך המגעים הדיפלומטיים (WAM, 2023a).

לעומת זאת, יותר מ־95 אחוזים מן הידיעות החדשותיות שפורסמו על ידי WAM (סוכנות הידיעות האמיריתית) בין אוקטובר 2023 למאי 2024 והזכירו את ישראל בצורה כלשהי (כ־50 ידיעות) היו בהקשר של גינוי פעולות ישראל במלחמה בעזה. הידיעות הביעו בעיקר תמיכה בפלסטינים וקראו לסיוע הומניטרי ולתמיכה בפתרון שתי המדינות לצד מאמצי שלום ותיווך, אך תוך מסגור שלילי של ישראל. שיתוף פעולה סביבתי וכלכלי, כמו הסכמי הסחר (CEPA) שנחתמו בין המדינות, היה לפיכך אחת המסגרות הספורות שבהן היחסים עדיין תוארו במונחים חיוביים. דיכוטומיה זו ממחישה את הדינמיקה המורכבת הקיימת, שלפיה יוזמות סביבתיות וכלכליות הן נקודות מנגודות חיוביות ונדירות בנרטיב הכללי.

השיח בסוגיית הקיימות על רקע המלחמה בין ישראל לחמאס

היבטי הסביבה והקיימות של המלחמה בין חמאס לישראל מעסיקים שורה של ארגונים לא־ממשלתיים,

השלכות על היחסים האזוריים ועל תדמית הגרין טק של ישראל

הניגוד בין התפקיד המוביל של ישראל בטכנולוגיה ירוקה לפעולותיה בעזה והמסגור הקולני של שיתוף הפעולה הסביבתי שלה עם מדינות ערב כאקור נורמליזציה שלילית מסכנים את המוניטין של ישראל. המבקרים טוענים כי בעצם ביצוע פרויקטים סביבתיים הכושלים במתן מענה לעוולות בסיסיות של ישראל כלפי הפלסטינים ואף מחריפים אותן, ישראל מסתכנת באובדן אמינותה כמובילה אמיתית של יוזמות אקלים. טיעונים אלה הושמעו במספר כנסים, בעיקר אחרי ה-7 באוקטובר, כמו הוועידה השנתית השנייה לסביבה ולשינויי אקלים במלחמות באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה, שאורגנה על ידי יוזמת הרפורמה הערבית (2024), וכן במאמרים וספרים על התנהלותה של ישראל. דיונים כאלה נוטים לא פעם לנתח ולבקר את הסכמי אוסלו ואת הסכמי המים שנכללים בהם (Daoudy, 2023).

הביקורת הגוברת עלולה להשפיע על יכולתה של ישראל לשמר ולהרחיב את מעמדה הסביבתי באזור. בקרב חלק מהפעילים והשחקנים האזוריים נשמעת קריאה לפרויקטים שישרתו בכנות את האינטרסים של כל הצדדים, כולל אלה של הפלסטינים, ולא ישמשו כלי לנורמליזציה מדינית המתעלמת מעוולות חריפות יותר (Daoudy, 2023; Shqair, 2023a). כאשר משווים את הפרויקטים וההסכמים הסביבתיים בין ישראל לאיחוד האמירויות להסכמים קודמים בין ישראל למדינות באזור, ובייחוד עם ירדן, הפלסטינים ועומאן, ניתן לומר שכל שיתופי הפעולה הסביבתיים הללו הושפעו עמוקות מאופיו הבלתי פתור של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

לפני ה-7 באוקטובר נראה היה שליחסים הסביבתיים יש סיכוי להרחיב את שיתוף הפעולה בין איחוד האמירויות לישראל באופן שמנותק ברובו מהסכסוך הישראלי-פלסטיני. ואולם מאז שהעולם שב לעסוק בסוגיה הפלסטינית, הלחץ והביקורת על היחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות גברו. היחסים והפרויקטים הסביבתיים כבר נפגעו, וככל שהמלחמה נמשכת והשפעתה גוברת, כך גובר הלחץ על תפיסת איחוד האמירויות את ישראל כשותפה אזורית ליוזמות אקלים.

הסיכויים לבניית שלום סביבתי בין ישראל לאיחוד האמירויות בעזרת שיתוף פעולה אקלימי

המלחמה הנמשכת בין ישראל לחמאס פוגעת בקיימות הסביבתית של האזור. עם זאת היא גם הניעה יוזמות הממנפות שיתוף פעולה סביבתי ככלי לבניית שלום. ארגונים אזוריים שונים שוקדים על פיתוח אסטרטגיות

אלו משווקים כצעדים לקראת פיתוח בר קיימא אזורי, בפועל הם משמשים דרך להסוות או להסיט את תשומת הלב מהמדיניות הישראלית, ובייחוד בעזה. שיתוף פעולה סביבתי עלול לפגוע לעיתים בפעולה שנועדה לפתור עוולות בסיסיות. זוהי בעיה מוכרת בתחום בניית השלום הסביבתי, שמסיטה את הצדדים ממאמצי בניית השלום. לקריאה נוספת בנושא: The dark side of environmental peacebuilding (Ide, 2020).

ביקורת והאשמה בגרינוש

המבקרים טוענים כי היוזמות הסביבתיות של ישראל באזור הן סוג של גרינוש (טיוח ירוק, יצירת תדמית חיובית בתחום הסביבה), כלומר המאמצים הסביבתיים משמשים לשיפור תדמיתה של ישראל בעולם, כשבפועל היא ממשיכה במדיניות המדכאת פלסטינים ומנצלת משאבי טבע. ביקורת זו מכוונת בעיקר לפרויקטים של משאבי מים ואנרגיה מתחדשת, הכוללים חברות ישראליות הפועלות בשטחים כבושים או שנויים במחלוקת, כמו רמת הגולן וחלקים מהגדה המערבית (Shqair, 2023b). המונח קולוניאליזם ירוק מתייחס באופן ספציפי להאשמה כי ישראל משתמשת ביוזמות סביבתיות להסוואת סיפוח טריטוריאלי וניצול משאבים. כך למשל, מעורבותה של ישראל בהסכמי מים כמו הסכם מים מותפלים תמורת חשמל עם ירדן נתפסת בעיני המבקרים כהמשך שליטתה של ישראל במקורות המים האזוריים והחרפת משבר המים של ירדן, במקביל להסטת האחריות מישראל (Shqair et al., 2023).

ההקשר של עזה והאשמות באקוסייד

מאז שהחלה המלחמה בין ישראל לחמאס בעזה התקבלו דיווחים מדאיגים על מה שחוקרים ופעילים אחדים מתארים כאקוסייד (Ecocide) – הרס מכוון של הסביבה הטבעית כאסטרטגיה של מלחמה. על פי הדיווחים, הפעולות הצבאיות הישראליות פגעו קשות בתשתית המים של עזה, לרבות מתקני התפלה וטיפול בשפכים, והובילו למשבר הומניטרי וסביבתי. זיהום מקורות המים, בשילוב עם הגבלות על חשמל ודלק, החרפו את התפשטותן של מחלות הנישאות במים והפכו חלקים גדולים של קרקע חקלאית לבלתי שמישה (Shqair et al., 2023).

הרס התשתיות הסביבתיות בעזה משמש את המבקרים כדי לטעון שתדמיתה של ישראל כמובילת טכנולוגיה ירוקה עומדת בסתירה מהותית למעשיה. הפגיעה בסביבה ברצועת עזה נתפסת כחלק מאסטרטגיה כוללת, הפוגעת בסיכויים לפיתוח בר קיימא ולהתאוששות סביבתית בשטחים הפלסטיניים.

האינטרס של איחוד האמירויות בשיתוף פעולה אזורי בנושאי מים ואנרגיה מתחדשת. למרות שההסכם הוקפא עקב הסכסוך, הוא מוכיח את המחויבות של איחוד האמירויות לפרויקטים אזוריים מורכבים, שייתנו מענה לאינטרסים סביבתיים וגיאופוליטיים כאחד.

ארגון אקופיס מדגיש את החשיבות של הכללת אינטרסים פלסטיניים ביוזמות אלה. פרויקט Green Deal למזרח התיכון תומך בפרויקטים רחבי היקף של התפלה ושל שיפור תשתית החשמל מישראל לעזה, לא רק לטובת הפלסטינים אלא למען האזור כולו, כולל ישראל וירדן (Bromberg et al., 2020). הרחבת הסכם המים תמורת חשמל כך שישלב את האינטרס הפלסטיני במלואו היא צעד חיוני. אקופיס מזהיר כי סוגיות סביבתיות כמו זיהום שפכים משפיעות על כל אזור הים התיכון, לרבות ישראל ומצרים. שיתוף פעולה אזורי הוא מהלך נחוץ להתמודדות עם אתגרים אלו. מעמדה של איחוד האמירויות אידיאלי למילוי תפקיד מוביל בקידום יוזמות כאלה. מעורבותה בסיוע הומניטרי לעזה, קשריה ההדוקים עם פלסטינים וישראלים וניסיונה בפרויקטים של התפלה כמו הפרויקט במצרים המשרת כעת את עזה – כל אלה ציידו אותה במומחיות ובהשפעה המניעות קדימה את המאמצים הללו. בזכות מינוף מעמדה האזורי והיכולות הטכניות שלה יכולה איחוד האמירויות לסייע בפתרונות מים מבוססי קיימות, החיוניים הן לעזה והן לכל האזור.

גם למכון הערבה, שהוא ארגון מחקר סביבתי, תפקיד מכריע בקידום שיתוף פעולה בין פלסטינים, ירדנים וישראלים. המומחים תהאני אבו דקה ויוסף אברמוביץ מצדדים בבנייה מחדש של עזה בדרך של קיימות וחסיונות אקלימית, תוך הפחתת תלותה הרבה בגנרטורים של סולר ובדלק מישראל, הגורמת לכך שתשתית חיונית כמו בתי חולים, מערכות ביוב ומפעלי התפלה נותרות פגיעות. הם מציעים פתרונות קיימות מקומיים כמו התקנת לוחות סולאריים על גגות בתי חולים ופיתוח מתקני התפלה בקנה מידה קטן, הניתנים לתפעול מקומי. אחת ההצעות כוללת פריסת גנרטורים ישראלים של הפקת מים מאוויר, כדי לספק מי שתייה לפלסטינים. החזון לעזה שאחרי המלחמה מתמקד בבנייה מחדש ששמה דגש על חסיונות אקלימית ויכולת שליטה מקומית על תשתיות חיוניות, כולל התפלה, הפקת מים מתוקים ואנרגיה סולארית. גישה זו תפחית תלות ותגביר חסיונות מול סכסוכים ואתגרים סביבתיים עתידיים. ישראל, איחוד האמירויות ושחקנים נוספים יכולים לתמוך במאמצים אלה בעזרת מימון טכנולוגיות ירוקות. פתרונות של ניהול מקומי לא רק ישפרו את החסיונות, הם גם קלים יותר ליישום בהיעדר ממשלה

לקידום שיתוף פעולה בין פלסטינים, ישראלים, ירדנים ותושבי האזור, כולל איחוד האמירויות, כשהמטרה היא להתמודד עם אתגרים אקולוגיים תוך בניית אמון ויציבות. בזכות קשריה הדיפלומטיים של איחוד האמירויות עם ישראל ומעורבותה ההומניטרית עם הפלסטינים היא כבר הוכיחה את יכולתה לתרום למאמצי בניית השלום. השתתפותה בפרויקטים, כמו מתקני התפלה בעזה והמתקנים הנוכחיים במצרים המספקים מים לעזה, מראה כיצד שיתוף פעולה סביבתי יכול לתת מענה ישיר לצרכים דחופים תוך קידום שיתופי פעולה. הודות ליוזמות קונקרטיות כאלה איחוד האמירויות ממלאת תפקיד מרכזי בקידום יציבות ובניית אמון בין הצדדים המסוכסכים באזור.

משבר המים והתברואה בעזה

המלחמה הנמשכת בעזה הביאה למשבר חמור בשירותי המים והתברואה, הפוגע בתושבי עזה. ההרס של תשתיות חיוניות גרם נזק למרבית מערכות המים או הוציא אותן מכלל פעולה. אספקת המים בעזה לפני המלחמה הייתה תלויה במפעלי התפלה, בארות וחיבורים שסופקו על ידי רשות המים הישראלית (מקורות). ואולם המלחמה פגעה מאוד במערכות אלו והפחיתה את כושר ייצור המים של עזה לרמה של 20 אחוזים בלבד מזו שלפני המלחמה. האוכלוסייה מתמודדת עם ירידה חדה בזמינות המים, המגבירה את הסיכון למחלות הנישאות במים (CSIS, 2024b).

פעילות למען פתרון מידי לטווח הארוך

ארגונים בינלאומיים, ביניהם יוניצף, קוראים לאפשר בדחיפות גישה מיידית לאספקה חיונית הדרושה לשיקום שירותי המים והתברואה המהותיים. הם מדגישים את הדחיפות במתן מענה לצרכים המידיים כמו חשמל ודלק, החיוניים להפעלת תשתיות. עם זאת, היקף ההרס מצריך יותר מתיקון זמני בלבד, ונדרש שיפוץ מקיף של מערכות המים והתברואה בעזה. השיקום חייב לתת עדיפות לחוסן מול סכסוכים עתידיים ולכלול מערכות גיבוי שימנעו קריסה מוחלטת בעת משבר. גישה כזו, הנתמכת על ידי ארגוני בניית השלום הסביבתיים אקופיס ומכון הערבה, תורמים בינלאומיים וכן גופי פיתוח, היא חיונית להבטחת קיימות ארוכת טווח (CSIS, 2024b).

שיקום בר קיימא ושיתוף פעולה אזורי

ארגון אקופיס המזרח התיכון פועל למען שיקום אקולוגי בר קיימא של עזה ביום שאחרי המלחמה. יוזמות כמו הסכם מים תמורת חשמל, שעליו הסכימו ישראל, ירדן ואיחוד האמירויות בתחילת הדרך, מבליטות את

האמירויות בשיתוף פעולה כזה. הרחבת ההסכם כך שיכלול את הצד הפלסטיני רק תעצים את מעמדה של איחוד האמירויות כמנהיגה בתחום האקלים וכמסייעת לפלסטינים. מעורבותה של איחוד האמירויות, לא רק כגורם מממן אלא גם כשותפה אסטרטגית לפיתוח האזורי, תביא לכך שהן ישראל והן איחוד האמירויות יוכלו למצוא תמריצים לשיתוף פעולה מעמיק יותר. גישה זו ממצבת את איחוד האמירויות ככוח מוביל במאמצי האקלים, בהגנה על האינטרסים הפלסטיניים ובתרומה להרגעה אזורית.

חשיבותן של אחריותיות ושל רפורמה מבנית

שלב השיקום הוא מהותי, אולם מומחים וחוקרי סביבה מדגישים את החשיבות של טיפול בבעיות יסוד מדיניות ומבניות. ללא מנגנוני אחריותיות, משפטיים ומדיניים כאחד, קיים סיכון לכך שמאמצי השיקום יהיו תיקונים זמניים שלא ימנעו משברים עתידיים. הבטחת אחריותיות ושמירה על נורמות בינלאומיות שיגנו על תשתיות אזרחיות חיוניות ליצירת עתיד בר קיימא לעזה. מדובר בגישה שאינה עוסקת רק בבנייה מחדש של מבנים פיזיים אלא גם בטיפול חוסן ובשילוב של רצועת עזה במסגרת אזורית רחבה יותר להשגת יציבות ושלוש (CSIS, 2024b).

דיפלומטיה של אקלים וסביבה כאמצעי לניהול יחסים מורכבים

בהמשך לדיון על מסגרת לבניית שלום סביבתי נבחן כיצד השפיעה דיפלומטיית האקלים על יחסי איחוד האמירויות וישראל אחרי מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר והמלחמה בעזה שפרצה בעקבותיה.

שינוי בתפקידו של שיתוף פעולה סביבתי

למרות העלייה במתיחות וההידרדרות ביחסים הפומביים בין ישראל לאיחוד האמירויות, דיפלומטיית האקלים והדיפלומטיה הסביבתית ממשיכות לשמש ערוץ מרכזי לשימור הדיאלוג. ואולם בתפקידו של שיתוף הפעולה הסביבתי חל שינוי. לפני ה-7 באוקטובר הודגשו יוזמות סביבתיות כסמל לשיתוף פעולה ומנהיגות אזורית, ואילו אחריו שיתופי הפעולה נעשו גלויים פחות ונראו יותר כאמצעי דיפלומטי דיסקרטי במקום נכס של יחסים פומביים. פרויקטים סביבתיים משותפים אומנם נמשכים, אך הם מתבצעים מתחת לרדאר, עם פחות פרסום של יוזמות.

כך למשל, לוועידת האקלים בדובאי הגיע מספר מצומצם בלבד של נציגים ישראלים בהשוואה לתכנון הראשוני, והמגעים הוגבלו לגורמים בכירים ולמומחים

מתפקדת, וייתנו מענה מידי לתושבים הפלסטינים (Abu Daqa & Abramowitz, 2023).

שילוב משולש השלום ב-IMEC

הצעת "משולש השלום" של אקופיס שואפת לשלב את המסדרון הכלכלי הודו-המזרח התיכון-אירופה (IMEC) בתוך מסגרת אזורית רחבה יותר, הכוללת את הפלסטינים, הישראלים והירדנים. המסדרון הכלכלי IMEC, שהוא חלק מיוזמת קבוצת I2U2 הכוללת את ארצות הברית, הודו, איחוד האמירויות, ערב הסעודית, האיחוד האירופי, צרפת, איטליה וגרמניה, נועד לסייע לשינוע משאבים חיוניים כמו מזון, מים, אנרגיה ותשתיות. באמצעות הידוק הקשרים בין המזרח התיכון לאירופה, שבה גובר הביקוש לאנרגיה מתחדשת, IMEC יכול להציע תמריצים ניכרים לפיתוח פרויקטים של אנרגיה מתחדשת במזרח התיכון, ובפרט שמש ומימן.

הרחבת המסדרון כך שיכלול את עזה תוכל להציע הזדמנויות להשקעות באנרגיה מקיימת, שיענו הן על הצרכים המקומיים והן על הדרישות הכלליות של השוק האירופי. שילובה של עזה במסגרת IMEC לא רק יגביר את התלות הכלכלית ההדדית באזור אלא גם יעודד השקעות בתשתית אנרגיה מתחדשת בשטחים הפלסטיניים. המהלך יאפשר למדינות האזור למנף את הדרישה האירופית לאנרגיה נקייה ויעודד פיתוח כלכלי תוך קידום יעדי קיימות סביבתיים. בדרך זו יכול IMEC לשמש פלטפורמה אסטרטגית לקידום אנרגיה מתחדשת, שתביא תועלת הן לכלכלות המקומיות והן לכל האזור.

הקהילה הבינלאומית, ובכלל זה שחקנים כמו הבנק העולמי והפרלמנט האירופי, גילתה עניין רב בהרחבת המסדרון הכלכלי IMEC. אומנם יישום מלא של פרויקט כה גדול הוא בגדר מטרה ארוכת טווח, אולם חזון אסטרטגי מעין זה חיוני לשיקום אחרי המלחמה. פרויקטים כאלה עולים בקנה אחד עם יעדי הכלכלה והקיימות ומציעים יתרונות שגולים לעבר בניית שלום. מעורבותה של איחוד האמירויות ביוזמות כאלה לא רק תעצים את המנהיגות האזורית שלה אלא גם תגביר את היתרונות של הסכמי אברהם. באמצעות תמיכה בהכללה פלסטינית יכולות איחוד האמירויות וישראל להעצים את תפקידן בשיתוף הפעולה האזורי ולהבטיח תמיכה אזורית רחבה יותר לפרויקט המסדרון, שחשיבותו מכרעת בכל הנוגע לשאיפות המדיניות והכלכליות של איחוד האמירויות, בייחוד בשוק המימן המתפתח.

לאיחוד האמירויות תפקיד חיוני בתמיכה ובמימון של מפעלי התפלה ופרויקטים סביבתיים נוספים. ההסכם הראשוני בין ירדן לישראל הוכיח את העניין של איחוד

דיפלומטיה סביבתית מתפקדת עתה כצורה של מסווה דיפלומטי (diplomatic cover), המאפשר לשתי המדינות לנהל דיאלוג שאינו מעורר מחלוקת כמו בדיונים מדיניים וצבאיים גלויים.

את שיתוף הפעולה הסביבתי למאמצים דיפלומטיים רחבים יותר.

אתגרים ומגבלות

ובכל זאת, הדיפלומטיה הסביבתית מתמודדת עם מגבלות בולטות. המלחמה חשפה את שבריריותם של הערוצים הללו, שבאה לידי ביטוי בהיעדרותם של אישים מרכזיים מוועידת האקלים, כמו יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן וראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס, והעידה על מחלוקות מתעצמות. יתרה מכך, גילויי המחאה בוועידה כמו עזיבתה ההפגנתית של איראן הדגישו את המורכבות של שימוש בפלטפורמות סביבתיות למטרות דיפלומטיות רחבות בהקשר מדיני כה טעון באזור.

זאת ועוד, ביקורת גוברת מצד קהילות אקדמיות ואקטיביסטיות טוענת כי לא ניתן להפריד את שיתופי הפעולה הסביבתיים בין ישראל לאיחוד האמירויות מההקשר המדיני הרחב יותר, ובייחוד מהסבל הפלסטיני במלחמה הנוכחית. השקפה ביקורתית זו קוראת תיגר על יכולתן של איחוד האמירויות וישראל להשתמש בדיפלומטיה סביבתית ככלי ציבורי בולט למטרות מיתוג בעידן שאחרי ה-7 באוקטובר, ומגבילה את הנראות של שיתוף הפעולה.

סיכום ומסקנות: התפתחות היחסים הסביבתיים בין ישראל לאיחוד האמירויות

היחסים הסביבתיים בין ישראל לאיחוד האמירויות התפתחו מאוד מאז החתימה על הסכמי אברהם, וחלו בהם תמורות ניכרות בעקבות אירועי ה-7 באוקטובר 2023.

לפני ה-7 באוקטובר: תקופה של שיתוף פעולה מבטיח

לפני פרוץ המלחמה הנוכחית היה שיתוף הפעולה הסביבתי כלי מרכזי לבניית אמון בין ישראל לאיחוד האמירויות, תוך טיפוח קשרים דיפלומטיים דרך יעדים סביבתיים, כלכליים ופוליטיים משותפים. שתי המדינות מינפו את המומחיות הטכנולוגית ואת העוצמה הכלכלית שלהן כדי לטפל בבעיות כמו מחסור במים, חקלאות

טכניים. במקום להשתמש בשיתוף פעולה סביבתי כנושא מרכזי לקידום קשרים דו־צדדיים, איחוד האמירויות וישראל ממסגרות כעת את המגעים ביניהן ביתר זהירות ואיפוק, המשקפים את המורכבויות הגיאופוליטיות הנוכחיות.

דיפלומטיה סביבתית כמסווה דיפלומטי

דיפלומטיה סביבתית מתפקדת עתה כצורה של מסווה דיפלומטי (diplomatic cover), המאפשר לשתי המדינות לנהל דיאלוג שאינו מעורר מחלוקת כמו בדיונים מדיניים וצבאיים גלויים. סוגיות של אקלים חוצות מטבען גבולות לאומיים ומציעות מרחב ניטרלי לשיתוף פעולה, ולכן הן פחות טעונות פוליטית. פורומים כמו ועידת האקלים מספקים פלטפורמה לקיום דיונים מדיניים בהקשר של אתגרי אקלים גלובליים, ולא בנושאים הקשורים ישירות לסכסוך. מסגרת זו מאפשרת לישראל ולאיחוד האמירויות לשמור על תקשורת ושיתוף פעולה, גם אם מאמצים אלו מוצנעים או אפילו מוסווים בשיח ציבורי.

נוסף על כך, הזירה הסביבתית ממשיכה להיות מקור משיכה למשתתפים משכילים וליברלים, והיא מציעה לאיחוד האמירויות מסגרת נוחה יותר לקיום קשר עם ישראל. המעורבות מתנהלת בזירות שמאפשרת לשתי המדינות לקיים יחסים דיפלומטיים בצורה נוחה יותר.

אינטרס רב־צדדי והסכמה רחבה

שינוי חשוב נוסף בדיפלומטיה הסביבתית בין ישראל לאיחוד האמירויות הוא הדגש הגובר על רב־צדדיות. סוגיות אקלים וסביבה זוכות לעניין בינלאומי רב ולגיבוי ניכר מצד אירופה, ארצות הברית ומוסדות בינלאומיים. שיתוף פעולה רב־צדדי יספק בסיס תמיכה רחב לשיתוף הפעולה הסביבתי בין ישראל לאיחוד האמירויות ויהפוך אותו לישים יותר, גם לנוכח אילוצים. לדוגמה, חברי פרלמנט ממפלגת הירוקים האירופית ומכוני מחקר בינלאומיים המשיכו לארגן פורומים שבהם נדון שיתוף הפעולה הסביבתי בין איחוד האמירויות וישראל, תוך הדגשת החשיבות האוניברסלית של אתגרי האקלים.

מעורבות אסטרטגית עם בעלות ברית עולמיות

ועידת האקלים בדובאי הפכה לאירוע אסטרטגי עבור שתי המדינות, שאפשר להן ליצור קשר עם בעלות בריתן העולמיות ולמנף את הדיפלומטיה הסביבתית כדי להבטיח אינטרסים גיאופוליטיים רחבים יותר. הנשיא יצחק הרצוג ובכירים מאיחוד האמירויות נעזרו בוועידה כדי לדון לא רק בענייני אקלים אלא גם בדאגות ביטחוניות משותפות לגבי חמאס ואיראן, ולמעשה קשרו

הדיפלומטיה הסביבתית נותרה כלי רב ערך, אולם היא כרוכה גם בסיכון המוניטין, בפרט עבור איחוד האמירויות. התגברות הביקורת על תפקידה של ישראל בסוגיות סביבתיות אזוריות, לצד האשמות ב"קולוניאליזם ירוק" וב"אקו-נורמליזציה", עשויות להרתיע את איחוד האמירויות מחבירה פומבית לישראל בנושאי סביבה. המבקרים טוענים כי היוזמות הסביבתיות של ישראל מתעלמות לעיתים ואפילו מחמירות את העוולות כלפי הפלסטינים.

הדרך קדימה: אמינות והכללה

מעמדה הייחודי של איחוד האמירויות כשחקנית אזורית ומתווכת מעניק לה יכולת למנף את הדיפלומטיה הסביבתית לקידום שיתוף פעולה אזורי, ואולי אפילו לבניית שלום סביבתי. עם זאת, כדי שיוזמות אלו יהיו אפקטיביות עליהן להיות מכלילות ולתת מענה לצרכים הרחבים, כולל של הפלסטינים ושל בעלי עניין אזוריים אחרים.

מבחינתה של ישראל, האמינות של הדיפלומטיה הסביבתית שלה, במידה שזו תישאר בעדיפות לאומית, תלויה בהכרה בנזק הסביבתי הנובע ממדיניותה, בייחוד בעזה, ובמתן מענה לבעיות אלה. ישראל אומנם אינה האחראית הבלעדית לשחיקה האזורית בתחום הסביבה, אולם אין מנוס מקבלת אחריות על חלקה בבעיה, אם ברצונה לשמור על המוניטין שלה כמובילה בטכנולוגיה ירוקה וביוזמות אקלים. קבלת אחריות כזו, לצד הבטחת גישה שוויונית למשאבים כמו מים ואנרגיה, היא לא רק עניין בעל חשיבות אסטרטגית אלא גם עמדה מוסרית ברורה. אם ישראל לא תעשה זאת היא צפויה להסתכן בהתערערות השותפויות ארוכות הטווח שלה, ובכלל זה חלקים מרכזיים בשותפות עם איחוד האמירויות, וכן בפגיעה במעמדה בזירת האקלים.

התקדמות אמיתית תחייב יוזמות שהן לא רק אסטרטגיות מבחינה גיאופוליטית אלא גם נטועות היטב בערכים של צדק והכללה. התייחסות לסוגיות מדאיות אלה חיונית לשמירה על שיתוף פעולה סביבתי ולהבטחה כי במקום להחרף את המתחים, שיתוף הפעולה יתרום לבניית שלום.

קשה להפריז בחשיבותה של התקופה שקדמה ל-7 באוקטובר בהדגמת הפוטנציאל העצום של שיתוף פעולה סביבתי בין ישראל, איחוד האמירויות ומדינות האזור. באמצעות שילוב שותפויות מכלילות ביוזמות עתידיות יוכלו שתי המדינות לנצל את הדיפלומטיה הסביבתית ככלי רב עוצמה לקידום פיתוח ויציבות אזורית.

מקיימת ואנרגיה מתחדשת. שיתוף הפעולה שימש לא רק כאמצעי להתמודדות עם אתגרים סביבתיים, אלא גם כדרך להידוק היחסים הגיאופוליטיים. התפתחויות מרכזיות כללו:

- **סינרגיה טכנולוגית:** ישראל ואיחוד האמירויות שיתפו פעולה בטכנולוגיות מתקדמות לאנרגיה מתחדשת ולניהול מים, במטרה למצב את עצמן כמובילות אזוריות בתחום האקלים.
- **מעורבות בפרופיל גבוה:** מפגשים דו-צדדיים ופורומים רב-צדדיים, כמו פורום הנגב ויוזמת I2U2, הדגישו את מחויבות הצדדים לשיתוף פעולה בינלאומי בנושאי סביבה ואקלים. פרויקטים כמו הסכם אנרגיה מים המשולש עם ירדן הדגישו את הפוטנציאל לקידום שילוב אזורי וקיימות.
- **כלים לבניית אמון:** יוזמות סביבתיות המחישו את היכולת לבנות אמון בין שתי המדינות ואפשרו להן לשותף פעולה סביב אינטרסים משותפים. בה בעת הן הכשירו את הקרקע לקשרים דיפלומטיים וכלכליים מעמיקים יותר.
- **תמיכה נרחבת:** השותפויות זכו לתמיכה נרחבת מממשלות, ממובילים במגזר הפרטי ובחברה האזרחית, תוך חיזוק נרטיב של מנהיגות משותפת בחדשנות סביבתית.

אחרי ה-7 באוקטובר: כיול מחדש של האסטרטגיה וזהירות דיפלומטית

מתקפת חמאס על ישראל ב-7 באוקטובר שינתה באופן דרמטי את הדינמיקה של הקשרים הסביבתיים בין ישראל לאיחוד האמירויות. על רקע המתיחות המדינית והצבאית הגואה, שתי המדינות העריכו מחדש את הגישה שלהן לדיפלומטיה סביבתית:

- **הורדת הפרופיל הציבורי:** אומנם חלק מהפרויקטים הסביבתיים נמשכו, אולם הנראות של היוזמות ירדה באופן משמעותי. כך למשל, ההשתתפות הישראלית בוועידת האקלים בדובאי הצטמצמה לנוכח הרגישות סביב המלחמה.
- **דיפלומטיה סביבתית כערוץ דיפלומטי:** פלטפורמות כמו ועידת האקלים בדובאי אפשרו לישראל ולאיחוד האמירויות לשמור על מעורבות דיפלומטית באמצעות שיתוף פעולה סביבתי, שהוא ערוץ פחות שנוי במחלוקת גם בתקופות של מתיחות מדינית. עם זאת המגעים נעשו זהירים ופחות פומביים, בעוד שתי המדינות משתדלות לנווט את דרכן בסערה המדינית באזור.

- Abdul Kader, B., & Zaman, S. (2018, October 29). UAE gives over \$700m for renewable energy. UEA. <https://tinyurl.com/mre25nj6>
- Abdulkader, B. (2023, October 6). UAE as hub will help 'I2U2 food security corridor in India' control global food prices: Indian Minister. WAM. <https://tinyurl.com/y2wppxyt>
- Abu Daqa, T., & Abramowitz, Y.I. (2023, November 29). We will build back a better, more resilient Gaza. Newsweek. <https://tinyurl.com/3j7am4y2>
- Al Suwaidi, O.M.K., & Fredman, A. (2021, June 7). UAE-Israel greentech collaboration can transform the post-corona world. The Jerusalem Post. <https://tinyurl.com/3sbwk56n>
- Axios (2021, November 24). Scoop: Saudis tried to stop UAE-Israel-Jordan solar energy deal. <https://tinyurl.com/37jda52e>
- Bromberg, G., Majdalani, N., Abu Taleb, Y., & EcoPeace Middle East. (2020). A green blue deal for the Middle East. EcoPeace Middle East. <https://tinyurl.com/3kn8kec3>
- Chadha, M. (2015, January 25). UAE & France announce partnership to jointly fund renewable energy projects. Clean Technica. <https://tinyurl.com/4ayd7ccv>
- Climate Action Tracker (n.d.). UAE. <https://tinyurl.com/37yb2axu>
- CSIS - Center for Strategic and International Studies (2024a, July 23). Hasan Alhasan: The strategies of Gulf States. <https://tinyurl.com/4vk67ccy>
- CSIS - Center for Strategic and International Studies (2024b, July 26). Gaza's water crisis—what can be done. <https://tinyurl.com/55pavc47>
- CTECH (2021, December 22). Israeli climate-tech companies raise \$2.2 billion in 2021, 57% higher than 2020 record. <https://tinyurl.com/2p9khd9>
- Daoudy, M. (2023). Climate change and regional instability in the Middle East. CRE, Center for Preventive Action. <https://tinyurl.com/5n7f4dm4>
- Dewan, A. (2023, December 2). No-shows and walkouts as Israel-Hamas war looms over crucial climate talks. CNN. <https://tinyurl.com/mwh5cv26>
- Dresse, A., Fischhendler, I., Nielsen, J. S., & Zikos, D. (2018). Environmental peacebuilding: Towards a theoretical framework. *Cooperation and Conflict*, 54(1), 99–119. <https://doi.org/10.1177/0010836718808331>
- Eichner, I. (2024, May 16). Israel issues only temporary extension to water deal with Jordan. Ynet. <https://tinyurl.com/va766385>
- Eitan, A. (2021). Promoting renewable energy to cope with climate change — Policy Discourse in Israel. *Sustainability*, 13(6), 3170. <https://doi.org/10.3390/su13063170>
- Esfandiary, D., & Jandali, D. (2024, June 14). The UAE, Israel and a test of influence. Crisis Group. <https://tinyurl.com/3wxuukdp>
- Fortune Business Insights (2024, October 28). Green Technology and Sustainability Market Size, Share & Industry Analysis, By Component (Solutions & Services), By Deployment (Cloud & On Premise), By Enterprise Type (Large Enterprise and SMEs), By Implemented Technology (Internet of Things, AI &

פרנצ'סקה פסבנדר היא דוקטורנטית לחקר סכסוכים ופתרונם באוניברסיטת תל אביב בקבוצת המחקר של פרופ' אודי זומר. מחקרה הראשון **בניית שלום סביבתי: מפתרון סכסוכים אלימים לעבר שלום בר קיימא** עוסק בשאלה כיצד ניתן להרחיב את מסגרת בניית השלום הסביבתי מעבר למדינות החולקות משאבי טבע. כיום היא חוקרת פיתוח תוכניות רגישות לסכסוכים עבור פרויקטים של אנרגיה מתחדשת במדינות שברירות. franci.yahoo@gmail.com

פרופ' אודי זומר הוא המייסד והעומד בראש מרכז ברק למנהיגות באוניברסיטת תל אביב, וכן פרופסור בבית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים. ייסד ועמד בראש המרכז לחקר ארצות הברית באוניברסיטת תל אביב והיה יו"ר האקדמיה הישראלית הצעירה. זומר חבר באקדמיה הצעירה העולמית משנת 2019 ובמועצה המדעית של המרכז למחקר סייבר בינתחומי ע"ש בלווטניק, וכן עמית מחקר במכללת ג'ון ג'יי לצדק פלילי של אוניברסיטת העיר ניו יורק. udi.sommer@gmail.com

מקורות

המשרד להגנת הסביבה (2023, 29 בנובמבר). **נערכים לפתיחת ועידת האקלים COP28 בדובאי מחר (30/11)**. <https://tinyurl.com/pmd6ufzr>

משרד החקלאות וביטחון המזון (2022, 16 במרס). **טכנולוגיה חקלאית פורצת דרך מישראל אל שאר העולם** (הודעה לעיתונות). <https://tinyurl.com/28jfp5re>

- Analytics, Digital Twin, Cloud Computing, Blockchain), By Application (Air & Water Pollution Monitoring, Carbon Footprint Management, Crop Monitoring, Fire Detection, Forest Monitoring, Green Building, Soil Condition Monitoring, Sustainable Mining, Water Management, Weather Monitoring), Regional Forecast, 2024 – 2032. <https://tinyurl.com/59bhe5wx>
- GN Focus (2021, May 6). Israeli robotic solar cleaning company, Ecoppia, signs first landmark deal in the UAE with the support of IFIICC. Business. <https://tinyurl.com/3bvknwht>
- Goren, N. (2024, November 8). Strained Israel-Jordan ties are further tested by Gaza, but a turnaround is possible. Middle East Institute. <https://tinyurl.com/ya2ufuj2>
- Goren, N., Winter, O., & Negev, M. (2023, July 13). Regional environmental cooperation between Israel and its neighbors. Middle East Institute. <https://tinyurl.com/4sfwr29b>
- Harb, M. (2023, December 5). At COP28 summit, activists and officials voice concern over Gaza's environment, devastated by war. AP News. <https://tinyurl.com/53f7m9k2>
- Harkov, L., & Lazaroff, T. (2023, June 21). Negev Forum Summit called off due to expedited settlement proposal. The Jerusalem Post. <https://tinyurl.com/c8h7vbdj>
- Hemingway Jaynes, C. (2023, December 1). COP28 agrees to establish loss and damage fund for vulnerable countries. World Economic Forum. <https://tinyurl.com/4wydrpy5>

- Ide, T. (2019). The impact of environmental cooperation on peacemaking: Definitions, mechanisms, and empirical evidence. *International Studies Review*, 21(3), 327–346. <https://doi.org/10.1093/isr/viy014>
- Ide, T. (2020). The dark side of environmental peacebuilding. *World Development*, 127, 104777. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104777>
- Ignatius, D. (2024, July 23). The UAE tries to pull off an 'Abraham Redux' in Gaza. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/yndwr5vx>
- Klein Leichman, A. (2017, July 13). 5 Israeli precision-ag technologies making farms smarter. ISRAEL21c. <https://tinyurl.com/ycxne7pj>
- Luomi, M. (2015). *The international relations of the green economy in the Gulf: Lessons from the UAE's state-led energy transition*. The Oxford Institute for Energy Studies. <https://tinyurl.com/bddx6twx>
- Masdar (2021, January 21). *Masdar and EDF Renewables enter strategic alliance to explore renewable energy opportunities in Israel*. <https://tinyurl.com/4asdxs2u>
- Middle East Monitor (2024, July 26). *UAE proposes temporary international mission to restore order in Gaza*. <https://tinyurl.com/4pbyhawx>
- Mishra, A.R. (2024, January 2). *Israel-Hamas war may impact future I2U2 project collaboration efforts*. Business Standard. <https://tinyurl.com/5fevyj62>
- Mladenov, N. (2024). *The Arab Approach to Mediation—Reshaping diplomacy in a multipolar world*. The Washington Institute. <https://tinyurl.com/57hawzcc>
- NDTV (2024, February 29). *I2U2 continues to be priority for Biden administration: White House*. <https://tinyurl.com/6up5jfus>
- Paparella, F., & Burt, J.A. (2023). Climate of the United Arab Emirates: Present, past and impacts on life. In J.A. Burt (Ed.) *A natural history of the Emirates* (pp. 65–94). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-37397-8_3
- Reiche, D. (2010). Energy policies of Gulf Cooperation Council (GCC) countries: Possibilities and limitations of ecological modernization in rentier states. *Energy Policy*, 38(5), 2395–2403. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.12.031>
- Riedel, B., & Sachs, N. (2021, November 23). *Israel, Jordan, and the UAE energy deal is good news*. Brookings Institution. <https://tinyurl.com/2569hmc8>
- Rose, E., & Cornwell, A. (2024, May 8). *Gaza war cools Israel's once red-hot business ties with UAE*. Reuters. <https://tinyurl.com/bdevz27x>
- Sale, P.F., Feary, D.A., Burt, J.A., Bauman, A.G., Cavalcante, G.H., Drouillard, K.G., Kjerfve, B., Marquis, E., Trick, C.G., Usseglio, P., & Van Lavieren, H. (2010). The growing need for sustainable ecological management of marine communities of the Persian Gulf. *AMBIO*, 40(1), 4–17. <https://doi.org/10.1007/s13280-010-0092-6>
- Schaefer, P. (2023, March 30). *Climate change as an opportunity for cooperation in the Middle East*. Heinrich-Böll-Stiftung. <https://tinyurl.com/4ctk4bsj>
- Shqair, M. (2023a, November 16). *Arab-Israeli eco-normalisation: Greenwashing settler colonialism in Palestine and Jawlan*. tni. <https://tinyurl.com/3xu3ffts>
- Shqair, M. (2023b, November 30). *Cop28: "Eco-normalisation" goes ahead in Dubai despite Israeli war crimes*. Middle East Eye. <https://tinyurl.com/yuzc6h5z>
- Shqair, M., Hamouchene, H., & Rabhi, H. (2023, December 12). *How Arab eco-normalisation of Israel covers up its crimes*. Pressreader. <https://tinyurl.com/3vuet5dm>
- Shulman, S. (2021, July 16). *"We're both nations of problem-solvers," says UAE minister*. CTECH. <https://tinyurl.com/5kduxube>
- Singh, M. (2022). Agri-tech and Israel. In P.R. Kumaraswamy, (Ed.), *The Palgrave international handbook of Israel* (pp. 1–17). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-16-2717-0_62-1
- Sommer, U., & Fassbender, F. (2024). Environmental peacebuilding: Moving beyond resolving violence-ridden conflicts to sustaining peace. *World Development*, 178, 106555. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2024.106555>
- Sune, L. (2022, October 30). *The Israeli Green Paradox: A Global Cleantech Hub Catching up with Climate Change*. IPPI. <https://tinyurl.com/44ph7trx>
- Suri, N., & Sethi, H. (2023, February 27). *The I2U2: Where geography and economics meet*. Observer Research Foundation. <https://tinyurl.com/bp73zw27>
- Tal, A. (2020). Not just tolerated—A global leader: Lessons learned from Israel's experience in the United Nations Convention to combat desertification. *Israel Studies*, 25(1), 122–148. <https://doi.org/10.2979/israelstudies.25.1.06>
- Talabani, A.A. (2024). A review of food security in the United Arab Emirates. In Salman, A. & Tharwat, A. (Eds.), *Digital Governance & Security. AUEIRC 2020. Advances in Science, Technology & Innovation* (pp. 81–84). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-49302-7_10
- Taneja, K. (2023, November 23). *The Gaza crisis and challenge to future-proof I2U2*. Observer Research Foundation. <https://tinyurl.com/5ee56f6x>
- The New Arab Staff (2024, March 4). *Despite Gaza tensions, Jordan requests Israel to extend water deal by a year: Israeli broadcaster*. The New Arab. <https://tinyurl.com/mwafwvdu>
- The Times of India (2022, July 14). *PM Modi to participate in first I2U2 Leaders' Summit virtually*. <https://tinyurl.com/325ukyvc>
- TOI Staff (2015, November 27). *In diplomatic first, Israel to open mission in Abu Dhabi*. The Times of Israel. <https://tinyurl.com/3bppsbc>
- TOI Staff (2021, November 25). *Saudis attempted to block UAE-Israel-Jordan deal on energy, water — report*. Times of Israel. <https://tinyurl.com/3jamdkk9>
- Tress, L. (2021, January 20). *Israel's vertical field inks deal to deploy its farming system in UAE*. The Times of Israel. <https://tinyurl.com/4epczfur>
- Vakil, S., & Quilliam, N. (2023). *The Abraham Accords and Israel-UAE normalization: Shaping a new Middle East*. <https://tinyurl.com/2p9vvraw>
- Volcovic, V., James, W., & Peiper, E. (2023, December 23). *Clashes over fossil fuels, Gaza war at COP28 climate summit*. Reuters. <https://tinyurl.com/56k652ws>

- WAM (2021a, April 21). *UAE, Israeli ambassadors plant peace tree for Earth Day*. <https://tinyurl.com/ycbp9btb>
- WAM (2021b, July 17). *Mariam Almheiri explores cooperation in food and water security with Israel officials*. <https://tinyurl.com/4fhsnxfy>
- WAM (2023a, December 4). *COP28 launches partnership to support women's economic empowerment, ensure gender-responsive just transition during Gender Equality Day*. <https://tinyurl.com/ys5sm846>
- WAM (2023c, December 9). *Agriculture innovation mission for climate more than doubles investments to \$17 billion at COP28*. <https://wam.ae/a/aq1tyfv>
- Watergen (2021, June 1). *Watergen signs groundbreaking 3-way water research partnership with UAE and TA University*. <https://tinyurl.com/y2vtv85m>
- Weise, Z., Mathiesen, K., Cooper, C., & Lynch, S. (2023, December 3). *Renewed Israel-Gaza war crowds out climate at COP28*. POLITICO. <https://tinyurl.com/rp5uy8sa>
- Yosef, Y., Aguilar, E., & Alpert, P. (2019). Changes in extreme temperature and precipitation indices: Using an innovative daily homogenized database in Israel. *International Journal of Climatology*, 39(13), 5022–5045. <https://doi.org/10.1002/joc.6125>
- Zumbraegel, T. (2022). *Political power and environmental sustainability in Gulf monarchies*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-4431-4>

הערה

- 1 כל המומחים והמרואיינים המוזכרים במאמר ביקשו להישאר בעילום שם, בשל הנסיבות הנוכחיות.

תגובת אירופה למלחמה בעזה: יכולותיה ושאלת היותה שחקנית

מאיה שיאון צדקיהו

עזריאל ברמנט

מכון מיתווים, האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

תגובת האיחוד האירופי¹ למלחמה בעזה ספגה ביקורת רבה על היותה לא קוהרנטית ולא רלוונטית, וביקורת זו מעוררת ספק באשר ליכולתה של אירופה למלא תפקיד של שחקנית אמינה. האיחוד האירופי אכן אינו קוהרנטי, אולם הוא לא בלתי רלוונטי. הרלוונטיות העיקרית שלו היא בתחום האזרחי, בעיקר באמצעות מאמציו לשמר את הרשות הפלסטינית ולקדם בה רפורמות, ובשל תפקידו כבונה יכולת. ליכולות ולמעשים של האיחוד האירופי יש משמעות מדינית באשר ל"יום שאחרי" המלחמה. לאיחוד האירופי יש כלים רבים שביכולתו להפעיל באזור, אולם מחלוקות פנימיות וריבוי קולות מונעים ממנו לממש זאת ולמצות אותם במלואם באופן קולקטיבי. המאמר סוקר באילו תחומים ניכר ריבוי קולות וממפה את המחנות החדשים שנוצרו בתוך האיחוד האירופי בעקבות המלחמה בעזה.

מילות מפתח: אירופה, האיחוד האירופי, ישראל, עזה, פלסטינים, חמאס, הרשות הפלסטינית, שחקניות (actorness)

מבוא

פחות משבוע אחרי ה-7 באוקטובר 2023 כבר היו מי שמיהרו לטעון כי "מלחמת ישראל-חמאס חשפה את חוסר הרלוונטיות של האיחוד האירופי" (Karnitschnig, 2023). "לאף אחד לא אכפת מה אירופה חושבת", צלפה הביקורת. "אירופה נדחקה לתפקיד של ארגון לא-ממשלתי חדור כוונות טובות שתרומתו ההומניטרית מתקבלת בברכה, אך זוכה להתעלמות בכל יתר [התחומים]". רבים בישראל, באירופה ובעולם מסכימים שכך הם פני הדברים, אולם ברצוננו להציג תמונה מדויקת יותר. אכן, בניגוד למלחמה באוקראינה, אירופה מתקשה לגבש קול חזק ומאוחד בנוגע למלחמת ישראל-חמאס בעזה. המסר הלא-אחיד של האיחוד האירופי פוגע מאוד ביכולתו להצטייר כשחקן אמין ומונע ממנו למלא תפקיד משמעותי בשעה שהמלחמה מתרחבת. עם זאת, אירופה היא שחקנית מדרג ביניים ורלוונטית לרפורמה של הרשות הפלסטינית, לבנייה מחדש של עזה ולמאמצים רחבים יותר לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

בשנת 2018 טען נשיא הנציבות האירופית דאז, ז'אן-קלוד יונקר, כי לא מספיק שאירופה תפעיל את כוחה הפיננסי. עליה ללמוד לפעול גם בזירה העולמית: "האיחוד האירופי הוא מממן גלובלי, אבל חייב להפוך גם לשחקן גלובלי" (European Parliament, 2018).

ג'וזף בורל, הנציג העליון (HR – High Representative) של האיחוד האירופי למדיניות החוץ והביטחון המשותפת (CFSP – Common Foreign and Security Policy), טען ב־2019 כי אירופה "חייבת ללמוד במהירות לדבר בשפת הכוח" ולא להסתמך רק על כוחך או נורמטיבי, כפי שנהגה בעבר (European Union External Action, 2020). במהלך שלושת העשורים האחרונים היה האיחוד האירופי התורם המרכזי לפלסטינים. הוא הפך לשחקן אזרחי משמעותי, אבל לא לשחקן מדיני משמעותי בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובוודאי לא לשחקן ביטחוני (ראו Bouris 2014; Hollis 1997). בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בנושא היעדר ה"שחקניות" [היותו שחקן בזירה הבינלאומית] של האיחוד האירופי ראו Toje (2008). מה השתנה (אם בכלל) בשחקניות (actorness) של האיחוד האירופי מאז ה-7 באוקטובר?

מאמר זה מתמקד בתגובה האירופית למלחמה בעזה ובעיונות כלפי ישראל ברחבי האזור. המאמר אומנם מתרכז באיחוד האירופי אך הוא דן בקצרה גם בפעולות שנקטו מדינות אירופיות אחרות, ובעיקר בריטניה. המטרה היא להציג תיאור אמפירי וניתוח של התגובה, היכולות והשחקניות של אירופה במלחמה האזורית.

בפתח המאמר מוצג השינוי שחל בעמדות האירופיות – מתמיכה חזקה וסולידריות עם ישראל

במו עיניהם את הקהילות ההרוסות, נפגשו עם קרובי משפחה של החטופים וחזרו על זכותה של ישראל לפעול להגנה עצמית. בין הראשונים שהגיעו, כבר ב־13 באוקטובר, היו נשיאת הנציבות האירופית אורסולה פון דר ליין ונשיאת הפרלמנט האירופי רוברטה מצולה. קנצלר גרמניה אולף שולץ, ראש ממשלת בריטניה רישי סונאק, ראשת ממשלת איטליה ג'ורג'ה מלוני ונשיא צרפת עמנואל מקרון הגיעו בין 17 ל-24 באוקטובר כדי להביע את הזדהותם עם העם בישראל. מספר שבועות לאחר מכן הגיע הנציג העליון של האיחוד האירופי, ג'וזף בורל. היה זה ביקורו הראשון בישראל מאז כניסתו לתפקיד בשנת 2019 (Lis, 2023). כ־80 מתוך 100 ביקורים רמי דרג בישראל בין 7 באוקטובר 2023 למאי 2024 היו מאירופה (נתונים שנמסרו במפגש במשרד החוץ, 23 ביוני 2024). הישראלים הרגישו שהם לא לבד.

במשך שבועות מספר הייתה למלחמה בעזה עדיפות על פני המלחמה באוקראינה בסדר היום של האיחוד האירופי. שלל הודעות, נאומים, הצהרות של מועצת ענייני החוץ (FAC) ומסקנות של המועצה האירופית גינו את התקפת חמאס בביטויים החריפים ביותר.

ואולם עם התמשכות המלחמה בעזה, התמיכה האירופית בישראל פחתה בהדרגה. התמיכה בזכותה של ישראל להגן על עצמה מותנית בכך שאזרחים יזכו להגנה בהתאם לדין הבינלאומי והדין ההומניטרי הבינלאומי (IL & IHL). על רקע מספרם ההולך וגדל של הפלסטינים שנהרגו בעזה והמצב ההומניטרי הקשה שם, הדעות באירופה פנו בהדרגה נגד ישראל. נוסף על כך, סירובה של ממשלת נתניהו להסכים להפסקת אש או לדון בתוכניות ליום שאחרי המלחמה, דחייתה המוחלטת את הרעיון שהרשות הפלסטינית תתפקד כחלופה לחמאס בעזה והתנגדותה הנחרצת לאפשרות של הקמת מדינה פלסטינית בטווח הארוך — כל אלה יצרו קושי רב עבור יידי ישראל באירופה, משום שתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית היא העמדה המשותפת של 27 מדינות האיחוד האירופי, וכן בריטניה ונורווגיה.

התביעות הבינלאומיות שמתנהלות נגד ישראל מקשות על אירופה לתמוך בה, בייחוד תחת ממשלת הימין הקיצוני הנוכחית שלה. בדצמבר 2023 עתרה דרום אפריקה לבית הדין הבינלאומי לצדק (ICJ), אשר חוקר כעת טענות שלפיהן ישראל מבצעת רצח עם בעזה. בחודש מאי 2024 הגיש התובע של בית הדין הפלילי הבינלאומי (ICC) בקשה להוצאת צווי מעצר נגד ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הביטחון יואב

אחרי הטבח ב־7 באוקטובר, לביקורת נוקבת על ישראל וממשלתה. בחלק השני מובא מיפוי שמראה היכן האיחוד האירופי הוא גורם מממן בלבד, והיכן הוא שחקן. נסקרות ההחלטות והפעולות של האיחוד האירופי בתחום ההומניטרי, בניית מדינה פלסטינית, הזירה הדיפלומטית, שימוש ב"מקלות" ובסנקציות והחלטות ופעולות בתחום הצבאי. החלק השלישי דן בסוגיית המחלוקות שנפערו באיחוד האירופי ופגעו ביכולתו לפעול כשחקן משמעותי באזור, סוקר את ריבוי הקולות בתוך הנציבות האירופית, בין ראשי מוסדות באיחוד האירופי ובעיקר בין המדינות החברות בשורה של נושאים, וכן ממפה את המחנות החדשים שנוצרו באירופה סביב הסכסוך. בפרק הסיכום והמסקנות מוצגת הערכה בדבר תגובת האיחוד האירופי למלחמה בעזה, יכולותיו ושחקניותו במלחמה בעזה. טענתנו היא שהאיחוד האירופי הצליח לרשום הישגים אחדים בתחומים רגישים פחות, בעיקר כבונה יכולת ברשות הפלסטינית. כוחו הפיננסי בא לידי ביטוי בפעילות הומניטרית חשובה ובעיקר במאמצים למנוע קריסה פיננסית של הרשות. אירופה פעלה גם לשיפור הביטחון הימי בעקבות התקפות החות'ים. למרות מחלוקות המונעות מהאיחוד האירופי להפוך לשחקן אפקטיבי בזירה הישראלית-פלסטינית, יש לו עדיין תפקיד חשוב.

האיחוד האירופי והמלחמה בעזה: מתמיכה בישראל לביקורת כלפיה

הסולידריות של אירופה עם ישראל בעקבות טבח חמאס ב־7 באוקטובר וחטיפתם של יותר מ־250 אזרחים וחילים הייתה ראויה לציון. היא הייתה מיידית, מקיפה ונחרצת. תמיכה פוליטית הגיעה מכל רחבי אירופה והיה גינוי חריף מקיר לקיר כלפי חמאס. כל המדינות החברות באיחוד האירופי תמכו בזכותה של ישראל להגן על עצמה. עוצמת הסולידריות עם ישראל באה לידי ביטוי בשורה של הצהרות, ביקורים ופעולות.

במשך שבועות מספר הייתה למלחמה בעזה עדיפות על פני המלחמה באוקראינה בסדר היום של האיחוד האירופי. שלל הודעות, נאומים, הצהרות של מועצת ענייני החוץ (FAC) ומסקנות של המועצה האירופית גינו את התקפת חמאס בביטויים החריפים ביותר (European Council, 2023). החלטה חסרת תקדים של הפרלמנט האירופי קראה לחסל את חמאס — 500 קולות תמכו ו־21 הצביעו נגד (European Parliament, 2023a). ביטויי התמיכה המילוליים היו חשובים לישראל והעניקו לה לגיטימיות למלחמה בחמאס.

במפגן סולידריות מרשים ביקרו בישראל בתוך שבועות ספורים ראשי מדינות רבים, וכן שרי חוץ והגנה מכל רחבי אירופה. הם ביקרו בדרום הארץ כדי לראות

למצב שבן] רוסיה מפירה אותן (EEAS Press Team, 2024a).

האמינות של אירופה ויכולתה לגבש קואליציה בינלאומית רחבה נגד רוסיה מתערערות עקב התפיסה של מדינות בדרום הגלובלי כי יחסה של אירופה כלפי המלחמה בעזה מוכיח את המוסר הכפול שלה. התמיכה בישראל מצד חלק ממדינות אירופה גובה מחיר מן האיחוד האירופי כולו, והיא משפיעה על יחסיו עם הדרום הגלובלי ועל הטיעונים והמוניטין שלו כתומך באוקראינה.

השחקניות של האיחוד האירופי: מגורם מממן לשחקן?

האיחוד האירופי נקט צעדים מעשיים במספר תחומים, בניסיון להפוך מגורם מממן בלבד בסכסוך לשחקן בפועל. מטרתו הייתה להתערב ולהשפיע על מסלול הסכסוך דרך הפעלת מנופים עם שחקנים נוספים, ובפרט על ידי הפעלת כוחו הפיננסי. הוא ניהל גם מבצע הגנה לסיכול מתקפות של החות'ים על ספינות ונקט צעדים נגד מימון חמאס. הוא אימץ סנקציות נגד מתנחלים ישראלים אלימים כדרך להשפיע על הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל, אבל עיקר השחקניות שלו נובעת מתפקידו הבולט בשימור מצבה הכלכלי של הרשות הפלסטינית ומהתנניית תרומות האיחוד ברפורמות מהותיות ומקיפות שתבצע הרשות, לצד תנאים מוסכמים של ארצות הברית והאיחוד לחזרת הרשות לשלוט בעזה (ראו להלן).

בתחום ההומניטרי: גורם מממן חשוב, ניסיון לפעול כשחקן

אין ספק שהאיחוד האירופי הוא גורם מממן חשוב. היקף הסיוע ההומניטרי הכולל שסיפקו 27 המדינות החברות באיחוד לפלסטינים מ-7 באוקטובר 2023 ועד ספטמבר 2024 גדל פי ארבעה ויותר והגיע ל-678 מיליון אירו, ואילו היקף הסיוע של האיחוד האירופי גדל פי תשעה – מ-28 ל-262 מיליון אירו (European Council, n.d.; European Parliament, 2023b; Reuters 2023). לשם השוואה, במהלך אותה תקופה תרמה ארצות הברית לפלסטינים מיליארד דולר (USAID, 2024b). הנציבות האירופית ומספר מדינות חברות ניסו גם הן לפעול כשחקניות, באמצעות גיבוש כוח רב-צדדי שסייע ליצור נתיב חדש להעברת סיוע הומניטרי. במאס 2024 השיקו הנציבות האירופית, קפריסין, ארצות הברית ואיחוד האמירויות את 'ווזמת אמלתיאה' – הפעלת נתיב ימי להעברת סיוע חירום מקפריסין לחלק הצפוני

גלנט. ביולי פרסם בית הדין הבינלאומי לצדק חוות דעת מייעצת על הכיבוש המתמשך של ישראל בשטחים הפלסטיניים (התיק נפתח ב-2022). המשפט הבינלאומי והמשפט ההומניטרי הבינלאומי נמנים עם עמודי התווך הנורמטיביים של מדיניות החוץ של האיחוד האירופי. יתרה מכך, למרות ההבדלים הגדולים בין המלחמה המתחוללת באוקראינה לזו שבעזה, בשל העמדה האירופית, התובעת מרוסיה להיצמד לדין הבינלאומי ולדין ההומניטרי הבינלאומי ומטילה סנקציות נרחבות על מוסקבה, הואשם האיחוד האירופי במוסר כפול בנוגע להתנהלות ישראל בעזה. האשמה כזו פוגעת במוניטין ובאינטרסים של האיחוד האירופי בדרום הגלובלי.

הסולידריות האירופית עם ישראל וההשתתפות בקריאתה להפסקת אש יצרו מתיחות ביחסי מדינות אירופה עם מדינות בדרום הגלובלי. מאז פברואר 2022 השקיעה אירופה מאמצים רבים בגיוס מדינות אלו לתמוך באוקראינה, אולם מניין ההרוגים המדאיג בעזה והמצב ההומניטרי החמור חיבלו במאמצים אלה. השוואה בין שתי המלחמות היא בעייתית (Navon, 2024), אולם מדינות הדרום הגלובלי מעלות טענות אלו, וחלק מהאירופאים אימצו אותן. כפי שמציין מרטין קונצ'ני (Konečný, 2024):

המאמצים לשכנע [את הדרום הגלובלי] שתמיכת אירופה באוקראינה מול התוקפנות הרוסית נשענת על עקרונות אוניברסליים של המשפט הבינלאומי, ולא על אג'נדה גיאופוליטית של המערב, ירדו לטמיון כאשר המערב סטה מאותם העקרונות בעזה.

ג'וזף בורל מודה שזוהי בעיה עבור האיחוד האירופי, וכי הוא מתמודד באופן קבוע עם האשמות במוסר כפול:

מה שקורה היום בעזה משליך על אירופה באופן שאנשים פשוט לא מצליחים להבין. הם ראו את ההתערבות המהירה וההחלטית שלנו בתמיכה באוקראינה, והם תוהים לגבי הדרך שבה אנחנו מתייחסים למה שקורה בפלסטין [...] התפיסה היא שערך חיי האזרחים באוקראינה אינו זהה לערך החיים בעזה, שבה יש יותר מ-34 אלף הרוגים, רוב התושבים עקורים, ילדים גוועים ברעב והתמיכה ההומניטרית נחסמת. התפיסה היא שפחות אכפת לנו אם יש הפרה של החלטות מועצת הביטחון של האו"ם, כפי שעושה ישראל באשר להתנחלויות, [בניגוד

הרשות נמצאת במצב כלכלי קשה מזה שנים רבות, והחרמת כספים עלולה להביא לקריסתה. תרחיש כזה יערער עוד יותר את היציבות בגדה המערבית ובאזור. אחרי שהאיחוד האירופי והמדינות החברות בו השקיעו כל כך הרבה בבניית הרשות הפלסטינית כעמוד השדרה הממסדי של המדינה הפלסטינית העתידית ובשיפור מערכות הממשל, תפקיד האיחוד כגורם מממן בולט לעין ויש לו משמעות של שחקן.

הסיוע הכספי שמעביר האיחוד האירופי לפלסטינים ממחיש את ההזדמנות שלו להפוך לשחקן משמעותי יותר. נוסף על סיוע הומניטרי, האיחוד האירופי הוא התורם הגדול ביותר לרשות הפלסטינית.

ביולי 2024 חתם הנציב לענייני שכנות והרחבה (DG NEAR), האחראי על תוכניות הסיוע למדינות השוכנות ממזרח ומדרום לאיחוד האירופי, על 'מסמך כוונות' עם הרשות הפלסטינית שבו הוכרז על חבילת סיוע חירום של 400 מיליון אירושטשולם עד ספטמבר, בכפוף לפרורמות בשמונה תחומים (DG NEAR, 2024a,b). מלבד מיליון תפקיד חשוב בשימור הרשות, האיחוד האירופי משתמש במנוף הפיננסי שלו כדי ללחוץ על הרשות לבצע רפורמות על ידי הפעלת מנגנוני התניה (כפי שנעשה עם מועמדות המבקשות להצטרף לאיחוד). לאיחוד האירופי ניסיון מהותי ומומחיות רבה בבניית מדינה בכלל, ועם הרשות הפלסטינית בפרט. האיחוד האירופי יכול להשתמש בכוחו הפיננסי כדי לסייע בשיקום עצמאותה של מערכת המשפט הפלסטינית, וכן למתן את ההקצנה במערכת החינוך הפלסטינית ולבצע בה רפורמות (Tzoreff, 2024), אם כי הדרך הטובה ביותר לטפל במערכת החינוך היא שיתוף פעולה עם איחוד האמירויות וערב הסעודית). אם מאמצי האיחוד לשיקום הרשות הפלסטינית יצלחו, תגבר האמינות שלו כשחקן אזורי. הצבת תנאים זהירה לרשות עשויה לבנות אמון כלפי ישראל, וכך לאפשר לאיחוד האירופי למלא תפקיד משמעותי יותר כשחקן, לא רק מול הרשות אלא גם בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

בניית יכולת ליום שאחרי המלחמה – שחקן מבוסס

האיחוד האירופי מקדם את הקמת המדינה הפלסטינית באמצעות בניית יכולת מזה כמה עשורים. חודש אחרי ה-7 באוקטובר תיאמו ארצות הברית, האיחוד האירופי ובריטניה את תנאי היסוד להפסקת אש, שיובילו לתוכנית בת קיימא וארוכת טווח ליום שאחרי המלחמה בעזה

של רצועת עזה. קפריסין הציעה יוזמה זאת כשלושה שבועות אחרי ה-7 באוקטובר (Stamouli, 2023), אך היא יצאה לדרך רק במאסר בעקבות החרפת המצב ההומניטרי בצפון עזה. ארצות הברית הייתה השחקנית המרכזית ביישום הפרויקט בעזה ובנתה את המזח, ואילו אירופה הקימה את מרכז תיאום ההצלה המשותף בלרנקה. במבצע השתתפו גם גרמניה, יוון, איטליה, הולנד ובריטניה (ECHO, 2024).

הפער בין הציפיות למימוש של יוזמת אמלתיאה היה גדול. היו ציפיות רבות לכך שבקיבולת מלאה הנתבי יוכל לאפשר העברת סיוע הומניטרי ל-500 אלף בני אדם לפחות (USAID, 2024a), אולם היקף הסיוע שהועבר בפועל היה קטן מאוד (7,000 טונות – כמות שוות ערך ל-350 משאיות בלבד, או יום וחצי של סיוע המועבר ביבשה). בין מאי ליוני פעל המזח במשך 12 ימים בלבד, בגלל מזג אוויר גרוע והצורך בתיקונים, בעוד עלויות הבנייה שלו היו יותר מ-230 מיליון דולר. מספר ספינות אירופיות העבירו מטען למזח, וארגוני סיוע ברצועה עסקו בחלוקה. בסופו של דבר ארצות הברית פירקה את המזח בסוף יולי (Cleaver, 2024). במקום המזח הוסט הנתבי הימי לנמל אשדוד, והסיוע נכנס לעזה דרך מעברים יבשתיים. השפעתה של יוזמת אמלתיאה על המאמצים ההומניטריים הייתה רק קוסמטית, והיא תרמה מעט מאוד לשחקניות אירופיות של ממש.

בסוגיית המדינה הפלסטינית – גורם מממן חשוב ואולי שחקן משמעותי

הסיוע הכספי שמעביר האיחוד האירופי לפלסטינים ממחיש את ההזדמנות שלו להפוך לשחקן משמעותי יותר. נוסף על סיוע הומניטרי, האיחוד האירופי הוא התורם הגדול ביותר לרשות הפלסטינית. היקף הסיוע שלו מגיע הרבה מעבר ל-1.2 מיליארד אירו שתוכננו במקור לשנים 2021-2024 (European Commission, 2023). זהו מנוף פוטנציאלי מול הרשות הפלסטינית שהאיחוד הסתייג עד כה משימוש בו, אולם נראה שהדבר השתנה. הרשות הפלסטינית תלויה בישראל לגביית מיסי יבוא בשמה, המהווים 64 אחוזים מסך הכנסותיה. הגדלת המימון מצד האיחוד האירופי לרשות הפלסטינית היא ניסיון להילחם בהחלטת ממשלת ישראל להחרים חלק מהכנסות הפלסטינים ממיסים. החרמת הכספים שמוביל שר האוצר בצלאל סמוטריץ' החלה כבר בינואר 2023, בשל מדיניות התשלומים מעודדת הטרור של הרשות (תשלומים למשפחות של אסירים פלסטינים בבתי הכלא הישראליים ולפלסטינים שהרגו ישראלים). אחרי ה-7 באוקטובר החרמה ישראל גם את החלק בתקציב הרשות שמועבר לעזה באופן שוטף (גל, 2023; 2024TOI Staff).

לענייני חוץ של האיחוד האירופי. יוזמתו נדונה אך לא התקדמה, ולמעשה מתה בטרם נולדה בעקבות התנגדויות פנימיות של מדינות חברות. זאת ועוד, ממשל בידן שמר על שתיקה בעניין התוכנית, ככל הנראה גם בשל התנגדות ישראל ליוזמה. גורם נוסף לכישלון הוא שבורל נתפס כפרופלסטיני, עד כדי כך שכמה ראשי מדינות חברות באיחוד הודיעו לו שהוא אינו מייצג אותם (Moens et al., 2024), ואחרים תיארו אותו כ"אובססיבי" לנושא.

במסגרת יוזמה דיפלומטית נוספת מ־27 במאי הזמין בורל את שרי החוץ של מצרים, ירדן, איחוד האמירויות, ערב הסעודית וקטר (המכונות 'החמישייה הערבית') למועצה לענייני חוץ. הדיון התמקד במציאת פתרון מדיני לסכסוך ובמסלולים פוטנציאליים לשיתוף פעולה כאמצעי לפתרון. בורל השתמש בפגישות וביוזמות אלה להידוק יחסי האיחוד האירופי עם המדינות הערביות, לכאורה על מנת לשפר את השחקניות של האיחוד, למרות שלכל הצדדים היה ברור מראש שלא צפוי לצאת מהן דבר.

הפגישה הבאה התקיימה במדריד ב־13 בספטמבר, במטרה לדון ב"צורך להגביר את המעורבות של הקהילה הבינלאומית בשלום ובביטחון במזרח התיכון ובאתגר של יצירת קונצנזוס בינלאומי להתקדמות על בסיס פתרון שתי המדינות" (EEAS Press Team, 2024c). למעשה הפגישה הוכיחה את חוסר הקונצנזוס בנושא, שכן רק ארבעה שרי חוץ אירופאים השתתפו בה (ספרד, אירלנד, סלובניה ונורווגיה), יחד עם הרשות הפלסטינית וחמש מדינות ערביות.

מאמצים רציניים יותר נעשו למניעת הסלמה צבאית בין ישראל לחזבאללה, וצרפת מילאה תפקיד מוביל בפעילות למיתון המצב. האינטרס של אירופה הוא שלבנון לא תהפוך למדינה כושלת, והיא גם רוצה למנוע את זרמי הפליטים הצפויים בעקבות מלחמה בין ישראל ללבנון. ב־13 ביוני אמר הנשיא מקרון כי צרפת וארצות הברית הסכימו עקרונית להקים עם ישראל קבוצה משולשת, במטרה להתקדם בהצעה הצרפתית לבלימת האלימות בגבול לבנון (Boxerman et al., 2024). עם זאת ישראל לא תמיד הראתה נכונות להיענות למעורבות דיפלומטית צרפתית או אירופית בנושא. במהלך השנה האחרונה טען חזבאללה כי המפתח לסיום המערכה בצפון הוא השגת הפסקת אש בעזה, אשר תלויה במידה רבה בהסכמה בין חמאס לישראל על שחרור כל החטופים. ישראל מנסה לאחרונה לנתק את הזיקה הזאת באמצעות המערכה בלבנון. לסיכום, בכל הקשור ליוזמות דיפלומטיות לסיום המלחמה בעזה ובלבנון, אירופה נמצאת בשוליים. צרפת ואירופה אכן

ויכללו את חזרת הרשות לעזה (Gal & Sion-Tzidkiyahu, 2024). נכון להיום ממשלת ישראל אינה מסכימה להצעות אלו, אולם למרות זאת החלו ההכנות בצד האירופי. לדוגמה, ב־27 במאי הביעה המועצה לענייני חוץ (FAC) את הסכמתה העקרונית להפעיל מחדש את משלחת האיחוד האירופי לסיוע במעבר רפיח (EUBAM Rafah). זהו כוח אזרחי שפעל מחוץ לרפיח עד השתלטות חמאס על הרצועה ב־2007. נראה שיש נכונות באיחוד האירופי להפעלתו מחדש, אך יש צורך באישור ובתיאום עם הרשות הפלסטינית, מצרים וישראל, ולפי דיווחים ישראל דחתה אפשרות זו (בראל, 2024). כדי להשיג שחקניות, על האיחוד האירופי להוכיח את אמינותו ולפעול לבניית אמון כלפי ישראל.

המנדט של משלחת השיטור של האיחוד האירופי לשטחים הפלסטיניים (EUPOL COPPS) – כוח הדרכה של האיחוד לשיטור ולבניית יכולת שלטון חוק ברשות הפלסטינית – כבר כולל את רצועת עזה, אך גם הוא הפסיק לפעול ברצועה מאז השתלטות חמאס. ניתן יהיה להרחיב את התוכניות האופרטיביות של המשלחת כחלק מתהליך שיקום הרשות הפלסטינית, לקראת חזרתה האפשרית לרצועת עזה (Sion-Tzidkiyahu, 2024a). משלחות כאלה מאפשרות לאיחוד האירופי להיות לא רק גורם מממן אלא גם שחקן בדרג ביניים. משלחות אלו יכולות להיות מרכיב מרכזי בנוכחות האזרחית של האיחוד האירופי בשטח בזירה הפלסטינית.

החזית הדיפלומטית (הכושלת)

אירופה הייתה פעילה בחזית הדיפלומטית והציעה מספר יוזמות, אולם אף אחת מהן לא יצאה לפועל. המועצה האירופית, למשל, אימצה רק כלי אחד. ב־27 באוקטובר דחפה ספרד לכלול במסקנות המועצה האירופית תמיכה בכינוס ועידת שלום (European Council, 2023). אף שהמהלך נראה מנותק מהמציאות בשטח, הוא תאם את היעדים הדיפלומטיים שהציג ג'וזף בורל. האחרון אכן יזם יוזמות דיפלומטיות אחדות, שיש לראותן בהקשר של 'יוזמת מאמצי יום השלום' (Peace Day Effort Initiative) שלו – ניסיון לתמרץ את חידוש תהליך השלום הישראלי-פלסטיני – שהושקה בספטמבר 2023 אך נעצרה בעקבות המלחמה (Sion-Tzidkiyahu, 2024a).

בינואר 2024 הגיש בורל מסמך לא-רשמי בן 12 נקודות בנושא 'גיבוש תוכנית שלום מקיפה', ובו הצעה לכנס ועידת שלום מכינה בשיתוף מדינות ערב הפרגמטיות (Psara & Liboreiro, 2024). ב־22 בינואר הזמין בורל את שרי החוץ של ארבע מדינות ערביות ושל ישראל והרשות הפלסטינית לדיונים נפרדים במועצה

על הקושי המדיני של האיחוד האירופי לחצות את מה שנחשב לקו אדום במדיניותו כלפי ישראל, ובכל זאת הוא נחצה לבסוף.

לאיחוד האירופי יש מנוף כלכלי נכבד מול ישראל, בהיותו שותף הסחר הגדול ביותר שלה. עד כה האיחוד האירופי לא הראה נכונות להשתמש במנוף זה מול ישראל שבתוך קווי 1967, מה גם שלא ניתן היה להגיע לרף הגבוה של הסכמה פה אחד במועצת ענייני החוץ או במועצה האירופית (ראו מחלוקת לגבי הסכם ההתאגדות להלן). מחיר המלחמה הוא פוליטיזציה מחודשת או עודפת של היחסים בכל היבט של שיתוף פעולה, עלייה באנטישמיות ובעמדות האנטי-ישראליות, כולל חרמות סמויים או גלויים הצומחים מלמטה והמחיר של אובדן הזדמנויות. לדוגמה, לא צפוי שהאיחוד האירופי יוכל לחתום עם ישראל על הסכם מסוג "רשימת עדיפויות" (Partnership Priorities) בזמן הקרוב (שיאון צדקיהו, 2022). כמו כן סביר להניח שחתימה על הסכם סחר חדש בין בריטניה לישראל, שנמצא כעת במשא ומתן, תציב אתגר מדיני גדול יותר לממשלת הלייבור.

אפשר להבחין בקלות היחסית של קבלת החלטות ברמת המדינה, בהשוואה לרמת האיחוד. חלק ממדינות אירופה גילו נכונות רבה יותר להטיל איסורים על מכירת נשק לישראל. בפברואר 2024 הורה בית משפט בהולנד לממשלת הולנד לעצור משלוח לישראל של חלקי מטוס הקרב F-35 מתוצרת ארצות הברית, בשל חשש שהם ישמשו להפרת החוק הבינלאומי. הממשלה ערערה ובינתיים שלחה את מרבית החלקים לארצות הברית, ומשם הם נשלחו לישראל. שלוש מדינות אירופיות נקטו צעדים להשעיה מלאה של יצוא צבאי לישראל: ספרד, איטליה, והחלק הוולוני בבלגיה. בריטניה, דנמרק וגרמניה בוחנות כל מקרה לגופו כשמדובר ברישיונות היצוא. מבין כולן גרמניה היא המדינה המשמעותית ביותר: בין 2019 ל-2023 ישראל ייבאה 30 אחוזים מהנשק שלה מגרמניה, ו-69 אחוזים מארצות הברית (Maya_Sion, 2024b; Bermant 2024a). לכן הנזק שנגרם מאיסור משלוחי הנשק שמטילות מדינות באירופה מורגש פחות בתחום הצבאי-ביטחוני ויותר בתחום המדיני והדיפלומטי. המחשה לכך אפשר למצוא בקריאתו של הנשיא מקרון בתחילת אוקטובר 2024 להטיל אמברגו נשק על ישראל, אם כי הוא התייחס רק למלחמה בעזה, לא למלחמה עם חזבאללה ושלוחות איראניות אחרות. נוסף על כך צרפת מנעה מחברות ישראליות להשתתף ביריד הנשק הבינלאומי Eurosatory שהתקיים ביוני, והיא צפויה ככל הנראה לחסום את השתתפותן בתערוכת ההגנה Euronaval המתקיימת בנובמבר.

הוכיחו את תפקידן הפיננסי כשאספו באוקטובר מיליארד דולר עבור לבנון.

החלת משטר של מקלות וסנקציות

הצעתו של נשיא צרפת מקרון לבנות קואליציה בינלאומית נגד חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני, בנוסח הקואליציה נגד דאע"ש, לא צברה תאוצה (France 24, 2023). ואולם צרפת אירחה בפריז ב-13 בדצמבר 2023 פגישה רב-צדדית, שנועדה להגביר את הלוחמה הפיננסית נגד ארגוני טרור אלו באמצעות התמקדות במקורות המימון שלהם, ויזמה פעולות לבלימת התפשטות תוכני טרור באינטרנט (France Diplomacy, 2023). אחרי שהאיחוד האירופי הגדיר בשנת 2003 את חמאס והג'האד האסלאמי כארגוני טרור, אימצה מועצת האיחוד האירופי ב-19 בינואר 2024 חבילה של סנקציות נוספות נגדם, כולל הקפאת נכסים של מנהיגים צבאיים וביניהם יחיא סינוואר (EUR-Lex, 2024a). החלטה זו אפשרה לאיחוד האירופי לנקוט צעדים נגד אנשים וגופים נוספים התומכים בפעולות אלימות של חמאס והג'האד האסלאמי, מסייעים להן או מאפשרים זאת. ואולם האיחוד לא המשיך לנקוט צעדים או מהלכים נוספים, למשל נגד חברות קש בטורקיה, שיכלו להגביר את השחקניות שלו. האיחוד האירופי עדכן את רשימת הסנקציות ביוני והוסיף לה שישה אנשים ושלוש ישויות (Council of the EU, 2024b).

לראשונה הוטלו סנקציות גם על מתנחלים ישראלים אלימים ועל חלק מארגוניהם בגדה המערבית (לדוגמה, ארגון להבה). תהליך הטלת הסנקציות התברר כאיטי ומורכב מבחינה מדינית עבור האיחוד האירופי, יותר מאשר עבור מדינות אחרות או מדינות החברות בו. ארצות הברית הטילה סבב ראשון של סנקציות כאלה ב-1 בפברואר, והחריפה אותן ב-14 במארס. בריטניה וצרפת הלכו בעקבותיה כעבור שבועיים. מועצת ענייני החוץ של האיחוד הצליחה רק ב-18 במארס להגיע לרף הגבוה של הסכמה פה אחד, ולהתגבר על ההתנגדות הצ'כית וההונגרית. כאשר המועצה פרסמה לבסוף את רשימת הסנקציות ב-19 באפריל, היא כללה ארבעה אנשים ושני ארגונים (EUR-Lex, 2024b, Council of the EU, 2024a). הסבב השני של סנקציות שהטיל האיחוד האירופי הגיע רק ב-15 ביולי וכלל עוד חמישה אנשים ושלושה ארגונים² (Council of the EU, 2024c). אלה שמשטר הסנקציות של האיחוד האירופי הוחל עליהם "נתונים להקפאת נכסים, וחל איסור על העברת כספים או משאבים כלכליים, במישרין או בעקיפין, אליהם או לטובתם". האיחוד האירופי הטיל עליהם גם איסור נסיעה. הקצב האיטי של אימוץ הסנקציות מעיד

תפקיד צבאי הגנתי

במידה שאירופה ממלאת בכלל תפקיד צבאי, יש הבחנה ברורה בין בריטניה לאיחוד האירופי. מייד אחרי ה־7 באוקטובר בריטניה הצטרפה לארצות הברית בשיגור שתי ספינות קרב למזרח הים התיכון, כדי לתמוך בישראל ולהרתיע את חזבאללה ואיראן ממתקפה כוללת. הן בריטניה והן צרפת היו מעורבות ביירוט התקיפות האיראניות נגד ישראל באפריל, ומאוחר יותר באוקטובר (TOI Staff & Agencies, 2024).

התפקיד הצבאי של האיחוד האירופי צמח בתגובה לשיבוש נתיב הסחר בים האדום על ידי החות'ים, שתקפו יותר מארבעים ספינות במצר באב אל-מנדב מאז מתקפתם הראשונה ב־19 בנובמבר 2023. ב־11 בינואר 2024 החלו תקיפות ממוקדות של ארצות הברית ובריטניה נגד בסיסי החות'ים. ב־19 בפברואר פתח האיחוד האירופי במבצע EUNAVFOR Aspides, אולם בניגוד לארצות הברית ולבריטניה, כללי הפתיחה באש שלו הגנתיים בלבד. המנדט הוא להגן על אוניות סוחר ולהשיב את חופש הניווט, ולא לתקוף ישירות עמדות של החות'ים. בנתיב הימי המאויים, בין אסיה דרך תעלת סואץ לאירופה, עוברים 12 אחוזים מהסחר העולמי, ויש לו חשיבות מיוחדת עבור מדינות דרום אירופה והים התיכון. נתיבי ים חלופיים מכפילים את עלויות המשלוח בתקופה שבה האינפלציה באיחוד האירופי ממילא גבוהה, ויוקר המחיה הוא נושא חברתי ופוליטי רגיש.

עד יולי 2024 ליוו חמש פריגטות אירופיות יותר מ־170 ספינות סוחר ויירוטו 19 טילים וכטב"מים של החות'ים (Al-Batati, 2024; EEAS Press Team, 2024b). הניסיון של האיחוד האירופי לאבטח את תוואי תעלת סואץ חיוני גם עבור מצרים וכלכלת האזור. המבצע של האיחוד האירופי הפחית במידה מסוימת את הנזק הכלכלי שנגרם על ידי החות'ים בזכות שיפור הביטחון הימי, והגן על אינטרסים מסחריים אירופיים, אזוריים ובינלאומיים. הוא גם הגביר את שיתוף הפעולה הצבאי תחת פיקודו של האיחוד (Matoi & Caba-Maria, 2024). ואולם הצלחת המבצע הצבאי המשותף של האיחוד האירופי, ארצות הברית ובריטניה מוגבלת, במקרה הטוב. התנועה בתוואי ימי זה התייצבה מאז ינואר על 50-60 אחוזים בהשוואה לחודשים המקבילים ב־2023 (Gard, 2024).

נטייה לריבוי קולות באירופה

מייד אחרי ה־7 באוקטובר, לצד הפגנת הסולידריות העמוקה והנרחבת עם ישראל והגינני החרף לחמאס, התגלו נושאים רבים שבהם האיחוד האירופי לא דיבר בקול אחד. ריבוי הקולות החל בתוך הנציבות האירופית והתרחב לאי-הסכמה גלויה בין ראשי מוסדות האיחוד

האירופי, ולאחר מכן בין המדינות החברות, בנושאים כמו מימון לפלסטינים, קריאות להפסקת אש, הכרה במדינה פלסטינית, התביעה של דרום אפריקה נגד ישראל בבית הדין הבינלאומי לצדק ונושא התשלומים לאונר"א. ריבוי הקולות פוגע ביכולתו של האיחוד האירופי למלא תפקיד משמעותי באזור.

הקשיים בתוך הנציבות האירופית החלו לאחר שנציב השכנות והרחבה, אוליבר וארהלי ההונגרי, צייץ בטוויטר ב־9 באוקטובר 2023 כי הסיוע לפלסטינים יקוצץ. כמה שעות לאחר מכן צייץ הנציב לניהול משברים, יאנז לנארצ'ץ' הסלובני, כי הסיוע ההומניטרי דווקא יוכפל. הוא זכה לתמיכת הנציג העליון ג'וזף בורל, שטען כי על האיחוד האירופי לתמוך בפלסטינים "יותר, לא פחות", וקבע כי זוהי עמדתן של 95 אחוזים מהמדינות החברות. בורל הדגיש כי האיחוד האירופי מבחין בין ארגוני טרור כמו חמאס והג'האד האסלאמי לבין הרשות הפלסטינית ואזרחים פלסטינים. בהמשך אותו יום הבהיר דובר הנציבות כי לא יהיה קיצוץ בסיוע. במקום זאת החליטה הנציבות לבדוק את העברת הכספים לפלסטינים, על מנת לוודא שלא יגיע מימון לחמאס או לג'האד האסלאמי (Moens et al., 2023). הליך הבדיקה הסתיים בנובמבר בהחלטה להמשיך בהעברת הכספים וכאמור (בהינתן המצב ההומניטרי), להגדיל את היקפם (European Commission, 2023).

בין ראשי מוסדות האיחוד האירופי, נשיא המועצה האירופית שארל מישל מתח ביקורת על נשיאת הנציבות האירופית אורסולה פון דר ליין, על כך שבדברים שנשאה במסיבת עיתונאים משותפת עם ראש ממשלת ישראל נתניהו באוקטובר 2023 היא ציינה כי לישראל יש זכות להגן על עצמה, מבלי לסייג כי הדבר חייב להיעשות בהתאם לדין הבינלאומי ולדין ההומניטרי הבינלאומי. לדברי מישל ואחרים, ההימנעות מאזכור ערכי הליבה של האיחוד האירופי ביטאה את עמדתה הפרו-ישראלית של הנשיאה. היא הואשמה כי חרגה מסמכויותיה, לא ייצגה כראוי את האינטרסים של האיחוד האירופי, וכן כי "ערערה את מעמדו של האיחוד האירופי כשחקן אמין וכמתווך הוגן בין ישראל לפלסטין" והקרינה לדרום הגלובלי תדמית של מוסר כפול (Borges de Castro, 2023). כמו כן, בצעד חריג פרסמו 850 עובדי מוסדות האיחוד האירופי מכתב תלונה על ההשמטה של פון דר ליין (Agence Europe, 2023).

ישנם פערים ניכרים גם בין מדינות חברות באיחוד האירופי. בסוגיית הפסקת האש הסכימו ראשי 27 המדינות החברות במועצה האירופית ב־27 באוקטובר על ניסוח הקורא לישראל לאפשר "מסדרונות הומניטריים והפוגות לצרכים הומניטריים" (European Council, 2023).

עוד חמש מדינות חברות באיחוד האירופי (אוסטריה, צ'כיה, איטליה, הונגריה וצרפת) הביעו את תמיכתן בישראל, ובריטניה (תחת הממשלה השמרנית) הצטרפה אליהן. אירלנד, סלובניה, בלגיה וספרד הצטרפו לתמיכה בדרום אפריקה. מדינות חברות אחרות הסתפקו בקריאה לישראל לציית לפסיקות בית הדין, לדיון הבינלאומי ולדין ההומניטרי הבינלאומי (Sion-Tzidkiyahu, 2024c).

ב־14 בפברואר שלחו ראשי ממשלות ספרד ואירלנד מכתב שקרא לנשיאה פון דר ליין לבדוק בדחיפות אם ישראל עומדת בהתחייבויותיה לשמור על זכויות אדם, שהן "מרכיב חיוני" בהסכם ההתאגדות בין האיחוד האירופי לישראל. הדרישה הייתה לנקוט אמצעים הולמים אם יתברר שישראל הפרה זכויות אדם (Lynch, 2024). הסכם ההתאגדות הוא הבסיס ליחסי האיחוד האירופי וישראל בשלל תחומים: סחר, כלכלה, דיאלוג מדיני וכן השתתפות בתוכניות שונות של האיחוד האירופי כגון Erasmus ו־Horizon Europe. הייתה זו הפעם הראשונה שדרישה כזו הגיעה מדרג של ראשי ממשלה. עם זאת, חילוקי דעות הביאו לזניחת הבקשה בישיבת מועצת ענייני החוץ שהתקיימה ב־18 במארס.

ב־27 במאי קיימה מועצת שרי החוץ לראשונה דיון "משמעותי" על נקיטת צעדים נגד ישראל, ככל שהיא לא תצייט לדיון ההומניטרי הבינלאומי (Weatherald, 2024). זאת לאחר שבית הדין הפלילי הבינלאומי (ICC) הוציא ב־20 במאי בקשות לצוויו מעצר נגד נתניהו וגלנט, ובית הדין הבינלאומי לצדק (ICJ) הוציא ב־24 במאי פסיקת ביניים שלפיה ישראל נדרשת לציית לדיון ההומניטרי הבינלאומי בפעילותה ברפיח. לדברי שר החוץ של אירלנד מיהאל מרטין, "היה קונצנזוס ברור מאוד לגבי הצורך לקיים את החלטות המוסדות המשפטיים ההומניטריים הבינלאומיים", ה־ICJ וה־ICC. עם זאת, המסקנה היחידה שקיבלה מועצת ענייני החוץ הייתה שיש לקיים פגישה של מועצת ההתאגדות בין האיחוד האירופי לישראל עם שר החוץ דאז ישראל כ"ץ, כדי להתייחס לדאגות החמורות של האיחוד האירופי ולבקש את תגובתה של ישראל לגבי ציות ל־ICJ. למרות הקריאות מאירלנד וממדינות אחרות, לא נוסח מסמך סנקציות נגד ישראל. עד כה המכתב לא השיג הרבה מעבר לכותרות והזמנה בלתי נעימה לשר כ"ץ.

ההכרה במדינה פלסטינית היא מוקד מרכזי של מחלוקת באירופה. אומנם יש קונצנזוס לגבי פתרון שתי המדינות, אולם הדעות חלוקות לגבי איך ומתי לקדם אותו. ב־30 בינואר 2024 היה שר החוץ הבריטי דיוויד קמרון הראשון מאז 7 באוקטובר ששקל בפומבי להכיר במדינה פלסטינית. נשיא צרפת עמנואל מקרון, ראשת ממשלת איטליה ג'ורג'ה מלוני ובכירים בגרמניה

(2023). שעות רבות נדרשו כדי להגיע להסכמה על המונח 'הפוגות' ברבים, שנועד למנוע את הרושם של קריאה להפסקת אש קבועה. באותו יום ממש התפצלו המדינות החברות לשלושה מחנות, על רקע החלטה של העצרת הכללית של האו"ם שגינתה את הטרור וקראה ל"הפוגה הומניטרית מיידיה, עמידה ומתמשכת, שתוביל להפסקת פעולות האיבה". שמונה מדינות חברות הצביעו בעד הנוסח, 15 נמנעו וארבע הצביעו נגד, מכיוון שהחלטה לא הזכירה את חמאס או את הטבח ב־7 באוקטובר (Alessandri & Ruiz Devesa, 2023; UNGA 2023). מחלוקות אלה הוכיחו שוב את הקושי של 27 המדינות החברות לדבר בקול אחד על סוגיות בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ניתוח ההצבעות של מדינות האיחוד האירופי בעצרת הכללית של האו"ם בסוגיה הפלסטינית מלמד שיש הסכמה פה אחד בין 27 המדינות החברות ובריטניה על המטרה הסופית של "זכות הפלסטינים להגדרה עצמית" ו"על ריבונות קבועה של העם הפלסטיני בשטחים הכבושים" (שתי החלטות שהתקבלו ב־19 בדצמבר 2023). ואולם כאשר הדברים הגיעו להצבעה מעשית יותר, כמו קריאה להפסקת אש ב־12 בדצמבר או קבלת פלסטין כמדינה חברה באו"ם ב־10 במאי 2024, האיחוד האירופי התפצל שוב לשלושה מחנות. מתוך שמונה החלטות שהתקבלו בין 7 באוקטובר 2023 ל־10 במאי 2024 לגבי הסוגיה הפלסטינית והמלחמה בעזה, האיחוד האירופי נשאר מאוחד רק בשלוש מהן (Maya_Sion, 2024). ניתוח זה מראה שאירופה מצליחה להיות מאוחדת בכל הנוגע לתמיכה בפתרון שתי המדינות, אך היא חלוקה ומפוצלת בעניין התרגום של מטרה זו למדיניות קונקרטית.

בעקבות ההאשמות של ישראל כי חלק מעובדי אונר"א השתתפו בטבח ב־7 באוקטובר (UNRWA, 2024), התפצלו המדינות החברות באיחוד גם בשאלה אם להשעות את המימון לאונר"א. האיחוד האירופי ו־11 מדינות אירופיות (ביניהן בריטניה) השעו לזמן קצר את המימון, ואילו שמונה מדינות אחרות נמנעו מכך (Maya_Sion, 2024). ריבוי קולות נוסף נרשם עם חידוש המימון. האיחוד האירופי צירף שלושה תנאים לחידוש המימון לאונר"א. תנאים אלה יכלו לשמש להפעלת כוחו הנורמטיבי, או לפחות להשמעת קול מאוחד מצד כל המממנים של אונר"א, אולם האיחוד לא הצליח לעשות סדר בבית וכל מדינה חברה אימצה תנאים שונים, כאשר רוב המדינות לא התנו אף תנאי.

התיק של דרום אפריקה נגד ישראל בבית הדין הבינלאומי לצדק בהאג הוא דוגמה נוספת למחלוקת. גרמניה הודיעה כי תצטרף כצד שלישי לצד ישראל.

האחריות ההיסטורית ארוכת השנים של גרמניה לביטחונה של ישראל, או ההיגיון המסדר המדינתי (Staatsraison, המקבילה של Raison d'Etat) של גרמניה, עומדים כעת למבחן. מחויבות זו הוכנסה להסכמים קואליציוניים בגרמניה מאז 2008, כולל בממשלה הנוכחית של מפלגת ה-SPD (המפלגה הסוציאל-דמוקרטית) עם הירוקים והליברלים. למרות הביקורת על ישראל, גרמניה ממשיכה לתמוך בה. עם זאת, על רקע האשמות שישראל מפירה את הדין הבינלאומי וההומניטרי, גרמניה הראתה נכונות לבחון מחדש את המשך מכירת הנשק שלה לישראל, לרבות אפשרות לעכב אספקת פריטים מסוימים. קולות אלו גוברים לאחר הוצאת צווי המעצר הבינלאומיים על ידי ה-ICC לנתניהו ולגלנט.

מחנות כאלה עשויים להשתנות בעקבות בחירות, כפי שניתן היה לראות בבלגיה ביוני ובבריטניה ביולי – שם ממשלת הלייבור החדשה בהנהגתו של קיר סטארמר כבר משכה את התנגדותה לצו מעצר בינלאומי לנתניהו ולגלנט. ממשלה זו גם השעתה 30 מתוך 350 רישיונות יצוא נשק לישראל (Bermant, 2024b). עם זאת סטארמר פסל איסור מוחלט על יצוא נשק מבריטניה לישראל, באומרו כי "הממשלה תשגה אם תאמץ עמדה כזו" (Hardman, 2024).

בשנים האחרונות של ממשלות נתניהו הידקה ישראל את קשריה עם יוון וקפריסין ועם חלק ממדינות מרכז אירופה ומזרח אירופה, כמו המדינות הבלטיות, רומניה ובלגיה, ונעזרה בבריתות אלה כדי להתמודד עם הצבעות נגדה באיחוד האירופי. דיפלומטיית "הפרד וסכל" של נתניהו רתמה את תמיכתן של מדינות חברות ידידותיות כדי לחסום או לרכך החלטות אנטי-ישראליות (שיאון צדקיהו, 2021; לחלוקה למחנות בעבר ראו Asseburg, 2019). טקטיקה זו הייתה אפקטיבית כאשר הסכסוך הישראלי-פלסטיני בלט פחות בסדר היום העולמי או מול מהלכים עתירי השלכות, כגון בחינה מחדש של הסכם התאגדות האיחוד האירופי ישראל. ואולם במהלך המלחמה בעזה האסטרטגיה הזו פועלת רק עד נקודה מסוימת. לדוגמה, היא לא מנעה סנקציות על מתנחלים ישראלים אלימים ועל ארגונים שלהם. הדגש של האיחוד האירופי על הדין הבינלאומי וההומניטרי רק מתחזק בשל המלחמה בין רוסיה לאוקראינה. בשל פסק הדין של בית הדין הבינלאומי לצדק בעניין הכיבוש הישראלי, התביעות של דרום אפריקה בנושא עזה ובקשת בית הדין הפלילי הבינלאומי להוציא צווים נגד נתניהו וגלנט – מרחב התמרון של האיחוד האירופי והמדינות החברות מצטמצם בכל הקשור לישראל הנלחמת בעזה.

צינון שהם שוקלים זאת, אך לא נקטו פעולות כלשהן. ספרד, אירלנד ונורווגיה הכירו בפלסטין ב-28 במאי, ואחריהן סלובניה ב-5 ביוני, שהפכה למדינה ה-147 בעולם וה-11 באיחוד האירופי שעשתה זאת (למעט ההכרה של שוודיה ב-2014, הכרות קודמות היו ב-1988 מצד מדינות קומוניסטיות לשעבר וכן קפריסין, שלא היתה אז חברה באיחוד האירופי). בלגיה ודנמרק בחרו שלא להכיר בפלסטין. הכרה כזו יכולה אומנם להניב יתרונות פוליטיים-מדיניים פנימיים ובינלאומיים, אולם עבור הפלסטינים היא במידה רבה סמלית, שכן המציאות בשטח נותרת ללא שינוי. ריבוי קולות זה ממחיש שוב כיצד אירופה מסכימה על הרעיון של שתי מדינות לשני עמים, אך חלוקה בשאלה איך ומתי להשיג את המטרה.

ההכרה במדינה פלסטינית היא מוקד מרכזי של מחלוקת באירופה. אומנם יש קונצנזוס לגבי פתרון שתי המדינות, אולם הדעות חלוקות לגבי איך ומתי לקדם אותו.

סידור מחודש של מחנות

בחלוף שנה מאז ה-7 באוקטובר צ'כיה והונגריה ממשיכות להביע תמיכה רבה בישראל, ואילו בריטניה, גרמניה, יוון, קפריסין וכמה ממדינות מרכז אירופה, שהביעו תחילה תמיכה נחרצת בישראל, אימצו עמדה מורכבת יותר בחודשים שלאחר מכן. כולן מדגישות את החשיבות של ציות לדין הבינלאומי וההומניטרי ברצועת עזה. כאשר ביטחונה של ישראל היה על הפרק, כפי שקרה באמצע אפריל 2024 ושוב בתחילת אוקטובר, בריטניה וצרפת נטלו חלק פעיל בסיכול התקפות הטילים של איראן והדגישו את עמדתן כי לישראל יש זכות להגן על עצמה. ספרד, אירלנד, בלגיה, סלובניה ומלטה חזרו במהרה לעמדתן הביקורתית כלפי ישראל, וספרד ואירלנד אף קוראות לבחון את הסכם התאגדות האיחוד האירופי ישראל. שתי המדינות הכירו רשמית במדינה הפלסטינית, לצד נורווגיה וסלובניה.

בסופו של דבר, המסורות הנורמטיביות והאינטרסים העצמיים הצרים של הממשלה בכל מדינה אירופית הם שקובעים את המדיניות כלפי ישראל והפלסטינים, יותר מאשר הצורך לגבש תגובה אירופית הרמונית, מאוחדת וקוהרנטית. לנוכח מגוון הגישות הנורמטיביות והאינטרסנטיות, קשה להשיג קונצנזוס במועצת שרי החוץ או במועצה האירופית. מצב זה משקף יותר את מדיניות CFSP (מדיניות החוץ והביטחון המשותפת של האיחוד האירופי) ה"ישנה", ולא את התגובה הנמרצת והתקיפה של האיחוד האירופי למלחמה של רוסיה באוקראינה.

לוח 1: חלוקה מחודשת למחנות באירופה – 2019 לעומת 2024 לפי "הביקורתית ביותר" או "התומכת ביותר" בממשלת ישראל

עמדות המדינות החברות באיחוד האירופי בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני נכון ל-2019 על פי מוראל אסבורג (Asseburg, 2019). החיצים ← מסמנים את כיוון השתנות העמדה ב-2024.			
התומכות ביותר בממשלת ישראל	מאזנות	הביקורתיות ביותר כלפי ממשלת ישראל	
הונגריה צ'כיה אוסטריה	→ *בריטניה → גרמניה (מתמיכה חזקה למתונה) איטליה הולנד	← צרפת ← בלגיה* ← ספרד ← אירלנד ← לוקסמבורג ← מלטה ← סלובניה ← פורטוגל	נותרו באותו מחנה (מודגש)
→ קפריסין → יוון → רומניה → בולגריה → קרואטיה → לטביה → ליטא → אסטוניה → פולין → סלובקיה		← שוודיה ← דנמרק ← פינלנד	החליפו מחנה מאז 2019 ←

*השתנה לאחר בחירות ארציות/ עתיד להשתנות כשתורכב ממשלה חדשה.

לוח 2: המצב הנוכחי של החלוקה למחנות באירופה בסוגיה הישראלית, שנה אחרי ה-7 באוקטובר

הביקורתיות ביותר כלפי ישראל	ביקורת מתונה כלפי ישראל	ביקורתיות – עם נטייה למרכז	תומכות – עם נטייה למרכז	תמיכה מתונה בישראל	התומכות ביותר בישראל
אירלנד ספרד סלובניה בלגיה* (לפני בחירות)	צרפת (מתניידת) לוקסמבורג פורטוגל מלטה בלגיה* (צפי לממשלה חדשה)	פינלנד דנמרק פולין אסטוניה ליטא יוון קפריסין	הולנד שוודיה סלובקיה	גרמניה איטליה רומניה בולגריה קרואטיה לטביה	צ'כיה הונגריה אוסטריה
3	5	7	3	6	3

* לפני / אחרי בחירות/ צפי תחת הממשלה החדשה.

איראן ושלוחיה ואת המאבק שלה ללגיטימיות. התוצאה בחלוף שנה אחת מהמלחמה היא הרצף שלהלן, מהביקורתית ביותר כלפי ישראל לתומכת ביותר, כפי שמוצג בלוח 2. המסקנה המרכזית היא ההתמכרות האירופית. לעיתים הסוגיות שעל הפרק עלולות לסתור זו את זו, למשל בין העמידה על זכותה של ישראל להגן על עצמה לבין הדרך שבה היא בוחרת/נתפסת באופן ניהול המלחמה בעזה, עד כדי האשמות בהפרת הדין הבינלאומי.

לוח 1 מתאר את החלוקה המחודשת למחנות באירופה בעקבות מלחמת חרבות ברזל. החיצים מסמנים את התזוזה של מדינות בין 2019 לימים אלה. רוב התזוזה היא מהמחנה הפרו-ישראלי או הפרו-פלסטיני לכיוון המרכז. המדינות המודגשות לא שינו עמדתן. החלוקה הנוכחית למחנות בנוגע לישראל מורכבת הרבה יותר משהייתה לפני ה-7 באוקטובר. היא אינה עוסקת רק בהיעדר תהליך שלום ישראלי-פלסטיני, כיבוש ישראלי ובניית התנחלויות. עתה היא כוללת את ביטחונה של ישראל, את זכותה להגן על עצמה מפני

סיכום ומסקנות

מיידי אחרי מתקפת ה-7 באוקטובר האיחוד האירופי הפגין סולידריות איתנה עם ישראל בשעתה הקשה ביותר. ואולם ככל שמספר האזרחים ההרוגים בעזה עלה והמצב ההומניטרי הידרדר, החלו רוב מנהיגי אירופה להתרחק מממשלת ישראל ולהחריף את הביקורת כלפיה. למרות הסכמה כללית על פתרון שתי המדינות, המחלוקות בשאלה כיצד ומתי להתקדם בכיוון זה משתקות את האיחוד האירופי. מלחמת עזה הוכיחה שוב את הקושי של 27 המדינות החברות לדבר בקול אחד בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

מלחמת עזה חשפה שוב את המחלוקות, את ריבוי הקולות ואת תהליך קבלת ההחלטות המסורבל, האופייניים לאיחוד האירופי בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

בשל הצורך בקונצנזוס, הפעולה היחידה שעליה הסכים האיחוד האירופי הייתה הטלת סנקציות על מתנחלים ישראלים אלימים וארגונים. שאר המהלכים נעשו על ידי קבוצות קטנות של המדינות החברות: חלקן הצטרפו לתביעה נגד ישראל שהגישה דרום אפריקה לבית הדין הבינלאומי לצדק; ארבע מדינות הכירו בפלסטיין כמדינה; ושתיים ביקשו לבחון מחדש את הסכם התאגדות האיחוד האירופי-ישראל.

מלחמת עזה חשפה שוב את המחלוקות, את ריבוי הקולות ואת תהליך קבלת ההחלטות המסורבל, האופייניים לאיחוד האירופי בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני. באוגוסט 2024 הודה ג'וזף בורל כי "הסכסוך הפלסטיני-ישראלי הוא אחד הנושאים הקשים ביותר לבניית קונצנזוס בין 27 מדינות האיחוד, כנראה יותר מכל נושא אחר", וציין זאת כאבן נגף להתערבות אפקטיבית (Scheidlin, 2024).

אז מה השתנה (אם בכלל) ביכולתו של האיחוד האירופי לפעול כשחקן מאז 7 באוקטובר 2023? לכאורה לא הרבה. האיחוד האירופי יכול להציע מגוון כלים פיננסיים ואזרחיים עבור המצב הנוכחי וליום שאחרי המלחמה. האיחוד הוא "שלמן" (מממן) משמעותי של סיוע הומניטרי אך פחות שחקן בפועל, בשטח. הוא שחקן חשוב בבניית יכולות ומדינה לפלסטינים, ומוכן לפרוס מחדש את EUPOL COPPS בעזה ואת EUBAM בנקודת הגבול ברפיח. חידוש פעילותם של כוחות אלה עשוי לחזק את השחקניות של האיחוד האירופי ואת השתתפותן בבנייה מחדש של רצועת עזה ביום שאחרי. בגדה המערבית האיחוד האירופי כבר ממלא תפקיד משמעותי. בתקופה שבה גורמים בממשלת נתניהו פועלים בגלוי להביא לקריסתה הפיננסית של

הרשות הפלסטינית, תפקידו של האיחוד האירופי כגורם מייצב במימון הרשות ובמניעת קריסתה הוא מכריע. זהו תפקיד חיוני לשימור פתרון שתי המדינות ולסיוע במניעת התלקחות גדולה בגדה המערבית.

מכיוון שכל היוזמות הדיפלומטיות של האיחוד האירופי נכשלו ולא הוסכמו בין החברות באיחוד, וארצות הברית לרוב התעלמה מהן, על האיחוד לחשוב כיצד להגביר את השחקניות שלו. המנוף הפוטנציאלי החשוב ביותר של האיחוד נובע מהיותו התורם הגדול ביותר לרשות הפלסטינית. הנציב לענייני שכנות והרחבה (DG NEAR), שביכולתו לפעול בעקביות, יכול להפעיל את כוחו הפיננסי כדי לשקם את הרשות הפלסטינית בכפוף להתנחות מסוימות, וכך להגביר את השחקניות והאמינות של האיחוד האירופי. זהו המנוף הפוטנציאלי העיקרי של האיחוד האירופי, שיכול להגביר את אמינותו כשחקן בעיני ישראל, בהתאם להיקף ולעומק היישום של רפורמות ברשות.

נותר רק לראות עד כמה חזק ואפקטיבי יהיה יישום ההתנחות תחת הנציבות האירופית הבאה. אם הדבר יצלח, האיחוד האירופי יכול להיתפס עם הזמן כשחקן משמעותי יותר. זה יגרום לישראל להקשיב לאירופה ביתר רצינות ולהקדיש תשומת לב רבה יותר לדאגות האירופיות, במקום להתייחס אליהן בביטול. אך כדי שזה יקרה, על האיחוד האירופי לפעול גם לבניית קשר חיובי וישיר יותר עם ממשלת ישראל. נראה שהנציבות האירופית הבאה תתאים יותר למשימה.

לאיחוד האירופי יש מנוף פוטנציאלי מול ישראל בהיותו שותף הסחר הגדול ביותר שלה, אך מחלוקות בין מדינות חברות פגעו ביכולתו של האיחוד לנצל ביעילות. המלחמה הביאה לחלוקה מחודשת של המחנות, כאשר רבות מממשלות אירופה מרחיקות עצמן מממשלת ישראל הנוכחית. התביעות בבית הדין הבינלאומי הפלילי ובבית הדין לצדק בהאג מעלות שאלות קשות ותהיות אם פעולותיה של ישראל בעזה עומדות בדרישות הדין הבינלאומי וההומניטרי. צווי המעצר נגד נתניהו וגלנט ופסיקות נגד ישראל יצמצמו את מרחב התמרון של אירופה באשר לתמיכה בישראל, וודאי יפגעו בקידום היחסים. התמיכה אכן עשויה להצטמצם עוד יותר ככל שהדגש הנורמטיבי של אירופה על הדין הבינלאומי וההומניטרי יעלה בקנה אחד עם האינטרסים הגיאופוליטיים שלה במלחמת רוסיה-אוקראינה.

בסכסוך האזורי הרחב יותר האיחוד האירופי הוא יותר משחקן הומניטרי או גורם מממן בלבד. במידה מסוימת הוא גם מספק ביטחון, כמו במבצע EUNAVFOR Aspides בים האדום, שבו מנסה האיחוד האירופי להשיב את הביטחון הימי ואת חופש הניווט ופועל כשחקן הגנת

מהווה אינדיקציה לעמדתן בעד/נגד עמדות הממשלה

בישראל [ציון] X. <https://tinyurl.com/49bkb3s2>
Maya_Sion [MayaSionT@] (2024, 6 באוקטובר). **עצירת או**
מכירת נשק לישראל? [ציון] X. <https://tinyurl.com/4j9kyjj4>

Agence Europe (2023, October 21). *Almost 850 European officials criticise Ursula von der Leyen's biased stance on Middle East crisis*. <https://tinyurl.com/5nz2zn4f>

Al-Batati, S. (2024, May 19). *EU Red Sea mission says it defended 120 ships from Houthi attacks*. Arab News. <https://tinyurl.com/2c4kbf7b>

Alessandri, E., & Ruiz Devesa, D. (2023, November 14). *The EU and the Israel-Hamas war: A narrow but important niche*. MEI. <https://tinyurl.com/48jxreay>

Asseburg, M. (2019). Political paralysis: The impact of divisions among EU member states on the European role in the Israeli-Palestinian conflict. In M. Asseburg & N. Goren (eds.), *Divided and divisive: Europeans, Israel and Israeli-Palestinian peacemaking* (pp. 36-51). Mitvim, SWP & PAX. <https://tinyurl.com/yyxn6khw>

Bermant, A. (2024a, August 1). The UK's arms sales to Israel are tiny — but here's why Netanyahu's government is panicking about a possible ban. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/yaz7kvpu>

Bermant, A. (2024b, September 4). If the UK really wants to stop Netanyahu's aggression, here's what it should do. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/srd9ues7>

Borges de Castro, R. (2023, October 15). *From a geopolitical to a 'geo-damaged' Commission*. Euractive. <https://tinyurl.com/54rvsut6>

Bouris, D. (2014). *The European Union and occupied Palestinian territories*. Routledge.

Boxerman, A., Ward, E. & Breeden, A. (2024, June 14). Israeli Defense Chief rebuffs French effort to end Israel-Hezbollah fighting. *New York Times*. <https://tinyurl.com/4cc4xhk3>

Cleaver, T. (2024, July 10). Gaza aid jetty 'to be permanently removed'. *Cyprus Mail*. <https://tinyurl.com/2erxv996>

Council of the EU (2024a, April 19) Press release: *Extremist settlers in the occupied West Bank and East Jerusalem: Council sanctions four individuals and two entities over serious human rights abuses against Palestinians*. <https://tinyurl.com/dfa5j3dd>

Council of the EU (2024b, June 28). *Hamas and Palestinian Islamic Jihad: Council adds six individuals and three entities to the sanctions list*. <https://tinyurl.com/5cctyb6h>

Council of the EU (2024c, July 15). *Extremist Israeli settlers in the occupied West Bank and East Jerusalem, as well as violent activists, blocking humanitarian aid to Gaza: five individuals and three entities sanctioned under the EU Global Human Rights Sanctions Regime*. <https://tinyurl.com/4dr6476y>

DG NEAR (2024a, July 17). *Letter of Intent between the Palestinian Authority and the European Commission*. <https://tinyurl.com/bdajv48s>

DG NEAR (2024b, September 5). *EU proceeds with the disbursement of further emergency*

ולא התקפי, וכן מגן על האינטרסים הכלכליים שלו, של מצרים ושל מדינות מתפתחות אחרות בנתיב הסחר הזה. במאמר זה ניתחנו את ניסיונותיה של אירופה לפתח את השחקניות שלה בהתייחס למלחמה בעזה ולפעולות המלחמתיות בכלל האזור. מאמצים אלו הניבו הצלחה חלקית בלבד, בעיקר בשולי המלחמה בעזה. האיחוד האירופי מנווט בעולם רב-קוטבי שיציבותו הולכת ופוחתת, אך הוא ממשיך לחפש דרכים למנף את משקלו הכלכלי והפיננסי להשפעה מדינית. בניגוד להתעוררות הגיאופוליטית שעוררה מלחמת רוסיה-אוקראינה, מלחמת עזה לא עוררה תגובה דומה. למרות האתגרים הביטחוניים באזור והפעולות מערערות היציבות של איראן ושלוחותיה ושל ישראל, המלחמה בעזה אינה מהווה איום אסטרטגי על אירופה בדומה למלחמתה של רוסיה באוקראינה.

האיחוד האירופי נזקק לתמיכת הדרום הגלובלי באוקראינה במלחמה מול רוסיה, אולם המלחמה בעזה פגעה במאמצים הללו על רקע הביקורת הגוברת בשל מה שנתפס כמוסר כפול של אירופה בנוגע למעשי הזוועה של ישראל בעזה. אחת הדרכים להשיב את האמינות האירופית היא הנחת היסוד להקמת מדינה פלסטינית עתידית. שיקום הרשות הפלסטינית יכול גם לסייע לאיחוד האירופי להגביר את אמינותו ואת השפעתו האזורית. חוסר העקביות של האיחוד בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני מפחית במידה ניכרת את אמינותו כשחקן, אולם ההאשמות כי מדובר בגוף בלתי לרונוטי במזרח התיכון רחוקות מן המציאות.

ד"ר מאיה שיאון צדקיהו היא מנהלת תוכנית ישראל-אירופה במכון מיתוים ומרצה בפורום אירופה באוניברסיטה העברית בירושלים ובתוכנית ללימודי האיחוד האירופי באוניברסיטת תל אביב. maya.sion@mail.huji.ac.il

ד"ר עזריאל ברמנט הוא חוקר בכיר במכון ליחסים בינלאומיים בפראג וחוקר אורח במכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב. azrielb@inss.org.il

מקורות

בראל, צ' (2024, 30 במאי). מעבר רפיון עשוי להיות פתח היציאה של ישראל מהרצועה. **הארץ**. <https://tinyurl.com/4c8swd4j>
גל, י' (2024, 16 ביוני). איוולת ותרמית: סמוטריץ' פועל לריסוק הרש"פ ומסכן את עתיד ישראל. **TheMarker**. <https://tinyurl.com/mdp4nu64>

שיאון צדקיהו, מ' (2021). **העשור האבוד: יחסי ישראל והאיחוד האירופי 2010-2020**. מיתוים. <https://tinyurl.com/37dj69j3>
שיאון צדקיהו, מ' (2022). **הסכם מסגרת מסוג Partnership Priorities עם האיחוד האירופי — מה (אם בכלל) ישראל מפסידה?** מיתוים. <https://tinyurl.com/57e8wrm3>

Maya_Sion [MayaSionT@] (2024, 2 ביולי). **בחינת דפוס ההצבעות של מדינות אירופה בעצרת הכללית של האו"ם**

- financial support to the Palestinian Authority. <https://tinyurl.com/463uzb8u>
- ECHO (2024, March 8). *Joint Statement endorsing the activation of a maritime corridor to deliver humanitarian assistance to Gaza*. <https://tinyurl.com/3e9ce2m7>
- EEAS Press Team (2024a, May 3). *United Kingdom: Speech by High Representative/Vice-President Josep Borrell at Oxford University about the world confronted by wars*. <https://tinyurl.com/5ukky93f>
- EEAS Press Team (2024b, July 5). *Press statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell during his visit to the Operational Headquarters in Greece*. <https://tinyurl.com/bdd3men2>
- EEAS Press Team (2024c, September 12). *Israel/Palestine: High Representative Josep Borrell travels to Madrid for meeting on the implementation of the Two State solution*. <https://tinyurl.com/bhydun4r>
- EUR-Lex (2024a, January 19). *Council Decision (CFSP) 2024/385 establishing restrictive measures against those who support, facilitate or enable violent actions by Hamas and the Palestinian Islamic Jihad*. <https://tinyurl.com/myk72euz>
- EUR-Lex (2024b, April 19). *Council Decision (CFSP) 2024/1175: amending Decision (CFSP) 2020/1999 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses*. <https://tinyurl.com/4zumb8s>
- European Commission (2023, November 21). *Communication to the Commission: Review of ongoing financial assistance for Palestine*. <https://tinyurl.com/2pxae7w8>
- European Council (n.d.). *EU humanitarian support for Palestinians*. <https://tinyurl.com/27jrta63>
- European Council (2023, October 27). *European Council meeting, 26 and 27 October 2023 – Conclusions, Art. 16*. <https://tinyurl.com/3aavx37b>
- European Parliament (2018, September 12) *State of the Union debate: Strengthen EU as a global player*. <https://tinyurl.com/madz4ez7>
- European Parliament (2023a). *Resolution of 19 October 2023 on the despicable terrorist attacks by Hamas against Israel*. <https://tinyurl.com/2up79348>
- European Parliament (2023b). *Briefing: EU financial assistance to Palestine*. <https://tinyurl.com/4nw66ws6>
- European Union External Action (2020, October 29). *Several outlets – Europe must learn quickly to speak the language of power*. <https://tinyurl.com/mryck87k>
- France 24 (2023, October 24). *Macron calls for anti-IS group international coalition to fight Hamas*. <https://tinyurl.com/nhkevvsr>
- France Diplomacy (2023, December 13). *Fight against terrorism - Meeting on combating Hamas*. Ministry for Europe and Foreign Affairs. <https://tinyurl.com/33p2wj9k>
- Gal, Y., & Sion-Tzidkiyahu, M. (2024). *A vision for regional – international partnership for Gaza rebuilding and Palestinian economic leap*. Mitvim Institute. <https://tinyurl.com/2z7fd98p>
- Gard (2024, April 22). *Red Sea, Gulf of Aden and Persian Gulf – situation update 30 September 2024*. (Published in April, updated in September). <https://tinyurl.com/yjvzyjt3>
- Hardman, I. (2024, October 7). *Starmer insists he hasn't stepped back support for Israel*. The Spectator. <https://tinyurl.com/4czrhbtu>
- Hollis, R. (1997). *Europe and the Middle East: Power by stealth?* *International Affairs*, 73(1), 15-29. <https://doi.org/10.2307/2623548>
- Karnitschnig, M. (2023, October 12) *Europe's power outage*. Politico. <https://tinyurl.com/3tjfe45z>
- Konečný, M. (2024). *The EU's response to the Gaza War is a tale of contradiction and division*. The Cairo Review of Global Affairs. <https://tinyurl.com/29yxh4kp>
- Lis, J. (2023, March 15). *Israel blocks EU's Foreign Minister from visiting over comments on settlements*. Haaretz. <https://tinyurl.com/yc35js8p>
- Lynch, S. (2024, February 14). *Spanish, Irish leaders call on Ursula von der Leyen to review EU-Israel trade accord over human rights concerns*. Politico. <https://tinyurl.com/2s4x5rcj>
- Matoi, E., & Caba-Maria, F. (2024, October 31). *European Union's security perspectives in the context of conflict zones multiplication: The Red Sea crisis*. MEPEI Institute. <https://tinyurl.com/3a867efv>
- Maya_Sion [@MayaSionT]. (2024, August 14). *#EU #CFSP "Cacophony"* [tweet] X. <https://tinyurl.com/444d5p42>
- Moens, B., Lynch, S., & Sorgi, G. (2023, October 10). *Europe struggles to present consistent messaging on Palestinian aid*. Politico. <https://tinyurl.com/y3b3tx8y>
- Moens, B & Barigazzi, J. (2024, April 16). *Germany's Scholz lashed out at EU foreign policy chief over Gaza stance*. Politico. <https://tinyurl.com/mh8v2zdr>
- Navon, E. (2024, August 26). *Europe can condemn Russia while supporting Israel*. Times of Israel. <https://tinyurl.com/3ct2a822>
- Psara, M., & Liboreiro, J. (2024, January 19). *Revealed: Josep Borrell's 10-point peace roadmap for the Israeli-Palestinian conflict*. Euronews. <https://tinyurl.com/ptk4nwsk>
- Reuters (2023, December 22). *EU adopts 118 million euros aid plan for Palestinian Authority*. <https://tinyurl.com/2p9sdwmt>
- Scheindlin, D. (2024, August 29) 'Israel's right to defend itself has a limit': Top EU diplomat Borrell on Israel, Netanyahu and the Gaza War. Haaretz. <https://tinyurl.com/4vcvwhbv>
- Sion-Tzidkiyahu, M. (2024). *The EU's Possible Role in the 'Day After' the Gaza War according to a Reverse Engineering Roadmap*. Mitvim Institute. <https://tinyurl.com/mryuwyyf>
- Stamouli, N. (2023, November 26). *Cyprus outlines plans for seaborne aid to Gaza*. Politico. <https://tinyurl.com/4s2cjj5x>
- TOI Staff (2023, January 8). *Withholding millions from PA, Smotrich says he has 'no interest' in its existence*. Times of Israel. <https://tinyurl.com/y5wkjc7e>
- TOI Staff & Agencies (2024, April 14). *US, UK and Jordan intercept many of the Iranian drones headed to Israel*. Times of Israel. <https://tinyurl.com/5ycnh59y>

- Toje, A. (2008). The consensus expectations gap: Explaining Europe's ineffective foreign policy. *Security Dialogue*, 39(1), 121-141. DOI:[10.1177/0967010607086826](https://doi.org/10.1177/0967010607086826)
- Tzoreff, Y. (2024). *What is a revitalized Palestinian Authority?* Mitvim Institute and Berl Katzenelson Foundation. <https://tinyurl.com/4s23pwej>
- UNGA (2023, October 30). *Resolution adopted by the General Assembly on 27 October. ES-10/21. Protection of civilians and upholding legal and humanitarian obligations.* <https://tinyurl.com/5faduu3b>
- UNRWA (2024, August 5). *Investigation completed: Allegations on UNRWA staff participation in the 7 October attacks.* <https://tinyurl.com/4n58k45f>
- USAID (2024a, May 29). *Administrator Samantha Power at a donor governments discussion on the humanitarian crisis in Gaza.* <https://tinyurl.com/yjumfnv5>
- USAID (2024b, September 30). *The United States announces nearly \$336 million in humanitarian assistance to support Palestinians in Gaza and the West Bank.* <https://tinyurl.com/3mnrkh9u>
- Weatherald, N. (2024, May 27). *EU foreign ministers discuss sanctions against Israel.* Politico. <https://tinyurl.com/52737cv6>

הערות

- 1 המאמר עוסק במדיניות אירופה שחלקן חברות באיחוד האירופי וחלקן אינן חברות (ברייטניה, נורווגיה), ולכן מופיעים בו שני המושגים: האיחוד האירופי ואירופה.
- 2 על פי נתונים שנאספו על כל הסנקציות שהוטלו על מתנחלים ישראלים אלימים (בידי המחברת).

עם לבדד ישכון? ישראל בין בידוד חסר תקדים לשותפויות תקדימיות

יונתן נבו

מלחמת חרבות ברזל מגלמת שניות ביחסי ישראל והקהילה הבינלאומית, כאשר ישראל זוכה לשיתופי פעולה תקדימיים מול איומים. בה בעת היא נתונה לביקורת חריפה ובידוד מדיני הולך וגובר במערכה הרב־זירתית הראשונה מול איראן ושותפיה. ישראל יכולה וצריכה להתגבר על מגבלות מערכתיות פנימיות כדי למצות הזדמנויות לשיתופי פעולה, עד כדי מאמץ לכונן קואליציה מול איראן.

מילות מפתח: מלחמת חרבות ברזל, ארצות הברית, ישראל, איראן, Centcom, שיתוף פעולה

מבוא

מלחמת חרבות ברזל מתאפיינת בשניות רבה ביחסן של הקהילה הבינלאומית והמערכת האזורית לישראל.¹ מצד אחד ישראל זכתה להזדהות ולתמיכה מדינית וצבאית יוצאות דופן, אך מצד שני גם לגילוי עוינות ולחץ חריפים וחסרי תקדים. במאמר מפורט אופייה של שניות זו, מוצגים התהליכים שיצרו לישראל הזדמנויות לשיתוף פעולה, הסיכונים הכרוכים בהגברת שיתופי הפעולה וכן מספר כיוונים להעצמת שיתופי הפעולה ככלי בתחום הביטחון הלאומי. המאמר מתייחס בהרחבה למסגרת ההגנתית בהובלת ארצות הברית ובהשתתפות צבאות ערב, אך גם מרחיב מעבר לכך – מחוץ למרחב המזרח־תיכוני ומעבר למרחב הביטחוני.

לישראל שלל הזדמנויות לשיתוף פעולה כדי להתמודד עם אתגריה הביטחוניים והאסטרטגיים, ובפרט ביחס לאיראן ושותפיה באזור. חלק מהזדמנויות אלו מוחמצות עקב חסמים הקשורים באופי המערכת הישראלית ותפיסת ההסתמכות העצמית. למרות מגבלות השימוש בשיתופי פעולה, ישראל צריכה לאמץ מדיניות אקטיבית להגברתם, גם אם חלקם יבשילו רק בעתיד.

המורכבות ביחס הבינלאומי לישראל

האופן שבו נפתחה המלחמה, במתקפת פתע שכללה טבח המוני באזרחים, הביא לתמיכה בינלאומית יוצאת דופן, כולל הפגנת הזדהות וביקורי תמיכה מצד ראשי מדינות. בלטה במיוחד התמיכה האמריקאית ביעדי ישראל בימי המערכה הראשונים, אשר כללה הצבת

נושאות מטוסים באזור להרתעת איראן וחזבאללה, סיוע לוגיסטי והצהרה מהירה על כוונה להגברת הסיוע הביטחוני. כל אלו נעשו במקביל לנכונות אמריקאית להציב לאיראן ולשותפיה קווים אדומים בדמות תקיפות בעיראק, בסוריה ובתימן כנגד ארגונים שתקפו כוחות אמריקאיים או פגעו באינטרסים של ארצות הברית. מעבר לכך המלחמה הקרינה באופן מעמיק על הסביבה הפוליטית הפנימית במדינות אחדות, בכך שהציתה גל אנטישמיות ומחאות אנטי־ישראליות ואנטי־מערביות, אך גם גל נגדי של התייצבות מול מה שנתפס כאיום אידיאולוגי קיצוני. בימי המלחמה הראשונים נשיא צרפת אף הציע להקים קואליציה לתמיכה בישראל.² לכל אלו נוספו פירות שיתוף הפעולה שנרקם בין צה"ל, צבא ארצות הברית וצבאות נוספים, שביטוי הבולט היה בלימת המתקפה של איראן ושלוחיה כנגד ישראל בליל ה־13-14 באפריל, בסיוע צבאות אירופיים וערביים. המלחמה תקדימית במובן של שילוב בין הלחץ הבינלאומי על ישראל לאתגריה הביטחוניים והיא מסמנת את **שלהי תקופת "תור הזהב הביטחוני" של ישראל** – תקופה שהתאפיינה באיום צבאי מוגבל וחד־זירתי, בהגמוניה אמריקאית במזרח התיכון ובתמיכה רחבה מצידה ובאתוס פנימי שאפשר גיוס והתלכדות חברתית. ישראל הותקפה לסירוגין משבע זירות – עזה, לבנון, סוריה, עיראק, תימן, איראן והסייבר. כל זאת במקביל להמשך הטרור מיהודה ושומרון.

במישור המדיני – לאחר התמיכה בישראל בימי המלחמה הראשונים גבר הלחץ לסיום המערכה בלא השלמת יעדיה, לנוכח המצוקה ההומניטרית וסדרת

לישראל אתגר בסדר גודל אחר, בפרט ככל שהמערכה נגררת למאפייני התשה, שבהם משקלה של התמיכה החיצונית הולך וגדל. בין איראן ושלוחיה לישראל קיימת א־סימטריה במרחב ובסדרי גודל, והאתגר מתרחב לנוכח ריבוי הזירות והיעדר עומק אסטרטגי ישראלי. על כן, למרות השאיפה לעצמאות והיתרון באתוס ההסתמכות העצמית המאפשר התגייסות עממית, האתגר שמציבים איראן והציר האיראני מחייב את ישראל לשכלל את יכולותיה לקיים שיתופי פעולה הן באופן דו־צדדי והן כחלק ממסגרות רב־צדדיות, עד כדי השתתפות בקואליציות.

גילוי מרבצי הגז בים התיכון והפיכת ישראל ליצואנית גז תרמו למעמדה האזורי. תהליך זה חיזק את העצמאות האנרגטית של ישראל, העצים את חשיבותה האסטרטגית עבור ירדן, מצרים, קפריסין ויוון ואף הביא להקמת פורום אזורי.

כיצד נוצרו ההזדמנויות לשיתוף פעולה מול איראן?

בשלהי ממשל טראמפ ב־2020 התרחשו שני אירועים שאפשרו שיתופי פעולה בין צה"ל לצבאות ערב. הסכמי אברהם הביאו לנורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות, בחריין ומרוקו. בעקבות זאת החליט הממשל האמריקאי להעביר את צה"ל ממרחב האחריות של פיקוד אירופה (Eucom) לפיקוד מרכז (Centcom). כך נוצר תמריץ לצבאות ערב להדק את שיתוף הפעולה עם צה"ל כחלק מארכיטקטורת ביטחון מזרח־תיכונית, תמריץ לצה"ל להרחיב את שיתופי הפעולה במטרה לשפר את העומק האסטרטגי, ותמריץ לסנטקום להוביל את התהליך לטובת יציבותה של ארצות הברית באזור וכחלק ממענה אינטגרטיבי לאיומים. בשימוע בקונגרס במארס 2023 הציג מפקד סנטקום הגנרל מייקל קורילה את "המרוץ להגברת השילוב האזורי של הצבאות כמענה לאתגר האיראני והתחרות האסטרטגית מול סין. בעוד שארצות הברית חיונית לקידום שיתוף הפעולה בין צה"ל לצבאות האזור, נראה שדווקא החשש כי היא צפויה "לנטוש את המזרח התיכון" דוחף חלק ממדינות ערב לחבור לישראל. זאת בשל תפיסת איראן כאיום משותף והערכה כי ארצות הברית לא תהיה נכונה לטפל בו בסופו של דבר.

קודם לכן, גילוי מרבצי הגז בים התיכון והפיכת ישראל ליצואנית גז תרמו למעמדה האזורי. תהליך זה חיזק את העצמאות האנרגטית של ישראל, העצים את חשיבותה האסטרטגית עבור ירדן, מצרים, קפריסין ויוון

תקריות שהביאו לפגיעה בעיתונאים ובעובדי סיוע בינלאומי. במהלך המלחמה הוטלו לראשונה סנקציות על קיצונים ישראליים, בטענה שישראל אינה מונעת אלימות כנגד פלסטינים. התביעה של דרום אפריקה ומדינות נוספות בבית הדין הבינלאומי בהאג, צווי מעצר נגד ראש הממשלה ושר הביטחון והאשמת ישראל ברצח עם הביאו לפגיעה חריפה במוניטין של ישראל, אשר מקרינה גם על ענפי התרבות, התיירות והאקדמיה. זאת במקביל לתמיכה מדינית באיראן מצד רוסיה, סין, קוריאה הצפונית ומדינות נוספות, בין השאר בשל תפיסת המלחמה כחלק מהמאבק הבין־מעצמתי. רוסיה וסין אף חתרו להעצמת תפקידן בזירה הפלסטינית ואימצו נרטיב הקרוב לזה של חמאס. **בידודה המדיני של ישראל** הושפע מן המחלוקת הפומבית החריפה בינה לבין ארצות הברית בשלבים שונים של הלחימה ומחיכוכים עם שותפות מסורתיות נוספות. אלו, לצד המעורבות האמריקאית העמוקה (מפגש עם קבינט המלחמה במוצב הפיקוד העליון), מדגימים גם את התעצמות המנוף האמריקאי על ישראל. סביר להניח שלזיקה בין גורמים אלו (איום רב־זרתי, לחץ מדיני, לחץ כלכלי והמחשת המנוף האמריקאי) יש אפקט פסיכולוגי, והוא מתבטא בשיח הציבורי המציג את ישראל כמדינה מבודדת ומצורעת שנמצאת במצב פגיע יותר מתמיד. האתוס הישראלי מדגיש את תפיסת ההסתמכות העצמית גם במחיר בידוד מדיני. מנהיגים בשנים האחרונות אף אשררו תפיסה זו, תוך התייחסות מפורשת לאתגר האיראני.³ המערכה הנוכחית ממחישה את המורכבות הגוברת של מימוש אתוס זה, לצד ההזדמנויות הכרוכות בשיתופי פעולה נוכח איומים משותפים. חרף אתוס זה ישראל אימצה בעבר אסטרטגיות שכללו שיתופי פעולה, ביניהן נכונות להתחשב בשיקולים מעצמתיים על מנת להשיג גיבוי ותמיכה,⁴ שיתוף פעולה עם שחקנים מקומיים ליצירת מרחב חיץ,⁵ סיוע למיעוטים כדי לאתגר מדינות מבית או במלחמות התערבות,⁶ ובעבר הרחוק יותר גם יצירת בריתות אזוריות. דוגמה לכך הייתה תפיסת "ברית הפריפריה", אשר כללה שיתופי פעולה עם טורקיה, אתיופיה ואיראן, שנולדה ככלי התמודדות עם האיום הנאצריסטי המשותף.

לאתוס ההסתמכות העצמית היה תפקיד בהתגייסות החברה הישראלית ב־7 באוקטובר 2023. היא התבטאה במהירות התגובה, בהיקפי גיוס המילואים ובתרומת החברה האזרחית למאמץ המלחמתי ולחוסן הלאומי, בפרט בתחילת המלחמה.⁷ היקף הלחץ החיצוני על ישראל והאינטרסים הסותרים שעשויים להיות גם לחלק מידידותיה מחייבים צבא חזק ושמירה על יכולת פעולה עצמאית, איתנה ומתמשכת. עם זאת איראן מציבה

נקודתיים, אך הם המחישו את הנזק האפשרי לאיראן מיחסים גרועים עם אזרבייג'ן.¹³ תרומה נוספת הייתה התגבשות תפיסת הביטחון הלאומי של ממשל ביידן, שראה בשותפויות ובבריתות יתרון א־סימטרי של ארצות הברית על מעצמות שמתחרות איתה, שיאפשר לה גם לצמצם את מעורבותה בעימותים אזוריים.¹⁴

התהליך הנגדי – התפתחות האיום האיראני על ישראל

עוד קודם לתהליך זה, האיום האסטרטגי על ישראל מצד איראן ושותפיה הלך וגבר. הוא כולל את התפתחות תוכנית הגרעין, התעצמות יכולות הטילים והכטמ"מים, תפוצת יכולות אלו לארגוני טרור והמשך המאמצים ליזום פיגועים נגד יעדים ישראלים ויהודיים ברחבי העולם. בעשרים השנים האחרונות גבר האיום מצד איראן בצל אי־היציבות המתגברת במזרח התיכון לאחר הפלת משטר סדאם חוסיין (2003), הטלתה בעולם הערבי ומלחמת האזרחים בסוריה (2011) ועליית דאע"ש (2014). המענה המערבי והישראלי, בין בדמות סנקציות, הסכמים דיפלומטיים או פעולה קניטית כנגד איראן וכוחותיה, הצליח רק להגביל ולעכב את התגברות האיום. אין להניח שהאיום יישאר בזירות הקיימות (לבנון, סוריה, עיראק, תימן ואיראן עצמה). איראן מעצימה את נוכחותה בזירות נוספות, במודלים שונים של התערבות והרחבת השפעה. אף כי בשום זירה לא קיימת אותה מידת השפעה כמו בעיראק או בלבנון, השינויים יכולים להיות מהירים ולסכן אינטרסים נוספים של ישראל, גם אם לא בהכרח להוסיף זירות פעולה צבאיות. מנקודת מבט ישראלית נכון לבחון את התמיכה האיראנית בארגון הפוליסריו באלג'יריה וההשפעה על יציבות מרוקו, הידוק היחסים עם ממשל אל־בורהאן בסודאן, אשר יכול להוביל להגברת יכולות ההברחה לסיני ולרצועת עזה, ומאמצי ערעור היציבות בממלכה ההאשמית בירדן והשפעתם על יהודה ושומרון. כל זאת כאשר איראן ממשיכה במאמצים איטיים ושיטתיים להגביר את השפעתה בפזורות שיעיות גם באפריקה ובאמריקה הלטינית.

האיום האיראני מציב את ישראל במאזן צבאי שלילי. מעבר לחוסר האיוון ביריבות עם אומה שאוכלוסייתה גדולה פי עשרה, התפתחות איום השלוחים משאירה את ישראל בעמדת נחיתות ביחס לכמות, למרחב וליכולת לתמוך במערכה הצבאית לאורך זמן מבחינה כלכלית וחברתית. למרות שסין ורוסיה נמנעות ממעורבות ישירה, התייצבותן הדיפלומטית והכלכלית לצד איראן מאפשרת לה להימנע מבידוד בינלאומי, אשר היה חיוני בעבר כדי לרסן את איראן. אם היחסים בין איראן לסין ולרוסיה

ואף הביא להקמת פורום אזורי – פורום הגז של מזרח הים התיכון (EMGF). אף ששותפות זו היא אזרחית במהותה קל לדמיין כיצד היא תשפיע גם על היבטים ביטחוניים, שכן מימושה יחייב שמירה על חופש השיט והגנת מתקנים חיוניים.

לאזרבייג'ן חשיבות מנקודת המבט הישראלית בשל יבוא הנפט, תפקידה כלקוחה של התעשיות הביטחוניות, מדינה מוסלמית־שיעית חילונית המתחרה במודל האידיאולוגי של הרפובליקה האסלאמית. ייתכן שלאזרבייג'ן פוטנציאל להשפיע על המיעוט האזרי באיראן.

שתי מלחמות העצימו את מעמדה של ישראל ואת ערכה כשותפה צבאית ומדינית מחוץ למזרח התיכון. מלחמת רוסיה־אוקראינה הביאה לתחייה מחודשת של נאט"ו ולהתקרבות בעמדותיהן של חלק ממדינות אירופה לישראל ביחס לאיראן, על רקע הסיוע שזו נתנה לרוסיה במלחמה והתחדדות האתגר המשותף לישראל ולמדינות אירופה. המלחמה העצימה את העיסוק הביטחוני ואת ההשקעה הלאומית של מדינות רבות. אחדים מהאיומים במלחמה (בפרט הטילים והכטמ"מים) הביאו לעניין ייחודי במערכות נשק ישראליות ובשיתוף פעולה עם צה"ל. ואולם השינוי העמוק יותר נבע מהדרך שבה המלחמה שינתה תפיסות אסטרטגיות. קנצלר גרמניה אולף שולץ הדגים זאת כאשר התייחס לקו פרשת המים שהתפתח בחשיבה הגרמנית,⁸ ותהליכי שינוי תפיסה דומים התקיימו גם במדינות אחרות כגון **יפן, צרפת** ואיטליה.⁹ תפיסות אלו מציגות מושגים הקרובים יותר לתפיסתה של ישראל – כגון הרתעה, הגנה ובריתות צבאיות – לעומת ביטחון קיבוצי דרך שיתוף פעולה וסחר.¹⁰

התפתחות אחרת שחיצקה את תדמית ישראל, גם אם זכתה לקשב בינלאומי מצומצם יותר, היא מלחמת נגורנו קרבאך השנייה והשלישית. המלחמות יצרו שינוי במאזן הכוחות בקווקז,¹¹ שהושג בסיוע היחסים הביטחוניים עם ישראל. המלחמות האיצו את המרכיב הפומבי ביחסי ישראל ואזרבייג'ן והביאו גם לעניין מסוים מצד מדינות במרכז אסיה ביחסים עם ישראל. לאזרבייג'ן חשיבות מנקודת המבט הישראלית בשל יבוא הנפט, תפקידה כלקוחה של התעשיות הביטחוניות, מדינה מוסלמית־שיעית חילונית המתחרה במודל האידיאולוגי של הרפובליקה האסלאמית. ייתכן שלאזרבייג'ן פוטנציאל להשפיע על המיעוט האזרי באיראן.¹² המשברים ביחסי איראן ואזרבייג'ן ב־2022–2023, שכללו תרגילים צבאיים פומביים, פיגועים והצהרות מלחמתיות היו אומנם

ואולם ככל שאכן פעלה קואליציה בליל ה־14 באפריל, עדיין לא ברור אם מדובר בשיתוף פעולה נקודתי והגנתי או בחלק מבסיס רחב יותר – מדיני, מודיעיני, ביטחוני-צבאי או טכנולוגי – שניתן יהיה לבנות עליו בעתיד. אם אכן מתהווה קואליציה, קל להצביע על מגבלותיה. המאמץ ב־14 באפריל הוגבל לתכלית הגנתית, ואף מדינה לא הצטרפה לישראל לתגובה צבאית נגד איראן. מלבד זאת, כל קואליציה תלויה בהסכמה פוליטית שעלולה להיות שברירית, כפי שניכר מהביקורת הפנימית בירדן על השתתפותה בהגנת ישראל. מעבר לכך, להשתתפות בקואליציה עלולים להיות מחירים, למשל פגיעה בחופש הפעולה הישראלי. קשה לקבוע מה יהיה תג המחיר המדיני ליצירת קואליציה מול איראן. שיתוף הפעולה הנרחב ב־14 באפריל ללא ויתורים בסוגיה הפלסטינית ממחיש שלא מדובר בתנאי הכרחי לכל התקדמות, אבל ייתכן שגמישות בזירה הפלסטינית הייתה מאפשרת הקמת מסגרת רחבה יותר, ואולי אף להרתיע את איראן. לעומק המחויבות האמריקאית וליכולת ליצור חיבור אופרטיבי אפקטיבי בין צה"ל, צבאות ערב וארצות הברית תפקיד מרכזי ביצירת הרתעה כזאת.¹⁶

ככל שאכן פעלה קואליציה בליל ה־14 באפריל, עדיין לא ברור אם מדובר בשיתוף פעולה נקודתי והגנתי או בחלק מבסיס רחב יותר – מדיני, מודיעיני, ביטחוני-צבאי או טכנולוגי – שניתן יהיה לבנות עליו בעתיד.

דילמה כבדת משקל של ישראל בעידוד הקמתה של שותפות ביטחונית אזורית היא מידת הנכונות למנף את יתרונותיה הטכנולוגיים והביטחוניים. השאיפה הישראלית הייתה מאז ומתמיד שמירה על יתרון צבאי איכותי (QME), והדבר גם זכה לעיגון בהסכמים עם ארצות הברית ובחקיקה בקונגרס. אולם כיום, כשמדינות רבות באזור עשויות לתרום לביטחון, ייתכן שחיזוק דווקא יתרום לאינטרס הישראלי. אם צבאות ערביים סייעו בבלימת המתקפה האיראנית ועשויים לעשות זאת בעתיד, האם לא עדיף שיהיו חמושים ביכולות הגנה טובות ככל האפשר? מנגד, החלטה לאפשר למדינות אחרות במרחב התעצמות ביטחונית, לרבות בטכנולוגיה ממקור ישראלי, תרחיב גם את מכירות האמל"ח המתקדם מצד ארצות הברית, תפגע בעליונות הישראלית ותביא לחשיפת סודות. אין גורם שיכול להבטיח כי סודות אלו לא יזלגו גם לאויב, או שמדינות שכיום משתפות פעולה עם ישראל לא ישנו מדיניות בעתיד.¹⁷

ישתפרו, הן עלולות להיות מקור לאספקה צבאית ואף לקפיצת מדרגה איכותית בבניין הכוח האיראני. ההתמודדות במצב של נחיתות צבאית מחזירה את החשיבה בישראל לשלושים שנותיה הראשונות ולאיום מפני צבאות ערב. המענה הישראלי לאתגר זה נשען על פיתוח היתרון האיכותי, על הכרעת כל אויב בנפרד בזמן קצר ככל האפשר ובשטחו, ועל יצירת הרתעה שתאפשר להאריך את משך ההפוגות על מנת לקלוט עלייה ולפתח את המשק, החברה והמדינה. מול האיומים כיום לא בטוח שהאסטרטגיה הזו רלוונטית. רעיון ההכרעה בשטח האויב במהירות נתפס אפילו בלבנון כבלתי ישים לאור ההתפתחות באמצעים צבאיים, המאפשרת הפעלת אש מדויקת בעלות נמוכה תוך "היעלמות" בשטח.¹⁵ לאור זאת, מענה אפשרי נוסף כולל שיתוף פעולה עם מדינות כנגד חלק מהאיומים מצד איראן ושותפיה באזור. רעיונות שונים ליצירת מסגרת ביטחונית, בריתות, קואליציות ומערכות שיתופי פעולה נדונים בשיח הישראלי והמערבי מזה זמן, במכונים ישראליים ובינלאומיים ואף בכתיבה של קציני צה"ל העוסקים באיראן, ובלימת מתקפת הטילים האיראנית ב־14 באפריל המחשישה את יתרונותיה וחסרונותיה של תפיסה זו. כתיבה זו נוטה להתמקד במערכת שיתופי הפעולה בין ארצות הברית, מדינות ערב וישראל, תוך התמקדות בפערי היעדים ובשולי הביטחון של כל אחת מהשותפות בתהליך, ובדרכים לגשר עליהם.

בלימת המתקפה האיראנית המחשישה את התועלות המבצעיות הישירות משותפויות מול איראן, עד כדי התהוותה של קואליציה – יצירת עומק אסטרטגי, סיוע למאמץ ההגנה וגישה למרחבים מרוחקים מישראל. אלו בפני עצמם מהדקים את יחסי החוץ ומחזקים את דימוי העוצמה הישראלי. יש הרואים בכך גם מודל ליצירת הרתעה, על בסיס ההבנה שקשה יותר לפגוע בישראל המוגנת בברית בהובלת ארצות הברית. ייתכן שהעיכוב בפעולת איראן בתגובה לחיסול על אדמתה של מנהיג חמאס אסמאעיל הניה, המיוחס לישראל, מחזק תפיסה זו. בהסתכלות רחבה יותר, לאירועים מסוג זה פוטנציאל להגברת שיתופי הפעולה הביטחוניים על מנת לתמוך בבניין הכוח, לחזק את הנכסיות עבור מערכת הביטחון האמריקאית ולהגביר את הדילמות של איראן, שתצטרך להביא בחשבון חיכוך רב יותר עם המעצמות ומדינות האזור בעת הפעלת כוח מול ישראל.

במבט ארוך טווח, למערכת השותפויות יתרון נוסף של הפחתת המשאבים הנדרשים להתמודדות עם איומים ארוכי טווח דרך חיזוק התעשיות הביטחוניות הישראליות והגדלת היקף המשאבים למחקר ופיתוח.

אקלים וטכנולוגיה, ולאור הזיקה בין התחומים. לפיכך גם שותפויות שיתמקדו בהיבטים אזרחיים מובהקים יכולות להשפיע על יחסי הביטחון של ישראל עם אותם ארגונים, או לפחות עם מדינות מרכזיות החברות בהם. מעבר לכך, ההתקרבות ביחסי איראן ורוסיה תסייע גם לרתום את אותם ארגונים (אזרחיים או צבאיים) לפעולה נגד איראן, גם אם זו תוגבל לצעדים רכים יותר כגון סנקציות, גינויים ובידוד בינלאומי. ברם, כל שיתוף פעולה של ישראל עם מדינות המערב יושפע מביקורת בתחומי זכויות אדם והדין הבינלאומי, אשר לעיתים קרובות חורגת מכל סטנדרט הננקט כלפי מדינה אחרת. במרבית ארגונים אלו נדרשת החלטה בקונצנזוס, מה שיקל על ישראל לחמוק מעונשים (דבר שמדינות כגון גרמניה, צ'כיה והונגריה, החברות באיחוד האירופי, יוכלו לסייע בו), אך גם יקשה עליה לחזק שותפויות (דבר שטורקיה יכולה להקשות עליו בנאט"ו).

חופש השיט

במלחמת חרבות ברזל נוצרה קואליציה שנועדה לשמור על חופש השיט בים האדום, כמו גם קואליציה למערכה נגד החות'ים בתימן, המטילים את האיום המרכזי במצר באב'אל-מנדב. בהמשך לכך, ייתכן שישראל תוכל למלא תפקיד לא-רשמי בקואליציות הללו או ליצור מסגרת דומה בים התיכון, מה שיתרום גם לאינטרסים של מדינות בצפון אפריקה ובאירופה. **מול הקריאה הטורקית לשותף פעולה עם איראן ולגבש אחדות מוסלמית נגד ישראל**, הידוק היחסים המתמשך של ישראל עם יוון וקפריסין יוכל ליצור משקל נגדי. ל"גוש ההלני" פוטנציאל להשפיע גם במזרח התיכון, וזאת בשל היותו בסיס לפעילות מערבית, בעלים של צי סוחר גדול המושפע לרעה מפעילות איראן ושחקן המקיים שותפות חשובה עם מדינות המפרץ, לרבות סיוע צבאי הדדי.

מרכז אסיה והקווקז

במקום להתמקד רק במזרח התיכון, עולה השאלה שמא עדיף להרחיב השפעה דווקא בקרבת איראן.¹⁸ אזורים אלו, שהיו בעבר חלק מאזור השפעה סובייטי, ממלאים תפקיד הולך וגובר בתחרות הבין-מעצמתית, בין השאר תוך תחרות על השפעה, תשתיות הולכת אנרגיה ומינרלים. מנקודת מבט ישראלית בולטת אזרבייג'ן, שיחסיה עם ישראל הפכו לאסטרטגיים. קיימות מגבלות באשר להתקדמות משמעותית במרחב, מכיוון שהמדינות שבו אינן מעוניינות ביריבות עם איראן ולחלקן שיקולים שיגבילו מעורבות ישראלית, כדוגמת לחץ טורקי. כך או כך, גם התקדמות נקודתית, אפילו בתחומים שאינם ביטחוניים, תיצור דילמות עבור איראן.

הסיכון הרב ביותר קשור לשחיקה באתוס ההגנה העצמית ("נגן על עצמנו בעצמנו"). נכונות האזרחים להתגייס למלחמה (בין בתשלום מיסים גבוהים לביטחון או בגיוס לצבא בפועל) היא מרכיב חשוב בהתמודדות של ישראל עם האיומים עליה. אם תחול בה שחיקה יהיה קושי ליצור אותה מחדש. המציאות של רבות ממדינות המערב, שבהן קיים קושי פוליטי להגדיל את ההשקעה בביטחון ולגייס אזרחים לצבא חרף האיום המוחשי הגדל מרוסיה, ממחישה זאת. קיימים כמובן גם אתגרים אחרים בהיעזרות בקואליציה, כגון פגיעה בחופש הפעולה המדיני של ישראל, הגבלת יכולת פעולתה העצמאית מול איראן, הגבלות על הסיוע לישראל ובניין הכוח הישראלי ועוד.

חרף הבידוד הבינלאומי והלחצים החיצוניים על ישראל, היא מעולם לא הסתייעה באחרים באופן נרחב כל כך לצורכי הגנתה כפי שעשתה במלחמה זו. על כן ועקב הא-סימטריה במאבק מול איראן, חיוני לנסות לגבש דרכים להרחבת תפקידם של שיתופי הפעולה בביטחון הלאומי של ישראל.

מול הקריאה הטורקית לשותף פעולה עם איראן ולגבש אחדות מוסלמית נגד ישראל, הידוק היחסים המתמשך של ישראל עם יוון וקפריסין יוכל ליצור משקל נגדי.

היכן ועם אלו מדינות ניתן להגביר את שיתוף הפעולה באופן שיאפשר להתמודד עם איראן? חיזוק ארכיטקטורת ביטחון עם ארצות הברית ומדינות ערב

להדגמת היכולות בהגנה אווירית יכולות להצטרף תכליות נוספות, כגון הגנת סייבר וביטחון גבולות. הסכמי אברהם נותרו עד כה בחירה אסטרטגית של האמירויות ובחריין, ויש מי שרואים בהן את **השותפות לקידום מהלך דה-רדיקליזציה בחברה הפלסטינית**, כפי שנרמז בהצעות ישראל.

במקום להתמקד רק במזרח התיכון, עולה השאלה שמא עדיף להרחיב השפעה דווקא בקרבת איראן.

שותפות עם בריתות וארגונים מערביים

צעדים ראשונים בנושא נעשו לפני מלחמת חרבות ברזל עם האיחוד האירופי **והברית הצפון-אטלנטית**, בין השאר תוך הכרה גוברת בחשיבות האסטרטגית של ישראל עבור מדינות אירופה בתחומי אנרגיה, ביטחון,

אשר הפכה בימינו כבר לתפיסה פוליטית: "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב". קיימים גם אילוצים נוספים: בניית שיתופי פעולה מצריכה זמן ולא תמיד התועלת מיידית. בעוד שקל יותר להצביע על היתרון הנובע מרכש פלטפורמה או מאימון כוחות, חיזוק מערכות יחסים עם

לישראל יתרון טכנולוגי, תעשייתי, ביטחוני וצבאי אשר יוכל – אם יופנה לעבר ההיגיון של שינוי המאזן הצבאי מול איראן ושותפיה ולא רק לבניין התעשייה המקומית – לתמוך באסטרטגיה רחבה יותר הנשענת על שותפויות.

מדינה או צבא אחר עלול להיתפס כמותרות. גורם מעכב שני, בפרט לגבי רעיונות נועזים בדבר שיתוף יכולות או פריסה מחוץ לשטחי ישראל, קשור בסיכוני ביטחון המידע והביטחון. יציאה מהמרחב הישראלי תחשוף כל כוח לאימי פגיעה, כמו גם להגבלות מצד הגורם המארח על פעילות צה"ל בשטחו.²⁰ מעכב אחר, טכני באופיו, הוא היעדר חיבוריות צבאית וביטחונית עם מדינות אחרות (Interoperability), כלומר התאמות תקשורת ואמצעי לחימה, שפה מבצעית משותפת, מנגנוני תיאום ומניעת חיכוך. אתגר זה אינו ייחודי לישראל, אך הוא עלול להתעצם בשל הניסיון הישראלי המצומצם בהשתתפות בקואליציות. ייתכן שדרך התמודדות תימצא בשיתוף פעולה עם פיקוד מרכז האמריקאי (Centcom), אשר חיזוק החיבוריות עם שותפתיו ובין השותפות לבין עצמן הוא יעד גבוה בסדרי העדיפויות שלו.

לישראל אין מסורת של התבססות על קואליציות, וחסרים לה גם מנגנוני סנכרון לאומיים שיחברו בין שותפויות אזרחיות, מדיניות, טכנולוגיות, כלכליות וביטחוניות. לאורך מאמר זה עירבנו הזדמנויות בהיבטים שונים של מכלול יחסי החוץ, אולם יצירת הזיקה בין שותפויות אלו בפועל עשויה להיתקל בקשיים בירוקרטיים, כמו גם בפערים של סדרי עדיפויות והקצאת משאבים. לבסוף יצוין אתגר הספיקה של צה"ל, מערכת הביטחון וקהילת המודיעין – היכולת לעסוק בחיזוק שותפויות לרבות בניין כוח לשותפים במקביל ללחימה ותוך כדי התכוננות למלחמה. הגברת השימוש בשיתופי פעולה עד כדי יצירת קואליציה תדרוש מישראל יחס אחר לחלוטין – הגדלת המערכים העוסקים בשיתופי פעולה במערכת הביטחון, חיזוק משרד החוץ, חיזוק החיבור בין שיתופי פעולה ביטחוניים ואזרחיים ונכונות לקיים פשרות מסוימות ביחס לעקרונות שנקבעו בעבר, כגון פתרונות יצירתיים ביחס לשיתוף ידע וטכנולוגיה. אלו שינויים שלא יבואו על חשבון היכולת לפעול באופן

המרחב האינדו־פסיפי

מדינות במרחב זה בוחרות בהדרגה להגדיל את ההוצאה על תחום הביטחון לטובת חיזוק ההרתעה. בחלקן קיימות תעשיות ביטחוניות נרחבות, והן עומדות במוקד התחרות בין ארצות הברית וסין. ישראל תוכל להדק את יחסיה הביטחוניים במרחב באמצעות שיתוף בניסיון של צה"ל ומערכת הביטחון, או לחלופין תוך שילוב כוחות עם מדינות נוספות, כפי שמסגרת I2U2 מנסה לעשות בתחום האזרחי. גם ליחסי איראן עם קוריאה הצפונית וסין עשוי להיות תפקיד מאץ ביצירת שותפות זו. בממד הביטחוני יוכלו שותפויות אלו לסייע בבניין הכוח של ישראל, ובממד המסחרי-כלכלי הן חיוניות ליצירת חלופה לתפקיד הגיאופוליטי של איראן במסדרונות סחר שונים. מפת ההזדמנויות לשיתופי פעולה מול האתגר האיראני אינה סטטית ולא בהכרח תהיה כה רחבה אם ישראל לא תפעל למצות את אפשרויותיה. צעדים אלו יחייבו גם התאמות – בראש ובראשונה בחיזוק היכולת לקיים שיתופי פעולה, לרבות במסגרות רב־צדדיות. קריאות כיוון דומות פורסמו בעבר ואף הובילו לשינויים ארגוניים בצה"ל בשנים האחרונות, בפרט בתחום מערך קשרי החוץ.

נכס חשוב שישראל תוכל למנף הוא יכולותיה המודיעיניות בתחומי האיסוף, גישה לשלל מודיעיני מהלחימה בחמאס ובחזבאללה, הכשרות וידע רלוונטי.¹⁹ נדבך נוסף בבניית שותפויות למול איראן יהיה היכולת לסייע לבניין הכוח של צבאות וגופים ביטחוניים אחרים – מכירת אמצעי לחימה, אימונים משותפים ואף הכשרות ומימון. לישראל יתרון טכנולוגי, תעשייתי, ביטחוני וצבאי אשר יוכל – אם יופנה לעבר ההיגיון של שינוי המאזן הצבאי מול איראן ושותפיה ולא רק לבניין התעשייה המקומית – לתמוך באסטרטגיה רחבה יותר הנשענת על שותפויות. אם תבחר ישראל ללכת בדרך זו, ייתכן שיימצאו הזדמנויות לפריסת כוחות קדמיים במדינות שותפות בקרבת איראן או שלוחיה. ניתן לחשוב על מודלים שונים כמו הקמת בסיסים, שימוש משותף ביכולות ישראליות ואף הפעלת כוח משטחי מדינה שותפה. פריסה קדמית תאפשר לחזק את יכולות הניטור, ההגנה וההתקפה ותגדיל את העומק האסטרטגי של ישראל.

גורמים מעכבי שינוי

אומנם קיימות מגבלות שונות באשר לפיתוח שיתופי הפעולה (פערי אינטרסים, יכולת ההנהגה האמריקאית), אולם המחסום הגדול ביותר לעצם התהוות השותפויות ולחיזוקן הוא תפיסתי, ומקורו בברכת (קללת) בלעם,

עצמאי אלא ייצרו מכפיל כוח למאמץ העצמאי, ויתנו לישראל הזדמנות להתמודד עם איראן באופן מוצלח יותר בראייה ארוכת טווח.

סיכום

מלחמת חרבות ברזל הגבירה את הקריאות לעצמאות ביטחונית ברוח אתוס ההסתמכות העצמית, אולם ישראל מתמודדת עם אתגר גדול ששיתופי פעולה יהיו הכרחיים להצלחה מולו. שורת תהליכים בשנים האחרונות הביאה את ישראל למצב שבו יש לה נכסים משמעותיים שביכולתה למנף כדי לרתום מדינות לשותפות מול איראן. מיצוי ההזדמנויות יחייב התפתחות מסוימת בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל, ואף בתפיסת ההפעלה של צה"ל ומערכת הביטחון. אם תתעלה ישראל לגודל השעה היא תוכל לבחור אם "ברכת" בלעם בדבר 'עם לבדד ישכון' תהיה גורל נצחי או קללה שלא התממשה.

רביסרן יונתן נבו הוא בעל תואר ראשון בלימודי המזרח התיכון וביחסים בין-לאומיים מהאוניברסיטה העברית בירושלים, ותואר שני בלימודי ביטחון ודיפלומטיה מאוניברסיטת תל אביב. nevo.jonathan@gmail.com

הערות

- 1 כפי שנאמר בהמשך, חלק משניות זו התבטא בתהליכים שהחלו טרם המלחמה, אולם המלחמה הביאה אותם לידי ביטוי גלוי ומשמעותי.
- 2 מקרון השווה אותה לקואליציה בהובלת ארצות הברית נגד דאע"ש ("נחישות טבועה"), וצרפת יזמה גם שורה של אירועים מדיניים להגברת הלחץ הכלכלי והמדיני על חמאס ובשירות יעדי המלחמה של ישראל.
- 3 ראו את **דברי ראש הממשלה ביום השואה האחרון**, "אם צריך לעמוד לבד – נעמוד לבד".
- 4 מבצע קדש (1956) הדגים זאת ביחס לבריטניה וצרפת. בקבלת ההחלטות בתקופת ההמתנה למלחמת ששת הימים ובמהלך מלחמת יום הכיפורים ישראל התחשבה רבות בשיקולים אמריקאיים, לרבות נכונות לשלם מחיר גבוה כדי לא לבדד תמיכה אמריקאית (הבלגה על הפרת תנאי ההסדר של סיום מלחמת ההתשה, הימנעות ממכה מקדימה במלחמת יום הכיפורים). במערכות מוגבלות חד-זירתיות התחשבה ישראל בשיקולים אמריקאיים – בעת דיכוי האינתיפאדה השנייה ניהלה ישראל מאבק מדיני עיקש על מנת לצבור לגיטימציה, ובמלחמת לבנון השנייה הסכימה להפסקת אש של 48 שעות עקב תקרית כפר קנא.
- 5 בלבנון ייצגה הקמת צד"ל לאחר הנסיגה לרצועת הביטחון רעיון מסוג זה; במלחמת האזרחים בסוריה שימש הסיוע לפצועים סורים כלי בייצוג המציאות הביטחונית בגבול; וביהודה בשומרון ניתן לראות בשימור התיאום הביטחוני עם הרשות הפלסטינית דוגמה להיגיון דומה.
- 6 דוגמאות לכך הן הסיוע לכורדים בעיראק מול משטר סדאם חוסיין, הסיוע למלוכנים בתימן כנגד צבא מצרים בימי נאצר, וכן הסיוע למורדים בסוריה במהלך מלחמת האזרחים, שמיחס לישראל.

- 7 יש לציין שהיקף ההתגייסות חרג במידה רבה מאפקט "ההתגייסות סביב הדגל", שכן בשבועות הראשונים החברה האזרחית מילאה תפקידים מובהקים של מוסדות הממשלה, למשל בירור על אודות נעדרים, סיוע לוגיסטי לכוחות וסיוע למפונים.
- 8 שולץ השתמש בביטוי הגרמני *Zeitenwende*, בתרגום מילולי "שינוי הזמנים", **בנאום שנשא ב-27 בפברואר 2022**. ביטוי זה זוכה מאז לפרשנויות רבות וממשיך למלא תפקיד בשיח ציבורי הגרמני ואף הגלובלי. ראו **מאמר המשך של שולץ** מתחילת 2023.
- 9 על סמך שיחה אישית עם מקבילים שעסקו בגיבוש אסטרטגית ההגנה הלאומית בצבא האיתלקי.
- 10 ניתן להדגים את השינוי המתפתח בחשיבה האירופית דרך השוואת התפיסה שהציג שולץ לתפיסות ותיקות ששררו בגרמניה ביחס לאיום הרוסי ואף בימי המלחמה הקרה, בפרט רעיונות על "שינוי דרך התקרבות" (*Wandel durch Annäherung*) וכדומה.
- 11 יש הרואים בשינויים בקווקז גם פתח לשינוי גדול יותר במאזן הכוחות האזורי, בשל **חשיבות המרחב ב"משחק הגדול" בין טורקיה, רוסיה, איראן וסין במרחב**.
- 12 ביטוי מסוים לכך ניכר בהפגנות תמיכה באזרבייג'ן במהלך מלחמת נגורנו קרבאך ובהשתתפותם של אזורים רבים במחאות באיראן ב-2022; עם זאת האזורים משולבים באופן אינטגרלי באיראן (המנהיג עצמו הוא אזרי למחצה), ולמרות קיומו של אתוס בדלני הזוכה לעיתים לסנטימנט ציבורי, אין לראות בהם קבוצה בעלת שאיפות אירדנטיות.
- 13 המשברים כללו פיגועים כנגד השגרירות האזרית וניסיון התנקשות בחבר פרלמנט, הצהרות מאיימות הדדיות ותרגילים צבאיים במרחב הגבול, לרבות בהשתתפות טורקית לצד אזרבייג'ן. כיום המדינות נמצאות בתהליך התקרבות מחודש, בין השאר בשל מאמץ איראני להבטיח ששינוי מאזן הכוחות לא יביא לפגיעה באינטרסים האיראניים.
- 14 תובנה זו עוברת כחוט השני במסמך אסטרטגיית הביטחון הלאומי של ממשל בידן (אוקטובר 2022): "our alliances and partnerships around the world are our most important strategic asset and an indispensable element contributing to international peace and stability"; יש לציין שבעוד ממשל טראמפ לא בהכרח פעל כך, גם באסטרטגיית הביטחון הלאומי שממשלו גיבש היו בריתות ושותפויות במקום מרכזי (מוזכרים כ-75 פעמים במסמך).
- 15 בהיעדר הכרעה מהירה יש לבחון מחדש גם את שאר מרכיבי התפיסה, שכן מנקודת מבט ישראלית היא כבר אינה מגשרת על בעיית הא-סימטריה מול האויב.
- 16 נקודת מבט אחרת היא האפשרות לגבש **ברית הגנה פורמלית עם ארצות הברית, או ברית ביטחון מוגבלת שתכלול גם מדינות נוספות**.
- 17 להרחבה ראו דוח שחובר על כך בקונגרס, עת התכוונה ארצות הברית למכור מטוסים מתקדמים לאיחוד האמירויות. [Israel's Qualitative Military Edge and Possible U.S. Arms Sales to the United Arab Emirates](#)
- 18 פוטנציאל נוסף שלא יורחב עליו כאן הוא יחסי ישראל עם מיעוטים במזרח התיכון, בפרט בחבל הכורדי בעיראק ועם המיעוט הדרוזי בסוריה. באיראן מגוון עדות וקבוצות שעשויות לראות יתרון בקשר עם ישראל כחלק ממאבק נגד המשטר.
- 19 עבור מדינות האזור, תופעת הסמים הסינתטיים ובפרט קפטגון הפכה ממטרד חברתי לאיום של ממש על היציבות. מעורבות סוריה ולבנון בהברחת הקפטגון עשויה לסייע לצקת תוכן של ממש בשיתוף פעולה בהגנת גבולות בין המדינות.
- 20 ניתן להשוות זאת כתמונת מראה לסיכונים שאיראן לקחה על עצמה כאשר ניסתה להתבסס בקרבת ישראל וחוותה אבדות ממושכות בזירה הסורית.

השתלטות סין על שוק המתכות והמינרלים העולמי

יהושע קליסקי

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

הממשל הסיני הכריז לאחרונה כי העפרות הנדירות הן נכס לאומי, וכי אסור לארגונים או לאנשים להשתלט על משאב זה. להכרזה נלוותה הפעלת תוכנית מעקב ושליטה על כל משאבי העפרות הנדירות הנמצאות ברשות סין, כולל הפקה, עיבוד ויצוא. הכרזה זו מתכתבת עם העובדה שהממשל הסיני, השואף לדומיננטיות מדינית וכלכלית בעיקר בגלל צורכי פנים אך גם מתוך ראייה גלובלית, זיהה את שוק המתכות והמינרלים כגון ניקל, נחושת, קובלט, מגנזיום, עפרות נדירות ועוד כבעל חשיבות מכרעת הן לכלכלה העולמית והן לכלכלה הסינית, וכמנוע צמיחה של הכלכלה המודרנית במאה ה-21.

החשיבות של המינרלים השונים כולל עפרות נדירות היא בעיקר בתחומי האנרגיה הירוקה, תעשיית כלי רכב חשמליים, מוצרי אלקטרוניקה, רפואה, לייזרים, סיבים אופטיים, מגנטים בתעשיית המנועים, היבטים שונים של התעשייה הביטחונית, וכן בתעשיית השבבים העולמית. המינרלים הללו הם אבני יסוד בכל ענפי התעשייה המודרנית, ועל כן השליטה בענפים ובשרשרת האספקה הללו חיונית לפיתוח כלכלתה של סין עצמה, והיא אמצעי למיצובה של סין כשחקנית חשובה בכלכלה העולמית, עם יכולות לא מבוטלות של מינוף להשפעה פוליטית. סין ביצעה בשלושים השנים האחרונות השקעות עתק במכרות ובמפעלי עיבוד וטיהור מינרלים קריטיים באפריקה, ובשווקים מסוימים יש לה דומיננטיות מוחלטת, עד כדי 90 אחוזים במוצרים מסוימים. לדבר יש השלכות כלכליות ופוליטיות בעיקר על יחסי סין-ארצות הברית ועל יחסי סין ומדינות אפריקה, אירופה, אסיה ודרום-מזרח אסיה. על גורמי התעשייה עתירת הידע וגורמי התעשייה הביטחונית בישראל לצמצם חשיפה למצב מחסור עולמי או להגבלות פוליטיות או כלכליות על יבוא סוגי מינרלים קריטיים ייחודיים, וזאת באמצעות פיתוח קשרים חשאיים וחבירה למדינות בעלות משאבי טבע באירופה ובאפריקה.

מילות מפתח: מינרלים, מתכות, עפרות נדירות, ליתיום, אנטימון, מגנזיום, כלי רכב חשמליים

מבוא

רק על אתרי הכרייה אלא גם על טכנולוגיות הטיהור, ההפרדה והעיבוד שלהם. המתכות הן מחצבים טבעיים הנמצאים במעמקי האדמה, וכדי להפיקם יש צורך בכרייה באמצעות מכרות ייעודיים או בחציבה עמוקה באמצעות קידוחים. המתכות אינן מופיעות בצורה טהורה אלא כתערובות או תרכובות כימיות, ועל כן יש צורך במפעלים מיוחדים ובשימוש בחומרים כימיים מסוכנים לעובדים ולסביבה לשם יישום תהליכי הפקה והפרדה באמצעים כימיים או פיזיקליים שונים. מסיבות אלו חשוב מאוד שכל מדינה המעוניינת במתכות ובמינרלים תשלוט על מקורותיהם, ובעיקר באלה הנדרשים למוצרי צריכה, כגון ברזל, נחושת,

שוק המתכות והמינרלים העולמי הוא גורם קריטי בכלכלה העולמית, שכן למתכות יש תכונות מיוחדות שהופכות אותן לאבני יסוד בענפיה השונים של התעשייה העולמית. עובדה זו נכונה הן לתעשייה המסורתית, המתבססת בעיקר על מוצרי מתכת בעלי תכונות חוזק ועמידות בחום, וכן לענפי ההיי-טק השונים במגזר האזרחי ובמגזר הביטחוני, המתבססים על תעשיית השבבים, שהם רכיב חיוני במרבית המוצרים כיום. למתכות מסוימות ששכיחותן בטבע נדירה יש תכונות ייחודיות והן רכיב חיוני בקביעת תכונות השבבים, ועל כן מדינה המעוניינת בשליטה על שוק המתכות והמינרלים חייבת לשלוט לא

כמעצמה מובילה מבחינה מדינית וכלכלית, תוך יצירת שיתופי פעולה **לתועלת הדדית**. **ההשתלטות כוללת** בעיקר השקעה בתשתיות הקשורות למכרות קובלט ונחושת בקונגו ובזמביה ומכרות ליתיום בזימבבואה, וכן השתלטות על מכרות של עפרות נדירות. **ההשתלטות מלווה בהשקעה כספית מסיבית תוך ניצול עובדים** והתעלמות מנזקים סביבתיים מרובים. השליטה על שוק העפרות הנדירות חיונית לפיתוח הדור הבא של שבבים מתוחכמים ולפיתוחים הקשורים באנרגיה ירוקה, כגון לוחות סולאריים וסוללות לכלי רכב חשמליים. שבבים הם מרכיב מרכזי בפיתוח מוצרי הכלכלה המודרנית – ממחשבים וטלפונים ועד מערכות נשק מתקדמות. הממשל הסיני מבין היטב את הכוח שבידיו עקב השליטה על שרשרת האספקה של מינרליים קריטיים לייצור שבבים, בייחוד כאשר מרכזי ייצור השבבים בקוריאה הדרומית (סמסונג) ובטאיוואן (חברת TSMC) נמצאים בסביבה עוינת עבור סין וקוריאה הצפונית. למרבה האירוניה, למרות שהשבבים הראשונים פותחו בארצות הברית, תעשיית השבבים האמריקאית **מספקת כיום רק כ־10 אחוזים מהצריכה העולמית**, והדבר מעורר דאגה רבה בממשל האמריקאי עקב התלות של ארצות הברית בספקים חיצוניים.

ההשקעה הכספית הרבה והשליטה הסינית בשוק המכרות מאפשרות שליטה על ההיצע והביקוש למוצרים מסוימים, עקב שליטה באספקה של רכיבים חיוניים למוצרים שהם אבן היסוד בכלכלה המודרנית. לשליטה בשרשרת האספקה של חומרי גלם בסיסיים הנדרשים למגוון נרחב של תעשיות יש **השפעות גיאופוליטיות** רבות משמעות. נכון לשנת 2022, שיעור אספקת המתכות הסינית מתוך כלל האספקה העולמית של רכיבים חיוניים לענפי הטכנולוגיה השונים מוצג בתרשים 1, המתבסס על נתוני שוק.

ההשקעה הסינית בפרויקטים בתחומים שונים ברחבי העולם בשנים 2000–2023 מסתכמת בכ־1.34 טריליון דולר. ראוי לציין כי מתוך הסכום הגלובלי הופנו 403.740 מיליארד דולר לכריית מחצבים ולבניית תשתיות ברחבי העולם. מתוך סכום זה הושקעו 11.3 אחוזים (46.190 מיליארד דולר) ב־224 פרויקטים באפריקה שרלוונטיים לניצול משאבי טבע שונים, כגון כריית מינרלים ועיבודם, קידוחים והפקת נפט וגז.

ההתנהלות הסינית בנושא מינרלים קריטיים

עפרות נדירות (REE) Rare Earth Elements

עפרות נדירות הן סוג של מתכות ומינרלים הנמצאים בכמויות זעירות במחצבים שונים. הפקת מינרלים ברמת

פוליטיקה, זהב, מגנזיום, עופרת, קובלט, ליתיום ונגזרות של תרכובות אלו, אך גם במתכות נדירות הנקראות בעגה המקצועית 'עפרות נדירות' (Rare earth elements).

רקע

השלטון הסיני זיהה כבר לפני יותר מארבעה עשורים את החשיבות של שוק המינרלים **לצורכי פנים ולפיתוח הכלכלה הסינית**, וכן כאמצעי פוליטי לשליטה על מוצרי צריכה מסוימים, כגון כלי רכב חשמליים או תקשורת לשם חיזוק הכלכלה הסינית, על ידי **צבירת מלאי אסטרטגי**. נוסף על כך, הדומיננטיות של סין בתחום גורמת **למחסור בשוק העולמי** במוצרים חיוניים לתעשיות הרכב, השבבים, מגנטים למנועים או גלאים שונים, ויוצרת **עליונות כלכלית וצבאית**.

ביבשת אפריקה נמצאים כ־30 אחוזים מהמתכות **המינרלים** הקריטיים לתעשייה המודרנית בעולם, ועל כן סין השתלטה בהדרגה על מכרות של מתכות ומינרלים בעלי פוטנציאל יישומי ברחבי אפריקה. ההשתלטות הסינית בניגריה, למשל, מלווה בהשקעות בסך כשלושה מיליארד דולר בפיתוח תשתיות שונות כמנוף לפיתוח כלכלי, דבר שיצר 4,000 משרות והכנסות ממיסים בהיקף של 125 מיליון דולר.

ההשתלטות הסינית על תשתיות מתכות ומינרלים קריטיים במדינות אפריקה – מכרות ומפעלי עיבוד חומרי הגלם – מתבצעת ללא התניות כלכליות או פוליטיות, והיא מלווה בהשקעות ובפיתוח תשתיות אזרחיות נוספות כגון **מסילות ברזל**, שאולי ישמשו בעתיד לשינוע מוצרים החשובים לממשל הסיני. מטרת השליטה בשוק המינרלים במדינות אפריקה וההשקעה בתשתיות היא בין היתר ביסוס מעמדה הגאו־אסטרטגי של סין

מטרת השליטה בשוק המינרלים במדינות אפריקה וההשקעה בתשתיות היא בין היתר ביסוס מעמדה הגאו־אסטרטגי של סין כמעצמה מובילה מבחינה מדינית וכלכלית

תרשים 1: שיעור אספקת המתכות הסיניות מתוך האספקה העולמית

בנייה ושדרוג של מתקני **עיבוד ליתיום בזימבבואה ובמאלי** ורכשו מכרות לכריית ליתיום במאות מיליוני דולרים. סך ההשקעות של חברות **סיניות ברכש מכרות הליתיום** השונים בזימבבואה ובהקמת מפעלים לעיבוד חומר הגלם למתכת ליתיום בשנים 2021-2023 מסתכם ב־1.409 מיליארד דולר. על פי **נתונים עדכניים** הסינים שולטים כיום על כ־65 אחוזים מכלל המפעלים הגדולים בעולם המיועדים לעיבוד הליתיום הגולמי.

מתכות אחרות

סין מפעילה מאמץ דיפלומטי עקבי מאז שנות ה־80 וה־90 לשם השתלטות על כריית מתכות נוספות במדינות אפריקה, בעיקר **בזימבבואה, מאלי, אתיופיה וקונגו**. הדבר נובע מכך שביבשת אפריקה נמצא שיעור ניכר מהכמות העולמית של מתכות קריטיות, כגון קובלט (70 אחוזים), פלטינה (90 אחוזים) ומנגן (50 אחוזים). קובלט היא מתכת קריטית לתעשיית הסוללות, וסין קובלת באמצעות השתלטות על מכרות קובלט באפריקה **ליצרנית הקובלט מספר אחת בעולם**. סין השתלטה גם על שוק הגרפיט העולמי וכיום היא מחזיקה ב־90 אחוזים מכמות הייצור העולמית של גרפיט, אך כדי להבטיח שליטה מלאה ולאורך זמן היא מייבאת כמויות גדולות של גרפיט ממוזמביק וממדיגסקר. **לשם השוואה**, ארצות הברית מייצרת 13 אחוזים מצריכת הקובלט שלה אך אינה מייצרת גרפיט כלל, ולדעת הממשל האמריקאי טמונה בכך סכנה לביטחון הלאומי של ארצות הברית.

סין רכשה מכרות ומפעלי זיקוק וניקוי של עפרות נדירות, והיא שולטת כיום ב-85-98 אחוזים של התעשייה הקשורה לעפרות הנדירות ולמוצרים המתבססים על מתכות אלו, שחלקן הגדול מיובא לסין.

ניקיון גבוהה, כפי שנדרש לתעשייה עתירת הידע, היא פעולה סבוכה המחייבת מפעלים וידע ייחודיים. שימושי העפרות הנדירות הם בעיקר לתעשיית הרכב (ממירים קטליטיים, מגנטים עבור מנועים חשמליים), לייזרים ואמצעי תאורה, והצפי הוא **לגידול מעריכי** בדרישות השוק לשימושי עפרות נדירות. עתודות העפרות הנדירות העיקריות בעולם נאמדות בכמות של **110 מיליון טונות**, מתוכה 44 מיליון טונות (כ־40 אחוזים) מוחזקים בידי סין, אבל לא בהכרח ממוקמים בסין. סין רכשה מכרות ומפעלי זיקוק וניקוי של עפרות נדירות, והיא שולטת כיום ב־85-98 אחוזים של התעשייה הקשורה לעפרות הנדירות ולמוצרים המתבססים על מתכות אלו, שחלקן הגדול מיובא לסין.

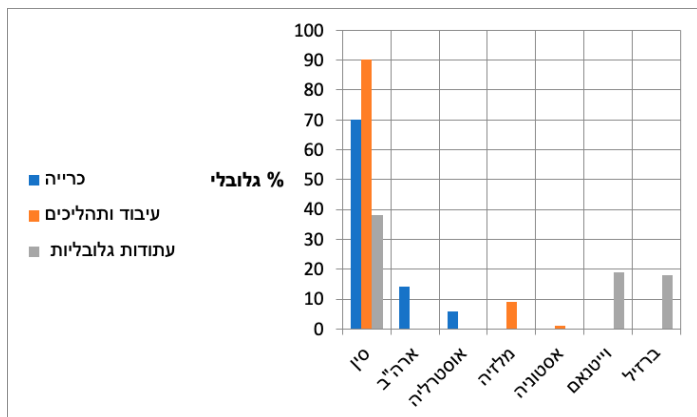
סין מכירה בחשיבותן העצומה של העפרות הנדירות, ועל כן הטילה לאחרונה הגבלות על הסחר בהן. היא אינה מסתפקת במשאבי העפרות הנדירות **שהתגלו לאחרונה בשטחה**, אלא צוברת עתודות של מינרלים מסוג זה על ידי יבוא של כמויות ניכרות ממדינות שונות ברחבי הגלובוס כדי לבסס שליטה על כל שרשרת האספקה של העפרות הנדירות. החלוקה באחוזים לפי המדינות העיקריות בנושא של כרייה, עיבוד ושמירה על עתודות גלובליות של עפרות נדירות מוצגת בתרשים 2, המעובד על סמך **נתונים עדכניים שהתפרסמו לאחרונה**.

לאחרונה מובילות ארצות הברית ומדינות אירופה מאמץ טכנולוגי משותף לצמצום הדומיננטיות הסינית בשוק העפרות הנדירות, וזאת באמצעות הרחבת יכולות הזיקוק, הניקוי והעיבוד שלהן. **ההנחה המקובלת** היא כי צפוי שעד שנת 2030 סין תהיה מובילה עולמית בתחום, עקב שליטתה הנוכחית בשרשרת האספקה ובתהליכי המיצוי (60 אחוזים) ובתהליכי העיבוד (90 אחוזים) של העפרות הנדירות ביחס לחמש המדינות המובילות בתחום, הכוללות מלבד סין את צ'ילה, אינדונזיה, קונגו ואוסטרליה.

שוק הליתיום

המתכת **ליתיום**, המכונה גם "הזהב הלבן", היא רכיב חיוני בסוללות נטענות ליישומים שונים הקשורים לשימוש באנרגיה ירוקה כמו **יישומי היתוך גרעיני להפקת אנרגיה** נקיה, בפרט בשוק כלי הרכב החשמליים, המחשבים הניידים, התקשורת הסלולרית או בלוחות סולאריים. יתרון כלכלי נוסף לסוללות מבוססות ליתיום הוא **שהן ניתנות למחזור**: נפח שוק המחזור של סוללות ליתיום היה 6.5 מיליארד דולר בשנת 2022 והוא צפוי להגיע לערך של 35 מיליארד דולר בשנת 2031, עם גידול שנתי ממוצע של 20.6 אחוזים. הסינים שולטים כיום בשוק העולמי של סוללות מבוססות ליתיום, הם השלימו

תרשים 2

הגדולה בעולם – 48 אחוזים מתפוקת הכרייה העולמית של האנטימון. הגבלה זו מצטרפת להגבלות אחרות שהממשל הסיני הטיל בשנה שעברה על המתכות גליום וגרמניום, שהן חיוניות לתעשיית השבבים. לסיכום, כפי שניתן ללמוד, החלק היחסי של הסינים במיצוי ובהפקה של מתכות ומינרלים קריטיים לעומת מדינות אחרות (נכון לשנת 2019) נע בין 50 אחוזים לגבי נחושת וניקל לבין 90 אחוזים לגבי REE.

תגובת המתחרים

חשוב לציין כי השליטה הסינית בסוגים קריטיים של מינרלים (בעיקר אך לא רק – קובלט, גרפיט ומנגן) מעוררת דאגה רבה בארצות הברית בהקשרי הביטחון הלאומי, וזאת עקב התלות האמריקאית המוחלטת כמעט ביבוא רכיבים חיוניים מסין. ממשל ביידן מעוניין להגדיל את רכש המינרלים הקריטיים מארצות אפריקה הן מסיבות של ביטחון לאומי, קרי שליטה בשרשרת אספקת המינרלים והפחתת התלות ביבוא מסין, והן כמנוף גיאופוליטי כלפי מדינות אפריקה שמטרתו יציבות שלטונית, פיתוח כלכלי מואץ, הפחתת המתח הפוליטי, שקיפות שלטונית ורווחה. הדבר נעשה בעיקר על ידי הגברת המעורבות העסקית האמריקאית ופיתוח תשתיות ושותפויות עסקיות עם מדינות וחברות באפריקה. כך למשל, כדי להיכנס לשוק הליתיום בזימבבואה, ארצות הברית הסירה לאחרונה סנקציות שהוטלו על זימבבואה והחלה להשקיע בתשתיות אזרחיות לשם הקמת "מסדרון תחבורה" שיאפשר את יצוא הליתיום דרך נמלים של מדינות שכנות. ארצות הברית משקיעה גם בתשתיות ובמאגרי ליתיום מקומיים כדי לכרסם במונופול הסיני בתחום ולמנף את העצמאות האנרגטית בנושא הליתיום להישגים אסטרטגיים וגיאופוליטיים. הממשל האמריקאי מוטרד מכך שהשליטה הסינית בשוק הרכיבים החיוניים לכלי רכב פוגעת הן בביטחון הלאומי של ארצות הברית והן בתעשיית הרכב שלה, ובעקיפין גורמת נזק סביבתי עקב התייקרות כלי הרכב החשמליים והגברת פליטת גזי החממה בשל החזרה לכלי רכב מונעים בדלק. זאת ועוד, פיזור רמזים על כוונות רכש סיניות של ליתיום גרם לעליית מחירים בסך שישה אחוזים לטונה ליתיום בתחילת שנת 2024, בניגוד למגמת ירידה חדה במחירים בשנים 2022-2023.

השליטה הסינית מעוררת דאגה גם באוסטרליה ובמדינות האיחוד האירופי, והן נמצאות בתהליך של חיפוש שותפים לפיתוח טכנולוגיות ומשאבים עצמאיים כדי לחזק את כלכלתן ולמזער את המונופול הסיני על מתכות ומינרלים שונים (שהוא כיום 94 אחוזים מכלל היצוא העולמי של מגנזיום). בשל חשיבות הנושא

השליטה הסינית בסוגים קריטיים של מינרלים (בעיקר אך לא רק – קובלט, גרפיט ומנגן) מעוררת דאגה רבה בארצות הברית בהקשרי הביטחון הלאומי, וזאת עקב התלות האמריקאית המוחלטת כמעט ביבוא רכיבים חיוניים מסין.

השלכות הדומיננטיות הסינית בשוק המינרלים עפרות נדירות

השליטה בשוק המינרלים הקריטיים מאפשרת לממשל הסיני להטיל הגבלות סחר ולהפעיל מנופי לחץ לשם מימוש הישגים פוליטיים שונים באמצעים כלכליים. כך למשל, בשנים 2010 ו-2014 ניסו הסינים לכפות שינוי במדיניות יפן כלפי סין באמצעות מניעת אספקה של מינרלים קריטיים לתעשייה היפנית, תוך פגיעה אנושה בתעשיית הרכב ביפן. בשנים 2009-2020 החמיר הממשל הסיני את הגבלות היצוא של מינרלים קריטיים למדינות שונות, כולל איסור על יצוא טכנולוגיות הכרוכות במיצוי ובהפרדה של עפרות נדירות, שהן מוצר חיוני בתעשיית המוליכים למחצה, השבבים וכל מה שכרוך בכך. כך למשל הטיל הממשל הסיני הגבלות יצוא על גליום וגרמניום, שהן מתכות נדירות בעלות חשיבות מכרעת לתעשיית השבבים העולמית ולייצור סיבים אופטיים לתקשורת רחבת סרט. היקף היצוא הסיני של המתכת גליום בחודשים ינואר-פברואר 2024 היה 2,700 ק"ג, לעומת 8,800 ק"ג בתקופה המקבילה ב-2023. סין מפיקה כ-60 אחוזים מהכמות העולמית של המתכות הנדירות הללו ושולטת על 90 אחוזים מן המפעלים הקשורים לתהליכי העיבוד שלהן. הדבר יצר מחסור בגליום, שגרם להכפלת המחיר ל-575 דולר לק"ג בחודש מארס 2024.

ליתיום

לשליטה הסינית בשוק הליתיום משמעות כפולה לגבי רכיבים חיוניים לתעשיית הרכב העולמית, הן בהיבט השליטה בשרשרת האספקה ובשוק הליתיום עבור סוללות נטענות לרכב חשמלי, והן בהיבט של שליטה ברכיבים חיוניים עבור שבבים למחשבים ולמעבדים שונים בכלי הרכב החדשים, כולל החשמליים.

אנטימון

הממשל הסיני הודיע לאחרונה (אוגוסט 2024) על הטלת הגבלות יצוא של מתכת יקרה בשם אנטימון ותרבותיה השונות מ-15 בספטמבר. לאנטימון יישומים ביטחוניים ואזרחיים רבים וסין נחשבת למפיקת האנטימון

סיכום

הממשל הסיני ביצע החל משנות ה־80 המוקדמות השקעות רבות בתשתיות הקשורות לכריית מינרלים ולעיבודם במדינות שונות באפריקה כגון קונגו, מאלי, אתיופיה, זימבבואה וזמביה, וכן השקעות בתשתיות אזרחיות הקשורות בעקיפין לנושא. ההשקעות הסיניות הנרחבות באפריקה ובמקומות אחרים בעולם מכוונות למטרה משולבת של צורכי פנים וצרכים מדיניים־אסטרטגיים. החזון של המטרה המשולבת הוא פיתוח הכלכלה הסינית באמצעות צבירת מלאי אסטרטגי של מתכות ומינרלים קריטיים או שליטה על שרשרת האספקה של מוצרי צריכה מסוימים, שהם בעלי חשיבות מכרעת לכלכלה הסינית והכלכלה העולמית. הדבר משתלב עם חזונו של נשיא סין שי ג'ין־פינג, שמדבר על שליטה בתעשיית השבבים (שהמינרלים הקריטיים הם אבני היסוד שלה) כעל מרכיב חיוני בביטחון הלאומי הסיני.

במקביל למאמץ הסיני לשלוט במשאבי המינרלים של מדינות אפריקה, הממשל הסיני מתמקד גם בפיתוח משאבי טבע מקומיים וביבוא מסיבי של מינרלים ועיבודם בסין לשם צבירת כמות ניכרת של חומרי גלם חיוניים, ועל ידי כך השגת שליטה על היקפי הצריכה העולמית ועל שרשרת האספקה של רכיבים חיוניים. הלך העיקרי הרלוונטי למדינת ישראל הוא כי עליה להיערך בדחיפות למצב שבו יהיו מחסור עולמי או הגבלות שונות על יבוא מינרלים קריטיים – דבר שאם יתרחש עלול לפגוע פגיעה אנושה בתעשייה עתירת הידע ובתעשייה הביטחונית.

ד"ר יהושע קליסקי הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. כיום הוא מנהל טכנולוגי של מאגד VCSEL לפיתוח לייזרי דיודות ייחודיים, בעבר היה מנהל מאגד ALTIA לפיתוח לייזרי סיב מהירים ורבי עוצמה. לפני כן היה חוקר בכיר במערכת הביטחון. ד"ר קליסקי הוא בעל תואר דוקטור מהמחלקה לכימיה פיסיקלית באוניברסיטה העברית בירושלים ופוסט־דוקטורט ממרכז המחקר של חברת Xerox ברוצ'סטר, ניו יורק. יזם והוביל מחקרים בנושאי לייזר, שהובילו לפיתוח מערכי לייזר מתקדמים ליישומי תעשייה ורפואה. yehoshuak@inss.org.il

החליט האיחוד האירופי לצמצם את התלות בספקי חוץ של מתכות ומינרלים קריטיים, כולל עפרות נדירות, ולהקים מפעל הפקה גדול באסטוניה. לאחרונה התגלו מרבצי עפרות נדירות בכמויות גדולות בנורווגיה והצפי הוא – תוך מאמצים משותפים של ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה – לצמצום משמעותי (הדוח אינו נוקב בערך כמותי) של השליטה הסינית בשרשרת האספקה של עפרות נדירות לפני 2030.

משמעויות והמלצות לישראל

על מדינת ישראל להיערך למצב שבו יוטל עליה אמברגו שיכלול, בין היתר, איסור יצוא לישראל של מינרלים קריטיים. מלבד ההיערכות לאמברגו או לחרם, על מדינת ישראל להיערך למצב שבו יהיו מחסור עולמי או הגבלות שונות על יבוא מינרלים קריטיים, או פגיעה בשרשרת האספקה – דבר שאם יתרחש עלול לפגוע פגיעה אנושה בתעשייה עתירת הידע ובתעשייה הביטחונית, בייחוד בייצור שבבים לצרכים צבאיים ואזרחיים כאחד. מינרלים, מתכות מסוימות ועפרות נדירות הם מרכיבים חיוניים בהתקני מצב מוצק שונים המיוצרים בישראל כגון גלאים, שבבים ליישומים אזרחיים וצבאיים, מגנטים למנועים מכל הסוגים, לייזרים לרפואה וליישומים ביטחוניים ועוד. הנושא חשוב ביותר שכן מדינת ישראל מייצרת בעצמה התקנים רבים שלא ניתן לרכוש בחו"ל, ועל כן היא זקוקה למינרלים המתאימים.

על ההיערכות לכלול ראשית הגדרה של המינרלים הקריטיים והגדרת צרכים חיוניים שבהם נדרשים מינרלים אלו. לאחר מכן יש לדאוג להכנת מצבורים של מינרלים קריטיים, וזאת באמצעות פיתוח קשרים חשאיים וחבירה למדינות בעלות משאבי טבע באירופה, באסיה, באפריקה, בארצות הברית ובפרט באמריקה הדרומית. כיוון נוסף הוא פיתוח כלכלי תוך התמקדות ביבשת אפריקה, השקעה בתשתיות והשקעות נדיבות (בהתחשב במגבלות התקציב של מדינת ישראל) עם שולי רווח מצומצמים במיזמים משותפים במדינות בעלות משאבי טבע, בדומה למדיניות הסינית הנוכחית באפריקה ולפעילות הישראלית ביבשת אפריקה בשנות ה־60 של המאה הקודמת.

אור באפלה: כיצד ניתן להדק את יחסי ישראל-מצרים בתחום האנרגיה?

אופיר וינטר

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

משבר האנרגיה שפקד את מצרים בקיץ 2024, והתבטא בהפסקות חשמל תכופות, הדגיש את חשיבותה של ישראל כספקית גז טבעי למשק המצרי. שיתוף הפעולה האנרגטי בין המדינות, המהווה כ־86 אחוזים מסך הסחר ביניהן, נמשך לרוב כסדרו מאז פרוץ המלחמה ב־7 באוקטובר 2023, חרף אימוי איראן ושלוחיה על מתקני הגז הישראליים. לנוכח השפל שאליו נקלעו יחסי המדינות על רקע המלחמה, תחום האנרגיה יכול לשמש מנוף מרכזי להידוק ולשיקום קשריהן, וזאת באמצעות ארבעה צעדים: הרחבת יצוא הגז הישראלי למצרים; פיתוח שדה הגז 'גזה מרין' כחלק מהמהלכים לשיקום עזה, תחת הנהגה פלסטינית חלופית לחמאס; חיזוק 'פורום הגז של מזרח הים התיכון' (EMGF) כמסגרת בעלת השפעה על עיצוב המציאות המדינית, הביטחונית והאנרגטית באזור; הרחבת שיתוף הפעולה בין ישראל ומצרים לתחום האנרגיות המתחדשות.

מילות מפתח: מצרים, ישראל, אנרגיה, גז, חרבות ברזל, שלום, נורמליזציה, EMGF

מבוא

ראש ממשלת מצרים מוצטפא מדבולי פנה ביוני האחרון לבני העם המצרי בהתנצלות יוצאת דופן. הוא ביקש את סליחתם על הפסקות החשמל הנרחבות שפקדו את המדינה במשך כמה שעות מדי יום, ועוררו זעם ציבורי רב על המשטר בקהיר זה הקיץ השני ברציפות. הוא הבטיח כי ממשלתו גיבשה תוכנית להתגברות על המשבר עד סוף 2024.

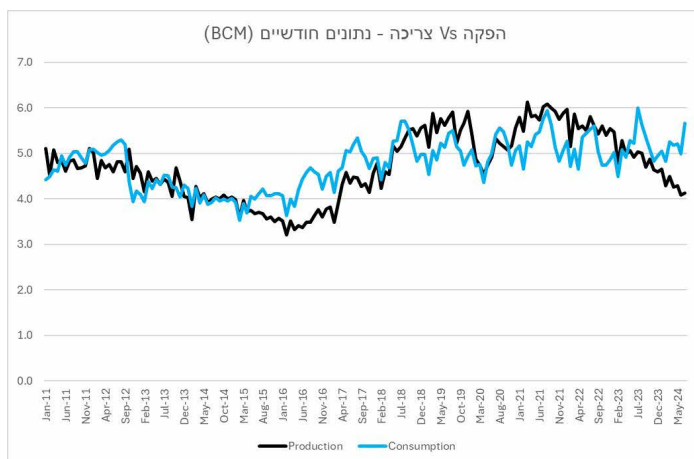
ראש ממשלת מצרים מוצטפא מדבולי פנה ביוני האחרון לבני העם המצרי בהתנצלות יוצאת דופן. הוא ביקש את סליחתם על הפסקות החשמל הנרחבות שפקדו את המדינה במשך כמה שעות מדי יום.

הגז הזרות, שהוביל לצמצום השקעותיהן בפיתוח שדות הגז במצרים ולפגיעה בהפקת הגז המקומית; שליטת, היקפי גניבה גדולים מרשת החשמל המצרית, שמגיעים בחלק מהמקומות ל־45 אחוזים; רביעית, עליית צריכת החשמל במצרים, שהוכפלה בשני העשורים האחרונים בשל ריבוי האוכלוסין ומגיעה לשיאה בחודשי הקיץ, אז נוסקת הטמפרטורה במדינה בחלק מן הימים ל־47 מעלות; וחמישית, ירידה עונתית קלה אך צפויה של כשמונה אחוזים ביצוא הגז הישראלי למצרים, עקב העלייה בצריכה בשוק המקומי בישראל בתקופת הקיץ. עומק משבר האנרגיה במצרים משתקף במספר מדדים. שר הנפט המצרי, כרים בדוי, ציין באוקטובר 2024 כי היקף הפקת הגז במצרים ירד ב־25 אחוזים בשנתיים האחרונות. במחצית הראשונה של 2024 פחתה הפקת הגז המקומי במצרים בכ־15 אחוזים לעומת 2023, כאשר הרבעון השני של 2024 היה הגרוע ביותר מבחינת הפקת הגז במדינה מאז 2017. במקביל זינקה צריכת החשמל ב־2024 ב־12 אחוזים לעומת 2022. המצב הגיע לידי כך שמצרים איבדה את עצמאותה האנרגטית לראשונה מאז 2018, ונאלצה לייבא דלקים בעלות של כמיליארד דולר בחודש כדי לענות על צורכי רשת החשמל.

המחסור באנרגיה שממנו סובלת מצרים נובע מכמה גורמים: ראשית, הירידה בתפוקת שדות הגז המקומיים. לדוגמה, תפוקת שדה הגז זוהר ירדה בשנת 2024 ביותר מ־40 אחוזים בהשוואה לשיא התפוקה שנרשם ב־2021. כיום הגז הוא מקור ל־51 אחוזים מהאנרגיה המיוצרת במצרים ומשמש ל־76.8 אחוזים מייצור החשמל; שנית, החוב המצרי התופח לחברות

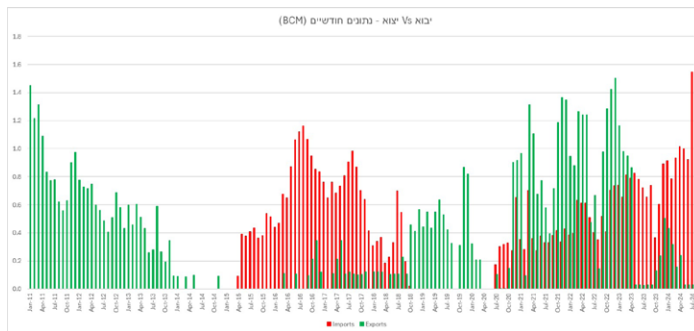
המצב הגיע לידי כך שמצרים איבדה את עצמאותה האנרגטית לראשונה מאז 2018, ונאלצה לייבא דלקים בעלות של כמיליארד דולר בחודש כדי לענות על צורכי רשת החשמל.

תרשים 1: צריכת גז חודשית מול הפקת גז חודשית במצרים, 2011–2024

מקור: Joint Organizations Data Initiative (JODI)

תרשים 2: יבוא גז חודשי מול יצוא גז חודשי במצרים, 2011–2024

מקור: Joint Organizations Data Initiative (JODI)

לפי דוח הביטחון האנרגטי של איגוד הגז הטבעי מספטמבר 2024, בשנת 2023 ייצאה ישראל 8.7 מיליארד מטרים מעוקבים (BCM) של גז למצרים, כשישית מהגז הנצרך במצרים.

יתרה מזאת, מצרים הפכה מיצואנית גז נוזלי ליבואנית של גז זה. ב־2022 ייצרה מצרים גז טבעי נוזלי (LNG) ליצוא בסכום של 8.4 מיליארד דולר, ב־2023 הסתכם השווי הכלכלי של יצוא הגז בכ־2.7 מיליארד בלבד (חלק מההפרש מקורו במחיר הגז, ולא ביתרות הזמינות ליצוא), ובמאי 2024 נאלצה מצרים להשעות את יצוא הגז הטבעי הנוזלי כדי לענות על צורכי השוק המקומי. נכון לספטמבר מצרים אף חתמה על חוזים ליבוא 32 משלוחי גז נוזלי לשימוש פנימי. לדאבונה של קהיר, אובדן יצוא הגז הנוזלי כמקור למטבע זר התרחש במקביל לפגיעה של יותר מ־60 אחוזים בתעבורה בתעלת סואץ ולאובדן הכנסות כולל של יותר משישה מיליארד דולר, בשל המתקפות החות'יות בים האדום.

קשרי הגז בין ישראל למצרים בצל המלחמה

המחסור בגז מציב בפני קהיר אתגרים אנרגטיים וכלכליים כבדים, אך טמונה בו גם הזדמנות להידוק יחסי מצרים–ישראל. האחרונה נעשתה בשנים האחרונות ספקית גז חשובה למשק המצרי. לפי דוח הביטחון האנרגטי של איגוד הגז הטבעי מספטמבר 2024, בשנת 2023 ייצאה ישראל 8.7 מיליארד מטרים מעוקבים (BCM) של גז למצרים, כשישית מהגז הנצרך במצרים – עלייה נאה מ־6.3 BCM ב־2022. למעשה הגז מהווה כיום כ־86 אחוזים מסך הסחר בין ישראל למצרים. היקף יצוא הגז למצרים הגיע בשנה שעברה לכשבעה מיליארד ש"ח, והוא צפוי לגדול עם פיתוח תשתיות ההולכה בשנים הבאות.

רושם רב מעוררת היציבות היחסית של סחר הגז הטבעי בין המדינות בזמן המלחמה, חרף מתיחויות סביב מכלול סוגיות כגון ציר פילדלפי, מעבר רפיח והתפקיד העתידי המיועד לרשות הפלסטינית ברצועת עזה. הפגיעה העיקרית נרשמה בחמשת השבועות הראשונים של המלחמה, שבמהלכם צומצמה אספקת הגז למצרים ביותר מ־50 אחוזים. שאיבת הגז משדה תמר, שממוקם כ־20 ק"מ מחופי עזה, נעצרה אז כדי להגן על האסדה ועובדיה מפגיעת טילים, ופעילות צינור EMG מאשקלון לאל-עריש הושעתה מחשש לחבלה. מנגד, הגז הישראלי המגיע למצרים דרך ירדן המשיך לזרום כסדרו מראשית המלחמה.

על רקע חילופי המהלומות העזים בין ישראל ללבנון וליראן, גבר החשש במצרים מפגיעה נוספת בזרימת הגז הטבעי מישראל. ראש הממשלה המצרי הזהיר באוקטובר 2024 שמלחמה אזורית עלולה לשבש את אספקת האנרגיה הסדירה למצרים ולהכניסה למצב חירום, שאותו כינה "כלכלת מלחמה". סבירותו של

1. קידום מיזמים להגדלת היקף יצוא הגז הישראלי למצרים. בעוד שקו הגז המתוכנן בין רמת חובב לניצנה – שאושר באוגוסט 2024 – הוא צעד חשוב בכיוון המוצע, נדרש מתן עדיפות לאומית להאצת פיתוח תשתיות נוספות להובלת גז. לפי איגוד הגז (המייצג את החברות המפעילות את שדות הגז לווייתן ותמר), עלות העיכוב בהקמת קווי הגז אשלים-ניצנה ואשדוד-אשקלון למשך הישראלי **נאמדת** בכ-2.35 מיליארד ש"ח בשנה. חשיבותם של מיזמים אלה מתחדדת נוכח המחסור בגז והעלייה בצריכת החשמל במצרים, וההזדמנות שהם יוצרים להעמקת יחסי המדינות.

2. שקילת תמיכה ישראלית בשאיפת מצרים לפתח את שדה הגז 'גזה מרין' בסיום המלחמה, ובתנאי שהצעת יתרון לביסוס שלטון פלסטיני חלופי לחמאס ברצועת עזה ולשיקומה. בפרברואר 2021 **חתמו** מצרים והרשות הפלסטינית על מזכר הבנות לשיתוף פעולה בפיתוח המאגר ובהולכת גז לרצועת עזה ולמצרים לשם הנזלה וצריכה פנימית. כמות הגז **המושערת** בשדה עומדת על 30 BCM, וניתן יהיה להפיק ממנו כשני BCM בשנה, שיימכרו ברובם למצרים ויקנו לפלסטינים רווח כולל של כ-2.7 מיליארד דולר. ביולי 2023 **הסכימה** ישראל לאפשר את קידום הפרויקט בכפוף לשמירת האינטרסים הביטחוניים והמדיניים שלה, אך הוא הושעה עקב המלחמה. חידוש התמיכה בפרויקט יקל את המחסור במשך הגז המצרי, וסייע בייצוב המצב ברצועת עזה ופירך **קונספירציות הרווחות** בתקשורת הערבית ולעיתים אף **במעבר**, שלפיהן ישראל זוממת להשתלט על משאבי הגז הפלסטיניים.

3. הפיכת 'פורום הגז של מזרח הים התיכון' למסגרת אזורית משמעותית יותר ומינופו כערוץ שיח סביב אתגרים מדיניים, ביטחוניים ואנרגטיים בעיתות משבר. הפורום, שכבר כולל שמונה מדינות חברות (ישראל, מצרים, צרפת, יוון, קפריסין, איטליה, ירדן והרשות הפלסטינית) ושלושה משקיפים (האיחוד האירופי, ארצות הברית והבנק העולמי), מהווה פלטפורמה ייחודית לקידום שיתוף פעולה בתחום הגז. המלחמה הבהירה כי שמירת הביטחון האנרגטי האזורי מחייבת את חברות הפורום – לצד המשך הדיאלוג בתחום הגז – לפעול יחדיו גם במישור המדיני והביטחוני למען הפגת מתיחויות ויישוב סכסוכים באזור, כינון סדר אזורי יציב והגנה על תשתיות אסטרטגיות מפני איומי צבא וטרור. נוסף על כך, צורכי האנרגיה האזוריים והעולמיים מדגישים את האינטרס בהרחבת פעילות הפורום לתחום

תרחיש זה גברה נוכח **האיום** המפורש של איראן לתקוף את מתקני האנרגיה הישראליים, בתגובה לפגיעה ישראלית אפשרית בתעשיית הנפט האיראנית. בפועל, השפעות ההסלמה האזורית על שוק האנרגיה נותרו לעת עתה מוגבלות. מתקפת הטילים האיראנית ב-1 באוקטובר אומנם **הובילה** להפסקה נקודתית וקצרה של ההפקה משדות הגז תמר ולווייתן אך זו חודשה עד מהרה, **והפעולות** להגדלת היקף יצוא הגז מישראל למצרים נמשכות כסדרן. בה בעת, חוסר הוודאות השורר סביב המלחמה ומועד סיומה נותן את אותותיו בשותפות הגז הזרות ומביא לעיכובים בתוכניות הפיתוח האזוריות. חברת 'שברון' **הודיעה** באוקטובר על עיכוב של חצי שנה לפחות בהנחת צינור תת-ימי נוסף, שנועד להעביר גז משדה לווייתן לאסדת ההפקה. אחמד ביומי, חוקר כלכלה ואנרגיה במרכז המצרי למחקרים אסטרטגיים (ECSS), **הזהיר** כי בשל המצב חברות בינלאומיות משעות פרויקטים קיימים ונרתעות מהשקעות חדשות במזרח הים התיכון.

מסקנות וכיווני פעולה מומלצים

מצרים וישראל הצליחו לאורך מרבית חודשי המלחמה לשמר את הגז כערוץ שיתוף פעולה יציב ומתמשך, שנותר חסין מאיומים ביטחוניים ומלחצים מדיניים, מתוך הבנת היותו נכס אסטרטגי לשני הצדדים. ניתן הגז מההתרחשויות הצבאיות ומהמחלוקות המדיניות העניק אספקת אנרגיה סדירה למצרים, סייע ליציבותה הפוליטית ולרווחתה הכלכלית וסיפק שוק לגז הישראלי והכנסות למשק. האינטרס המשותף בתחום האנרגיה גבר עד כה על הפערים שהתגלעו בין שתי המדינות לאורך המלחמה, שיכך במקצת את המתחים ביניהן ואף העניק להן ערוץ דיאלוג קונסטרוקטיבי בתקופה של שפל ביחסיהן הכוללים.

בד בבד, המלחמה עוררה סימני שאלה סביב עתידו של מזרח הים התיכון כמרכז (hub) אנרגטי, כיעד להשקעות הון בינלאומיות וכמקור גז יציב, מהימן ותחרותי בעיני האיחוד האירופי, ארצות הברית וחברות האנרגיה הבינלאומיות, בצל האתגרים הגיאופוליטיים הרבים שעומדים מול האזור. המלחמה גם גרמה להצנעת קשרי הגז בין המדינות, בניגוד לפומביות היחסית שהייתה נהוגה בשנים הקודמות.

אף שתמונת יחסי ישראל-מצרים בתחום האנרגיה מעודדת בהשוואה להיבטים אחרים בקשריהן, הפוטנציאל הגלום בהם עודנו רחוק ממיצוי. לשם חיזוק והרחבת המגמות החיוביות מומלץ לשתי המדינות לפעול במידת האפשר תוך כדי המלחמה, ובוודאי שביום שאחריה, בכיוונים הבאים:

לסיכום, חרף האתגרים הגיאופוליטיים הגוברים מאז 7 באוקטובר 2023, הגז הטבעי ממשיך לשמש עוגן יציב ביחסים בין ישראל למצרים. הרחבת המיזמים המשותפים בתחום האנרגיה עשויה להוות מנוף לחיזוק הקשרים בין שתי המדינות ולהשבתן לנתיב של שיתוף פעולה, אינטגרציה ושגשוג אזורי. בה בעת, לצד פעולות אלו חיוני לחתור לגיבוש הסדרים מדיניים וביטחוניים יציבים בזירה הפלסטינית ובזירה הלבנונית, שייצרו את האקלים התומך הדרוש למימוש האינטרסים האנרגטיים והכלכליים של שני הצדדים.

המחבר מודה לאיגוד הגז הטבעי בישראל ולאמירה אורון, שגרירת ישראל במצרים לשעבר, על הסיוע במחקר.

ד"ר אופיר וינטר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה בחוג ללימודי הערבית והאסלאם באוניברסיטת תל אביב. מחקריו מתמקדים במצרים ובירדן וביחסיהן עם ישראל. הוא מחבר הספר **בשם אללה: הפולמוס האסלאמי סביב השלום עם ישראל** (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2024). ofirw@inss.org.il

האנרגיות המתחדשות על מנת לשמר את מעמדו הבינלאומי, להגביר את הרלוונטיות שלו לטווח הארוך ולמצות את מלוא הפוטנציאל הגלום בקשרים בין חברותיו. בעתיד ניתן יהיה לשקול קבלת חברות נוספות לפורום, דוגמת טורקיה, לבנון ולוב, ככל שהנסיבות המדיניות יאפשרו זאת.

4. פיתוח תוכניות ישראליות-מצריות משותפות לגיוון מקורות האנרגיה, בדגש על אנרגיות מתחדשות. שיתוף הפעולה בתחום זה, ובפרט באנרגיה סולארית, יביא להפחתת התלות ההדדית בגז טבעי ויגביר את הביטחון האנרגטי של שתי המדינות. תוכניות אלו ייצאו נשכרות מהתבססות על שילוב היתרונות היחסיים של שתי המדינות, דוגמת ידע וטכנולוגיה הזמינים בישראל, ונתונים גיאוגרפיים ותנאי אקלים מיטביים הקיימים במצרים. פרויקטים משותפים בכיוון המוצע עשויים למשוך השקעות הון בינלאומיות ולחזק את מעמדן של מצרים וישראל בשוק האנרגיה העולמי, בכפוף לשיפור המצב הביטחוני ולצמצום הסיכונים באזור.

פעם סקרנים, היום ספקנים: סין ודעת הקהל הישראלית

רועי בן צור

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

דעת הקהל הישראלית כלפי סין מציגה תמונה דינמית ומורכבת של היחסים בין המדינות, אשר משתנה בהתאם להקשרים מדיניים וכלכליים – מקומיים וגלובליים. במהלך השנים השתנתה התמיכה של הציבור הישראלי בסין באופן דרמטי. שנות ההתחממות ביחסי ישראל-סין משנת 2013 ואילך הביאו עימן זיקה חיובית כלפי סין בקרב רוב הישראלים. משנת 2020, ולאחר מכן ביתר שאת מאז 7 באוקטובר 2023, חלה ירידה ניכרת בתמיכה בסין. התדמית של סין בעיני הישראלים מושפעת מגורמים כמו מדיניות ממשלות ישראל, הקשר בין העמים, המידה ואופן הסיקור של סין באמצעי התקשורת וכן יחסי ישראל עם ארצות והברית ועם סין. עם זאת, דעת הקהל הישראלית התפלגה לאורך השנים באופן שונה מבשאר המדינות המפותחות והדמוקרטיות, והירידה בתמיכה בסין חלה בעיכוב יחסי של מספר שנים. מאמר זה סוקר את נתוני דעת הקהל בישראל כלפי סין, בוחן את השינויים שחלו בו ואת הגורמים שהובילו לשינויים הללו, וכיצד הם צפויים להשפיע על המשך ההידרדרות ביחסיה של ישראל עם סין בעתיד.

מילות מפתח: דעת קהל, יחסי ישראל-סין, סין, הציבור הישראלי, סקרי דעת קהל, תדמית בינלאומית, תחרות המעצמות, מגמות גלובליות

מבוא

האזהדת כלפי סין, אך התפיסות של סין בעיני העולם משתנות באזורים שונים ומעוצבות על ידי קשרים כלכליים, יחסים מדיניים ודאגות ביטחוניות אזוריות. רבות מהמדינות המתפתחות וכן ידידותיה של סין שמרו על דעה חיובית, שאף גברה בשנים האחרונות, כמו אינדונזיה (49 אחוזי תמיכה ב־2023) ומקסיקו (56 אחוזי תמיכה ב־2024). לעומתן, בדמוקרטיה מערביות כמו ארצות הברית, מדינות אירופה, קנדה ואוסטרליה חלה ירידה דרמטית בתפיסה החיובית כלפי סין. בשנת 2006 החזיקו כ־52 אחוזים מהאמריקאים בדעה חיובית על סין, אך בשנת 2024 ירד שיעור מחזיקי הדעה החיובית ל־16 אחוזים בלבד. באופן דומה נראתה במדינות אירופיות ירידה חדה בדעת הקהל החיובית כלפי סין. בגרמניה ירד שיעור הדעות החיוביות מכ־56 אחוזים ב־2006 לכ־20 אחוזים ב־2024. בדמוקרטיה השכנות לסין, דוגמת יפן, שיעורי התמיכה נמוכים לאורך כלל המדידות ועומדים בשנת 2024 על 12 אחוזים בלבד.

בתקופת הנשיא שי ג'ין־פינג, החל מ־2013, התעצמה המתיחות האזורית על רקע התוקפנות הגוברת והתביעות הטריטוריאליה של סין בים סין הדרומי, לצד תהליך

מאז עידן הרפורמות וההיפתחות למערב שהנהיג דנג שיאו־פינג ב־1978, ביסוס תדמית חיובית בעולם היה מרכיב חשוב באסטרטגיה של סין כמסד לקידום האינטרסים שלה ברחבי העולם. סין ביקשה לצמוח כמעצמה כלכלית חזקה, שאינה מזדהה עם מדינות אחרות מבחינה מדינית ואינה מתערבת בענייניהן הפנימיים. בעשורים האחרונים התמקדו מאמציו של השלטון הסיני ב"דיפלומטיה רכה", שנועדה להשיג את יעדיו באמצעות משיכה ושכנוע ולא בכפייה. מאמץ זה התפתח לכדי תפיסה מאורגנת של מערכי השפעה, שהמפלגה הקומוניסטית של סין מפעילה ברחבי העולם באמצעות טווייט רשת של קשרים ופיתוח מסגרות שיתופי פעולה, לצד הפעלת מנופי לחץ כלכליים, מדיניים או ביטחוניים.

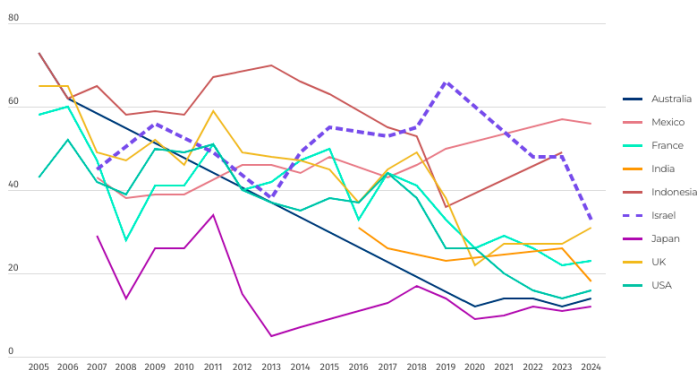
את תוצאות מאמציה של סין ניתן לבחון באמצעות סקרים שביצע מרכז המחקר Pew, שסוקר מזה שני עשורים את דעת הקהל העולמית על סין ומצביע על שינויים דרמטיים בשנים האחרונות בתדמיתה הבינלאומית. במבט־על ניכרת ירידה בדעת הקהל

שלא ניתן לשייך בוודאות ובאופן בלעדי את ההשפעה על דעת הקהל בישראל לאיזיק הסיני, אולם נתוני דעת הקהל בישראל תואמים את שנות פועלו.

דעת הקהל בישראל כלפי סין

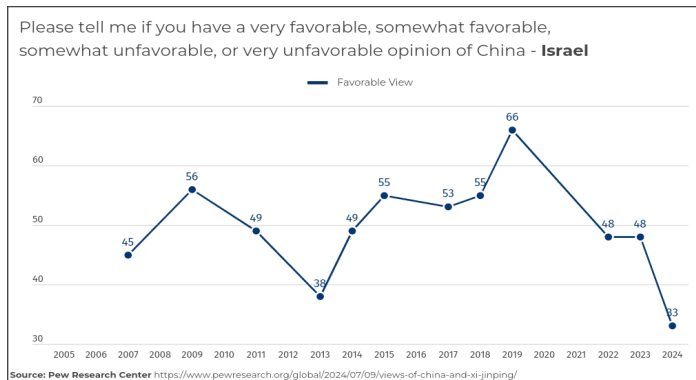
מרכז המחקר Pew סוקר מאז שנת 2007 את דעת הקהל בישראל. לפי ממצאיו, דעת הקהל הישראלית בעשור הראשון של המאה ה-21 הייתה ניטרלית בעיקרה כלפי סין, ומחצית מהישראלים החזיקו בעמדה חיובית כלפיה. בשנת 2013 נרשמה ירידה במוניטין הציבורי של סין בישראל, שעמד על 38 אחוזים בעלי עמדה חיובית כלפי סין. לעומת זאת, המגמה בקרב הציבור בישראל בשנים 2013-2019 השתפרה פלאים, וב-2019 נמדד שיא בעמדה החיובית בישראל כלפי סין, ששיעורה עמד על 66 אחוזים – בין חמש המדינות שבהן היה שיעור התמיכה הגבוה ביותר. ואולם מאז החלה מגמת דעיכה בתמיכה, אשר צנחה השנה באופן דרסטי ועומדת על 33 אחוזי תמיכה – כמחצית מב-2019.

תרשים 1: שיעורי דעת הקהל החיובית כלפי סין במדינות נבחרות (2005-2024), לפי סקר מכון Pew מיולי 2024

מקור: מרכז המחקר Pew

תרשים 2: מגמת התמיכה בדעת הקהל כלפי סין בין השנים 2007-2024

מקור: מרכז המחקר Pew

מודרניזציה מתמשך של צבא השחרור העממי. בזירה הגלובלית הרחיבה סין את פעילויותיה במתקפות סייבר, בגניבת קניין רוחני, בריגול ובמאמצי השפעה והתערבות נוספים בתקשורת, באקדמיה ובמגזרים נוספים. מאמצים אלו, יחד עם חוסר השקיפות מצד סין, הגבירו את החשדנות כלפיה ואת חוסר הוודאות לגבי כוונותיה, וחידדו את המתחים המדיניים בינה לבין מדינות רבות.

פעילותה של סין בישראל

סין מפעילה מאמצים לביסוס תדמיתה החיובית גם בישראל, כשבראש האינטרסים שלה עומדות היכולות הגבוהות של ישראל בתחומי המדע, הטכנולוגיה והנשק. קהל היעד העיקרי שלה הוא גורמי שלטון ובעלי הון ישראליים במגזרים שונים בתעשייה. מול קהל יעד רחב בישראל, ערוצי ההשפעה של המפלגה הקומוניסטית מופעלים בעיקרם בתקשורת בשפה העברית. למשל, שגריר סין בישראל מרבה לפרסם מאמרים בתקשורת המקומית בעברית, והשגרירות מזמינה אנשי תקשורת לסיוורים בסין (כריש חזוני, 2020; לין ויעיש, 2023; צאי, 2022, 2024). נוסף על התעמולה ה"רכה", בשנים האחרונות שיגרה שגרירות סין בישראל מספר מכתבים לגופי תקשורת ישראליים והטיחה בהם ביקורת, לאחר מה שראתה כפגיעה באינטרסים סיניים. ב-2022 למשל, בעקבות פרסום ראיון עם שר החוץ הטאיוואני, התקבלה בג'רוזלם פוסט **בקשה למחוק** את הכתבה לאור סילופי המציאות לכאורה.

דוגמה סינית מוכרת ובולטת בישראל היא "איזיק הסיני", או בשמו הסיני שי שאי-צ'י, מהרדיו הבינלאומי של סין (CRI) – אזרח סין דובר עברית שוטפת, שמספר על סין "מבפנים" ומנגיש אותה באור חיובי לציבור הישראלי. בשנת 2012 הוא פרץ לתודעת הקהל הישראלי והחל להופיע בערוצי התקשורת בישראל, בפרסומות וברשתות החברתיות. דוגמה למורכבות בשיתוף הפעולה באה לידי ביטוי בהפקות המשותפות עם תאגיד השידור הציבורי כאן בשנת 2017. **תחקיר העין השביעית** חשף שעורכי חטיבת הדיגיטל של **כאן** הכפיפו עצמם בחוזה ל"רגישויות תרבותיות", מה שעלול להתפרש כצנזורה עצמית. איזיק הסיני והרדיו הבינלאומי של סין מסונפים למפלגה הקומוניסטית ולמסריה. במאמר מ-2017 של סגן ראש ה-CRI, שדן בשימוש ב"פיות ועיניים זרים" לצורך פרסום יוזמת החגורה והדרך של הנשיא שי ג'ין-פינג, זכה **איזיק הסיני לציין שבח**. באותה שנה הוא הוזמן כדובר מרכזי לאירוע של מחלקת התעמולה המרכזית, שנערך עבור עיתונאים ש"ממלאים את הנחיות הנשיא שי ג'ין-פינג לתקשורת ו"זוכים לאמון המפלגה והעם". מובן

סיבות אפשריות נוספות לעלייה בתמיכה הן התדמית העולמית שסין נהנתה ממנה, לאור אירוח המשחקים האולימפיים בבייג'ינג ב-2008 ועמידתה במשבר הכלכלי העולמי באותה שנה.

ואולם מגמת העלייה בתמיכה לא נמשכה לאורך זמן, ומשנת 2009 חלה ירידה בדעת הקהל החיובית בישראל כלפי סין. עלייה מחודשת בתמיכה משנת 2013 חלה במקביל להתחממות היחסים בימי ממשלות נתניהו ולהעצמת שיתופי הפעולה שנקמו בין ירושלים לבייג'ינג. אלה החלו באותה שנה עם החלטות ממשלה בנושא וביקור ראש הממשלה בסין, כאשר ההנהגה בישראל הציגה את סין כמדינה בעלת פוטנציאל אדיר לשיתוף פעולה עם "מדינת הסטארט-אפ". בהתאמה להידוק הקשרים עלה שיעור הדעות האוהדות כלפי סין בקרב ישראלים – מ-38 אחוזים ב-2013 ל-53 אחוזים ב-2017. בשנת 2019 נמדד בישראל שיא האהדה לסין עם תמיכה של 66 אחוזים. נתון זה אינו מפתיע לאור העובדה ששנת 2017, שבה צוינו 25 שנות יחסים דיפלומטיים בין ישראל לסין, הייתה רוויה באירועים משמעותיים ביחסים בין המדינות. ממשלת סין החליטה להשיק קרן של כחצי מיליארד דולר כהשקעה בטכנולוגיה ובהיי-טק הישראליים, הוקמה שלוחת הטכניון בסין במימונו של הפילנתרופ לי קה-שינג וראש הממשלה נתניהו ביקר בבייג'ינג – ביקור שבו הוא שיקף באופן ברור את המדיניות הישראלית באומרו: "אנחנו להוטים לעבוד איתכם [...] אני מאמין שמדובר בזיווג משמיים" (משרד ראש הממשלה, 2017).

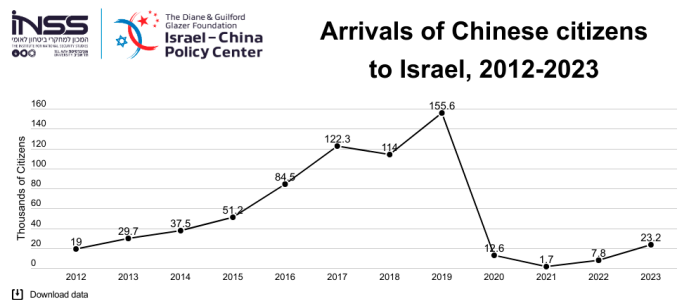
מגמה חשובה נוספת באותן השנים הייתה הקשרים בין העמים, בדמות עליית התיירות היוצאת והנכנסת מסין ואליה. בשנים 2013-2017 עלה מספר האזרחים הסינים שנכנסו לישראל פי ארבעה – עלייה שהגיעה לשיאה בכניסתם של כ-115 אלף אזרחים סינים לישראל בשנת 2019. נוסף על כך ניכרה עלייה בסחר בסחורות בין המדינות וכן עלייה פי שלושה במספר ההשקעות הסיניות בחברות ישראליות בשנים 2013-2017.

מגמת העלייה בעמדה החיובית כלפי סין החלה לדעוך אחרי 2019, בין היתר בשל התפרצות מגפת הקורונה. בשנים 2019-2022 לא נערכו סקרים בישראל, אולם ב-2022 עמד שיעור התמיכה על 48 אחוזים – ירידה של 18 אחוזים. תהליך זה חל בשנים שבהן גברה היריבות בין סין לארצות הברית, והביקורת כלפי סין על הרחבת פעילויות צבאיות, על הפרות זכויות אדם ועל השפעתה בעולם הביאה לחשש מהתעצמותה של סין. על אלה נוספו משנת 2020 גלי הקריאות בדבר אשמתה של סין בפרוץ מגפת הקורונה, אשר הביאו לירידה ניכרת

את התנודות בדעת הקהל ניתן לקשר, בין היתר, למדיניות הממשלות בישראל ולאופי היחסים הדיפלומטיים עם סין. היחסים הרשמיים עם סין כוננו בשנת 1992, אך שנים ספורות בלבד לאחר מכן הם עלו של שרטון בעקבות משברי מכירת הפלקון וההארפי בראשית שנות ה-2000, וישראל מצאה את עצמה בעימות בין מעצמתי שבסופו נאלצה לבטל את העסקאות עם סין בשל לחצים מווייטנאם. משנת 2007 ניכרת התחלה של מגמת עלייה בתמיכה הישראלית בסין – ייתכן שהודות להגברת ההשתתפות של חברות סיניות בפרויקט ענק בארץ, כמו חפירת מנהרות הכרמל על ידי CCECC ורכישת מכתשים-אגן על ידי התאגיד הסיני כמצ'ינה.

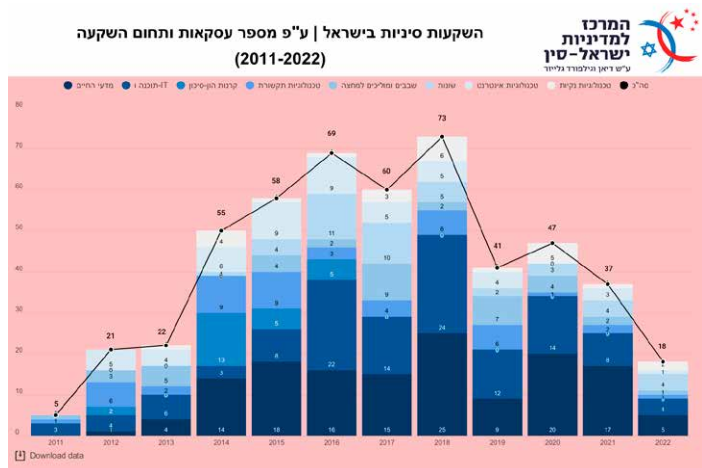
בשנים 2013-2017 עלה מספר האזרחים הסינים שנכנסו לישראל פי ארבעה – עלייה שהגיעה לשיאה בכניסתם של כ-115 אלף אזרחים סינים לישראל בשנת 2019.

תרשים 3: מספר האזרחים הסינים שנכנסו לישראל בשנים 2012-2023

מקור: למ"ס

תרשים 4: מספר ההשקעות הסיניות בישראל (2011-2022)

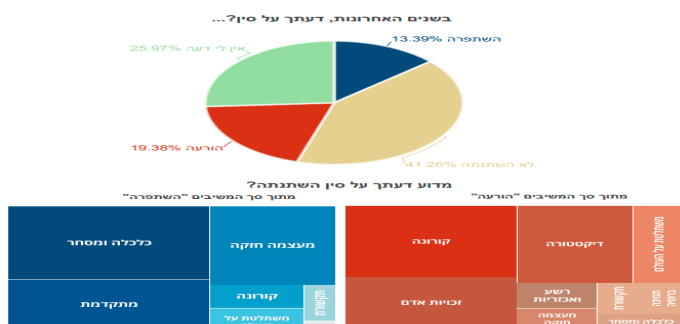

מקור: המרכז למדיניות ישראל-סין

מחקר Pew מיוני 2024, 33 אחוזים בלבד מהנסקרים בישראל ענו כי הם בעלי דעה חיובית על סין – ירידה של 15 אחוזים מאשתקד (לפני 7 באוקטובר). **סקר חרבות ברזל** שבוצע במרכז הנתונים של המכון למחקרי ביטחון לאומי מספטמבר 2024 הראה כי 10 אחוזים מהציבור בישראל רואים בסין מדינה עוינת, 40 אחוזים רואים בה מדינה לא־ידידותית, 15 אחוזים רואים בה מדינה ידידותית ואחוז אחד בלבד מהמשיבים רואים בסין בעלת ברית. כל השאר (34 אחוזים) לא ידעו לענות על השאלה. סין, אשר באופן מסורתי תומכת מבחינה מדינית בפלסטינים, לא גינתה עד היום את הטבח שביצע חמאס, קראה לחקירת "פשעי" ישראל והטילה וטו על הצעות אמריקאיות במועצת הביטחון של האו"ם. הרטוריקה שלה כלפי ישראל הייתה חריפה לאורך המלחמה, תוך הדגשת זכות הפלסטינים ל"מאבק מזוין" ואף העלאת זכות השיבה כזכות בסיסית לפלסטינים.

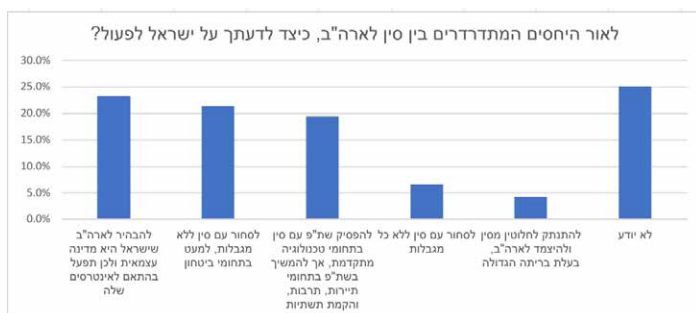
הירידה החדה ביותר בתמיכה הישראלית בסין נצפתה לאחר טבח ה-7 באוקטובר 2023, שאחריה הציגה סין באופן עקבי עמדה ביקורתית כלפי ישראל ותמיכה ברורה בפלסטינים, ובאופן עקיף בחמאס.

תרשים 5: הסיבות לשינויים בדעת הקהל כלפי סין

מקור: מדד הביטחון הלאומי – מחקר דעת קהל 2023-2022

תרשים 6: דעת הקהל בישראל על השפעת יחסי סין-ארצות הברית על ישראל

מקור: מדד הביטחון הלאומי – מחקר דעת קהל 2023-2022

בתפיסה החיובית הרחבה כלפי הרפובליקה העממית של סין בקרב מדינות המערב הדמוקרטיות.

מחקר דעת קהל שנערך במכון למחקרי ביטחון לאומי בשנים 2022-2023 הראה כי כ-13 אחוזים מהנסקרים טענו שדעתם על סין השתפרה בשנים האחרונות, כ-20 אחוזים טענו שדעתם הורעה וכ-41 אחוזים לא שינו את דעתם. הסקר הוסיף לבדוק את הסיבות לשינוי דעת הנסקרים וגילה שמחצית מהישראלים שדעתם השתפרה קשרו את השינוי לכלכלה, למסחר ולהיותה של סין טכנולוגית ומתקדמת – טענה שיכולה לאשש את ההשערה כי לקידום שיתופי פעולה עם סין יש השפעה מסוימת על דעת הקהל. לעומת זאת, 30 אחוזים מהנשאלים שדעתם על סין הורעה שייכו את השינוי למגפת הקורונה, 22 אחוזים תלו את הסיבה בהיותה של סין דיקטטורה ו-22 אחוזים נוספים – בפגיעה בזכויות אדם ואזרח.

הסקר משנת 2023 הוסיף לבדוק את נקודת המבט הישראלית כלפי משולש היחסים ישראל-סין-ארצות הברית. רוב הישראלים העידו כי ישראל צריכה להתחשב בעת קביעת מדיניותה בצרכים ובאינטרסים של ארצות הברית, כדי לשמר את היחסים המיוחדים. עם זאת, בסקר עלה כי הקהל הישראלי ער למתחים הגוברים בין ארצות הברית לסין, אך אינו רואה בכך איום ישיר ומהותי על הביטחון הלאומי. רוב הציבור (44.4 אחוזים) נתן ציון בינוני (3 מתוך 5) כשנשאל עד כמה התחרות בין ארצות הברית לסין משפיעה על הביטחון הלאומי של ישראל. כ-40 אחוזים סברו כי על ישראל לסחור עם סין ללא הגבלות, זולת בתחומי ביטחון או בטכנולוגיה מתקדמת, בעוד ש-23.3 אחוזים מהישראלים האמינו שעל ישראל להבהיר לארצות הברית כי היא מדינה עצמאית הפועלת לפי האינטרסים שלה. לצד ההזדהות עם ארצות הברית, כאשר מדובר במתיחות בין שתי המעצמות הקהל הישראלי מראה גישה פרגמטית ליחסי החוץ, המאזנת בין האינטרסים הכלכליים לגבי שיתוף פעולה עם סין לבין החשיבות האסטרטגית של ארצות הברית, והוא משקף שאיפה למרחב פעולה עצמאי מול המעצמות, תוך הבנה של חשיבות האיזון בין כלכלה לביטחון.

הירידה החדה ביותר בתמיכה הישראלית בסין נצפתה לאחר טבח ה-7 באוקטובר 2023, שאחריה הציגה סין באופן עקבי עמדה ביקורתית כלפי ישראל ותמיכה ברורה בפלסטינים, ובאופן עקיף בחמאס. **בסקר** שערך המכון למחקרי ביטחון לאומי בחודש מאי 2024 עלה כי כ-35 אחוזים מהנסקרים דיווחו שדעתם על סין השתנתה לרעה מאז 7 באוקטובר 2023, לעומת 1.3 אחוזים בלבד שדעתם השתנתה לטובה. לפי נתוני

דעת הקהל בישראל במבט השוואתי

נתוני Pew מראים כי דעת הקהל הישראלית חריגה ביחס למדינות המפותחות בעולם, ונראה כי גל הירידה בתמיכה הגיע באיחור של מספר שנים לקהל הישראלי. בעוד שבמדינות דמוקרטיות ומערביות החלה ירידה בתמיכה בסין בשנת 2017, בישראל חלה מגמה הפוכה ואף נמדדו נתוני שיא באהדה כלפי סין, אשר דעיכתם נמדדה רק בשנת 2022. עליותו של טראמפ לנשיאות באותה שנה, התעצמות מלחמת הסחר והמאבק באיומי העברת טכנולוגיות סיניות וגניבת IP – כל אלה הביאו להחרפת התחרות בין המעצמות, ובהתאם לירידה בתמיכת דעת הקהל העולמי בסין. שיעורי האהדה בבריטניה ובארצות הברית, למשל, ירדו בשנים 2020-2017 במחצית (45 אחוזי תמיכה ב־2017 ו־22 אחוזים ב־2020 בבריטניה). נתונים דומים נמדדו באיחוד האירופי: בצרפת חלה ירידה של 18 אחוזים, בגרמניה תשעה אחוזים וביוון שישה אחוזים.

מלבד טיב היחסים הדיפלומטיים בין ישראל וסין באותן השנים, נתוני מכון Pew מראים גם כי לקהל הישראלי שונות בסדר העדיפויות הערכי. בעוד שרוב הקהל במדינות אירופה וצפון אמריקה רואה את סוגיית זכויות האדם כקודמת בחשיבותה לקידום שיתוף פעולה כלכלי עם בסין, 57 אחוזים מהישראלים מגלים גישה תועלתנית יותר ומעדיפים קידום קשרי כלכלה עם סין על פני קידום זכויות אדם בה.

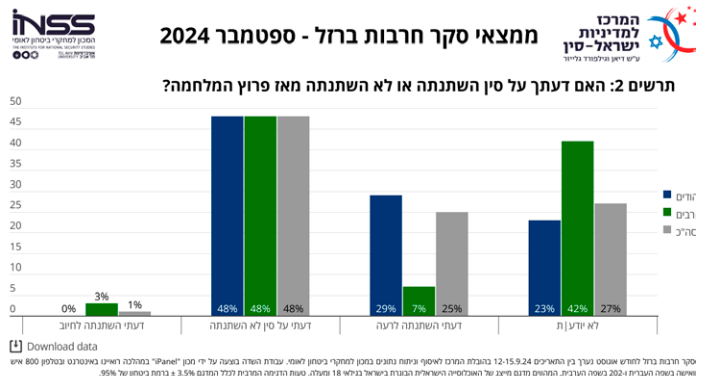
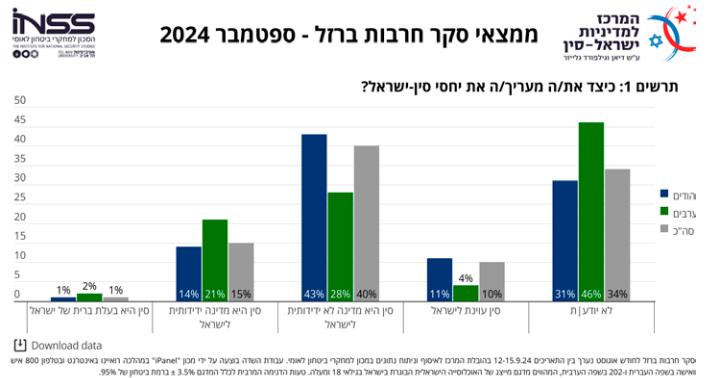
סיכום ומסקנות

מהנתונים שהוצגו במאמר עולה כי תנודות דעת הקהל בישראל כלפי סין מושפעות מאוד ממדיניות ממשלות ישראל ומטיב היחסים הדיפלומטיים והכלכליים בין המדינות – בתקופות שגשוג של שיתופי פעולה כלכליים, חתימת הסכמים והגברת התיירות עלתה התמיכה, ובהיעדרם היא ירדה. השפעה נוספת נובעת הן מייצוגה של סין באמצעי תקשורת הנפוצים בישראל והן מאופן סיקורה בהם.

מהניתוח עולה עוד כי פעולותיה הישירות של סין ומדיניותה, בייחוד מאז אוקטובר 2023 ובמהלך מלחמת חרבות ברזל, השפיעו באופן ניכר על דעת הקהל הישראלית. עמדתה של סין בתקופה זו, המאופיינת באי־גיוני של התקפות חמאס ובעמדות ביקורתיות כלפי ישראל בפורומים בינלאומיים, החריפה את התפיסות השליליות כלפיה – זאת בשונה מהדעות החיוביות או הניטרליות הקודמות שהיו לישראלים רבים על סין. דעת הקהל הישראלית כלפי סין משקפת עניין מוגבל בעניינים גלובליים, בשעה שהקהל המקומי עוסק בדאגות מקומיות מיידיות ופחות בשינויים גיאופוליטיים רחבים

בעוד שבמדינות דמוקרטיות ומערביות החלה ירידה בתמיכה בסין בשנת 2017, בישראל חלה מגמה הפוכה ואף נמדדו נתוני שיא באהדה כלפי סין, אשר דעיכתם נמדדה רק בשנת 2022.

תרשים 7: ממצאי סקר חרבות ברזל

מקור: המרכז למדיניות ישראל-סין

סקרים ממשיכים להצביע על פערים משמעותיים בין דעת הציבור היהודי לדעת ציבור הערבי בישראל ביחס לסין. לפי נתוני Pew, בעוד שבשנת 2024 רק 25 אחוזים מהיהודים החזיקו בדעה חיובית כלפי סין, שיעור זה גבוה משמעותית בקרב הערבים ועומד על 61 אחוזים. כאמור, בקרב היהודים מדובר בירידה של 18 אחוזים ביחס לשנה שעברה, ואילו בקרב הערבים הירידה הייתה מתונה יותר – כשבעה אחוזים בלבד. הפערים בין דעת הציבור היהודי לדעת הציבור הערבי בישראל ביחס לסין נובעים ככל הנראה מהבדלים בזווית הפוליטית, התרבותית והאידיאולוגית של הקבוצות. הציבור הערבי בישראל עשוי להיות סלחני יותר כלפי עמדותיה של סין, בעיקר בשל התמיכה המסורתית של סין בפלסטינים. לכן ההשפעה השלילית של עמדותיה של סין כלפי ישראל לאחרונה, בעקבות מלחמת חרבות ברזל, מורגשת פחות בקרב הציבור הערבי.

רועי בן צור הוא עוזר מחקר במרכז למדיניות ישראל-סין ע"ש דיאן וגילפורד גלייזר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בוגר תואר ראשון בלימודי מזרח אסיה ומדע המדינה באוניברסיטת תל אביב. השתחרר מצה"ל בדרגת סרן, שם מילא תפקידים בתחומי שיתוף פעולה בינלאומי והובלת קמפיינים מבצעיים במטה אגף המודיעין. roybz@inss.org.il

מקורות

כריש חזוני, ה' (16 באפריל, 2020). **שגריר סין בישראל: "העולם מחפש שער לעזאזל"**. מקור ראשון. <https://tinyurl.com/2sassfvu>
 לין, א' ויעיש, ש' (1 בינואר, 2023). שגריר סין בראיון מיוחד ל"ישראל היום": "בתקופת הקורונה העמים שלנו הראו מהי ידידות אמת". <https://tinyurl.com/yc3fa8pt>
 ישראל היום. <https://tinyurl.com/5xa4dmdm>
 משרד ראש הממשלה (2017, 20 במרס). **דברי ראש הממשלה נתניהו בפורום אנשי עסקים ישראלים-סינים**. <https://tinyurl.com/s6k2sn9b>
 צאי, ר' (26 באוגוסט, 2022). שלוש עובדות מרכזיות בנוגע לשאלת טייוואן. ישראל היום. <https://tinyurl.com/s6k2sn9b>
 צאי, ר' (20 בפברואר, 2024). שנת הדרכון: ההתאוששות הכלכלית בסין יוצרת הזדמנות לשיתוף פעולה הדוק עם ישראל והעולם. <https://tinyurl.com/mr2342y9>
 ישראל היום.

יותר. ניתן לשער כי ניתוק זה האט את תגובת הציבור בישראל לשינויים גלובליים מהותיים כמו עליית כוחה הבינלאומי של סין והשלכותיה האסטרטגיות. התחרות בין המעצמות ארצות הברית וסין חדרה לתודעת הציבור הישראלי באיחור מה, ונראה שהציבור הישראלי מעוניין בפרגמטיות במשולש היחסים עם ארצות הברית וסין, אולם ניתן להבחין בריחוק מסוים מהיריבות הגיאופוליטית בשל סדרי עדיפויות שונים בישראל והתמקדות תקשורתית בנושאים מיידיים.

סביר להניח שתחושות הציבור בישראל ישפיעו בעתיד על מידת הרצון לשיתוף פעולה עם סין ויבואו לידי ביטוי בקשרים בין העמים, בשיתופי פעולה אקדמיים ובמסחר. סין היא כוח כלכלי אדיר ושחקנית גיאופוליטית חשובה, ואל לישראל להתעלם ממנה או לראות בה אויבת. אם ממשלת ישראל מעוניינת להמשיך בקיום יחסים חיוביים עם סין ביום שאחרי המלחמה, יהיה עליה להעצים את היכרות הציבור, המגזר העסקי והאקדמיה עם המדינה הקומוניסטית — בין לצורך שיתופי פעולה חיוניים ובין לשם קידום זהירות וספקנות באשר לאתגרים הכרוכים בהם.

מקומה של אידיאולוגיה בהתנהלות שחקנים אסלאמיסטיים

רז צימט*

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר 2023 עוררה מחדש את הדיון במקומן של תפיסות אידיאולוגיות־מהפכניות בקבלת החלטות של שחקנים אסלאמיים רדיקליים. ב־6 בנובמבר 2024 קיים המכון למחקרי ביטחון לאומי רב שיח שנועד לדון בלקחים, בתובנות ובמשמעויות מהתנהלותם של שחקנים אסלאמיסטיים במהלך המערכה הרב־זירתית בשנה האחרונה, ביחס לתפקידה של אידיאולוגיה דתית־מהפכנית במדיניותם. אף כי רב השיח ביטא הסכמה רחבה בנוגע לחשיבותה של אידיאולוגיה בהתנהלותם של שחקנים אלה, התגלעו במהלכו חילוקי דעות באשר לצורך בשינוי פרדיגמטי בסוגיה זו, לאור לקחי המלחמה והשפעת המשמעויות הנגזרות מהמלחמה האזורית על אופן ההתמודדות מול שחקנים אידיאולוגיים־מהפכניים.

מילות מפתח: אידיאולוגיה, אסלאם, חמאס, חזבאללה, מלחמת חרבות ברזל, איראן, מודיעין

מבוא

3. המלצות למדיניות בנוגע לאופן ההתמודדות הנדרש עם שחקנים אסלאמיסטיים המובלים על ידי תפיסת עולם דתית ומהפכנית. המפגש התקיים במתכונת וירטואלית (בזום), בהנחיית ד"ר רז צימט ובהשתתפות פרופ' מאיר ליטבק, ד"ר דינה ליסנסקי, ד"ר שרה פוייר, ד"ר דניאל סובלמן, ד"ר מיכאל מילשטיין ויוחנן צורף.

סוגיות מתודולוגיות

אחד הנושאים שבלטו במהלך המפגש היה הממד המתודולוגי. חלק מהמשתתפים הדגישו כי אין סתירה בין אידיאולוגיה לבין התנהלות פרגמטית על בסיס אינטרסים ("גם וגם" ולא "או, או"). לא ניתן להתייחס בנפרד לאידיאולוגיה ולפרגמטיזם, משום שעצם ההבנה מהם האינטרסים של שחקן מסוים נתונה לפרשנות הנובעת מתפיסת העולם האידיאולוגית של אותו שחקן. יתר על כן, מסגור ההבחנה בין התנהלות אידיאולוגית להתנהלות פרגמטית או רציונלית אינו מסייע לנו בהבנת המציאות. כאשר אנו נתקלים בהתנהלות מסוג מסוים, שאינה מיישמת את כלל המרכיבים האידיאולוגיים, אנו עלולים להגיע למסקנה שמדובר בתנועה פרגמטית, אך אין בכך בהכרח משום הבנה נכונה של מהותו של השחקן. כך למשל, תנועת חמאס הצהירה במספר הזדמנויות על

המתקפה הרצחנית של חמאס בעזה ב־7 באוקטובר 2023 עוררה מחדש את הדיון במקומן של תפיסות אידיאולוגיות־מהפכניות בתהליכי קבלת החלטות בקרב שחקנים אסלאמיסטיים רדיקליים. בשיח הציבורי והאקדמי שהתעורר בעקבות המתקפה שבה ועלתה השאלה אם גורמי המודיעין, פרשנים וחוקרים באקדמיה לא הפחיתו בהערכת חשיבותה של האידיאולוגיה הדתית בהתנהלותם של ישויות, תנועות וארגונים אסלאמיסטיים. על מנת לבחון סוגיה זו קיימנו ב־6 בנובמבר 2024 רב שיח בהשתתפות חוקרות וחוקרים מהאקדמיה, במטרה לבחון שלוש סוגיות מרכזיות:

- האם מתקפת ה־7 באוקטובר ולקחי המערכה הרב־זירתית בשנה האחרונה מחייבים הערכה מחודשת של משקלן של תפיסות אידיאולוגיות־דתיות בהתנהלות ובתהליכי קבלת החלטות של שחקנים אסלאמיסטיים, בהשוואה לאינטרסים ולישקולים פרגמטיים?
- האם ניתן להצביע על מאפיינים משותפים ו/או על הבדלים בהתנהלותם של שחקנים אזוריים שונים, בדגש על חמאס, חזבאללה ואיראן, בהקשר למקומן של תפיסות אידיאולוגיות או דתיות בקבלת ההחלטות שלהם, ומה מסביר הבדלים אלה?

* המחבר מבקש להודות לד"ר גליה לינדנשטראוס ולרויטל ירושלמי על הסיוע הרב בארגון המפגש, בניהולו ובסיומו.

מאוימת על ידי המערב, ובראשו ארצות הברית. הדבר השפיע על חוסר נכונות של איראן לקדם שיתוף פעולה עם האמריקאים, בשל חשש מתמיד מפני ההשפעה המערבית. גם חזבאללה וחמאס פעלו על בסיס אידיאולוגיה בהשקעות העתק שלהם בתשתיות צבאיות לאורך השנים. גם כאשר שחקנים אלה עושים מהלכים פרגמטיים, אין משמעות הדבר שהם ויתרו על החזון האידיאולוגי, למשל בנוגע למימוש החזון ארוך הטווח של השמדת ישראל. אין מדובר אך ורק ברטוריקה, ויש להתייחס לעניין זה ברצינות.

לטענת חלק מהמתדיינים, הניתוח הישראלי של הסיבות למתקפת ה־7 באוקטובר משקף גם הוא אי־הבנה בנוגע לחמאס. במסגרת זו בולט ניסיון לאתר נימוקים מעולמות הריאליזם הפוליטי המערבי: טענה שמנהיג חמאס יחיא סינוואר ביקש לסכל את הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית (אף שהמתקפה נבטה בראשו עשור לפני שהחל השיח בעניין), לחזק את מעמד חמאס בזירה הפנימית ולהביא לשחרור אסירים. בפועל, בבסיס הגיונו ניצב מניע אידיאולוגי, כלומר הג'האד כמהות. המערכה הייתה משימת חייו ונתפסה כציווי או רצון אלוהי שלא ניתן היה להימלט ממנו, וזאת בניגוד לתהייה של גורמים בישראל אם ניתן היה להניא את חמאס מביצוע המהלך, אילו קידמו יוזמה מדינית או עוד מחוות כלכליות. בבסיס מחדל ה־7 באוקטובר עומד חוסר יכולת לפענח את הגיון חמאס, ובפרט את משקל האידיאולוגיה בשיקולי התנועה וכאמור, הנטייה להניח שגורמים קיצוניים העולים לשלטון מתמתנים בהדרגה. ואולם, כפי שלימדה ההיסטוריה המודרנית, תהליך של התמתנות הוא אפשרי. למשל, ברית המועצות התמתנה בין שלטון סטאלין לשלטון ברז'נייב, אך הדבר אינו הכרחי (היטלר וסדאם חוסיין, למשל, לא התמתנו). זאת ועוד, גורמים קיצוניים נעים לרוב דווקא בכיוון הפוך: צוברים יותר משאבים המאפשרים להם להניע מהלכים אלימים עוד יותר מאשר בעבר, לצורך מימוש חזונם הרעיוני. השלטון אומנם מחייב אותם לעסוק במתן שירותים אזרחיים ובפיתוח מרקם חיי הציבור, אך בה בעת מאפשר להם לצבור ולפתח נשק, לעצב את תודעת החברות שעליהן הם שולטים ולגייסן למאבקים שהם מנהלים. בניגוד לטענה זו, אחד המשתתפים בדיון הצביע על כך שהטריגר להחלטת חמאס להוציא לפועל את המתקפה ב־7 באוקטובר נוצר רק בעקבות כישלון מבצע שומר החומות והתגבשות סופית של תפיסת אחדות הזירות. מכאן שגם תנועות אידיאולוגיות מביאות בחשבון יכולות, ואינן מחויבות למימוש התפיסה האידיאולוגית בכל מחיר. בניסיון להבין את הכשל המתודולוגי נטען גם שהעיוורון המתודולוגי נובע בחלקו מכשל פסיכולוגי:

שינוי בהגדרתה לגבי הסכסוך הישראלי־פלסטיני, ומכאן היו שהסיקו כי מדובר בתנועה פרגמטית, תוך התעלמות מן העובדה שהיא פעלה על בסיס אידיאולוגיה מוצקה שחשיבותה לא הובנה דיה. תנועה אידיאולוגית יכולה להיות פרגמטית מבלי לוותר על תפיסותיה האידיאולוגיות ותוך המתנה לשעת הכושר למימושן. פרגמטיזם פירושו חיפוש הדרך המתאימה ביותר להשגת המטרה, שבפני עצמה יכולה להיות נוראית מבחינה מוסרית. הרוצחים הגדולים בהיסטוריה היו לעיתים פרגמטים, ולכן אין משמעות למונח הזה.

חלק ממשתתפי הדיון הצביעו על כשל מתודולוגי הן של האקדמיה והן של המודיעין בהתייחסות רצינית לרעיונות אידיאולוגיים. אחד החוקרים אף היכה על חטא בהבנה שגויה של תפיסת העולם האידיאולוגית וחשיבותה. צוין כי חוקרים רבים באקדמיה ובמודיעין אינם מבינים אנשים אידיאולוגיים. האקדמיה מושפעת יותר מדי מתפיסות מרקסיסטיות ופוסט־מודרניות, הגורמות להערכה שגויה כי אנשים לא באמת מאמינים ברעיונות שהם מציגים, ושזו רק חזות שווא לשם השגת אינטרסים חומריים וכוח.

נוסף על כך, הקושי לפענח את חמאס משקף בעיות עומק בחברה הישראלית, שפחות ופחות מבניה, לרבות אלה המשולבים באקדמיה, בתקשורת ואף במודיעין, שולטים בשפות האזור, מבינים לעומק את תרבותו או מכירים את ההיסטוריה שלו. ברקע עומדים השפל שבו נתון מעמד מדעי החברה והרוח, הסגידה הקולקטיבית ללימודים ולמקצועות שמניבים כסף מהיר וקידוש מהפכת המידע והסייבר, גוגל טרנסלייט, הבינה המלאכותית והביג דאטה. זהו עידן שבו נותני הטון במרחבי הממשל, האקדמיה והביטחון הם האנליסטים הנשענים על לוגיקה מערבית. אלה מציגים נתונים כמותיים מוחלטים ומדויקים לכאורה, לרוב כאמור בלי לשלוט בשפה, בתרבות ובהיסטוריה של "האחר", וניכרת ירידה מתמדת בהערכתם של "הערביסטים", יודעי הח"ן בתחומי התוכן, שרבים מהם מחזיקים במפתחות לפענוח ההיגיון של מי שאינו נמנה עם התרבות שלנו. אין מנוס — מי שאינו שולט בשפת מושא המחקר וברזי תרבותו אינו יכול להתיימר להבינו, ורצוי שיחוש חוסר נוחות עמוק בבואו להציג ניתוחים על אודותיו. גם עמדה זו עוררה חילוקי דעות, בטענה שכמה חוקרים טובים מאוד בתחום התנועות האסלאמיות אינם שולטים בערבית.

יתר על כן, חוקרים חילונים רבים מתקשים עד מאוד בהבנת אידיאולוגיה דתית. למשל, יש המתקשים בהבנת התנהלותה של הרפובליקה האסלאמית, שגם הצורך הבסיסי שלה בהרתעה נובע מאידיאולוגיה ומתפיסת עולם שיעית, שלפיה התרבות האיראנית־אסלאמית

הגליל", אלא בתרחיש שבו היה מאמין בסבירות גבוהה שיש לו יכולת להכריע את ישראל. יתר על כן, השחקנים ב"ציר ההתנגדות" מונעים מאסטרטגיה של הרתעה א־סימטרית, והדבר עובר כחוט השני בשיח של כלל השחקנים הללו, המשקף חשיבה מעמיקה על כללי משחק, סבבים, משוואות, הרתעה וניצחון בנקודות. גם המאבק על הסדר האזורי נובע משיקולים אסטרטגיים הנוגעים לעיצובו מחדש של המזרח התיכון, והוא אפילו עשוי לשקף חשיבה "קיסניג'רית". אין משמעות הדבר שאין חשיבות לממד האידיאולוגי, אך לטענת חלק מהמתדיינים אין צורך להעריך מחדש את משקלו. אם כבר נדרשת הערכה מחודשת של ממד זה, הרי שהדבר מחייב התייחסות גם למקומו בתהליך קבלת ההחלטות בישראל.

לעומת גישה זו, היו שטענו כי אירועי השנה האחרונה מחייבים התייחסות רצינית יותר למקומה של האידיאולוגיה בקרב השחקנים האזוריים האסלאמיסטיים. לטענת אחד המשתתפים, תולדות ההתמודדות המערבית עם הפונדמנטליזם האסלאמי רוויות בחוסר הבנה קשה, שלפרקים חוללה אסונות אסטרטגיים. זהו ליקוי המתמשך כחצי מאה ונובע משילוב בין כמה מאפיינים של התרבות המערבית, בפרט הממסד הפוליטי, הביטחוני, האקדמי, התרבותי והתקשורתי. חוסר ההבנה נוצר משילוב בין נטייתם של רבים לפענח מציאות זרה ללא היכרות עם מאפייניה הייחודיים, ואף הכרה בפער תפיסה כזה, לצד השפעה עמוקה של השקפות עולם ומשאלות לב. הדבר מביא לכך שבמשך עשרות שנים מתנהל דיון על בסיס המשגות שאינן תואמות את המצב הייחודי בעולם האסלאם. במסגרת זו מוצגת למשל הבחנה חדשה בין קיצוניים ופרגמטיים, כשבפועל אין סתירה בין הדברים, ופרגמטיות אינה שם נרדף למתינות. הדבר מוכח במשך עשרות שנים בהתנהלות מחושבת של איראן, חזבאללה וחמאס, שמעניקים קדימות לאינטרסים רעיוניים אך יודעים להתגמש נוכח אילוצים וסכנות. בלבול אחר הוא בין משיחיות לחוסר רציונליות. במסגרת זו תיארו גורמי מודיעין בישראל לפני 7 באוקטובר את סינוואר ואת נשיא איראן לשעבר, אברהים ראסי, כמנותקים מהמציאות, מבלי להבין שכמיהה לממש כאן ועכשיו את אחרית הימים היא ההיגיון שלהם.

בהקשר זה, ההתמודדות בין ישראל לחמאס היא מקרה מבחן ייחודי לקושי המערבי בקריאת תרבות זרה בכלל, והאסלאם המודרני בפרט. זוהי התנסות שממחישה מגוון בעיות יסוד, ובכללן: השלכת ההיגיון העצמי על האחר, בפרט האמונה כי קיימת כמיהה אנושית אוניברסלית ל"חיים טובים"; ניתוח אתגרים חדשים לפי

קשה לנו להתמודד ולהכיל את הרעיון שקיים מישור שרוצה להשמיד אותנו. לפיכך, גם כאשר איתרנו סימנים לכך שהשחקנים האסלאמיסטיים מתכוונים למה שהם אומרים, הייתה נטייה להפחית ממשמעות הדברים ולטעון שאין להם יכולת לממש את כוונותיהם מבוססות האידיאולוגיה. אי־קבלת הרעיון שהאחר רוצה להשמיד אותך היא מנגנון של התמודדות עם חוסר אונים. לעומת זאת נטען בדיון כי לאורך השנים סיפקו הערבים לישראל סיבות רבות להקל ראש באיומיהם, משום שהם השמיעו דברי רהב והבל חסרי בסיס וכיסוי, ואף הפכו לעיתים ללעג ולקלס בעיני בני עמם שלהם (כפי שכינה זאת החוקר פואד עג'מי: "קלישאות נפוחות"). לפיכך אין צורך להתייחס לכל אמירה כפשוטה.

האם מתקפת ה־7 באוקטובר מחייבת שינוי פרדיגמטי?

הדיון בשאלה לגבי משמעות מתקפת ה־7 באוקטובר בנוגע לצורך בהערכה מחודשת של מקומה של אידיאולוגיה בקרב שחקנים אסלאמיסטיים עורר ויכוח. לטענת חלק מהחוקרים, גם כיום ניתן לטעון שהתנהלות השחקנים הללו מבוססת בעיקר על ממד אסטרטגי ולא דווקא אידיאולוגי. אף כי הייתה הסכמה שאין להתעלם מתפיסות אידיאולוגיות, בייחוד בקרב שחקנים בעלי תפיסה דתית־מהפכנית, גם שחקנים הפועלים במסגרת הציר הפרו־איראני ("חזית ההתנגדות") באזור מקבלים החלטות באופן קר ותועלתני ומשיקולים אסטרטגיים. אפילו סינוואר פעל לפי גישה זו בהתאם לתוכנית אסטרטגית, שאומנם לא הצליחה בסופו של דבר, אך יכולה הייתה להצליח בתנאים מסוימים. חמאס העריך כי אם לא יפעל בהקדם באמצעות מערכה אזורית נגד ישראל, מדיניותה של ממשלת ישראל תקבע עובדות בלתי הפיכות בשטח. מבחינה זו הייתה כאן החלטה אסטרטגית ורציונלית לפעול באוקטובר 2023. המניעים למתקפת ה־7 באוקטובר היו לפיכך לאומיים לחלוטין, ונועדו לייצר זעזוע בשטח שיציב מחדש את העניין הפלסטיני במוקד סדר היום. לא בטוח שהמניעים להחלטה לממש את הפעולה היו קשורים לחזון אידיאולוגי של השמדת ישראל, משום שחמאס עצמו לא באמת האמין שיש ביכולתו לממשו. לעומת גישה זו, היו שהצביעו על עדויות אחרות מהשנה האחרונה, שמוכיחות דווקא שסינוואר אכן האמין ביכולת זו.

לפי גישה זו, גם החלטת מנהיג חזבאללה חסן נצראללה להצטרף למערכה עם ישראל התבססה על שיקולים אסטרטגיים־פרגמטיים. הוא אומנם בנה לאורך שנים את יכולותיו הצבאיות של ארגונו, אך בניגוד לסינוואר הוא לא היה מממש את התוכנית ל"כיבוש

ה־7 באוקטובר בשל השחיקה בחשיבותה של הסוגיה הפלסטינית.

סוגיות נוספות

בדיון נטען כי פרגמטיזם מבטא לעיתים את ראשיתו של שינוי אידיאולוגי. אידיאולוגיות ניתנות למימוש בעידן של אוטופיה בלבד, הן נכתבות כדי להציב יעד. אחד המשתתפים בדיון טען כי חמאס הוא דוגמה לתנועה פרגמטית, שמגמישה את מדיניותה ואת תפיסותיה בהתאם למציאות. תנועות אסלאמיות בעולם מתמודדות עם מציאות קשה של רדיפה ודיכוי, ולכן הן נדרשות לעמעם לעיתים את הממד הדתי. גם חמאס ניסה להושיט יד לרשות הפלסטינית ולהשתלב במסגרות של תהליך אוסלו, חרף התנגדותו לתהליך. פרגמטיזם אינו מבשר בהכרח שינוי אידיאולוגי, אך הוא מעיד על רצון להשתלב באופן שישנה את המציאות בטווח הארוך. הדבר ניכר, לטענת אחד המשתתפים בדיון, במסמך חמאס משנת 2017, המגדיר מחדש את הסכסוך בצורה הרבה יותר לאומית ופחות אסלאמית. מתדיינים אחרים שללו טענה זו. עוד נטען בדיון כי הצבת חמאס במסגרת מחנה האחים המוסלמים מבטאת גישה שגויה. הלאומיות הפלסטינית אומנם מילאה תפקיד מסוים אצל חמאס (בדומה לתנועות אחרים מוסלמים אחרות באזור), אך הוא קרוב יותר לתנועות ג'האדיסטיות. בניגוד לטענה זו ציין אחד המשתתפים כי מאז נפילת נשיא מצרים לשעבר מוחמד מורסי, חמאס נטש במידה רבה את זהותו האסלאמית והתמקד בהיותו פלסטיני יותר מאשר אסלאמי.

סוגיה נוספת שעלתה לדיון היא הצורך בבחינה מחודשת של השסע הסוני-שיעי כגורם מעצב באזור. כך למשל, החות'ים אינם קבוצה שיעית טיפוסית ויש בה מרכיבים המזכירים מאוד תנועות ג'האדיסטיות סוניות, וכן דגש על פלסטין כעניין דתי (ולא רק לאומי). גם התנהלות טורקיה מאז ראשית המלחמה דומה לזו של הציר השיעי יותר ממה שניתן היה לחשוב, אילו השסע השיעי-סוני היה הגורם הדומיננטי בעיצוב המרחב.

המלצות למדיניות

משתתפי הדיון ציינו כי מאבק עם תנועות אידיאולוגיות עשוי להימשך שנים רבות מאוד. לפיכך, על ישראל להגן על עצמה עד השינוי האידיאולוגי המיוחל. אין משמעות הדבר שלא ניתן וצריך לפעול בדרכים מגוונות מול שחקן אידיאולוגי, אך יש להכיר במגבלות ההסדרה מול שחקן כזה. במקביל, על ישראל לפעול מול שחקנים חלופיים, למשל הרשות הפלסטינית, שפעולה מולה יכולה הייתה להחליש את חמאס.

פרדיגמות מחשבתיות ואמות מידה ישנות, הנשענות על התנסויות העבר ועל העולם המוכר; קושי של חברה שבה משקל האידיאולוגיות פוחת להבין חברה שבה יש עדיין לאלה עוצמה והשפעה רבות; וחוסר יכולת לפענח חברה שתפיסות היסוד שלה, לרבות ממד הזמן, ערך החיים, הזיקה בין הפרט לקולקטיב ותפיסת "האחר" שונות בתכלית. ההתמודדות עם חמאס לאורך השנים שיקפה חוסר יכולת לפענח עמימות מובנית הטבועה ברבות מהתנועות האסלאמיות. השאלות העולות בישראל בשלושה וחצי העשורים האחרונים לגבי חמאס והנחות היסוד שגובשו לגבי התנועה ממחישות פערי היסוד בין תפיסות המציאות של ישראל לזו של הצד הפלסטיני: האם חמאס הוא ארגון טרור, מפלגה פוליטית או תנועה חברתית (כולם גם יחד, כמובן)? האם הוא יותר פלסטיני או יותר אסלאמי (שניהם באותה המידה)? מהו ההבדל בין "החמאס המדיני" ו"החמאס הצבאי" – הבחנה מטעה שהתנועה עצמה תורמת לגיבושה?

לפי גישה זו יש לראות גם במסמך העקרונות המעודכן של חמאס מ-2017 מעשה רמייה. כפי שניתן לראות מאירועי אוקטובר, עיצוב החברה הפלסטינית והדאגה לרווחתה מעולם לא עניינה באמת את התנועה. בזמן שהמסמך המעודכן התפרסם, הטלוויזיה של חמאס הטיפה להרג יהודים. המסמך לא ביטא כוונה לשינוי הדרגתי ולפיוס מצד חמאס, אלא רצון להשתלט על הרשות הפלסטינית. גם את הצטרפות נצראללה למלחמה לא ניתן להבין, לפי תפיסה זו, אלא משיקולים אידיאולוגיים. מנהיג חזבאללה הבין היטב שהצטרפותו יהיה מחיר, ובכל זאת בחר להצטרף למערכה בשל מחויבותו האידיאולוגית.

הבדלים בין שחקנים שונים

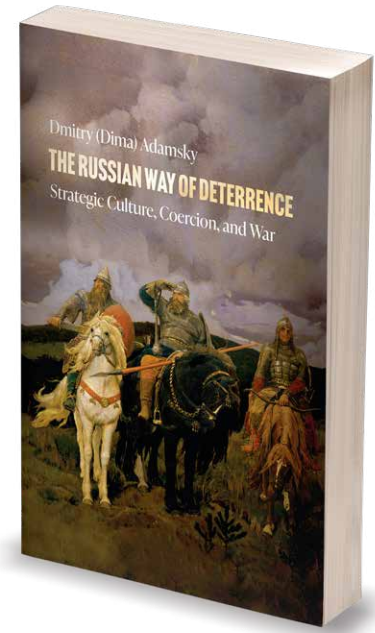
משתתפי הדיון הסכימו כי בין שהשחקנים מושפעים מתפיסות אידיאולוגיות במידה רבה או פחותה, קיימים הבדלים בין שחקנים שונים. לכל אחד מהם רציונל שונה, בין שמדובר במדינה או בשחקן תת־מדינתי. באופן כללי, שחקנים לא־מדינתיים יהיו מוכנים יותר להקריב ולשלם מחירים כבדים, כיוון שהם מושפעים מאידיאולוגיה יותר משחקנים מדינתיים.

כמו כן, גם כאשר שחקנים חולקים אינטרס משותף, האינטרסים בכללותם אינם חופפים. למשל, ברור שקיימים הבדלים בין חמאס וחזבאללה: חמאס מתייחס לפלסטין כאל אזור תחת כיבוש באופן מוחלט כמעט. לעומת זאת, חזבאללה הצליח בראיתו לשחרר את לבנון מהכיבוש הישראלי. לשחקנית כמו איראן יש זמן רב יותר למימוש האידיאולוגיה שלה בהשוואה לחמאס, שהעריך כי אין לו הזמן הנדרש להמתין למימוש מתקפת

הכרה בחשיבות האידיאולוגיה מחייבת, לדעת חלק מהמשתתפים, פעולה דחופה לנוכח האיומים מצד השחקנים האסלאמיסטיים, תוך חתירה לחסל את יכולותיהם הצבאיות של חמאס וחזבאללה. אין להקל ראש בחזון האידיאולוגי האיראני להשמדת ישראל, גם אם לא מדובר בהכרח בתוכנית עבודה לטווח הזמן הקצר או הבינוני. לשם כך נכון לנצל את שעת הכושר הנוכחית ואת השינויים המהירים באזור באמצעות קידום מהלכים צבאיים ופוליטיים בלבנון ובזירה הפלסטינית. לטענת חלק מהמשתתפים, מוקדם עדיין להגיע למסקנות אופרטיביות חד-משמעיות ממתקפת ה-7 באוקטובר ומהמערכה הרב-זירתית שפרצה בעקבותיה, בהיעדר תשתית מספקת של ידע והבנת האירועים וההתפתחויות בשנה האחרונה. זאת ועוד, ישראל אינה

יכולה להרשות לעצמה להתייחס לכוונות בלבד, ללא הערכה מפוכחת של יכולות הצד האחר, משום שהדבר עלול להוביל להוצאות ביטחון שייצאו מכלל שליטה וייגבו מחירים כלכליים וחברתיים כבדים מנשוא.

ד"ר רז צימט הוא חוקר בכיר ומומחה לאיראן במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורך שותף של כתב העת **עדן אסטרטגי**. בעל תואר שני ושלישי בהיסטוריה של המזרח התיכון מאוניברסיטת תל אביב. משמש כחוקר גם במרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב וכמרצה בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב. הוא מחברו של הספר **איראן מבפנים: מדינה וחברה ברפובליקה האסלאמית** שיצא לאור בשנת 2022. razz@inss.org.il

כיצד "הרתעה נוסח רוסיה" יכולה להסביר את כישלון ההרתעה ב-7 באוקטובר?

דניאל ראקוב

מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון

שם הספר: **The Russian Way of Deterrence: Strategic Culture, Coercion, and War**

מאת: **Dimitry (Dima) Adamsky**

הוצאה: **Stanford University Press**

שנה: **2024**

מס' עמודים: **214**

ספרו החדש של החוקר הישראלי דימיטרי (דימה) אדמסקי פורס יריעה ניתוחית רחבה של תחום ההרתעה והכפייה בעולם, ומתעמק במה שהוא מכנה "הרתעה נוסח רוסיה" (*deterrence à la Russe*). המחבר מבקש לדון במצב העכשווי של החשיבה הרוסית בנושא ההרתעה וכפייה ולהציג את ייחודה ביחס לתפיסת ההרתעה במערב. בדרך הוא עוסק באתגר תחזוקת ההרתעה המתח שבין השגת מטרותיה לבין הצורך להימנע מדחיקת האויב להסלמה.

מבחינה אקדמית הספר ממזג באורח שיטתי את הספרות בתחום ההרתעה והכפייה עם הכתיבה בנושא התרבות האסטרטגית, ובוחן באמצעותן את ההיסטוריה האינטלקטואלית הרוסית בתחום הכפייה. דרך ניתוח המקרה הרוסי מבקש אדמסקי לטעון כי לא ניתן להבין

אסטרטגיית כפייה של שחקן מבלי לבחון אותה דרך פריזמת תרבותו האסטרטגית.

המושג השגור הרתעה (*deterrence*) נחקר במסגרת דיסציפלינת לימודי ביטחון והוא תת-תחום של נושא רחב יותר – כפייה (*coercion*) – שהיא ניסיון להשפיע על מערך השיקולים של היריב באמצעות איומים או שימוש מוגבל בכוח, כדי להימנע מצורך במלחמה מלאה. ההרתעה מבקשת למנוע תוקפנות ומשלימה אותה האכיפה (*compellence*), שחותרת לאלץ את האויב לפעול בהתאם לדרישות האוכף. תאוריית ההרתעה המערבית גורסת שכדי ליצור תודעה של רתיעה נדרש להסביר לאויב מהם הקווים האדומים, וכן לשכנעו בקיום יכולת להסב לו נזק שיהפוך את תוקפנותו ללא כדאית, ונחישות להשתמש בה. השכנוע הוא אומנות העברת מסרים, וכאן יש פוטנציאל גבוה לכשלי תקשורת: הצד המורתע עלול להחמיץ את המסר, המילולי או הכוחני, או לפרש אותו באופן שונה ממה שהמרתיע קיווה. הידרדרות ללחימה נתפסת ככישלון ההרתעה.

הפרק הראשון בספר מרכז את הרקע התאורטי על ההרתעה ותרבות אסטרטגית. הפרק השני סוקר את התפתחות החשיבה הרוסית בנושא ההרתעה. עולה ממנו שבאופן מפתיע, הסובייטים דחו את תאוריית ההרתעה המערבית, לא התנהלו לאורה, ואימצו אותה כבסיס לפיתוח החשיבה האסטרטגית שלהם רק לאחר קריסת הגוש הקומוניסטי. לטענת אדמסקי, בזמן שהעיסוק המערבי בהרתעה קפא למשך רבע מאה לאחר תום המלחמה הקרה, התאורטיקנים הרוסים ניצלו זמן זה כדי לגבש חשיבה מפותחת וחדשנית. הפרק השלישי מרחיב על התרבות האסטרטגית הרוסית ועל אופן השפעתה על החשיבה בתחום הכפייה. הפרק הרביעי מנתח את הפערים בין החשיבה התאורטית הרוסית בנושא הכפייה לבין הקשיים המעשיים הרבים שבהם נתקל ממשל פוטין בניסיון לכפות את רצונו על אויביו. הפרק החמישי דן ברעיונות שהוצגו לאורך הספר בהקשר של המלחמה הנוכחית באוקראינה. בראיית אדמסקי מדובר רק במחשבות מקדמיות, ולא ניתן להגיע לתובנות מעמיקות יותר בטרם תסתיים מלחמה זו.

אדמסקי מסביר כי בשונה מהדוגמאות התאורטיות המערביות, הרוסים רואים את הכפייה באופן הוליסטי, ללא הפרדה חדה בין ההרתעה לאכיפה או בין הגנה להתקפה. הם תופסים את "ההרתעה האסטרטגית", המושג הרוסי למכלול פעולות הכפייה, כרציפה (לפני העימות, במהלכו ואחריו). לפיכך הידרדרות למלחמה אינה נחשבת לכישלון ההרתעה אלא למעבר שלב, כשמהלכי ההרתעה בעת שלום מכוונים לשפר את

התנאים לחימה. מהזווית הרוסית, היציאה ל"מבצע צבאי מיוחד" באוקראינה ב-2022 אינה בהכרח כישלון ההרתעה אלא מעבר שלב – מכפייה לא-כוחנית לכוחנית. סל כלי הכפייה הרוסיים מתפרס בשלושה ממדים: הגרעיני, הקונוונציונלי והמידעי (אינפורמטיבי), הכרוכים זה בזה ומחזקים זה את זה (cross domain coercion).

ברוך ספרו של אדמסקי ניתן לטעון שלפני ה-7 באוקטובר 2023 ישראל צפתה שמבצעי כפייה מוגבלים ימחישו את כושר ההיזק שלה ואת נחישותה להשתמש בכוח, ושכנעה את עצמה שמסרי הכפייה שלה אכן יוצרים תודעת מורתעות בקרב אויביה. בפועל התוצאות היו הפוכות: המסרים הכוחניים התפרשו כרתיעה ממלחמה רחבה.

הספר מרחיב בנושא הכפייה המידעית (informational coercion) – הרכיב החדשני והפחות מוכר מבין השלושה – כולל איומים להשתמש בכלי מידע או שימוש מוגבל בהם. לפי ההגדרות הרוסיות כלי המידע כוללים את כל מה שאינו יורה: למשל סייבר, לוחמה אלקטרונית, לוחמה פסיכולוגית-תודעתית, חתרנות ואף פעילות דיפלומטית. ממד המידע הוא הדבק המחבר בין שלושת ממדי הכפייה, שכן הוא נוגע לתקשורת ולקוגניציה, ובאמצעותו מועברים איתותי כפייה גם בתחום הגרעיני והקונוונציונלי. הכפייה המידעית, ה"לא-כוחנית", מאפשרת חיכוך רציף עם היריב בעת שלום בסיכונים מופחתים, מאחר שהיא עוקפת את ההגדרות המשפטיות המקובלות של עילה למלחמה.

הספר עוסק בהרחבה בפער שבין הפיתוחים התאורטיים הרוסיים בנושא ההרתעה לבין יישומם בעולם המעשה. אם פוטין לא רצה להגיע למלחמה באוקראינה (ובפרט לא מהסוג שהתפתח בפועל), אלא ניסה לכפות על המערב לבחון מחדש את הארכיטקטורה הביטחונית האירופית באמצעות הצבת אולטימטום בדצמבר 2021, אזי הוא השיג תוצאה הפוכה. שימוש יתר באיומים בעשור שלפני 2022 גרם לכך שאלה כבר לא נתפסו במערב כמיועדים למנוע מלחמה, אלא כבניית לגיטימציה ליציאה אליה. אדמסקי תולה טעות קולוסאלית זו במנגנון בלתי אפקטיבי לפענוח איתותי כפייה והערכת אפקטיביות ההשפעה שלהם ברוסיה, אך טוען שזו בעיה אוניברסלית הרלוונטית גם למערב, לישראל ולאחרים. המרתיע מניח בקלות רבה מדי שהמסר שלו הובן והשפיע כפי שהתכוון, מבלי לתת משקל מספיק לפריזמות המורכבות שדרך האיתות נקלט (ומשתבש) אצל היריב.

אדמסקי סבור שבעשור האחרון (מאז סיפוח חצי האי קרים ב-2014) יש לרוסים קושי (ולכל היותר מאזן מעורב) במימוש תחזוקת ההרתעה: הם עושים זאת חלש מדי או חזק מדי, ומחמיצים פעם אחר פעם את אותו המרחב שבו ניתן להרתיע את היריב, ושמעבר לו (כלומר נקודת השיא של הכפייה, culmination point of coercion) מהלכי כפייה מניבים תפוקה שלילית עד כדי הידרדרות למלחמה. ריבוי מהלכי כפייה מידעית נגד המערב (התערבות בבחירות, תקיפות סייבר, מסעות השפעה תודעתית, איומים להשתמש בכוח קונוונציונלי וגרעיני) הובילו להטלת סנקציות רחבות על רוסיה. הפלישה לאוקראינה, שנועדה לעצור את התקרבות נאט"ו לגבולות רוסיה, הובילה לכניסת פינלנד ושוודיה לשורות הארגון ולהכפלת אורך הגבול של רוסיה עם מדינות נאט"ו. מי שבצד הרוסי מבקש לראות את המחירים שרוסיה שילמה עבור מהלכי הכפייה כמוצדקים טוען שאלה יוצרים לה מוניטין מרתיע ומאיים לטווח הזמן הארוך. הם רואים הוכחה להשגת יעד זה בשובה של רוסיה לראש רשימת האיומים (מייד אחרי סין) במסמכי אסטרטגיה של ממשלי טראמפ וביידן.

העדכונים האחרונים לספר בוצעו לפני ה-7 באוקטובר 2023. ישראל מוזכרת בו כבעלת תפיסת כפייה ייחודית שנטועה בתרבותה האסטרטגית, ובמרכזה רעיונות ההרתעה המצטברת והמלחמה בין המלחמות (מב"ם). אדמסקי, שמרבה לכתוב גם על התפיסה הישראלית של ההרתעה (Adamsky, 2016), מוצא כי רעיונות אלה קרובים לחשיבה הרוסית. גם הישראלים התאמצו, לדבריו, לפתח מנגנונים תפיסתיים בניסיון לזהות את נקודת השיא של הכפייה, ולא להידרדר להסלמה בלתי מכוונת. בראייתו הצלחה במשימה זו תלויה ביכולת להפיק לקחים מכישלונות העבר ולפתח יכולת ביקורת עצמית לשם כך, שבמשתמע אינה במיטבה (גם לא בישראל).

ברוך ספרו של אדמסקי ניתן לטעון שלפני ה-7 באוקטובר 2023 ישראל צפתה שמבצעי כפייה מוגבלים ימחישו את כושר ההיזק שלה ואת נחישותה להשתמש בכוח, ושכנעה את עצמה שמסרי הכפייה שלה אכן יוצרים תודעת מורתעות בקרב אויביה. בפועל התוצאות היו הפוכות: המסרים הכוחניים התפרשו כרתיעה ממלחמה רחבה וישראל חצתה מבלי לשים לב את נקודת השיא של הכפייה, כך שהפעלת הכוח שלה הגבירה את הסיכון להסלמה במקום להפחיתו. ריבוי האינטראקציות הכוחניות בין ישראל לאויביה שחק את הקווים האדומים שישראל ביקשה להציב, והעניק לאויב הזדמנות ללמידה אופרטיבית לזיהוי נקודות התורפה שלה.

המוצגים בספר מהווים בבואה רלוונטית וחיונית לישראל בשעה שזו בוחנת מחדש את יסודות הביטחון הלאומי שלה ואת הגישות המעשיות למימושם.

דניאל ראקוב הוא עמית מחקר בכיר במכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון. מתמחה במדיניות רוסיה במזרח התיכון ובתחרות בין המעצמות הגדולות באזור.
rakovdan@gmail.com

מקורות

בר־יוסף, א' (2024, 10 בינואר). מאזן הכישלונות מוכיח: תפיסת הביטחון של ישראל פשטה את הרגל. **הארץ**.

<https://tinyurl.com/nhnnb589>

דוסטרי, ע' (2023, 30 בנובמבר). **דעה: כישלון אסטרטגיית ההרתעה – והמעבר לתפיסת ההכרעה**. הביטחוניסטים.

<https://tinyurl.com/5n8797re>

חורב, מ' (2024, 3 באפריל). כישלון "תפיסת ההרתעה" מול יריבים אסימטריים – האומנם הייתה תפיסה? **בין הקטבים**, 41, 29-42.

<https://tinyurl.com/2dmc97v8>

לופוביץ, א' (2024). ההרתעה הישראלית ומתקפת ה־7 באוקטובר, **עדן אסטרטגי**, 27(1), 48-63. <https://tinyurl.com/392bzvkd>. Adamsky, D. (2016). From Israel with deterrence: Strategic culture, intra-war coercion and brute force. *Security Studies*, 26(1), 157-184.

<https://doi.org/10.1080/09636412.2017.1243923>

Stent, A. (2024). Russia and Eurasia. *Survival*, 66(1), 153-158.

<https://doi.org/10.1080/00396338.2024.2309083>

Van Dyke, C. (2024). The Russian way of deterrence: Strategic culture, coercion, and war: Dmitry Adamsky, Stanford University Press, 2024 ISBN 9781503630871 (Cloth), 9781503637825 (Paperback), 9781503637832 (Epub). *The Journal of Slavic Military Studies*, 37(2), 255-257.

<https://doi.org/10.1080/13518046.2024.2375158>

Wirtz, J.J. (2024). The Russian way of deterrence: Strategic culture, coercion, and war, by Dmitry (Dima) Adamsky: Stanford: Stanford University Press, 2024, \$26.00. *Comparative Strategy*, 43(4), 435-437.

<https://doi.org/10.1080/01495933.2024.2363740>

הסוגיות העולות בספר מתכתבות עם הכתיבה בישראל על אודות הלקחים בנושא כישלון ההרתעה ב־7 באוקטובר. אורי בר־יוסף עוסק בשורשי הכישלון דרך חקר ההיסטוריה הרעיונית של מקום ההרתעה בתפיסת הביטחון הישראלית (בר־יוסף, 2024). אמיר לופוביץ סבור שהעיסוק בהרתעה הפך לחלק מהתרבות האסטרטגית הישראלית ולתכלית בפני עצמה, באופן שהקשה עליה לפקפק בתקפות הטענה ש"חמאס מורתע" (לופוביץ, 2024). מוני חורב מסביר את המחדל בעמימות תפיסת ההרתעה ובכישלון הלמידה מסבבי לחימה מוגבלים (חורב, 2024), ושולל את המסקנה הרווחת שנדרש להיפרד מרעיון ההרתעה ולהחליפו בהכרעה (דוסטרי, 2023).

מבקרו של אדמסקי נוהגים להסתייג מהמסגרת התאורטית של התרבות האסטרטגית (בטענה שהיא עמומה מדי ואינה עומדת במבחן ההפרכה), ואף לטעון שעקרונות תאוריית ההרתעה הם אוניברסליים, ולכן הייחוד של הפרשנויות הלאומיות לנושא ההרתעה והכפייה אינו משנה את הדינמיקה בפועל בין הצדדים היריבים (Van Dyke, 2024, Wirtz, 2024). מנגד, חוקרים מובילים אחרים סבורים שהמסגרת הניתוחית של תרבות אסטרטגית מועילה, ומשבחים את אדמסקי דווקא בגינה (Stent, 2024).

הוויכוח האקדמי בנושא אינו נראה קרוב לסיכום. מנגד, בעולם המעשה לא ניתן להבין את תפיסת המציאות של האויב, את מטרותיו ומסריו, מבלי לעמוד על ההבדלים התרבותיים בינו לבינינו. אתגר ההימנעות מהשלכה על האויב את תפיסותינו וערכינו הוא כביר ויומיומי. זה גם מסתמן כאחד הלקחים הכאובים מה־7 באוקטובר ומן הדינמיקה של מלחמת חרבות ברזל. אדמסקי ממחיש בספרו את הפכפכות השימוש בכוח ואת הצורך בתפיסה בהירה בנושא ניהול ההרתעה, וביושרה אינטלקטואלית בניתוח כשליה. הרעיונות

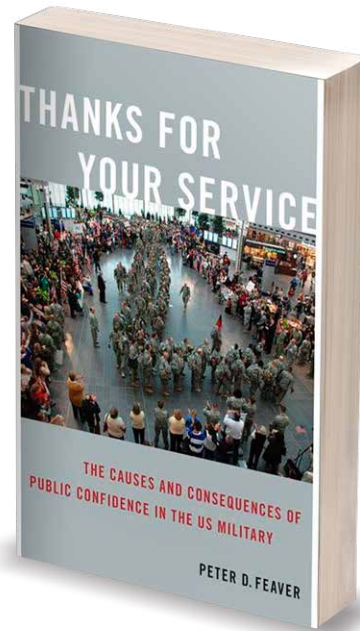
Armed Servants – Agency, Oversight, and Civil-Military relations, שפורסם בהוצאת הרווארד בשנת 2003. בעבודתו פיתח פיבר מסגרת תאורטית חדשה ומאתגרת בתחום יחסי דרג מדיני-דרג צבאי, תוך אימוץ תאוריית סוכן-מנהל (Agency theory). הוא הציג מודל חדש שבאמצעותו ניסה לספק מענה לכמה חולשות שזיהה במסגרת התאורטית של הנטינגטון, לצד חולשות של מסגרות תאורטיות אחרות בשדה המחקר הזה.

בספר זה מבקש פיבר להתמקד בסוגיית האמון של החברה האמריקאית בצבא. לשיטתו, לאמון של החברה האזרחית בצבא חשיבות רבה ואפילו אקוטית בעולם של יחסי חברה אזרחית-צבא במדינות דמוקרטיות בכלל ובארצות הברית בפרט, והנושא נותר כמעין לקונה בספרות המקצועית (עמ' 11). בספר המקיף והגדוש בפרטים, גרפים ונתוני סקרים ממפה פיבר שישה גורמים המשפיעים על מידת האמון של החברה האזרחית בצבא ומזהה שיוך פוליטי ורצייה חברתית כגורמים הבעייתיים ביותר:

1. פטריוטיות.
2. ביצוע (performance) – יכולת ביצוע של הצבא.
3. אתיקה מקצועית (professional ethics).
4. שיוך מפלגתי (party).
5. קשרים אישיים (personal contact) – קרבה אישית באמצעות קשרי משפחה או מעגל חברים.
6. רצייה חברתית כתוצאה מלחץ ציבורי (public pressure) (עמ' 2).

לאחר מיפוי הגורמים והמשגתם מבקש פיבר לבסס את הטענות ואת מסקנותיו לגבי פריכות האמון בצבא – אמון חלול (hollow confidence) לפי הגדרתו – על ניתוח עומק של סקרי דעת קהל שנעשו בארצות הברית מאז שנות ה-70 על ידי מכון גאלופ ואחרים, ועל שני סקרים אינטרנטיים ממוקדים שהוא ביצע בעצמו. ביטוי לפריכות הזו ניתן לזהות בתנודתיות במידת האמון שרוחש הציבור לצבא, כפי שהיא באה לידי ביטוי בגרף המציג את רמת האמון משנת 1970 עד שנת 2021 (עמ' 16).

את השפעתה של הנטייה הפוליטית הוא מייחס לקיטוב הפוליטי החריף בארצות הברית, שבא לידי ביטוי במידת אמון גבוהה של הדמוקרטים כשהמפלגה הדמוקרטית בשלטון, ובמידת אמון נמוכה יותר של אותו קהל כשהמפלגה הרפובליקנית בשלטון, וכך בדיוק בהתייחס לתומכי המפלגה הרפובליקנית. יתרה מזאת, פיבר מצביע על מידת אמון גבוהה יותר בצבא באופן בסיסי בקרב רפובליקנים ולכן להבנתו, כאשר ממשל רפובליקני או אליטות רפובליקניות ביקורתיות יותר כלפי הצבא יש לכך השפעה משמעותית ורחבה יותר על מידת האמון של הציבור הכללי בצבא.

לא לעולם חוסן – על פריכות האמון של החברה האזרחית בצבא

קובי מיכאל

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב, ואוניברסיטת דרום ויילס

שם הספר: **Thanks for Your Service: The Causes and Consequences of Public Confidence in the US Military**

מאת: Peter Feaver

הוצאה: Oxford University Press

שנה: 2023

מס' עמודים: 310

פרופ' פיבר מאוניברסיטת דיוק בצפון קרוליינה, ארצות הברית, הוא מהבולטים והחשובים בין חוקרי צבא-חברה בארצות הברית ובקהילת המחקר כולה. מעבר לניסיונו האקדמי-מחקרי הוא כיהן כיועץ במטה לביטחון לאומי בתקופות נשיאותם של ביל קלינטון וג'ורג' בוש הבן. בפרסומיו הרבים פיתח פיבר שורה של מסגרות תאורטיות והמשגות חדשניות, שחלקן אף קראו תיגר על משנת מורו ורבו סמואל הנטינגטון, שיחד עם מוריס ג'נוביץ היה ממייסדי הדיסציפלינה המחקרית של יחסי חברה אזרחית-צבא (Civil-Military Relations). לפיבר כמה מאמרים סמינליים שכתב בעצמו, וכן עם עמיתים בולטים אחרים כמו ריצ'ארד קון. גולת הכותרת של עבודתו המחקרית המרשימה היא

על האתיקה המקצועית ולטפל ביד קשה בהפרות של האתיקה הזו כדי להבטיח את אמון הציבור בצבא. פיבר מסביר כיצד הפרות של האתיקה המקצועית, כמו למשל בנוגע ליחס לנשים וחריגה מהתנהלות אפוליטית, פגעו באמון הציבור בצבא.

הספר בנוי לתלפיות וגדוש בפרטים ובנתונים. עומס הגרפים והנתונים אפילו מקשה מעט לעיתים על הקריאה הרצופה, אך פיבר היטיב לארגן את הספר באופן המאפשר הבנה מהירה של הנתונים ושל המסקנות מהם. בהיותו מרצה דידקטי וקפדן הוא מקפיד להציג את הדברים בצורה סדורה ומובנית מאוד ומדריך את הקוראים בנבכי הנתונים בכל פרק, מציג את המתודולוגיה ומסכם בבהירות את המסקנות מהנתונים בסוף כל פרק.

פיבר טוען שנסקרים רבים מביעים אמון בצבא מכיוון שהם חושבים שזה מה שנכון או מה שמצופה מהם לדווח בסקר, אבל אין בכך כדי להעיד באמת על מידת האמון שהם רוחשים לצבא.

לא רק חוקרי צבא־חברה ימצאו עניין רב בספר אלא גם אנשי הצבא, הממסד הפוליטי והציבור הרחב. הממצאים, הניתוח, המסקנות וההמלצות (אם כי הן כלליות יותר באופיין בהשוואה לשאר) מאפשרים הבנה מעמיקה וחשובה בתחום, לרבות האתגרים הרובצים לפתחם של הצבא, הממסד הפוליטי והחברה האזרחית. פיבר מצביע על פערי ידע של הציבור הרחב בנוגע לצבא, אבל אלו קיימים גם בממסד הפוליטי וגם בצבא בנוגע לחברה האזרחית. לכן ממליץ פיבר על חינוך הקצונה הצבאית והפוליטיקאים, כמו גם הציבור הרחב, באמצעות חשיפתם למשמעויות ולנורמות הנדרשות לצורך הבטחת יחסי חברה אזרחית־צבא בריאים. גישתו של פיבר היא גישה אנליטית שיש בה גם קורטוב של גישה נורמטיבית. נתוני הסקרים ורמות הניתוח שמציג פיבר מכסים מנעד דמוגרפי רחב ומגוון ומאפשרים הבנה לפרטי פרטים של הדינמיקה המאפיינת התבססות של אמון וכרסום בו. פיבר נע בין הפרטיקולרי לכללי ומשתמש בניתוח נתונים מפורטים מאוד כמו גזע, נטיות פוליטיות, מגדר ומצב כלכלי כדי לבסס את הטענות הגנרי בנוגע לאמון בצבא. גם אם לפעמים נדמה לקורא שהוא מאבד את דרכו בסבך הפרטים והגרפים, הוא אינו מאבד את הנתים שבו פוסע פיבר, המיטיב לתמצת ולסכם את הנתונים ואת משמעותם בכל אחד מפרקי הספר. המסר המרכזי לצבא הוא שאסור לו לנוח על זרי הדפנה. עליו להקפיד על מידותיו וערכיו ועל מקצועיותו,

הסבריו לגבי תופעת הרצייה החברתית, כפי שהיא באה לידי ביטוי בסקרי דעת קהל בכלל ובהתייחס לאמון בצבא בפרט, מחזקים את הטענות לגבי פריכות האמון בצבא, או היותו חלול. פיבר טוען שנסקרים רבים מביעים אמון בצבא מכיוון שהם חושבים שזה מה שנכון או מה שמצופה מהם לדווח בסקר, אבל אין בכך כדי להעיד באמת על מידת האמון שהם רוחשים לצבא. הוא יוצא מנקודת הנחה, שאותה ביסס באמצעות כמה שאלות בסקרי האינטרנט שהעביר, שמידת האמון בצבא נמוכה יותר מזו המשתקפת בסקרים.

הספר מחולק לשלושה חלקים עיקריים: בחלק הראשון עוסק פיבר בשאלה למי יש אמון בצבא. בחלק זה משולבת סקירה היסטורית בנוגע למעמד הצבא בעיני החברה האזרחית בארצות הברית ובסוגיית האמון. בהקשר זה הוא גם מתייחס לסוגיית האמון ולפערים בנוגע לידע על אודות הצבא, החינוך בנושא הצבא ומקומו בחברה האזרחית הדמוקרטית, השפעת המדיה והשפעתם של קשרים חברתיים ומשפחתיים עם משרתים בצבא על מידת האמון שרווחים האזרחים לצבא. בחלק השני של הספר עוסק המחבר בשאלה מדוע יש לאנשים אמון בצבא. בחלק זה הוא מציג את הגורמים המשפיעים על האמון בצבא ומנתח את הנתונים על בסיס הסקרים שבהם הוא עושה שימוש. בחלק השלישי של הספר ובפרק המסקנות מציג פיבר משנה סדורה ומנומקת לגבי החשיבות של אמון החברה האזרחית בצבא ומצביע על הצורך במחקרי המשך.

קשה שלא להתרשם מדאגה עמוקה של פיבר בכל הנוגע לאמון החברה בצבא, גם אם הוא נמצא ברמה גבוהה ויציבה יחסית מאז תחילת שנות ה־90, לאחר ירידה בולטת מאוד באמון הציבור בצבא לאחר מלחמת וייטנאם ולאורך שנות ה־70 וה־80. אומנם בכל אירוע מלחמתי ניכרת עלייה ברמת האמון בצבא בשל הביצוע (performance), שאליו נוטה הציבור להתייחס בחיוב ובהערכה, מה שמתחבר גם לפטריוטיות — התכנסות סביב הדגל כתופעה המוכרת גם בחברות אחרות הנתונות במלחמה. ואולם לא לעולם חוסן, ופיבר מזהיר מפני פריכות האמון והגורמים שיכולים לפגוע בו, בעיקר במציאות החברתית והפוליטית המקוטבת בארצות הברית בימים אלו, ובריחוק החברתי מהצבא במציאות שבה מתמעט והולך מספר האזרחים שיש להם קרובי משפחה או חברים ומכרים המשרתים בצבא.

הציבור נוטה לייחס לצבא אתיקה מקצועית גבוהה, מה שמעלה את רמת האמון בצבא, בוודאי בהשוואה למוסדות אחרים, בדגש על הממסד הפוליטי (נדמה שמדובר בתופעה אוניברסלית, שבוודאי נכונה גם לגבי המקרה הישראלי). לכן פיבר קורא לצבא להקפיד מאוד

מכיוון שכל אלו חשובים לביסוס אמון הציבור בו. המסר המרכזי לפוליטיקאים הוא לשמור על הנכס החשוב שבאחריותם ולהוקירו דרך לימוד מעמיק על אודות הצבא ושמירה על כבודו, תוך הקפדה על התנהלותו הא-פוליטית ואי-שימוש בו לצרכים פוליטיים. לפיכך יש גם מסר מרכזי לציבור, והוא נוגע לצורך בהעמקת היכרותו עם הצבא ובעיקר הוקרת משרתיו. מכאן אולי נובע גם השם שבחר לספר: תודה על שירותך. כזכור, הצבא האמריקאי הוא צבא מתנדבים מקצועי, להבדיל למשל ממודל השירות בישראל, ולכן לרבים בחברה האמריקאית אין קשר ישיר לצבא באמצעות קרובי משפחה או חברים המשרתים בו, מה שמוביל לניכור מסוים בין החברה לצבא. פיבר אינו מתיימר להציג יכולת הכללה של הממצאים והמסקנות והוא אף קורא למחקרי המשך במדינות

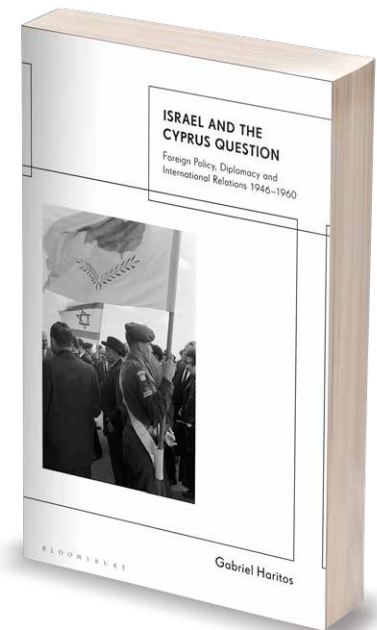
אחרות לצורך תיקוף או הפרכה של המסקנות (עמ' 282), אך נדמה שחלק מהמסקנות והתובנות ניתן בהחלט להחיל גם על יחסי חברה אזרחית-צבא ועל הגורמים המשפיעים על אמון הציבור בצבא גם בדמוקרטיות אחרות. לכן ראוי ומומלץ לקרוא את ספרו של פיבר, לא רק כדי להבין יותר לעומק את מציאות יחסי חברה אזרחית-צבא בארצות הברית ואת הגורמים המשפיעים על אמון הציבור בצבא שם אלא גם כדי להסיק תובנות הרלוונטיות ליחסי חברה אזרחית-צבא בכל דמוקרטיה.

פרופ' קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ופרופסור אורח במרכז הבינלאומי לשיטור וללימודי ביטחון באוניברסיטת דרום ויילס בבריטניה.
kobim@inss.org.il

את קפריסין – האי שבו שלטה מאז 1878. הפרק השני דן בשנים 1946-1949, כאשר פעלו מחנות המעצר שהקימו הבריטים בקפריסין לצורך כליאת מעפילים והגבלת ההגירה היהודית לפלשתינה (א"י), וכיצד השפיע קיומם על דפוס היחסים בין היהודים ליוונים-קפריסאים. הפרק דן גם במשאל העם הלא-רשמי סביב סוגיית ה-Enosis (איחודה של קפריסין עם יוון) ב-1950, שברוב מוחץ של היוונים-קפריסאים רצו איחוד כזה, ושלגביו הם ביקשו מישראל לגבש עמדה. הפרק השלישי דן בעמדה הישראלית ביחס למאמצים היווניים לדון בסוגיה הקפריסאית באומות המאוחדות. הקריאות היווניות-קפריסאיות לעצמאות מבריטניה והחשש של טורקיה מפני איחוד של קפריסין עם יוון (חשש שהיה קיים גם לאור הימצאותו של מיעוט טורקי-קפריסאי באי, כחמישית מאוכלוסיית האי באותה תקופה) הובילו למגעים ישירים בעניין הסוגיה הקפריסאית בין יוון, טורקיה, בריטניה, נציג היוונים-קפריסאים ונציג הטורקים-קפריסאים. מגעים אלה הבשילו ל"הסכמי לונדון-ציריך", שסללו את הדרך לעצמאות קפריסין. הפרק הרביעי עוסק באופן שבו, לאור המציאות המתהווה של עצמאות קפריסין, נעשו מאמצים ישראלים מול הקהילה היוונית-קפריסאית ומול הקהילה הטורקית-קפריסאית, במטרה להבטיח שקפריסין תכונן יחסים דיפלומטיים עם ישראל. הפרק החמישי עוסק בתקופת הביניים מחתימת הסכמי לונדון-ציריך ועד הכרזת העצמאות של קפריסין, ובתפיסות השונות לגבי האוריינטציה הבינלאומית שלה. הפרק השישי דן בתקופה מקבלת העצמאות של קפריסין ועד כינון היחסים הדיפלומטיים עם ישראל, וכן במאמצים של הרפובליקה הערבית המאוחדת ושל לבנון – שלא הצליחו בסופו של דבר – לחבל בכינון היחסים. הפרק השביעי הוא סיכום הספר.

העובדה שהיה סיוע של היוונים-קפריסאים ליהודים במחנות המעצר, ואף שיתוף פעולה שאפשר לנציגי המחנות לאמן בסתר עצירים במחנות כך שיהיו מוכנים להשתתף במאמץ המלחמתי כשיגיעו לארץ ישראל, תרמה ליחס בסיסי אוהד בדעת הקהל היהודית בארץ ישראל באשר לרצון של היוונים-קפריסאים בעצמאות מבריטניה.

הבחירה ב-1946 כנקודת הפתיחה של הספר אינה שגרתית, כיוון שבשנה זו ישראל וקפריסין לא היו עדיין מדינות עצמאיות, אך היא נוגעת לנקודה חשובה בספר – המשמעות שהייתה למחנות המעצר על האופן שבו התפתחה התפיסה ביישוב, ולאחר מכן במדינת ישראל, לגבי סוגיית קפריסין. העובדה שהיה סיוע של

איך נולדו היחסים עם האי השכן? גליה לינדנשטראוס

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **Israel and the Cyprus Question: Foreign Policy, Diplomacy, and International Relations 1946-1960**

מאת: Gabriel Haritos

הוצאה: Bloomsbury

שנה: 2023

מס' עמודים: 321

ספרו של גבריאל חריטוס, כיום מרצה אורח באוניברסיטת פנתיאון באתונה, חוקר במכון המחקר היווני ELIAMEP ואיש תקשורת, דן בנושא ישראל והסוגיה הקפריסאית בשנים 1946-1960 – שהיו השנים המעצבות לפני קבלת העצמאות של קפריסין ובתקופה שמיד לאחר הקמת הרפובליקה של קפריסין. הספר רחב היריעה מבוסס על עבודת הדוקטור של חריטוס באוניברסיטת מקדוניה בסלוניקי, אשר יצאה לאור כספר ביוונית ב-2018, שזכה כבר למהדורה שנייה. הספר מבוסס בהרחבה על מסמכים דיפלומטיים, רובם מגנזך המדינה, שחלקם נחשפו לראשונה בעקבות העניין של הכותב בהם.

הספר בנוי בצורה כרונולוגית בעיקרה. הפרק הראשון דן בגורמים שעיצבו את מדיניות החוץ הישראלית בראשית דרכה, וכיצד התגבשה התפיסה הפרו-מערבית שהובילה בהמשך לכך שישראל חששה מעזיבת בריטניה

תופסת את היחסים עם קפריסין כחלק ממארג היחסים שלה במזרח התיכון. זאת אף שמבחינת קפריסין ויוון, ההסתכלות על מזרח הים התיכון בולטת יותר במערכת השיקולים מול ישראל.

התחממות היחסים המשמעותית בין ישראל וקפריסין ובין ישראל ויוון מאז 2010 נובעת מהמשבר ביחסי ישראל-טורקיה (ובכך דומה לדפוסים המתוארים בספרו של חריטוס), אך גם מגילוי הגז במזרח הים התיכון ומהצורך בשיתופי פעולה בהקשר זה, וכן מהיותה של קפריסין חברה באיחוד האירופי מאז 2004 והצורך של ישראל במדינות ידידותיות לה בתוך האיחוד. לא מפתיע לכן, שלאור ההתקרבות בין ישראל לבין קפריסין ויוון יש עניין בשנים הראשונות והמעצבות של היחסים, והדבר יכול להסביר מדוע יצא הספר של חריטוס ביוני בשתי מהדורות עד כה. סוגיית קפריסין והמחלוקת העמוקה בין הצד היווני והצד הטורקי עודנה קיימת, ולכן ישראל ממשיכה להידרש לנושא לאורך השנים. עקב כישלון המאמצים עד היום לאיחוד מחדש של האי לאחר החלוקה בפועל ב-1974, בעקבות הכיבוש הטורקי של כ-40 אחוזים משטח האי, טורקיה דורשת בפומבי מאז 2020 את חלוקת האי לשתי מדינות באופן רשמי. קרוב לוודאי שהחשש היווני-קפריסאי מכך שחלוקה כזו תיצור "מדינת בובה" טורקית יזכה כיום לאוזניים קשובות מבעבר בירושלים, לנוכח התגברות המתחים ביחסי ישראל-טורקיה.

בדומה לספרי היסטוריה דיפלומטית אחרים, הספר גדוש פרטים ושמות שלעיתים גם מבלבלים. היה מועיל להוסיף טבלאות, בפרט בעניין הצבעות האו"ם השונות בסוגיה הקפריסאית, כדי להקל על הקוראים. עם זאת האופן המובנה יחסית של הספר, ובייחוד של הסיכום, תורמים להבנת הנקודות המרכזיות שחריטוס מנסה להדגיש. ניכרת גם היכולת של חריטוס להיכנס לראש של מקבלי ההחלטות הישראלים של אותה תקופה, ולהציג נאמנה את נקודת ההשקפה הישראלית. הספר מהווה תרומה לא רק להבנת התקופה המעצבת ביחסי ישראל-קפריסין אלא גם להבנת מערכות יחסים בילטרליות נוספות, כגון ישראל-בריטניה, ישראל-טורקיה וישראל-יוון. משום כך הוא תוספת חשובה לארון הספרים בנושא מדיניות החוץ הישראלית בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה.

היוונים-קפריסאים ליהודים במחנות המעצר, ואף שיתוף פעולה שאפשר לנציגי המחתרות לאמן בסתר עצירים במחנות כך שיהיו מוכנים להשתתף במאמץ המלחמתי כשיגיעו לארץ ישראל, תרמה ליחס בסיסי אוהד בדעת הקהל היהודית בארץ ישראל באשר לרצון של היוונים-הקפריסאים בעצמאות מבריטניה. הייתה גם הזדהות עם היוונים-הקפריסאים לאור המאבק הדומה של היהודים להביא לסיום המנדט הבריטי (עמ' 28). עם זאת, ככל שהשנים עברו, העמדה הישראלית הרשמית נעשתה אוהדת פחות לעמדת היוונים-קפריסאים, בשל החשש מהמשמעויות של עזיבת בריטניה את האי ובייחוד אם קפריסין תאמץ קו פרו-ערבי, לנוכח היחס הקר של יוון לישראל, ובמקביל התחממות היחסים עם טורקיה. למשל, החשש שקפריסין תיפול למעשה תחת ההשפעה של נשיא מצרים גמאל עבד אל נאצר היה לא מבוטל, בפרט לאחר האיחוד בין מצרים וסוריה והקמת הרפובליקה הערבית המאוחדת ב-1958 (עמ' 152). עם זאת השינויים אינם לגמרי לינאריים, וכפי שמראים המסמכים שאותם חשף חריטוס, היו התלבטויות רבות שהובילו לדפוס הצבעה משתנים של ישראל באומות המאוחדות באשר לסוגיה הקפריסאית. מבחינה זו, נקודת המבט של הספר על התקופה המעצבת של יחסי החוץ של ישראל וקפריסין מעוררת מחשבה, כי ההתלבטויות של אותה תקופה מעלות תהיות על מה היה קורה אילו נבחר בשתי המדינות דפוס הזדהות אחר בזירה הבינלאומית מזה שנבחר בסופו של דבר. במובנים רבים, רבות מהדילמות שבפניהן ניצבה ישראל אז בנוגע ליחסים עם קפריסין תקפות עד היום, גם אם ברמות משתנות. למשל, הקושי להתנתק מתפיסת משחק סכום אפס במזרח הים התיכון כאשר התקרבות לטורקיה ולטורקים-קפריסאים עשויה לפגוע ביחסים עם יוון והיוונים-קפריסאים, ולהיפך. גם ראיית חשיבותם של נמלי התעופה והים של קפריסין לקשרים העסקיים של ישראל ולגלי העלייה, שהובילה את ישראל, למרות הקשיים התקציביים באותה תקופה, לפתיחת קונסוליה בניקוסיה כבר ב-1950 (עמ' 33), עודנה קיימת במידה רבה (אם כי כיום התפיסה של קפריסין כסוג של עורף לישראל בעת חירום מפותחת בהרבה). בולטת גם חשיבותה האסטרטגית של קפריסין – אם בתקופת הניתוח של הספר, בהקשר של הלאמת תעלת סואץ, ואם כיום, בהקשר של המלחמה מאז שבעה באוקטובר 2023 והקואליציה הבינלאומית נגד פעילות החות'ים הפוגעת בחופש השיט בים האדום. מצד אחד חשיבות זו מושכת שחקנים מערביים אל האי, אך היא גם זו שמעודדת שחקנים שאינם בהכרח ידידותיים לישראל להתערב בנעשה באי. ישראל תפסה, וכנראה עודנה

ד"ר גליה לינדנשטראוס היא חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורכת שותפה של כתב העת של המכון **עדכן אסטרטגי**. בין תחומי העניין שלה: מדיניות החוץ הטורקית, מזרח הים התיכון, הסוגיה הכורדית ויחסי אזרבייג'ן-ישראל.

gallia@inss.org.il

ייעוד ומטרה, קול קורא

אפשרויות הפרסום

עדכן אסטרטגי מציע חמישה סוגי פרסומים:

“**הבמה המחקרית**” (The Research Forum) – מאמרים אקדמיים בהיקף של עד 8,000 מילים בעברית או 10,000 מילים באנגלית (כולל הערות ומקורות בסגנון APA7), בעלי אופי מחקרי ותיאורטי, במנעד רחב של נושאים הקשורים לביטחון לאומי. המאמרים עוברים שיפוט עיוור כפול (Double blind peer review). למאמרים יש להוסיף תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים ובין קצר של הכותב/ת.

“**במת מדיניות**” (Policy Analysis) – מאמרים שעיקרם ניתוח מדיניות בהקשרים של ביטחון לאומי, בני 1,500 עד 3,000 מילה בעברית ועד 4,000 מילים באנגלית, ללא הערות שוליים ועם הפניה למקורות באמצעות קישורית (Hyperlink), ללא רשימת מקורות בסופו. כן ניתן יהיה לצרף רשימת מקורות מומלצים לקריאה בסוף המאמר. המאמרים יכללו תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים.

“**ביקורות ספרים**” (Book Reviews) – במדור זה יכללו סקירות ספרים בתחומי העניין של ביטחון לאומי במנעד הרחב של התחום בהיקף של 800–1,500 מילים ועד 2,000 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“**במת שיח**” (The Professional Forum) – שיח נושאי רב־משתתפים או ראיון עומק בהיקף של 2,000–3,000 מילים ועד 3,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“**סקירת ספרות**” (Academic Survey) – סקירת ספרות מקצועית עדכנית בתחום ספציפי הקשור לביטחון לאומי בהיקף של 1,800–3,000 מילים בעברית ועד 4,000 מילים באנגלית, כולל מקורות ורשימת מקורות נוספים מומלצים לקריאה (סגנון APA7).

ד"ר רז צימט וד"ר גליה לינדנשטראוס,
עורכי עדכן אסטרטגי

עדכן אסטרטגי, כתב עת רב־תחומי לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין, הוא כתב עת שפיט דו־לשוני (עברית ואנגלית) בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב. כתב העת מוכר על ידי הו"ת ומופיע ברשימת כתבי העת למודל התקצוב, ומופץ גם על ידי סוכנות EBSCO ליותר מ־132 אלף ספריות ברחבי העולם ולמאגרי המידע של כתבי עת מובילים בעולם. הוא משמש במה למחקר רב־תחומי, מקורי ועדכני בקשת רחבה של סוגיות הקשורות לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין כתחום ידע. בכתב העת, שנוסד בשנת 1998 ורואה אור שלוש פעמים בשנה, מתפרסמים מאמרים בנושאים הקשורים לישראל, המזרח התיכון, המערכת הבינלאומית ובמגמות גלובליות, שיש בהם כדי להעשיר ולאגד את תשתית הידע בתחום הביטחון הלאומי. מטרת **עדכן אסטרטגי** היא תרומה לקיום דיון פורה ומעמיק בשאלות יסוד בחקר הביטחון הלאומי, תוך גישה המבכרת שילוב של הממד התאורטי עם כתיבה מוכוונת מדיניות.

העת הנוכחית מזמנת שינויים תכופים במוסכמות יסוד הקשורות לביטחון לאומי ולאופן שבו הוא נתפש. חקר התחום מתפתח ומנסה להסתגל לפרדיגמות חדשות ולתמורות ברבדים הכרוכים זה בזה – טכנולוגיים (ובכללם מורכבויות עולם הסייבר), תרבותיים, צבאיים, מודיעיניים, חברתיים כלכליים ועוד. אתגר הבנת המציאות מתחדד עם הופעתן של אמיתות המתחרות זו בזו, ודווקא בשל כך חיוני קיומו של מחקר מבוסס עובדות ונתונים, שמתווך לכדי אמירות מעודכנות ומחדשות.

המערכת מעודדת חוקרות וחוקרים להציע מאמרים שטרם ראו אור באכסנייה אחרת, ושיש בהם כדי להציע תזה מקורית ומחדשת על ביטחון לאומי בראי דיסציפלינרי רחב: יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, היסטוריה, כלכלה, משפט, תקשורת, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, לימודי ישראל, מזרח תיכון ואסלאם, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, לימודי ביטחון ואסטרטגיה, טכנולוגיה, סייבר, יישוב סכסוכים ותחומים נוספים.

ברוח התקופה, עדכן אסטרטגי מעביר את כובד משקלו לנוכחות וזמינות ברשת. הגם שהגיליונות ימשיכו להתקבץ בחתך רבעוני, המאמרים שיואשו לפרסום, לאחר תהליך שיפוט ועריכה, יפורסמו בגרסה מקוונת באתר כתב העת במתכונת *published first on-line*, ובשלב מאוחר יותר כחלק מהגיליון הרלוונטי.

